3 1761 07396630 1

11782.

11782

A MEGYEI INTÉZMÉNY ALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE NAGY LAJOS ALATT.

(OKLEVELEK ALAPJÁN.)

FÜGGELÉKÜL: KIADATLAN OKLEVELEK.

A BUDAPESTI KIR. MAGY. TUDOMÁNY EGYETEM BÖLCSÉSZETI KARAN A SCHWARTNER-DIJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA.

IRTA

DR. GÁBOR GYULA.

BUDAPEST,
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA.
1908.

JS
4666
G3

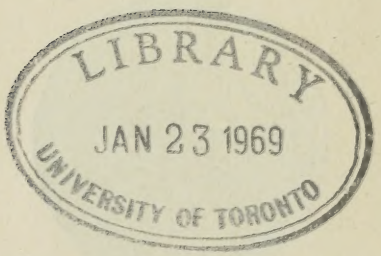

„SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS VIDÉKE KÖNYVNYOMDA" SZÉKESFEHÉRVÁR.

A budapesti kir. magyar Tudományegyetem bölcsészeti karán az 1905/6-ik évben a magyar történetből pályatételül ki volt tüzve „A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. (Oklevelek alapján.)“ A pályadijnyertes két munka egyike a jelen dolgozat volt. A birálat biztató hangja arra késztetett, hogy dolgozatomat, még némileg kibővítve, közreadjam.

Dolgozatom czélja főképp az volt, hogy lehető tiszta képet nyujtsak a Nagy Lajos-korabeli megyékről. Forrás-munkának szántam azt, segédeszközül annak, ki a történettudomány magaslatáról a megyei intézmény physiologiáját meg fogja egykor irni.

Ez alkalommal kedves kötelességemet teljesitem, midőn a kutatás terén mestereimnek, *Dr. Fejérpataky László* és *Dr. Marczali Henrik* tanár uraknak, továbbá *Dr. Poór Antal* kanonok úr- és *Dr. Csánky Dezső* orsz. levéltárnok urnak hálás, meleg köszönetet mondok azért a szives fáradozásért, melylyel kutatásaimban támogatni kegyesek voltak.

Budapesten 1907. október havában.

Gábor Gyula.

ELŐSZÓ.

Történelmi irodalmunk a kulturális és jogintézményeket tárgyaló monographiákban feltünően szegény. Meg van ennek a maga jó oka. Historiát könyvekből irni nem lehet. Nem is szokás ma már. A középkor divatja volt »sumere duos libros et ex duobus facere tertium.« Ma már elvárjuk a történetirótól, hogy ujat produkáljon a saját önálló kutatásai nyomán.

Csakhogy a kutatás meglehetősen nehéz dolog; kettőt tételez fel, — egyebektől eltekintve — latinul tudást és diplomatikai ismereteket. Épp ez a két feltétel az, mely bennünk alaposan hiányzik.

Hogy latinul nem tudunk, azért a felelősség a középiskolákat terheli. Még csak a multba sem kell visszatekintenünk, itt, a jelenben folyik a legkülönösebb szélmalom-háború, melyben a latin nyelv ellenségei az ifjuság legveszedelmesebb ellenségének a latin nyelv tanítását kiáltják ki. Igy nyilatkoztak az elme- és ideggyógyászok. Paedagogust keveset láttunk a küzdőtéren; azok lelepleztek volna egy igazságot, azt, hogy Cicero és Tacitus miatt még nem került magyar ifju a bolondok házába. Hanem egyelőre ki van nevezve a latin nyelv

idegen nyelvnek; az a nyelv, mely hazai kulturánk-, törvényhozásunk-, igazságszolgáltatásunk-, tudományos életünk hivatalos nyelve volt 850 éven át és egészben csak 50 éve nem az, ime egyszerre idegenné (?) vált. Hogy azután ennek a 850 évnek emlékeit, szellemi termékeit hogyan érti meg a modern ifju, azzal ugyan ki törődnék?

Közönségesen azt az ellenvetést szokták használni a modern nevelők, hogy elég annyira megtanulnunk latinul, hogy a latin szöveget megértsük. De ezeknek fogalmuk sincs arról, mi az a „forrás-tanulmány", amit a történetbuvár végez. Aki csak „ért" latinul, de akinek ez a nyelv vérévé nem vált, az hiába veszi kezébe a középkor sokszor erőszakos rövidítésekkel teli okleveleit; az sohasem fogja kisütni, minek kellett állania az oklevél szúette, elmosódott vagy kitöredezett helyein, különösen olyan esetekben, mikor a formula nem segít. Nem fogja kisütni sohasem, hogy mit akarhatott irni az oklevél irója, aki maga sem tudott latinul. Ezeknek az okleveleknek az olvasása folytonos rejtvény-fejtegetés, amit olyan nyelven, amelyet csak „megértünk", de amelyen „gondolkodni" nem tudunk, eredményesen végezni nem leszünk képesek soha.

De szükségünk van a latin nyelv exact tudására már csak azért is, mert a munkálkodót mihelyest a közkézen forgó fontosabb műveket használni kezdi, az a kellemetlen csalódás éri, hogy még jobb nevü iróink latin tudásában sem lehet mindig megbizni. Bátor leszek ezt az állítást egy nehány példával illustrálni.

1. Pesty Frigyes „A magyarországi várispánságok története" cz. művének 20. lapján a győri káptalannak egy 1350-ben kelt kiadmányában[1] előforduló ezen tételt:

[1] Közölve Fejérnél IX. 1. 787.

„ubi non est usus *tabellionum*“ igy fordítja: „ahol nem használnak *telekkönyveket.*“ Pedig hát a tabellio = közjegyző s a győri káptalan csak azt akarja jelezni, hogy Magyarországon nincs meghonosodva a közjegyzői intézmény és ezért a káptalan maga ad ki egy hiteles kivonatot a Szent István legendájából.

2. Wenzel Gusztáv az „Árpádkori uj okmánytár“-ban (III. köt. 1. l.) egy oklevelet közöl, melynek szövegéből ezt a kitételt: „ . . . dictum comitatum . . . duximus conferendum“ teljesen félreértve, föléje ilyen regestát tesz: „IV. Béla Luipoldot, Truslef testvérét Semptey vármegye főispánjának kinevezi. 1261. körül.“ Lám! Wenzel nem érzi meg azt a finom distinctiót, mely a latin „comitatus“ szó kétféle értelme között létezik. Jelenti ugyanis a *comitatus* az ország politikai (vagy hadászati) beosztásának „területi egységét“, amit magyarul „megyének“ nevezünk, de jelenti az „ispáni hivatalt“, mint elvont fogalmat is, amit „ispánság“ (féllatinosan „comes-ség“) névvel jelölünk s amely értelemben privilegiális okleveleink végsora azt tényleg használta is: „et aliis quamplurimis, comitatus regni nostri tenentibus et honores.“ („És mások számosan, kik akkoron országunk ispánságait és méltóságait viselték.“)

És mennyi más hibát is hoz magával ez a nyelvtani botlás! Igy lesz a szövegbeli „comitatus de Sempthey“-ből „Semptey vármegye“, holott az oklevél maga is csak „castrum“-ot említ az adomány tárgyául s a „c. de Sempthey“ nem is akart egyebet mondani, mint hogy Luipold Sempte *várának* ispánja lett. Nagyon világos dolog ez magából az oklevélben foglalt exemptióból is. A király ugyanis a semptei várnépet („populos sub castro“) kiveszi ugy Pozsonymegye, mint Nyitramegye hatósága alól s ezt az intézkedést az oklevél „libertas“ (kiváltság)

adásnak nevezi, amit a király „ex nostra gracia“ concedál. Már pedig ha megyéről és főispánról lenne szó, akkor „ipso facto“ nem biráskodhatnék ezen megye területén más megye hatósága és akkor szükségtelen lenne a „libertas“ adományozása.

3. Czinár Mór, a Fejér Codexéhez készített „Index“-ben (101. lap, 1. hasáb) igy idéz a „Congragatio“ czimszó alatt: „In C. Thurocz praesente Lud. I. celebrata. 1374. IX. 4. 647.“, — pedig a jelzett oklevél csak azt mondja, hogy a congregatio „in persona Lodovici regis“ celebráltatott és jókora különbség van a király „jelenlétében“ és a király „nevében“ (személyében) kifejezések és azok jelentősége között.

4 Néha már humorossá válik az irók latin nyelvbeli gyöngesége. Igy pl. Fessler „Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen“ czimü művében idéz egy hadbahivó parancsot, melynek következő helyét: . . . „contra canes Tartaros“ „ . . . gegen den Tartar-Khanen“-re csavarja el és nem tudva különböztetni canus és canis között, a „tatár kutyák“-ból „Khánokat“ csinál. — Már azt, hogy ezt a hadbahivó parancsot, mely a sásvári várnagyhoz (castellanus) van intézve, Fessler a „káplán“-hoz (capellanus) intézettnek veszi, azt inkább a felületes historikusnak lehet betudni.

5. Méltóan társul a fenti műfordításhoz a „Magyar-zsidó oklevéltár“, mely a Kálmán király törvényében, II. k. 3. fej. 1. §-ában előforduló „dominus furtivae rei“-ben „tolvaj“-t vél (id. m. 4. l.) és compromittálja hivatkozásával a millenniumi törvénytárt, melynek Árpádkori része a legclassicusabb munka törvényfordításaink között. De még szebb az a fordítás, amivel (id. m. 411. l.) Mária királynénak Ferdinándhoz intézett leveléből ezt a helyet:

„Faciet maiestas vestra in hoc rem nobis valde gratam, quam felicissime ad multos annos valere optamus“ imigyen fordítja (?) „Nagy szivességet tenne ez által ő neki, amit még későbbi években is meg akar hálálni“ (!) A mondat helyes értelme: „Nagyon kedves dolgot fog ebben nekünk cselekedni felséged, akinek kívánjuk, hogy sok éven át igen boldogul éljen.“ — Mentségére szolgáljon a szerzőknek, hogy ezt a fordítást a saját szakállukra cselekedték meg.

Minek folytassuk e vigasztalan seriest? Hiszen az utolsó még mindig azt fogja kiáltani: „Longus post me ordo idem petentium sequitur.“

Másik baj, mint említém, iróinknál (tisztelet az ujabbaknak) a diplomatikai ismeretek hiánya.

Csak igy érthető, hogy azt a N. Lajos korabeli főispáni kinevezést, melyet Szirmay Antal „Notitia politica historica . . . . comitatus Ugochiensis“ czimü művében közöl, egy évszázadon keresztül idézték történetiróink és nem ismerték fel, hogy hitvány hamisítvány, mint azt a dolgozat során bátor leszek kimutatni

Csak a diplomatikai irástan terén való járatlanság adja magyarázatát annak, hogy Katona a „Historia Critică“-ban (X. köt. 674.) Erzsébet királyné végrendeletében „ezüst diókat“ (nuces argenteas) hagyományoztat, holott a végrendelet „ezüst kereszteket“ (cruces argenteas) említ. (Ugyanigy Fejér IX. 5. 400. és köv. l.)

És végül, csak a diplomatikai kortanban való teljes idegenségnek tudható be, hogy Bartal Antal „Glossarium“-ában a „Cathedra Petri“-t (id. m. 112. l. 2. hasáb) „templom“-nak magyarázza, nem tudva, hogy ez a kifejezés egy ünnepnapnak, az u. n.: „üszögös Szt. Péter“ ünnepének megjelölése (v. ö. Knauz: Kortan: 153. l.),

amit pedig az önmaga idézte példából is könnyen kitalálhatott volna: „Regia Mstas indixit generalem dietam hungaris in cathedra Petri proxime ventura Posonii.“ Az a „proxime ventura“ világosan beszél.

De legyen elég. Csak ráakartam mutatni arra, hogy milyenek a magyar historikus „segédeszközei.“ És jól van ez igy. El a könyvekkel. Diszes kötéseik alatt sokszor hazugság lappang. Csak az elsárgult oklevelekben van az igazi élet, melyekből hamisítatlanul buzog elénk a maga őserejével a történeti igazság. És a megértésükhöz nem kell semmi ördöngösség. Csak egy kevés szorgalom és a multak emlékein lelkesedni tudó sziv.

I. RÉSZ.

A megye és közönsége.

BEVEZETÉS.

I.

Hazai történelmünk monographiai irodalma eddig legkevesebbet foglalkozott a megyék történetével. Akadt ugyan egy két irónk, akik egyes megyék történetének megirására vállalkoztak, ámde magának a megyei (vármegyei) intézménynek történetét tárgyazó művet eddig összesen kettőt produkált a magyar irodalom. Az egyik Botka Tivadar munkája,[1] a másik Csutorás Lászlóé.[2] Magyarország politikai történetének irói szoktak még az egyes korszakaik végén alkalmazott művelődéstörténeti részben foglalkozni röviden a megyék történetével, végül a magyar jogtörténet irói szenteltek a megyei intézménynek nehány fejezetet.

Jogtörténeti iróink eddigelé vagy mereven ragaszkodtak azon felosztáshoz, melyet az ország politikai története mutat, vagy pedig valamely, szerintük a magyar jog történetében korszakot alkotott eseményt állítanak fel határkő gyanánt. Ezen korszakok kaptájára azután ráerőszakolják az összes jogintézmények történetét. Hajnik Imre[3] a birósági szervezet és perjog egész középkori fejlődésfolyamatát egy fejezet alá fogván, a megyét is azon keretben tárgyalja. Timon Ákos[4] első korszakul a legrégibb időtől az 1000-ik évig, második korszakul az 1000-től—1308-ig, végre harmadik

[1] Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. (Budapesti Szemle 1866. évf. 245. és köv. l.)

[2] A magyar vármegye rendszer történeti fejlődése és politikai jelentősége. (Magyar Igazságügy 1888. és 1889. évf.)

[3] A magyar birósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. (Budapest 1899. 77. és köv. l.)

[4] Magyar alkotmány és jogtörténet. (Budapest 1902.)

korszakul az 1308-tól—1608-ig terjedő időközt vevén fel, a megyével a 2-ik és 3-ik korszakban foglalkozik.[1] Wenzel Gusztáv[2] a határjelet Werbőczy Tripartitumában keresi. Szerinte csak két nagy korszak létezik, a Werbőczy előtti és a Werbőczy utáni. Az első kort azután 1000-ig, 1000-től—1308-ig, és 1308-tól—1514-ig terjedő alszakokra osztja. Ezek közül a megyének szentel a második alszak $1^1/_2$ sort,[3] a harmadik alszak egy szót sem. Bartal György[4] 15 *könyvre* osztja be a középkort. Ezek közül a 12-ik egyedül Nagy Lajos koráé. Ladányi Gedeon[5] 6 szakaszra osztja a középkort. Ezek közül a IV. szakasz a Anjouk korszaka, V. szakasz Lajos halálától Mátyás haláláig terjedő kor, végre VI. szakasz a Jagellók kora. A jogintézményekkel korszakonkint foglalkozik.

Botka Tivadar említett jogtörténeti tanulmányában a megyék történeti fejlődését négy korszakra osztja. Az első kor szerinte a katonai megyei szervezet kora, mely kezdettől a XIII-ik századik tart; a második korszak a democratizált megyék kora, IV. Bélától a XIV. század végeig terjed; a harmadik korszak az aristocratizált megyék kora a mohácsi vészig, végre a negyedik az autonom megyék kora, mely innen 1848-ig terjed.

Ami végül Csutorás László említett értekezését illeti, ez szórólszóra magáévá teszi a Botka felosztását, (különben az egész munka nem más, mint Botka reproductioja).

Mindeme munkákban, — a megyék történetének szempontjából tekintve — egy közös hibát találunk s ez az, hogy az egyes korszakok tulságosan széles keretekbe vannak rajzolva. A megye egész más képet mutat az utolsó Árpádok alatt, mást Róbert Károly, mást Nagy Lajos, mást Zsigmond és mást Mátyás alatt. Helyesen a megyék történetét csak ilyetén kisebb fejezetekbe osztva lehet tárgyalni. A politikai megye az Anjouk korában még gyermekkorát éli. Ezen forrongó állapotban a fejlődési folyamat elég rohamos és az intézménynek gyorsan váltakozó képét mutatja. Mindegyik kép más, néha még az átmenet is meglepően hirtelen áll be. A Nagy

[1] Id. m. 178. és köv. s a 646. és köv. lapokon.

[2] Magyarország jogtörténetének rövid vázlata 9. l. (Pest 1872.)

[3] Id. m. 34. l.

[4] Commentariorum ad historiam status iurisque publici Hungariae aevi medii libri XV. (Pozsony 1847.)

[5] A magyar alkotmány története. (Debreczen 1873. III. kiad.)

Lajos korabeli megyét a Zsigmond-koritól csak pár év választja el s a különbség közöttük nagyobb, mint a mekkorát a későbbi korban századok alatt értek el. A Nagy Lajos korabeli megyét tehát a megyék történetében külön fejezet illeti meg, mert bár politikai hatóság-jellege már Róbert Károly alatt — a várszerkezet teljes felbomlásának eredményeként — megszületik, igazi kialakulása mégis azon 40 évre esik, amely alatt a magyar királyi trónon Nagy Lajos ült.

II.

A megvilágítandó kérdések elseje, mit kell tulajdonképen értenünk „megye" alatt Nagy Lajos korában? Kétségkivül a politikai igazgatásnak egy organumát, melynek működése egy bizonyos területre van szorítva. Ez a (földrajzi) terület okleveleinkben különböző elnevezésekkel jelöltetik. Legáltalánosabb a „comitatus" elnevezés.[1] Találkozunk azonban „provincia" elnevezéssel is[2] s innen az okleveleinkben gyakori „conprovinciales" elnevezés a „megyebeliség" megjelölésére.[3] Használatos a „districtus" elnevezés is.[4] Mindeme megjelölésekben azonban hiában keresnénk valami rendszert. Még csak valamelyes megyei vagy vidéki szokást, gyakorlatot sem állapithatunk meg bennök. Maga a törvényhozás „comitatus vel districtus" kifejezést alkalmaz.[5] Az 1298 : XXXII. t. cz. még a „provincia" szóval élt;[6] az ugyanezen törvény függelékéül idézett, de mint Kovachich kimutatta,[7] csak később alkotott 1298 : XLV. t. cz. már a „comitatus" szóval jelöli a megyét.[8] Okleveleink ugyanazon megyét, hol „comitatus", hol „provincia" néven említik; igy Szatmár-

[1] Lásd az oklevéltárak bő anyagát. Például szolgáljon Soproni : I. 250., Anjou : V. 412.

[2] Soproni : I. 240., Zichy : II. 551., Zalai : I. 554., Anjou : IV. 257., 269., 414., 431.; VI. 91., 96.

[3] Zichy : II. 556.

[4] „In districtu de Arwa" Akad. lt. 1354.; „vicecomes ... comitis districtus Lipthoviensis, Mus. Tö. a. 1346. II. 10. (vagy nov. 24.)

[5] 1351 : XXII. és XXIII. ttczcz.

[6] Kovachich : Sylloge 38. l.

[7] Kovachich : Suppl. ad. Vestigia. I. 138. és köv. l.

[8] Kovachich : Sylloge 42. l.

megyét látjuk „provincia“ és „comitatus“[1] elnevezés alatt; nem ritkán ugyanazon oklevél említi mind a két elnevezést, igy Hontmegye egy 1342. aug. 21-én kelt oklevelében ;[2] majd ismét „provincia comitatus“ kifejezést olvasunk.[3] Nem találkozunk Nagy Lajos alatt a „parochia“ elnevezéssel „megye“ értelemben. Egyetlen példát Fejérnél találtam,[4] ahol Gömörmegye főispánja magát „comes parochie Gumur“ nevezi. Különben a parochia szó csupán a „comes parochialis“ és „comes parochianus“ elnevezésekben maradt fenn.[5]

Mindezekből kétségtelen, hogy az elnevezés gyönge alap lenne arra, hogy belőle a megyék minémüségére következtetést vonhassunk. Hozzájárul ehhez az is, hogy a „comitatus“ kifejezéssel középkori okleveleink több félét jelölnek. Egyik jelentése kétségtelenül a terület, melyet magyarul „megyének“[6] nevezünk. Ámde okleveleinkben a „comitatus“ szó sokféle terület megjelölésére szolgál.[7] Általában szokás volt minden olyan területet, mely egy „comes“ (ispán) igazgatása alatt állott, comitatus-nak nevezni. Innen a királyi, királynői birtokok, egyházi birtokok comitatus elnevezése, noha azok nem voltak megyék. Másik jelentése a „comitatus“-nak az „ispánság“ (ispáni hivatal, comes-ség). Középkori okleveleink ugyanis kétféle hivatali méltóságot ismernek, a „honor“-t és a „comitatus“-t. Honor szóval az országos méltóságokat jelzik, amelyek fő jellemvonása az,

[1] Anjou VI. 91. és 115.; és számos más esetben.

[2] Anjou IV. 257.

[3] „Ad scitum nostrum et tocius provincie comitatus predicti“ mondja Sopronmegye hatósága 1362-ben. Soproni: I. 336.

[4] Fejér IX. 6., 11. — Az 1291 : IV. t. cz. 2. §-a még használja a parochia kifejezést.

[5] Minden esetre némi támpont arra, ami ma még csak homályos sejtés gyanánt dereng ezen dolgozat irójában, hogy t. i. a megyék egyházi eredetü intézmények, amit megerősít a „provincia“ elnevezés is. A régibb idők oklevelei plane valószinüsítik ezt a nézetet. Pl. 1302-ből „comitatus tamen *diocesis* de Barana“ (Anjou I. 40.); „cum comitatu duorum episcoporum Geuriensis et Vesprimiensis“ 1214-ből. (Fejér: III. 1. 166.)

[6] Nagy Lajos idejében a magyar nép nyelvében megvolt már a „vármegye“ kifejezés. „Abinde in eadem plaga transientes venissent ad locum *varmegge* appellatum“ mondja a leleszi convent egy 1380-iki metállsában. Zichy: IV. 139. — „De varmegy“ D. L. 29435. (1377-ből.) Korábbi nyelvemlékeinkben csak a megye (mega, mege) fordul elő. V. ö. nyelvtört. szótár: **Mëgye** czikkét.

[7] V. ö. Pesty: Eltünt vármegyék I. 5—13. ll.

hogy hivatali hatáskörük kiterjed az egész ország területére. Ilyenek a nádori, országbirói méltóság, az udvari méltóságok. Ezzel szemben a „comitatus“ szóval az olyan hivatalt jelölik, mely bizonyos zárt területre vonatkozik. Ilyenek a megyei, kamarai ispánságok.[1] Ami pedig a bánságot és vajdaságot illeti, ezek, ámbár nem adtak az egész ország területére szóló joghatóságot — még sem mondattak ispánságnak, hanem vajdai és báni méltóságnak,[2] ami magyarázatát leli abban, hogy Erdélyben és Horvátországban a vajda illetve bán az egész Erdély,- illetve Horvátországra kiterjedő, az országoshoz hasonló (particularis) joghatóságot gyakoroltak, mig ugyanott a megyei önkormányzat csak mellékes járuléka volt egy sokkal nagyobb dolognak, a tartományi önkormányzatnak.[3]

Mindezeket szem előtt tartva, a megyét ugy kell tekintenünk, mint az országnak közigazgatási és igazságszolgáltatási területegységét, mely felett a joghatóságot a megyei ispán (comes) és pedig már az 1291 : V. t. cz. 2. §-a óta a négy szolgabiróval együtt gyakorolja.[4]

Ezek után térjünk át a megyék alakulására. Vizsgáljuk előbb a megyéket földrajzi szempontból s azután lássuk, kikből állott a megyék közönsége.

[1] Mit sem változtat ezen az a körülmény, hogy néha „honor comitatus“-t (ispáni méltóság) olvasunk. Igy Lajos király Trencsénmegyéhez intézett 1357. mart. 17-iki parancsába a nádorról mondja, hogy „inter ceteros comitatus honore dicti comitatus Trenchiniensis prefulgens.“ (Mus. Tö. a.) A „honor“ ezen kapcsolatban a „hivatali méltóságot“, mint elvont fogalmat jelzi, melyet „pro honore“ viseltek.

[2] Honor banatus, D. L. 35878.

[3] Tagányi : Megyei önkormányzatunk keletkezése. (Ért. a tört. tud. köréből. XVIII. köt.)

[4] „Nec comes iudicium recipere aut iudicare praesumat absque quatuor nobilibus nominatis.“ Kovachich : Sylloge. 17. l.

I. FEJEZET.

A megyék földrajza.

I.

A megyének fentebb eszközölt fogalom-meghatározásából a következő kérdések tolulnak elénk: 1. hány megyére volt az ország felosztva Nagy Lajos alatt? 2. mit kell tartanunk azon politikai területekről, melyek élén a megyeihez hasonló hatóságot (ispánt és szolgabirákat) találunk, amelyekben megyei életet látunk, amelyek okleveleinkben külön elnevezés alatt comitatus, districtus vagy provincia szóval jelöltetnek meg, de a melyeket ujabb történetiróink még sem tekintenek megyéknek? végre 3. miféle területek léteztek, amelyek a szorosan vett megyei kapcsolatba nem tartoztak?

Az első kérdés a legnehezebbek egyike. Az Árpádkor krónikásai 72 megyéről tesznek említést.[1] Ámde ezen 72 megye pontos jegyzékét eddigelé senkinek sem sikerült összeállítani.[2] De még ha rendelkezésre állana is pontos jegyzéke az Árpádkori megyéknek, nem vehetnők hasznát, mert a tatárjárás sok megyét elsöpört s teremtett ujakat helyökbe. A XIV. századból a megyék jegyzéke nem maradt ránk. A Hunyadi Mátyás korabeli Ranzanus Péter (Mátyás udvarában követ) leirván Magyarországot, azt mondja, hogy az ország 73 megyére van osztva.[3] Sajnos ezek közül csak 45-öt sorol fel névszerint.

Miután az Anjou-kori megyék számának megállapítása dolgozatunk körén kivül eső, évek, talán évtizedek szorgalmát igénylő munka lenne, meg kell elégednünk egy közvetitő módszerrel, amely természetesen távolról sem vindikálja magának a tökéletességet.

[1] „Est omnibus non ignotum, quod septuaginta duo habet Hungaria comitatus“, mondja Rogerius váradi kanonok a „Carmen miserabile“ czimü munkájában. (Caput X. Bél: Scriptores rerum Hungaricarum, 375. l.)

[2] V. ö. Pesty: Eltünt vármegyék. Bevezetés.

[3] „Universam Hungariam in pagos conventusque dividunt, quos cum appellent Comitatus, fit ut et tota ipsa regio in comitatus divisa sit . . . Sunt autem comitatus complurimi, numero LXXIII.“ (Petri Ranzani: Epitome rerum Hung. Caput I. Bél: i. m. 315. l.)

Magyarországnak Mátyás halálakori térképét *Csánki Dezső* szerkesztette meg. Ez a térkép, mely különben 20 évi hangyaszorgalmu buvárkodás becses eredménye, feltétlenül hű képét adja Magyarország 1490. évbeli politikai beosztásának. Ez a politikai beosztás a következő:

1. Pilismegye
2. Pestmegye
3. Heves (uj) várm.
4. Nógrád vm.
5. Gömör vm.
6. Borsod vm.
7. Abauj vm.
8. Torna vm.
9. Szepes vm.

9. a) Szepesi városok lengyel zálogban

10. Sáros uj vm.
11. Zemplén vm.
12. Ung vm.
13. Bereg vm.
14. Ugocsa
15. Mármaros m.
16. Szatmár vm.
17. Szabolcs vm.
18. Középszolnok vm.
19. Kraszna vm.
20. Bihar vm.
21. Békés vm.
22. Külsőszolnok vm.
23. Csongrád vm.
24. Csanád vm.
25. Zaránd vm.
26. Arad vm.
27. Temes vm.
28. Krassó vm.
29. Keve vm.
30. Torontálm.
31. Bács vm.
32. Bodrog vm.
33. Szerém vm.
34. Valkó vm.
35. Pozsega vm.
36. Baranya vm.
37. Somogy vm.
38. Vasvm.
39. Zala vm.
40. Sopron vm.
41. Moson vm.
42. Veszprém vm.
43. Győr vm.
44. Esztergom vm.
45. Komárom vm.
46. Fejér vm.
47. Tolna vm.
48. Pozsony vm.
49. Nyitra vm.
50. Trencsén vm.
51. Bars vm.
52. Hont vm.
53. Kishontm.
54. Turócz vm.
55. Árva vm.
56. Liptó vm.
57. Zólyom vm.
58. Kolozs vm.
59. Doboka vm.
60. Torda vm.
61. Belsőszolnokm.
62. Fejérmegye
63. Hunyad vm.
64. Küküllő vm.

65. Jászság
66. Kunság
67. Maros szék
68. Aranyos szék
69. Sepsi szék
70. Orbai szék
71. Kézdi szék
72. Csik szék
73. Udvarhely szék
74. Segesvár „
75. Kőhalom „
76. Szászváros „
77. Szászsebes „
78. Ujegyház „
79. Szerdahely „
80. Nagysink „
81. Szeben „
82. Medgyes „
83. Selyk „
84. Besztercze vidéke
85. Brassó „

Székelyföld

Szászföld

86. Fogaras vidéke (Szászf.)
87. Verőcze vm.
88. Kőrös „
89. Zágráb „
90. Varasd „
91. Orbasz „
92. Szanna „
93. Dubicza „

Tótország (Slavonia)

94. Horvátország
95. Jajczai bánság (Bosznia)
96. Szreberniki bánság (ozorai és sói)
97. Mácsói bánság
98. Nándorfehérvári bánság (kapitányság)
99. Szörényi bánság (Temes és Krassó várm. b.)
100. Raguzai köztársaság.

Az itt fölsorolt 100 politikai terület-egység közül közvetlenül érdeklik dolgozatunkat az 1—57. alatti megyék, melyekre a szorosan vett anyaország oszlott. Külön fejezet illeti az 58—64. alatti 7 erdélyi s a 87—94. alatti 7 slavon megyét. Az összes többi területek a megyei köteléken kivül állottak.

Lássuk ezek után, előfordulnak-e az 1—57. alatt felsorolt megyék Nagy Lajos alatt is s ha igen, mutatnak-e megyei életet és szervezetet?

A legbiztosabb criteriuma valamely terület megye mivoltának kétségtelenül az lesz, vajjon tartattak-e az illető terület közönségének nádori köztörvényszékek?

Látni fogjuk dolgozatunk során, hogy korunk igazságszolgáltatásának egyik legfontosabb jelensége a nádor vidéki biráskodása volt. Ez a megyéknek tartott kikiáltott törvényszékeken (congregationes proclamatae) gyakoroltatott. Nem szenvedhet kétséget, hogy Nagy Lajos 40 évi uralma alatt az anyaország minden

megyéjére jutott a sor legalább egyszer.[1] Kisérletképpen összeállítottam az ezen 40 év alatt celebrált nádori köztörvényszékek jegyzékét s abból a következő eredményre jutunk:

Tartattak megyei közgyülések:[2]

Abauj (Uivar, Wyuar, Abawywar); Arad (Orod); Bács (Bach); Bars (Bors); Bodrog (Budrug, Bodrug); Borsod (Bors); Baranya (Barana); Bereg; Bihar (Byhor, Bychor); Békés; Csongrád (Chongrad); Fejér (Alba), Gömör (Gumur); Győr (Jaurinum, com. Jauriensis); Heves (Heweswyvar); Hont (Hunt); Keve; Komárom (Kamarun); Krassó (Craso, Crassow, Karasow); Kraszna; Moson (Musun); Nograd (Neugrad); Nyitra (com. Nyttriensis); Pest; Pilis; Pozsony (Posonium, com. Posoniensis); Sopron (Supron, Suprun, Soprun); Szepes (Scepus, com. Scepsiensis, Scipsensis, Scypsiensis); Somogy (Sumugh, Symygh); Szabolcs (Zabolch, Zaboch); Szatmár (Zothmar); Sáros (Sarus); Szerém (com. Syrimiensis, Scyrmiensis); Torna; Tolna; Trencsén (com. Thrynchiniensis); Temes; Torontal (Turuntal); Ugocsa (Vgacha, Vgogch); Ung; Vas (com. Castri Ferri); Veszprém; Valko (Walkow); Zala (com. Zaladiensis); Zemplén (Zemlyn) és Zaránd megyéknek. Az itt felsorolt 46 megye létezése tehát kétségen felül áll.

Nem említettük tehát: Árva; Csanád (com. Chanadiensis); Esztergom (com. Strigoniensis); Kis Hont (Hont minor); Közép-Szolnok (Zolnuk, Zonuk, Zownuk mediocris); Külső-Szolnok (Z. exterior); Lipto (com. Lypthoviensis); Marmaros (com. de Maromorosio); Pozsega (Posaga); Turócz (Thuruch) és Zólyom (Zolum) megyéket. Lehet, hogy ezek közül is tartott némelyiknek közgyülést a nádor, de nyomára nem akadtam. Azonban az itt felsorolt 11 megye közül 8-nak megyei szervezetét és életét okmányilag feltétlenül igazolhatjuk. És pedig: Árvamegye létezéséről tanuskodnak az árvai főispánok[3] és hogy okleveleinkben Árva vár és megye[4] említtetnek. Csanád ösmegye, melynek főispánjait ismerjük.[5] Eszter-

[1] Hogy Erdélynek a vajda, Horvátországnak pedig a bán — tehát nem a nádor — tartotta ezen közgyüléseket azt később látni fogjuk.

[2] Az illető megye mai elnevezése mellé szükségesnek láttam odatenni azon elnevezést (irásmódot) is, amely alatt okleveleinkben leggyakrabban előfordulnak.

[3] Fejér IX. 2. 421.

[4] „in concumbium castri Arva et tocius districtus Arva." Anjou: IV. 399.

[5] Fejér VIII. 3. 280. és 503.

gommegye örökös főispánja az esztergomi érsek; Külső-Szolnok-megye hatóságának kiadmányait ismerjük és tudjuk, hogy külön megyei közgyüléseket tartott az erdélyi vajda parancsára.[1] Közép-Szolnok elnevezéssel nem találkozunk, korunkban még nem alakult ki, hanem Külső-Szolnok kiegészítő része volt.[2] Azt olvassuk ugyan Szirmaynál, hogy Közép-Szolnok 1350-ben Ugocsamegyével össze volt kapcsolva.[3] Ez azonban nem igaz. Szirmay rosszul idézi Lechoczkyt, aki maga is csak azt mondja, hogy Közép-Szolnok és Ugocsamegyék 1350-ben közösen tartottak congregatiót.[4] Hogy még az a körülmény, miszerint két megye együtt tartja közgyüléseit, nem jelent a két megye között semmi kapcsolatot, azt ma már mindenki tudja.[5] E helyütt csak azt jegyzem meg, hogy Lehoczky is tévedett, mert Gelyénes mellett (Szatmármegye) Szatmár és Ugocsamegyék gyüléseztek.[6]

Itt ki kell corrigálnom Barabásnak egy tévedését, aki a Teleki család oklevéltárában (I. köt. 166. l.) Bernolthi Pált „Közép-Szolnok" alispánjának mondja 1370-ben. A kérdéses oklevél ugyanis nagyon rongált — keltének éve „M°CCC°LXX°" épen maradt — s a hiányzó részeket az oklevéltár szerkesztője tévesen egészítette ki. Az oklevél bevezető sora az eredetin igy olvasható:

„ . . . . . nolth vicecomes et iudices nobilium comitatus de Zolnuk m . . . . . " stb. Ugy ezen az oklevélen, valamint az oklevéltár I. kötetének 160. és 161. lapján közölt két teljesen ép oklevélen (mind a kettő 1370-ben kelt) világosan felismerhető az alispáni pecséten levő czimer. Mind a 3 ugyanaz, Bernolthi Pál belső-szolnoki alispán pecsétje. Barabás a hiányos oklevelet igy egészíti ki:

[1] 1345-ben tartott congregatiójáról a megye kiadmányát közli Károlyi I. 164.; 1334-ből Károlyi I. 85.; alispánját és szolgabiráit említi a kolosmonostori konvent 1351-ben, Anjou V. 466., (ez az oklevél hol „Zonuk exterior"-t, hol egyszerüen „Zonuk"-ok említ; lásd még Mus. Tö. a. 1344. nov. 24. és Sztáray I. 185.

[2] V. ö. Pesty: Eltünt vármegyék I. 92.

[3] „1350. Cum comitatu Zólnok mediocri unitus, congregationes suas in villa Gelenyus celebrat. Stemmat. Lehoczky." (Not. comit. Ugocs. 11. l.)

[4] „Szolnok mediocris . . . congregationes suas cum comitatu Ugotsa in villa Gelenyus celebrabat anno 1350." (Lehotzky: Stemmatographia I. 151. l.)

[5] Lásd bővebben e dolgozat II. részét.

[6] Sztáray: I. 205. 218. 224. 226.

„[Nos magister Paulus de Ber]nolth vicecomes et iudices nobilium comitatus de Zolnuk m[ediocri memorie commendamus quod]“ stb.

Ez a kiegészítés hibás. A „de Zolnuk“ szavak után látható „m“ betü nem a „mediocri“, hanem a „memorie“ szó kezdő betüje. A „mediocri“ szó betoldásának semmi alapja, hiszen az ugyancsak 1370-ben kelt másik két oklevélen (Teleki I. 160. és 161. l.) is csak „comitatus de Zolnuk“ van irva. Lehet, hogy az eredeti oklevelen az „m“ kezdő betü után túl nagy hézag van, de ennek valódi oka csak a szövegben előforduló törlés, vagy valamely szónak kétszeri irása lehetett, amivel lépten nyomon találkozunk az oklevelekben.

Liptómegye hatósága elég gyakran szerepel.[1] Pozsegamegye létezéséről a pozsegai főispánok tanuskodnak.[2] Turóczmegye hatóságának fennmaradt számos oklevele,[3] végre Zólyommegyének is ismerjük főispánjait.[4]

Kis-Hontmegye Nagy Lajos alatt még nem létezik. Hontmegyének Nógráddal sürün tartanak közgyüléseket a nádorok, de soha sem jelzik a megyét „Hont major“ névvel. Nagy- és Kis-Hont elnevezéssel találkozunk ugyan Bonifacius pápa 1397-iki oklevelében, melyben a dézsmát nyugtatja, de a tényleges kettészakadás csak a XV. század elején történt.

Mármarosmegye szintén nem létezik még Nagy Lajos alatt. Csak kialakulását szemlélhetjük, de, bár a „comes de Maromorosio“ kifejezésekkel találkozunk már korunkban, ez alatt nem szabad megyei ispánokat képzelnünk. A legrégibb adat, mely Mármarost mint rendezett megyét tárja elénk, 1408-ból való.[5]

Az előadottakból megállapithatjuk, hogy Nagy Lajostól Mátyás király haláláig három uj megye keletkezett: Kis-Hont, Mármaros és Közép-Szolnok.

[1] Fejérpataky csal. lt. Mus. 1356., 1365., 1370., 1373., 1373., 1378. és 1381. években. Máriássy csal. lt. Mus. 1365-ből.

[2] Anjou IV. 35.

[3] Ivánka csal. lt. Mus. 1351-ből; Kossuth csal. lt. Mus. 1359-ből; Justh csal. lt. Mus. 1360-ból; Szepesi Jakab országbiró a megyének a király parancsára közgyülést tart 1374-ben. (Fejér IX. 4. 647.)

[4] Sztáray I. 74.

[5] V. ö. Wenzel: Kritikai fejtegetések Mármarosmegye történetéhez (Pest, 1857.) cz. értekezését (23. és 36. l.) s az abban közölt okleveleket.

Mielőtt azonban vizsgálódásainkat tovább folytatnók, foglalkoznunk kell a két (Külső- és Belső-) Szolnokmegye alakulásával. Tudjuk, ezen kérdésnek egész irodalma van már, de egészen megvilágítva maig sem lett.

Nem vitás, hogy Külső-Szolnok alatt a Tisza melletti azon területet kell érteni, mely később Hevesmegyével kapcsoltatott össze.[1] Ez a megye székét Kene (Keme?) nevü helyen tartja,[2] majd Szarvadon.[3] Belső-Szolnok Erdélyben van, széke rendszerint Desvár (Deés) és nyugat felé áthuzódik az anyaországba.[4] Ebből az áthuzódó részből alakul idővel Közép-Szolnok, mely Belső-Szolnokkal összefügg. Kétségtelen továbbá, hogy Külső- és Belső-Szolnok nem képeztek összefüggő területeket, legalább nem abban az időben, amikor már Közép-Szolnok is létezett. Csodálatos, hogy ennek daczára Külső-Szolnok oly helyen (Szarvad) tartja a székét, amely ma Közép- (tehát akkor még Belső-)Szolnok megyében fekszik! Hozzájárul ehhez az is, hogy Kun Lászlónak egy 1279-ben kelt oklevele azt mondja, hogy Szarvad helység Kene, Tasnád, Girov (Girót) és Thenke falvak közelében fekszik Külső-Szolnokmegyében,[5] pedig ezek a helységek mind a későbbi Közép-Szolnokmegye területén feküsznek. Ezekből Thorma József[6] és nyomán Pesty Frigyes is[7] arra a következtetésre jutnak, hogy Közép-Szolnok a XIV. században még nem bir külön administratióval, hanem Külső-Szolnok kiegészítő részét képezi. Elvitázhatlan, hogy minden oklevéladat ezen felfogás helyességét bizonyítja. Lehetetlen, hogy a megye székhelyét idegen megye területén tartotta volna, hogy valamely megye idegen megye területére járt volna gyülésezni. És mégis különösnek látszik (geographiai szempontból), hogy a későbbi Közép-Szolnokmegye területe ahhoz a Külső-Szolnokmegyéhez tartozzék, amelylyel területi összefüggésben „nem“ állott

[1] Lásd a Csánki—Kogutovicz-féle térképen a 22. sz. megyét. (A legkisebb alaku kiadásból, sajnos, éppen Külső-Szolnokmegye kimaradt.)

[2] Teleki I. 160. 161., Zichy IV. 6—7., 55.

[3] Mus. Tő. a. 1344. nov. 24.

[4] Lásd a fenti térképen a 61. sz. (Belső-Szolnok) és a 18. sz. (Közép-Szolnok) megyéket.

[5] Fejér V. 2. 559. 560.

[6] Társalkodó 1830. 173. l.

[7] Eltünt megyék I. 92.

és ellenben ne tartozott légyen ahhoz a Belső-Szolnokmegyéhez, amelylyel területileg igen is összefüggött? Én a dolognak — egyelőre fenntartással — azon magyarázatát tudom adni, hogy a XIV. század elején még Külső-Szolnok a „Sárréte“ nevü területen, a Berettyó mentén is elhuzódott és igy a későbbi Közép-Szolnok tulajdonképpen összekötő kapocs volt Külső- és Belső-Szolnok között.

Nem oszthatom azonban Pesty Frigyes azon nézetét, hogy a két (később három) Szolnok tulajdonképen „egy“ egységes megyét képezett volna. Pesty egyedüli érve az, hogy közös volt a főispánjuk — és pedig korunkban az erdélyi vajda. Ez azonban nem bizonyit semmit. A törvényhozás még csak sokkal később mondotta ki, hogy minden megyének külön főispánja legyen; Nagy Lajos korában igen gyakori, hogy három, négy, sőt öt megyének is egyazon főispánja van. Van azonban egy körülmény, amit Pesty egészen figyelmen kivül hagy. Külső-Szolnok az anyaország területén van és az országos jog szerint alakul, amit mutat az a körülmény, hogy 4 szolgabirája van.[1] Ellenben Belső-Szolnok a partikuláris erdélyi jog uralma alatt áll, minek bizonyitéka az, hogy csak két szolgabirája van.[2] Az „egységes“ megye fogalma ez által ki van zárva.

Erdély megyéinek jogfejlődéséről sajnos vajmi keveset tudunk még. Annyit azonban tudunk, hogy 7 megyéje volt és hogy az erdélyi vajda a vajdai székre ezen 7 megye szolgabirái közül választotta ki a maga birótársait.[3] Vajjon az egy szolnoki szolgabiró képviselte volna Külső-Szolnok megyét is a vajdai széken? Annál kevésbbé valószinü, mert a fenti oklevélben 8 pecsét látható, amiből azt következtethetjük, hogy Külső-Szolnok is képviselve volt egy szolgabiróval. És még valamit! Tárgyalt-e valaha az erdélyi megyék congregatiója valamely Külső-Szolnokmegyét érdeklő ügyet? Sohasem! Külső-Szolnok megye az erdélyi vajda parancsából és személyében mindig külön tart congrega-

[1] Mus. Tő. a. 1344. nov. 24., Anjou V. 466. Károlyi I. 85.

[2] Teleki: I. 238. 239.

[3] „Nos iudices nobilium comitatuum de Torda, de Alba, de Kukulleu, de Doboka, de Culus, de Zonuk et de Hunyad“ kiadnak 1348. máj. 10-én István erdélyi vajda congregatiójából egy oklevelet. D. L. 30647.

tiót,[1] amiből világos, hogy ez a megye nem volt beillesztve az erdélyi megyeszerkezetbe s igy nem is lehetett Belső-Szolnokmegyével egységes megye. Kétségtelen azonban, hogy az anyaország többi megyéitől Külső-Szolnok jogélete némileg elütött, mert köztörvényszékeit nem a nádor tartotta, hanem az erdélyi vajda. Ennek további folyománya lehetett, hogy a megye felebbezési hatósága a vajdai szék volt, amiben azonban semmi meglepő nincsen. A megyefőnök egyénisége adta meg a felebbezés utirányát más megyében is. Igy tudjuk, hogy ha a megyei hatóságot a felek valamelyike érdekeltnek találta és hozott itéletével megelégedve nem volt, a királynál emelt panaszt még a per befejezte előtt s ez esetben az ügy itélet után a királyi curiára került végleges döntés végett, mint ezt később bővebben fogjuk látni. Mégis Bodrogmegye hatóságától 1381-ben Horváthy János macsói bán parancsára egy bizonyos Jánosy Mihály alperes panasza folytán a per a macsói báni székre terjesztetik fel,[2] mivel Bodrogmegye akkori főispánja a macsói bán. („inter ceteros comes Bodrugiensis.")

Az előadottak után egész nyugodtan kimondhatjuk, hogy Nagy Lajos korában két és pedig Külső- és Belső-Szolnokmegye létezett.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a többször hivatkozott térképen 65. és 66. pontok alatt a „Jászság" és „Kunság" területeket is kialakulva látjuk. Ezen területek ugyan Nagy Lajos alatt sem állottak már a megyei igazságszolgáltatás alatt, de területi különállóságuk és autonomiájuk csak később alakult ki.

Ezek után lássuk, hogy nem léteztek-e még más megyék is

[1] Károlyi I. 164. „Nos magister Andreas filius Endree vicecomes et iudices nobilium de Zonuk exteriori memorie commendantes significamus quibus expedit universis, quod in quadam congregacione nostra generali, quam habuimus in persona domini Stephani voywode Transsilvani ex precepto et mandato eiusdem . . . celebrare." Az oklevélen egy nagyobb és 4 kisebb pecsét nyomai látszanak, jeléül annak, hogy 4 szolgabirája volt a megyének.

[2] „Dilectis vicecomiti suo et iudicibus nobilium eiusdem comitatus" mondja a főispán, hogy „incattus idem Michael vos haberet pro suspectis iudicibus" és miután „in presencia iudicum suspectorum non sit tutum litigare" meghagyja a megyének, hogy ha a panaszos nem volna megelégedve a megye itéletével, terjessze fel „ipsam causam adiudicatam ad sedem nostram iudiciariam. Tehát a báni székre! — Békássy csal. lt. Mus. 1381.

a felsoroltakon kivül? E részben legjobban érezzük eddigi oklevélpublicatiónk kevés voltát. Pedig rendkivül érdekes és tanulságos lenne az oklevélforrásokból szemlélnünk azon területek politikai beléletét, melyek a megyévé alakulásra való törekvés kezdő stádiumát mutatják. Hogy nem tekinthetünk megyének minden olyan területet, amelyet okleveleink „comitatus" „districtus" vagy „provincia" szóval jeleznek, azt már láttuk. Ennek daczára legajánlatosabb kiindulási pontul épen azon legszerencsétlenebb megyeösszeállítást felvennünk, „melyben minden olyan terület, mely „comitatus" nevezet alatt fordul elő, vagy amelynek „comes"-e említtetik, — megye gyanánt fogadtatik el. Ez pedig Fejér Györgyé.[1] Ebben a lajstromban — eltekintve azoktól, amelyek megyei mivoltát tényleg megállapítottuk — a következők említtetnek: *Bakony, Bana, Kis- és Nagy-Csallóköz, Gerzencze, Kis-Hont, Kis-Heves, Horom, Patak, Rábaköz, Szörény, Szilágyság és Szolgagyőr.*

Ezek közül említettük már Kis-Hontmegyét, mely Nagy Lajos alatt még nem létezett. Lássuk a többit.

1. *Bakony.* A bakonyi „comitatus" létezéséről okleveleink Nagy Lajos korában is beszélnek.[2] Ámde a megyei életnek különben semmi nyoma. Sőt egyenesen azt olvashatjuk ki ezen okleveleknek szövegezéséből, hogy a Bakony megyei szerkezettel sem birt, mert királyi parancsokat a megyéhez „comití vel vicecomiti" szokták intézni, holott például Lajos királynak 1367-ben a bakonyi ispánhoz „comití suo Bakonyiensi" intézett parancsa nem a vicecomest jelöli meg a főispán (?) helyettese gyanánt, hanem az erdőmestereket.[3] Megvilágítja még némileg Bakony helyzetét Erzsébet királyné 1384-iki parancsa, melyet „fideli suo magistro Akus, inter alios honores comiti de Bakon" intéz és amelyben elmondja a királynő, hogy előtte panaszt emeltek „Thomas, *tunc* (t. i. 1382. febr.) *vicecomes* vester Bokoniensis" által elkövetett hatalmaskodás miatt, amiért Ákos comes még mindig nem szolgáltatott igazságot, „et insuper *moderni* vestri in dicto comitatu de Bokon *officiales* ...

[1] Fejér: X. 7. 6. l.

[2] „Magister Simon Posoniensis, Jauriensis, Boconiensis comes" Anjou: VI. 150.

[3] „Et vicesgerentes seu ipsius sylve custodes . . . dari facere studeant." (Fejér: IX. 4. 44.)

abbatem et suos homines ab usu et utilitatibus silve Bokon... impedire et gravere niterentur.[1] Ez oklevél mutatja, hogy a bakonyi comes a hatósága alá tartozott területen gazdatiszteket (officiales) tart, kik *felett*, valamint a *vicecomese* felett hatóságot gyakorol, holott a megyékben, — mint alább látni fogjuk — az alispán felett nem a főispán, hanem az országbiró itélkezett, ha hivatali ténykedése folytán felelősségre vonatott. Nyujt azonban a diplomatikai irálytan egyéb bizonyítékot is arra, hogy Bakony nem volt megye. A most idézett oklevélben a király „parancsolja" a bakonyi ispánnak, hogy adjon fát a bakonyi erdőkből a veszprémi apáczáknak. Tehette pedig ezt a király azért, mert az egész Bakony királyi birtok volt. Már ha megye lett volna, akkor nem parancsolhatott volna ilyet, mert a megye nem volt a királyé. Vannak példák, hogy a király valamit kivánt a megye közönségétől, igy pl. Sárosmegyétől meszet és fát kért Nagy Lajos Eperjes város épitkezése czéljaira,[2] ámde ilyenkor a király nem parancsol („firmiter precipiendo mandamus"), hanem kér („diligenter requirimus") és kérelmét nem a megye hatóságához, ispánjához intézi, hanem magához a megye lakosságához („fidelibus suis universis nobilibus"). Bakony tehát nem volt megye, csak külön igazgatás alatt állott királyi birtok. Hogy politikailag be volt-e kebelezve valamely megyébe és milyen viszonyban állott a megyékkel, azt megállapítani eddig nem sikerült.[3] Valószinüleg nem volt beillesztve a megyei szerkezetbe, hanem közvetlenül a királyi udvartól függött.

2. *Bana.* Okleveleink szólnak „comitatus de Baná"-ról, de csak az Árpád-korban,[4] de akkor sem jelentett megyét, hanem csak

[1] Pannonhalmi oklt. VIII. 416.

[2] „Lodovicus . . . fidelibus suis universis nobilibus comitatus de Sarus salutem et graciam. Cum nos commiserimus, ut cives et hospites de civitate nostra Eperies eandem civitatem muro circumdare debeant, fidelitatem vestram diligenter requirimus, quatenus eisdem civibus et hospitibus ad opus muri dicte civitatis in silvis et terris vestris cementum cremare permittatis et pro ipsius cementi cremacione lapides et ligna dare et concedere debeatis libere et pacifice nostre *peticionis* intuitu." — Mus. Tő. a. 1370. decz. 28. — Hasonló példa Erzsébet királynő levele a sárosmegyei nemességhez. Mus. Tő. a. 1346. decz. 5.

[3] V. ö. Pesty: Eltünt vármegyék I. 201. és köv. l. és Pesty: A bakonyi erdőispánság (Századok, 1876.)

[4] V. ö. Pesty: A várispánságok tört. 159. és köv. l.

várispánságot, mely Fehérmegyében feküdt. Nagy Lajos alatt Bana vára megszünt és a várföldek eladományoztattak.[1]

3. *Gerzencze.* Nem volt megye csak várispánság. Még az Árpádok alatt megszünt.

4. *Horom.* Várispánság volt és nem megye. Nagy Lajos korában a krassómegyei főispán,[2] később rendszerint a krassói alispánok viselték a horomi várnagyi tisztet.[3]

5. *Kis-Heves* megyéről korunkban az oklevelek egészen hallgatnak. Létezése nincs eldöntve. Pesty Frigyes szerint a régi Kemej megyét kell alatta érteni.[4] Önálló megyévé nem fejlődött soha. Egykori megyeiségét abból szokták következtetni, hogy ily nevü főesperesség létezett. Sajátszerü dolog ez a főesperesség kérdése. Rendszerint a létezett főesperességeket veszik iróink alapul a létezett megyék megállapításánál. És viszont.[5] Senki nagyobb örömmel nem csatlakoznék ezen felfogáshoz, mint e sorok irója, ki a megyét egyenesen egyházi eredetü intézménynek tartja. De ma még kutatásaink ez állítást bizonyítani nem képesek. Hasonló joggal Vácz,- Locsmánd,- Kalocsa-megyék létezését is állíthatnók. De hátha tényleg léteztek is?

6. *Patak.* Nagy Lajos ideje alatt már nem említik okleveleink. Valószinü, hogy nem külön megyét jelentett, hanem csak Zemplénmegyének más elnevezését.[6]

7. *Szolgagyőr.* Nem volt megye, hanem csak várispánság. Mint ilyen még szerepel Nagy Lajos alatt is.

8. *Szörény.* Korunkban mint bánság szerepel, de még nem megye. Csak sokkal később alakul Szörénymegye.[7]

9. *Szilágy.* Létezése mellett harczolt Pesty Frigyes. Korunkban az oklevelek nem tesznek róla említést. Törvényhatósági életének

[1] Fejér: VII. 3. 152. 153.

[2] Fejér: IX. 2. 457.

[3] V. ö. Pesty: Eltünt várm. I. 418.

[4] V. ö. Pesty: Eltünt várm. I. 162.

[5] „E főesperestség (t. i. a kemei) felkutatásában nyilván jó és helyes vezérelvül szolgálhatna az a körülmény, hogy főesperestségeinknek létező vagy létezett vármegyék szolgáltak területi alapul. Ortvay: „Magyarország egyházi földleir. a XIV. század elején" I. köt. XVII. l. — Igy Pesty is több helyen.

[6] Pesty: Eltünt megyék I. 140 és köv. l.

[7] Pesty: A szörényi bánság tört.

semmi nyoma. A Pesty által közölt 2 fő- és egy alispán korábbi időkből említtetnek.

II.

A megyei alakulás kaleidoskopja sokszor olyan képet mutat, amelyet alig tudunk megmagyarázni. Látunk területeket alispánnal, főispánnal az élükön; szolgabirákat látunk a közigazgatásukban, közönségük közgyüléseket tart, törvényszéket ül (sedes iudiciaria), okleveleink hol comitatus, hol districtus elnevezéssel illetik őket. Mi sem volna természetesebb, mint hogy ezeket a területeket megyéknek tartsuk. Mégis azt tapasztaljuk, hogy történettudósaink ezeket a területeket nem tekintik megyéknek. De hát akkor mik? Területek, amelyeknek autonomiájok, tisztviselői karuk van, saját nevökben okleveleket adnak ki, amiket a saját tisztviselőik pecsételnek meg, ilyen területek megérdemlik, hogy behatóbban foglalkozzunk velük. Történetük felett sem hallgatagon, — mint jogtörténetiróink teszik — sem gunyolódással, — mint Pesty Frigyes teszi[1] — átsiklani nem lehet. Ezek a területek 1. Rábaköz, 2. Csallóköz és 3. Solt.

1. *Rábaköz.* (de Raba, Rabakuz, Rabakeuz, Rabakez, Rabacwz stb.) Okleveleink majd districtus,[2] majd comitatus,[3] majd ismét provincia,[4] néha sedes[5] jelzővel irják, végre gyakran egyszerüen Rábaköz elnevezéssel jelzik.[6] Legtöbbször azonban az oklevelek maguk a rábaközi területnek Sopronmegyéhez való tartozására, attól való függésére utalnak. Ez a függő viszony igen sajátszerü.

[1] Pesty: Eltünt megyék I. 134.

[2] „In comitatu Supruniensi in districtu Raba" mondja Lajos király 1346-ban. (Hazai I. 195. és a hozzá füzött jegyzet.

[3] „ . . . . . item . . . . iudices nobilium predicti comitatus de Rabakuz", mondja 1378-ban maga a rábaközi hatóság; (Hazai I. 273.) „Nos magister Belud castellanus de Kapu et comes de Rabakuz ac iudices nobilium de codem comitatu" oklevelet adnak ki. (Döry cs. lt. Mus. 1349.)

[4] „ . . . et nos super eo universos nobiles provincie requisivissemus" mondja Rábaköz hatósága. (Döry csal. lt. Mus. 1349.)

[5] „ . . . . iudices nobilium comitatus Suproniensis sedis de Rabakez" 1421-ben. (Hazai I. 313. l.)

[6] „ . . . comes . . . . et iudices nobilium de Rabakeuz" tanusítványt adnak 1379-ben. (Hazai I. 276; I. 199; II. 85.)

Néha magának a „Rábaköz"-nek is említtetik (fő-)ispánja (comes),[1] rendszerint azonban Sopronmegye főispánja ad neki egy vagy két alispánt,[2] akik egyszersmind Kapuvári várnagyok is rendesen. Ha azonban a király ir parancsot a soproni főispánnak, amely a rábaközi területre vonatkozik, nem említi egyszersmind az illetőnek Rábaközi főispánságát is.[3] Ezekből látható, hogy a rábaközi terület Sopronmegyébe volt bekebelezve s a sopronmegyei főispán fennhatósága alatt állott, amit ez néha közvetlenül gyakorolt,[4] rendszerint azonban, mint fentebb láttuk, alispánja által.

A rábaközi terület közigazgatási és igazságszolgáltatási teendőit épp ugy megyei széken (sedes iudiciaria) gyakorolta, mint más megye ebben a korban. Székhelye rendszerint Bogyiszló (Bogyuzlo, Bugdezlo, Bodizlow),[5] később Keresztúr.[6] Időnkint megyei közgyüléseket is tart.[7] Rendes tisztviselői a szolgabirák, kiket kétségtelenül a saját nemesi közönségéből választ. Mi az tehát, ami Rábaköz megyei voltát mégis lerontja? Az, hogy saját főispánja rendszerint nem volt és hogy — s ez a döntő — csak két szolgabirája volt! Korunkban minden megyének négy szolgabirája van[8] az 1291 : XVI. t. cz. 1. §-a értelmében. Ez olyan sza-

[1] Döry csal. lt. Mus. 1349-ből, három kiadmányon is Belud mester comes de Rabakuz; Soproni I. 203. 1347-ből.

[2] 1378-ban Erethlen Balázs és János kapui várnagyok „ac vicecomites de Rabakuz in persona magistri Frank, comitis Supruniensis" (Hazai I. 273.); 1399-ben Sziráky Miklós „vicecomes de Rabakuz comitatus Suproniensis" (Hazai I. 293.); 1359-ben Zobonya János „vice Nicolai Kont, regni Hungarie palatini et iudicis Comanorum comes de Rabaguz et castellanus de Kapu" (Hazai III. 174.)

[3] Hazai : I. 273.

[4] 1379-ben „Nos magister Ladislaus filius Ugum castellanus et comes comitatus Suproniensis et iudices nobilium de Rabakeuz" tartanak megyeszéket. (Hazai : I. 276.)

[5] Hazai : I. 273, 276. 293.

[6] Hazai : I. 313.

[7] 1378-ban. „ . . . quod in congregacione nostra generali . . . . cum universis nobilibus et ignobilibus predicti *comitatus* in villa Bogyuzlo celebrata" a megyei iurati et assessores tudományt tesznek királyi parancsra. Erről adnak ki a rábaközi alispánok és szolgabirák tanusitványt. (Hazai : I. 273.) — A rábaközi főispán 1349-ben, in octavis Penthecostes (juni 1-én) kelt kiadmányában a hivatali előde által tartott megyei közgyülésről tesz említést. (Döry csal. lt. Mus. 1349.)

[8] Nem szólva természetesen az erdélyi és a slavon megyékről.

bály, ami alól nincs kivétel. Mit sem változtat a dolgon az, hogy némely oklevélen csak két vagy három szolgabiró említtetik. Ez csak azt jelenti, hogy a megyei széken nem volt mind a négy jelen. — Ha tehát az anyaország területén olyan kerülettel találkozunk, amelynek csak két szolgabirája van, annak megyei mivoltát meg kell tagadnunk.

Más kérdés, volt-e korunk *előtt* Rábaközmegye? A kérdést eldöntenünk annál kevésbbé lehet, mert sem a rábaközi, sem a kapuvári várispánság létezése bizonyítva nincsen.[1] Én ennek daczára lehetségesnek tartom Rábaközmegye létezését, mert már Nagy Lajos kora előtt is létezik rábaközi főesperestség.[2] Ha pedig az egyházi kerületi felosztás az ország politikai beosztásával valamikor azonegy volt, akkor létezhetett ilyen nevü megye is, amely azonban idővel Sopronmegyébe olvadt és Nagy Lajos korában életének lejtőjén lefelé halad.

2. *Csallóköz.* (Chollokuz, Csollokez, Challow, Challou.) Iróink közül némelyek megyének mondják.[3] A valóságban azonban Nagy Lajos korában ez a terület törvényhatósági életet nem mutat. Csak a XV. század elején látjuk, hogy az országgyülés Csallóköz nemességéhez átiratot intéz, ami bizonyos különállásra mutat.[4] Korunkban ugyan előfordul, hogy a Csallóköz Kis-Pozsonymegyének (comitatus) neveztetik,[5] de rendszerint districtus, vagy provincia nevezet

[1] Pesty Frigyes tagadja, hogy léteztek volna. (A várispánságok tört. 47.)

[2] „Archidiaconus de Rabacuz" Omode győri püspök 1255-iki oklevelében. (Hazai: I. 30.); V. ö. Ortvay: Magy. orsz. egyházi földleir. I. 318—322. l.

[3] Igy: Jancsik Ede: Csallóköz és egy kis böngészet Somorja levéltárában (Győri tört. és régészeti füzetek IV. köt. 305. l.) Bartal György: „A XIII. század végén kelt oklevelek a Csallóközt Kis-Pozsony vármegyének nevezik (minor comitatus Posoniensis) s ettől kezdve Pozsony többi része major comitatus Posoniensis." (Csallóköz történeti vázlata, Pest, 1860, 55. l.)

[4] „Universis et singulis nobilibus districtus de Challokwz salutem et mutuam caritatem. Venit in nostram presenciam ex parte universitatis vestre Johannes de Guthur cum litteris vestris, significans nobis, quomodo vos, prehabita inter vos congregacione, disposuissetis, fines et terminos illius districtus ab inimicis .... protegare" mondják az ország rendei 1401. máj. 22-én. (Hazai: II. 167.)

[5] „ . . . in provincia Challokuz vocata, videlicet in minori comitatu Posoniensi a nobilibus et comunibus dicte provincie . . . hominibus . . . scivissent veritatem" mondja Pál országbiró itéletlevele 1347. febr. 2-án. (Anjou: V. 12.)

alatt fordul elő.[1] Találkozunk a „contrata“ elnevezéssel is,[2] ami „tájékot“ jelent,[3] ámde ugyanazon helyről (Csütörtökhely) máskor, — ugyancsak Lajos király oklevelében azt olvassuk, hogy az Pozsonymegyében fekszik, minden közelebbi megjelölés nélkül.[4] Néha ismét egyszerüen „Challóköz“ megjelölést használnak okleveleink, minden jelző és Pozsonymegyére való utalás nélkül.[5] A Csallóköz közönsége közgyüléseit Pozsonymegyével együtt tartja, de néha az oklevelek kiemelik, hogy a közgyülés Pozsonymegyének és a Csallóköznek tartatott.[6] Tartott azonban a Csallóköz maga is proclamált congregatiót, ha a csallóközi közönség érdeke ugy kivánta, vagy ha valamely per csallóközi emberek ellen folyt, de ezt mindig a pozsonymegyei alispán és szolgabirák tartották.[7] A Csallóköznek magának sem ispánja, sem szolgabirái nem voltak s ez maga mutatja, hogy Nagy Lajos idejében nem volt megye Említett iróink Fejérrel együtt tévedésben voltak.

3. *Solt.* Már korunkban is ugy szerepel, mint Fehérmegyének némi, ha nem is önállóságra, de minden esetre különállóságra szert tett kerülete. Önálló megyévé csak a XVI. században válik, de már Zsigmond és Mátyás idejében külön alispánja és szolgabirái vannak s a király hozzájuk, mint Solt-szék hatóságához intézi

[1] „Universas possessiones . . . . ubilibet seu in quolibet comitatu vel districtu . . . . existentes, specialiter tamen in Januk . . . in Chollokuz“ (Anjou: V. 6.) majd alább ugyanazon oklevélben: „quod regü et dictorum capitulorum ac conventus homines in predicto die . . . . in cadem provincia Challokuz a nobilibus et aliis communibus dicte provincie et villarum hominibus . . . investigáltak,“ (Anjou: V. 13.) „De comitatu Posoniensi de districtu Chollokuz.“ (Anjou: V. 416., 418., VI. 156.); „In comitatu Posoniensi in Chollokuz.“ (Anjou: V. 131., VI. 169.)

[2] Lajos király mondja 1363. sept. 2-iki adománylevelében Csütörtökhelyről „in contrata Challokuz comitatus Posoniensis.“ D. L. 5236.

[3] Contrata = contrada: regio, tájék. (Bartal: Glossarium 179.)

[4] D. L. 5410.

[5] Anjou: IV. 114. — V. ö. még Anjou: VI. 33., 56., 286., 392., 586. l. (districtus): és Anjou: VI. 315. (provincia.)

[6] „Cum nos . . . . . universitati nobilium comitatus Posoniensis et de Challoköz . . . . congregacionem Posonii commisissemus celebrandam“ mondja Lajos király 1356-ban (Fejér: IX. 2. 476—478. l.)

[7] Így 1334-ben a Nyék-beli nemesek ellen folyó ügyet a pozsonyi alispán és szolgabirák a Csallóközben tartott congregation intézik el. (Hazai: III. 120.) Hogy Nyék csakugyan a Csallóközben volt, v. ö. Hazai: II. 69.

parancsait.[1] Hogy azonban korunkban miben állott a solti szék önállósága, az még okleveleinkben sem egészen világos.[2] Nem világlik ki belőle, hogy pl. a szolgabirák („in Solt iudicantes") magának a solti széknek külön választott szolgabirái-e, avagy a fehérmegyei szolgabirák között kellett olyan kettőnek is lenni, akik vagy egyszersmindenkorra, vagy esetről-esetre kiküldettek Soltnak igazságszolgáltatási teendőit elvégezni.

Ez utóbbi feltevés helyességét mutatja Fehérmegye solti részének 1348-ban kelt oklevele is, melyből az látszik, hogy Fehérmegye alispánja és szolgabirái itélkeznek Soltban.[3] Pesty Frigyes tehát rosszul értelmezi ezt az oklevelet, amikor azt mondja, hogy 1348-ban Soltnak alispánja Márton, vicecomes Albensis . . . azonban a solti szolgabirákkal működik,[4] amiből az következnék, — és Pesty azt is következteti — hogy a solti kerületnek maga választotta szolgabirái voltak.

III.

Ezek után tehát kimondhatjuk, hogy a szorosan vett Magyarország területén Nagy Lajos alatt 54 valóságos megye létezett. A teljesség kedvéért azonban meg kell még egy egészen specialis természetü megyéről emlékeznünk, t. i. — Ungmegyéről.

Hogy Ungmegye valóságos megye, azt a nádori congregátiók egész sorozata tanusítja. Rendesen a zemplénmegyei közönséggel együtt tartja közgyütéseit. Sajátszerüsége abban nyilvánul, hogy *Ungmegye főispánját korunkban nem a király, hanem a királyné nevezi ki.*[5] Mindebből persze nem szabad a királynék közjogi állására és a kormányzati hatalomra vonatkozó befolyásukra nézve semmi különösebb következtetést vonnunk. Hogy Erzsébet anyakirálynőnek mekkora befolyása volt Nagy Lajos kormányzására, hogy a királyi

[1] „Comiti vel vicecomiti et iudicibus nobilium comitatus Albensis sedis Solt" mondja Mátyás király 1476-ban. (Korvachich: Formulae solennes 174. l.)

[2] 1333-ból ezt mondja egy oklevél: Nos magister Ladislaus vicecomes Johannis palatini comes Albensis et iudices nobilium in Solt iudicantes" (Zichy: I. 408.)

[3] Pesty: Eltünt várm. I. 74.

[4] „Nos Martinus vicecomes Albensis domini Stephani Bani Boznensis, Gregorius de Vadas et Michael filius Baldun iudices nobilium *eiusdem comitatus* in Solth iudicantes" (Zichy: II. 291.)

[5] V. ö. e munka I. r. VII. fej. IV. pont.

tanácsban állandóan részt vesz, hogy a király minden fontos ügyben kéri a tanácsát, azt száz meg száz oklevél bizonyítja.[1] A főispánrendelés azonban mindig a király kizárólagos joga maradt. Ha tehát Ungban kivételes helyzetet találunk, annak magyarázatát egyedül abban kereshetjük, hogy Ungmegyének majdnem egész területe vagy legalább is legnagyobb része királynői birtok volt, mely a királynő ungi jószágigazgatójának (officialis) kezelése alatt állott. Ez az officialis volt egyszersmind Ungmegye főispánja is. A csak nem régiben a Magyar Nemzeti Muzeum letétei közé került Kende-családi oklevéltárban sikerült feltalálnom azon rendkivül érdekes oklevelet, melyben 1381-ben Erzsébet (ifjabbik) királynő megerősíti Ders mestert az ungmegyei officiolatusban, illetve főispánságban, melyet annak előbb Erzsébet anyakirálynő adományozott „pro honore."[2] Ezen oklevél mutatja, hogy Ungmegye közönsége felett a biráskodást a nevezett officialis gyakorolta[3] mindazon jogokkal, amelyek a megyei főispánokat illették.

II. FEJEZET.

Kiváltságos területek és népelemek.

Bizonyos területek Nagy Lajos király idejében a megyei szerkezetbe beillesztve nem voltak.

1. *A szepesi szászok közönsége.* (Provincia terrae Scepusiensis; Provincia XXIV. regalium civitatum.) Már IV. Béla kiváltsága

[1] „. . . de beneplacita voluntate serenissime Domine . . . Elizabeth regine Hungarie nostre genitricis charissime et de consilio prelatorum et baronum nostrorum . . . confirmamus" mondja Lajos 1345. oct. 11-én kelt oklevelében. (Anjou: IV. 544.)

[2] „Noveritis" — mondja a királyné — „universis nobilibus comitatus de Ung" intézett parancsában, — „quod sicut condam domina regina senior felicis recordacionis . . . *dictum officiolatum ipsius comitatus* magistro Ders . . . pro honore conservandum contulerat, sic et nos de presenti eundem officiolatum similiter pro honore conservandum eidem magistro Ders commisimus." Meghagyja tehát, quatenus . . . ipsum magistrum . . . *tamquam vestrum officialem et comitem* honorifice suscipere . . . universa autem iura, vestri ex parte provenire debenda eidem dare . . . vel vicecomiti eiusdem debeatis cum effectu." (Az egész oklevelet lásd a függelékben).

[3] „suoque iudicio et iudicatui parere et obtemperare . . . debeatis" — mondja az oklevél. (Az ungi főispánra nézve lásd még a VII. Fej. IV. p. al. mondottakat).

kivette őket a megyei biráskodás alól.[1] V. István alatt külön zárt területté alakultak,[2] saját külön joggal[3] birtak. Ettől fogva élükön a „comes terrestris" „comes provinciae" áll, akivel szemben a szepesmegyei főispán „comes parochialis" „comes pro tempore constitutus" elnevezéssel él.[4] A biráskodásokból befolyó birságok két harmada a megyei főispánt, egy harmada pedig a közönség ispánját illette.[5] A közönség szabadságát Róbert Károly 1317., 1328. és 1336-ban megerősítette és ugyancsak megerősítette azokat Nagy Lajos is[6] 1365-ben.[7] Végleges megerősítést a szász közönség joga 1370-ben, a „Szepesi Jog" (Zipser Willkür) codificálásával nyerte, melynek

[1] . . . hanc concessimus litertatem, ut a comite parochiali liberi sint penitus et exempti, nec quisquam nomine comitis inter eos possit commorari, sed villicus de communi voluntate ipsorum electus eos debet iudicare iuxta consuetudinem aliorum hospitum." IV. Béla 1243-iki okleve. (Közölve: A szepességi XVI. városok pragmaticai tört. 61. l. — Lőcsén 1842. Névtelen szerzőtől.)

[2] „. . .hanc eidem graciam et libertatem duximus concedendam, quod liberam habeant licencie facultatem inter se comitem vel iudicem, quemcumque voluerint, eligendi, qui una cum comite pro tempore constituto, omnes causas inter ipsos emergentes iudicabit in Leucha civitate provincie capitali, iuxta ius et consuetudines provincie approbatas." — V. István 1271-iki oklevele. (Közli: Endlicher: Monum. Arpad. 522. l.)

[3] „Quia in iure nobilium nequeunt conversari, agriculturis et laboribus intenti, proprio iure et lege speciali perfruuntur." (U. o.)

[4] Ezen elnevezésbeli különbségnek nagy jogtörténeti sulya lett idővel. Mikor ugyanis a Zsigmond király által elzálogosított szepesi városok visszaváltattak, Szepesmegye pert inditott, hogy a szász provincia magába a megyébe kebeleztessék vissza. A királyi jogügyek igazgatója (Lányi József) rendkivül érdekesen fejtegette véleményében, hogy a comes terrestris és comes parochialis más és más dolog s ez is egyik érve volt a megye keresete ellen. (V. ö. az idézett névtelen művét. 126. és köv. l.) A királyi jogügyek igazgatója különben három comest különböztet meg, a megyei főispánt, a szász comest és azt a királyi comest, aki a szász comessel együtt biráskodik. „Hi tres comites identificari non possunt, quia utique alter est comes Scepusiensis, alter comes provinciae, alter denique est comes, qui cum iudice terrestri seu comite provinciae iudicium faciebat." (Id. m. 130. l.) Csakhogy ebben a harmadik comes-ség felállításában a királyi jogügyek igazgatójának nincs igaza. Ő félremagyarázza Róbert Károly privilegiumának szavait.

[5] V. István szabadságlevelében.

[6] Közölve az idézett névtelen m. 51. és köv. l.

[7] „ . . . antiqua eorum libertate exigente, nullius alterius iudicis et iusticiarii, nisi comitis terrestris XXIV. civitatum dicte terre Scepusiensis iudicio et iudicatui astare fuissent consueti." (id. m. 62. l.)

1. pontja az önnálló biráskodást biztosítja.[1] Lényege ennek a biráskodásnak dolgozatunk szempontjából az, hogy a provincia feje („Landgrof") együtt ítélkezik a megye főispánjával (des Königsgrof, der burggrof ist in dem Zips.") Csakhogy éppen ebben a lényeges pontban aligha hajtották végre a jogszabályt. Maradt fenn ugyanis okleveles adatunk egy perről, mely a szász közönség birája előtt (comes terrestris) folyt le,[2] de abban a szepesmegyei főispán jelenléte nem említtetik. Különben maga az oklevél érdekes világot vet a szász közönség biráskodási módjára. A Boksa nemzetségbeli László fia Pál és Soós Péter pert indítanak Szent-László község közönsége ellen az alapon, hogy alperes község jogtalanul elfoglalta felperesék két rendbeli Tamási nevü birtokát. A szász comes birói illetékességét megállapítja Róbert Károly 1336-ban kelt privilegiuma, mely Szent László község közönségének azon kiváltságot adja, hogy „nullus regnicolarum nostrorum ipsos, vel aliquem ex ipsis ad illicitum alterius iudicis et iusticiariorum regni nostri, nisi ad presenciam comitis terrestris dicti comitatus possit citare et evocare quovis modo." Különben maga a per tárgyát képező Kis- és Nagy-Tamási községek Róbert Károly 1317-iki privilegiálisa szerint a szász universitáshoz tartoztak. A per tárgyalásánál Miklós nádor parancsa folytán az egri káptalan két bizonysága és két nádori ember — egy-egy a felperesi és egy-egy az alperesi részről — megjelent, hogy a szász comes ítélkezését lássák és hallják,[3] oda terjedvén megbizatásuk, hogy ha a felek a hozandó ítélettel megelégedve nem volnának, idézzék be a comes terrestrist,[4] de nem a szent-lászlói birót és esküdteket, a nádor elé „ad videndum et audiendum discussionem sui iudicii inter partes facti."

Sajátszerü perbeli eljárás, aminőt a megyei széken sohasem tapasztalunk.

[1] „Das uns Zipser kein mann zu laden hat gen hofe in keinerlei sachen." (Lichner—Michnay: Ofner Stadtrecht 221. l.)

[2] Anjou IV. 443. és köv. l. — A regesta a "comes terrestris"-t helytelenül „Szepesvármegye alispánjának" nevezi.

[3] „ . . . ad presenciam comitis terrestris comitatus Scepsiensis accedentes, viderent et audirent, quale iudicium idem comes terrestris aut sentenciam diffinitivam super facto duarum possessionum . . . faceret et ferret inter partes." (Anjou IV. 433.)

[4] A comes terrestris eme beidézése szóról-szóra megfelel a Róbert Károly 1336-iki kiváltságlevelének.

2. *A szepesi lándzsások kerülete.* (Nobiles terrae Scepusiensis; Nobiles sub decem lanceis militantes; Universitas nobilium X. lanceatorum comitatus Scepusiensis.) A királyt lándzsákkal szolgáló szepesi nemesség egyetemét már IV. Béla ruházta fel azon kiváltsággal, hogy Szepesmegye hatósága felettük kizárólag lopás, pénz- és tizedügyekben ítélhessen.[1] Egyébként azonban saját ispánjuk joghatósága alatt állottak és csak a perdöntő bajvivással eldöntendő ügyek tartoztak a király elé. Kiváltságaikat Róbert Károly megerősíti 1314-ben.[2] Ha mindezek dacára valamely lándzsás nemest a megyei hatóság beidézett, az illető illetékességi kifogást emelt, mire a megyei hatóság a pert elhalasztotta, áttévén az ügyet a lándzsások ispánjának székéhez.[3]

3. *A jász-kun kerület.* Korunkban a megyéktől különválasztott önálló törvényhatósággá még nem alakult. Még csak egyes kun családok nyernek kiváltságokat.[4] A jászok közül még Róbert Károly vett ki néhány családot minden birói hatóság alól, szabad biró (kapitány) választási jogot biztosítván nekik.[5] Nagy Lajos ezen szabadalmakat megerősíti. 1371-ben Fekete László kun kapitányt összes kunjaival együtt kiveszi minden birói hatóság alól.[6] 1370-ben parancsot intéz Izopos Istvánhoz (iudici Jasonum nostrorum, per dominum ducem palatinum constituto) hogy a jászok ellen közvet-

[1] Item Comes de Scepus nec ipsos, nec eorum iobagiones possit iudicare nisi in causis furti, monetae et decimarum." (Knauz: Monum. Excl. Strigon. I. 347.)

[2] Fejér: VIII. 5. 94. és 1323-ban Fejér VIII. 5. 130.

[3] „ . . . quia prenotati Paulus et Johannes allegabant, ut in facto potencie secundum libertatem nobilium de terra lanceatorum coram nobis in iudicio stare non tenerentur, nos igitur ipsam causam statu in eodem ad presenciam comitis Nicolai filii Pauli iudicis ipsorum duximus transmittendam, partibus feriam quintam proximam ante festum assumpcionis virginis gloriose nunc venturum, pro termino comparendi assignando", — mondja Szepesmegye hatósága. (Mus. Tö. a. 1373. aug. 1-én.)

[4] Miklós nádor 1343. ápr. 12-én kelt parancsában meghagyja a főispánoknak, biráknak stb., hogy miután a király Buthemert és az ő kunjait (cum suis proximis et Comanis in suo descensu et sub suo capitaneatu existentibus) a kun kapitány birói hatósága alól kivette, azokat ne háborgassák és birói székük elé ne idézzék. (Fejér IX. 1. 166.)

[5] Item concessimus eisdem, quod capitaneum seu iudicem . . . eligendi liberam habeant facultatem" 1323. mart. 8-án kelt kiváltságlevél. (Fejér VIII. 2. 472.)

[6] Gyárfás István: A jászkunok tört. III. 506. l.

lenül eljárni ne merjen, ha pedig valami ügye volna velük, azt terjessze fel a királyi curiába.[1]

Székeik közigazgatási és birói hatóság tekintetében a nádor alatt állanak, aki a „iudex Comanorum“ czimet viseli.

Törvényhatósági különállásuk a XV. századtól kezdődik.[2]

4. *A bessenyők (bisseni).* Már Nagy Lajos idejében is saját ispánjuk (comes Byssenorum) igazgatása alatt élnek,[3] sőt külön szolgabiráik is vannak, ispánjuk jogügyeiket congregátiókon intézi el.[4]

Kiváltságaikat hadi szolgálataikért nyerték.[5] Biráskodási kiváltságaik a XV. század közepén megszünnek.[6]

5. *A zsidók.* Személyes biráskodási kiváltságaik már IV. Béla óta vannak. Csak királyi városokban nyerhetvén letelepedésre engedélyt, a megyei közönség sorába nem tartozhattak. Különben is a királyi kamarához tartozóknak tekintettek és bár kiváltságos népelem, a közszabadok osztályából ki voltak zárva. A rendes bíróságok semminemü törvényhatóságot sem gyakorolhattak a zsidók fölött, kik községi s egyéb belügyeikben, de még az egymás közti peres ügyekben is, teljes autonomiával birtak, melyet vallásos szabványaik, vagy régi szokásaik szerint gyakoroltak.[7] A főhatóságot felettük Nagy Lajos óta az „országos zsidóbiró“ gyakorolta.[8]

[1] „. . . . id iuridice in curia nostra exequi debeatis“ (Fejér IX. 4. 222.) Eredetije D. L. 28088.

[2] Gyárfás: id. m. II. és III. köt.

[3] A comes Byssenorum előkelőbb joghatóságát bizonyítja, hogy a nádori szék előtt is érvényes ügyvédvalló oklevelet adhatott ki. (Zichy II. 244.)

[4] Bessenyő György comes Byssenorum congregátiót tartván a bessenyőknek, egy jogvitából folyólag helyszini szemlét rendel, melyre „duos iudices nobilium Byssenorum ad exequendum et ad videndum premissa, transmisisset“ jelentik a nádornak. (Miklós nádor 1347-iki oklev. Zichy II. 245. l.)

[5] Bessenyő Gergely bizonyos birtokokat kér adományul „nomine terrarum Byssenorum ad terras Byssenorum antiquo more exercituare debencium recaptivare et ad alias terras Byssenorum applicare postulavit.“ A bácsi káptalan 1345-iki okleveléből. (Anjou: IV. 554.) Ugyanőt Lajos király, mint az összes bessenyők ispánját minden bíróságok, de különösen Liptómegye hatósága alól kiveszi, 1347. juli 13. (A Pongrácz-család oklтárából közli Karácsonyi János, Tört. Tár. 1896. 508. l.)

[6] V. ö. Hajnik: Birósági szerv. és perjog 108. l.

[7] Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon. I. 148.

[8] „Iudex iudaeorum totius regni“. „Aller Juden-Richter in dem ganzen Lande“ (Kohn: id. m. 162. l.)

III. FEJEZET.

Városok és királyi várak.

A vármegyi szerkezetből kivett, fentebb felsorolt területekkel és népelemekkel korántsem merítettük ki azon területek és személyek fölsorolását, akik a megyei hatóságok alól ki voltak véve. Korunk egyik főjogforrása a királyi kiváltság, ezek között pedig elsőrangu fontosságot kell azoknak tulajdonítanunk, amelyek birósági exemtiót tartalmaznak. Ezen exemtiók értelmében a kiváltságos terület vagy személy minden rendes biróság joghatósága alól kivétetett és vagy felruháztatott azon joggal, hogy autonom jogkörben biróságot önmagának szervezhessen, amit a városoknál látunk, vagy pedig — ami a kiváltságos személyeknél szerepelt — az illetőt közvetlenül a király birói hatósága alá helyezte. Az igazságszolgáltatás és közigazgatás ebben a korban még egymástól elválasztva nem lévén s a biráskodás fogalmában mind a kettő egyesülvén, az által, hogy a kiváltságos terület (város), vagy személy (birtok) a megye „*birói*“ hatósága alól kivétetik, úgyszólván kisebb elszigetelt jogterületek keletkeznek, amelyek a megye jogéletétől függetlenek. Lényeges különbséget alkot azonban a két csoport között az, hogy mig a város az exemptió következtében mindenestől kivonatik a megyei kötelékből s benne nem az országos jog, hanem a városi jog lesz kötelező erejü, addig az egyes személy exemtió folytán nem szünik meg a megye közönségének tagja lenni, nem szakittatik ki a megyei életből, hanem csupán saját maga a megyei törvényszék elé nem idézhető. Az exemtiók ezen utóbbi neméről dolgozatunk II. részében lesz szó.

1. A városi jog Nagy Lajos korában kizárólag kiváltságon alapul. Nem a városi minőség megszerzésével kapják meg a megyei hatóság alóli kiváltságokat, hanem fordítva, az elnyert kiváltság (exemtioi fori) teszi őket városokká (regia civitas.) Csak a XV. század elején, Zsigmond király u. n. kisebb végzeménye (1405. II. Decretum) teszi a városi joghatóságot az országos biráskodás egyik ágává. Korunkban a városok biráskodási módját még maga a privilegium szabja meg s egyszersmind kimondja, hogy az illető várost minden

birói hatóság alól kivette. Nagy Lajos korában elég gyakran találkozunk részint uj privilegiumokkal, mint a Nagybánya és Felsőbánya bányavárosok részére 1376-ban adott kiváltságlevél,[1] részint olyanokkal, amelyek régibb szabadalomleveleket megerősítenek,[2] majd meghagyják a megyei hatóságoknak, hogy a kiváltságos városok törvénykezési szabadságát tartsák tiszteletben.[3] A városok tehát ugy polgári, mint büntető ügyekben teljesen autonom igazságszolgáltatással birván, a megyétől egészen el vannak szakasztva. A helyi viszonyok és opportunitási tekintetek természetesen tágitottak ezen a merev elszigeteltségen és különösen bünesetek elszaporodása esetén bizonyos sajátszerü együttműködést fejtettek ki a megye és város. Igy látjuk, hogy 1351-ben Wolfarti Ulrik, Moson-, Vas- és Sopronvármegyék főispánja és óvári várnagy megengedi Sopron város hatóságának, hogy ha fosztogatókat, szökevényeket, vagy más kártevőket fedeznének fel, azok felett a megyei szolgabirák meghivásával itélkezhessenek[4] s ha a szolgabirák a közreműködést megtagadnák, akkor teljesen szabadon, a város saját joga szerint járhassanak el. — Más esetben Szepesmegye hatósága előtt Perénfalvi Lőrincz panaszt emelvén, hogy Orros (Urus) Konch és János, egy János nevü szolgáját Lőcsén „ad registrum terranorum nomine hominis malefactoris ponere procurassent", miután alperesek tagadásban voltak, a megye kiküldte egy emberét, aki Lőcsén a birótól, esküdtektől és jegyzőtől, valamint „alys iudi-

[1] „ . . . concedimus, ut nullus omnino hominum ipsos ibi aut alio loco vel in aliqua parte seu ambitu regni nostri in aliquibus causis audeat captivare vel res et bona ipsorum prohibere, seu adstare iudicio suo cogere nec arrestare" (Michnay—Lichner: Oíner Stadtrecht. 248. l.)

[2] Pozsonyra nézve Fejér IX. 5. 582; Kassára nézve Fejér IX. 5. 387. Az országos levéltárnak a városi kiváltságlevelekre vonatkozó adatait jegyzékbe foglalta Illésy.

[3] Kassára nézve 1369-ből (Fejér IX. 4. 175.) meghagyja a király, „comitibus parochialibus, vicecomitibus et iudicibus nobilium quorumlibet comitatuum" hogy a kassai polgárok felett 3 márka pénzbüntetés terhe alatt ne merjenek itélkezni.

[4] „ . . . illic eosdem per nostros judices percipiendi liberam habebunt facultatem et medio tempore illam municionem, villam vel possessionem possunt premunire et exinde nostrum iudicem nobilium ad se convocare, eiusdemque in presencia contra eosdem in iusticiam procedendo." (Soproni I. 223.)

cibus de viginti quatuor civitatum“ tudakozódva teljesítette a vizsgálatot.[1]

2. Nem tartoztak a megyei biráskodás és joghatóság keretébe a királyi várjavak sem. Az ezeken tartózkodó várjobbágyok felett a hatóságot a királyi ispánok (comites) várnagyok (castellani),[2] gyakorolták, mely intézmény Róbert Károly alatt veszi kezdetét s az Anjouk korával el is enyészik.[3]

A várnagyok birói jogköre királyi privilegiumon alapul. Igy 1335-ben Lajos király az ugocsamegyei Nyaláb várához tartozó Nagyszász, Királyháza, Ardó és Verecze királyi birtokok jobbágyainak azon szabadságot adja, hogy minden ügyeikben saját választott biráik és esküdteik itélkezzenek, ellenben bünügyeikben az ispán vagy várnagy;[4] ezért az ugocsamegyének tartatni szokott generalis congregatiókon megjelenni nem tartoztak.[5]

Egyébként, ha ilyetén bíróválasztási joga az illető várnépnek nem volt is, a joghatóságot felettük akkor is — ez esetben azonban bünügyekben is — a várnagy gyakorolta.[6]

A várnagyi biráskodás okleveles emlékei fennmaradtak. Igy 1369-ben Simonyi István ghimesi várnagy előtt a várnépek peregyezséget kötnek.[7]

A várnagyi biráskodás azonban szintén mutat érintkezést a megyei intézménynyel. Igy látjuk, hogy Besenyő Mihály kőszegi várnagy Henrik borsmonostori apát panaszára 1342-ben vizsgálatot foganatosit s erre nemcsak kőszegi polgárokat, hanem az egész megye

[1] Máriássy csal. lt. Mus. 1361. sept. 20.

[2] Hajnik szerint a castellanus = várnagy vagy porkoláb. (id. m. 102. l.)

[3] Timon: Magy. alkotm. és jogt. I. kiadás 647. l.

[4] Anjou VI. 407.

[5] „Ceterum si aliqua congregacio generalis ex mandato regio in ipso districtu vel prope ibi celebrari contingat, extunc iidem populi nostri ad ipsam congregacionem ire non teneantur, sed si quicunque accionis materiam contra ipsos in ipsa congregacione moverit, hi in presencia castellani aut villicorum ipsorum legitime exequantur.“ (Anjou VI. 407—409.)

[6] V. ö. Timon: id. m. I. kiad. 647. l. 2. jegyzete alatt felsorolt forrásokat. — És Fejér IX. 5. 167, melyben 1377-ben Erzsébet királyné az uzmérfalvi királyi jobbágyokat a Gymesi várnagy birói hatósága alá tartozóknak jelenti ki.

[7] Fejér IX. 4. 214. — Igy Bebek György királynői tárnokmester Debrői Vilmos várnagygyal a királynő engedélyével: „inter partes discordantes et litigantes iudicium et iusticiam . . . facere devenissemus.“ (Hamvay csal. lt. Mus.)

nemességét és a birtokos nem nemeseket összehivta.[1] Ilyen esetek azonban ritkán és csak felsőbb parancsra fordulhattak elő.[2]

Máskor viszont azt látjuk, hogy a király megparancsolja a várnagynak, hogy az általa elfogott rablók felett ne biráskodjék, hanem az illetékes megye hatóságának szolgáltassa ki.[3]

A várnagyságokat gyakran megyei főispánok kezeiben találjuk. Ez a körülmény azonban nem jelent semmiféle kapcsolatot a két intézmény között, csupán a két hivatalnak egy kézben történt összekerülését. Igy látjuk, hogy 1347-ben Beled rábaközi ispán kapuvári várnagy;[4] 1351-ben Wolfarti Ulrik moson,- vas- és soproni főispán óvári várnagy;[5] 1373-ban Mezőlaki Miklós beszterczei főispán és óbudai várnagy;[6] 1346-ban Becsei Töttös főajtónálló, pilisi főispán és visegrádi várnagy;[7] Ugyanő 1347-ben visegrádi és budai várnagy;[8] 1343-ban Pál körösmegyei főispán és merényi várnagy;[9] 1346-ban Jakab kőrösi főispán és kemléki várnagy;[10] 1347-ben Bubek István és György Hevesmegye főispánjai és makaviczai várnagyok;[11] 1365-en István mester, Péter fia gömörmegyei főispán és füleki várnagy;[12] 1347-ben Berzethei Miklós királynői főpohárnok, szabolcsi főispán egyszersmind dunaviczi, palotai és adorjáni várnagy;[13] 1342-ben István mester pilismegyei főispán és

[1] „ . . . bono et maturo consilio habito, convocatis nobilibus et ignobilibus pocioribus tocius provincie necnon civibus de civitate Gussig" tart vizsgálatot. (Soproni I. 171.) és Fejér IX. I. 554, de 1346-ra teszi és a várnagyot „Leschenő"-nek nevezi.

[2] Mindezeket pedig — mondja Besnyő Mihály várnagy a fent idézett oklevélben: „per mandatum et preceptum domini nostri magistri Stephani, filii Laczk, magistri tavarnicorum" teljesítette.

[3] Amadé sárfői várnagyhoz 1345-ben Lajos király parancsot intéz, hogy egy általa elfogott rablót „manibus et iudicio comitis comitatus Posoniensis dare et assignare debeas." (Hazai: II, 82.)

[4] Soproni: I. 203.

[5] Soproni: I. 223.

[6] Soproni: I. 405.

[7] Zichy: II. 200.

[8] Zichy: II. 235. és 363.

[9] Anjou: IV. 360.

[10] Anjou: IV. 648.

[11] Anjou: V. 4.

[12] Forgach csal. lt. Mus.

[13] Kállay csal. lt. (Mus. 839. sz. fasc.)

visegrádi várnagy;[1] 1347-ben Lypold trencséni főispán és árvai várnagy[2] stb. Idővel ezen várnagyi hivatalok némelyike bizonyos főispánsággal állandó kapcsolatba jutott,[3] de ezen kapcsolatból a várnagyságnak a megyétől való függő viszonya nem keletkezett.

Nemcsak a főispánok, hanem néha alispánok is viselnek várnagyi tisztet, ami bizonyára hadászati okokra vezethető vissza. Igy olvassuk pl. hogy 1360-ban a zanamegyei alispán egyszersmind zanai várnagy.[4] 1344-ben János mester sárosi alispán kapitánynak (capitaneus) neveztetik;[5] 1355-ben Mihály trencséni alispán a trencséni várnagy;[6] 1346-ban Bogus mester szepesi alispán és szepesi várnagy és ugyanazon évben Dezső szepesi alispán és várnagy;[7] 1354-ben Toldy Miklós pozsonyi alispán és várnagy;[8] 1372-ben Monaki Mihály sárosi alispán és várnagy[9] stb.

Mindazonáltal az ilyen kapcsolat minden hatás nélkül nem maradhatott. A főispán előkelő állása annak bizonyos felsőbbséget biztosíthatott, különösen közös érdekü ügyekben. Ilyen közös érdekü ügy lehetett a vám, amelynek jövedelme bizonyos részben — mint alább látni fogjuk — a főispánt illette s a várnagyok vámtilalmai érinthették a főispán jövedelmét. Ebből folyólag a főispán néha alárendeltjeként szólitja meg a várnagyot, bár valósággal nem volt az.[10]

[1] Fejér: IX. 1. 63.

[2] Fejér: IX. 1. 555.

[3] Pl. a visegrádi a pilismegyei főispánsággal, a kapuvári a sopronmegyei főispánsággal stb.

[4] Zichy: III. 163—166.

[5] Anjou: IV. 448.

[6] Anjou: VI. 417.

[7] Fejér: IX. 1. 458.

[8] Fejér: IX. 2. 359.

[9] Hazai okl. 295. l.

[10] „ . . . committimus magistro de Ugal, castellano nostro de Kewszegh et aliis castellanis nostris in futurum ibi constituendus“ mondja Lőrincz mester Vas- és Sopronmegyék főispánja egy borbeviteli tilalom dolgában. (Fejér IX. 7. 91.)

IV. FEJEZET.

Az uri hatóság alá tartozó személyek.

A földesuri hatóság az Árpád-korszakból ered.[1] Nagy Lajos alatt törvényi szabályozást nyer,[2] mig az oklevelekben régi országos szokásjogon alapulónak mondják azt.[3] Az uri hatóság minden földesurat megilletett. A király és királynő a saját falvaikban,[4] a főpapok és egyházak a maguk birtokain,[5] továbbá az ország bárói és nemesei (1351. XVIII. t. cz.) a maguk birtokain élő jobbágyok és birtoktalan szolgák felett maguk szolgáltattak igazságot az u. n. „Uriszék"-en. A földesuri hatóságnak alávetett egyének ki voltak véve minden más birróságok joghatósága alól s ha bárkinek ellenük valamely keresete merült fel, jogát első sorban a földesurnál kellett keresnie.

A földesuri biráskodás jogát ugy látszik gyakran sérthette meg a megye, beleavatkozván a földesur jogaiba, mert elég sürün találkozunk esetekkel, midőn ezt a sérelmet a földesurak (különösen egyháziak), a királynak elpanaszolják.[6] A panasz indokolása meg-

[1] V. ö. Hajnik: id. m. 97. l.

[2] „Sed si iidem (t. i. a jobbágyok) vulnera, laesiones, mortem, incendia et aliorum consimilia enormia perpetrarent manifeste, extunc ex parte eorundem iudicium et iusticiam quilibet querulantium in propriorum dominorum suorum praesentia prosequatur congruentem." (1351. XVIII. t. cz.)

[3] „ . . . unde cum antiqua regni consuetudo id requirat, ut quilibet nobilis et homo possessionatus suos iobagiones et famulos impossessionatos in suis possessionibus more et ad instar iobagionum commorantes et in quibuslibet causis, exceptis duntaxat furti, latrocinii publici et aliis causis criminalibus, ipsorum habeat iudicandi facultatem" mondja Lajos király 1357-ben. (Anjou VI. 543.) D. L. 4649., D. L. 4893., Kállay csal. lt. (Mus. 955. fasc.); Ujhelyi csal. lt. D. L. 38180.

[4] „Hospites etiam liberarum villarum, regis scilicet et reginae, nobiles regni nostri non possint iudicare." (1291. XX. t. cz. Kovachich: Sylloge, 21. l.) Fejér IX. 3. 319.

[5] 1291. XVIII. t. cz. világi ügyekben (in causis temporalibus.)

[6] „ . . . iobagiones sui et servientes ipsius impossessionati more aliorum iobagionum in possessionibus suis commorantes ad presenciam nonnullorum iudicum et iusticiariorum regni nostri in causis quibuslibet, maioribus videlicet et minoribus contra approbatam nobilium regni nostri libertatem per eorum adversarios sepe sepius citarentur, nulla prius ab ipso vel suis officialibus iusticia ut conveniens esset, postulata, per quod possessiones sue desolaciones et vasti-

világítja, hogy a földesúri biráskodás gazdasági okokra vezethető vissza. A gyakori idézgetések, — amik kitünő eszköznek bizonyultak, ha valakit meg kellett boszantani — alkalmasak lehettek arra, hogy egy birtokot tönkre tegyenek. Csak arra kell gondolnunk, hogy — eltekintve a közlekedési viszonyoktól — néha 10—20 napig várakozott a beidézett fél az ellenfelére.[1] Nem lesz nehéz elképzelni, hogy 10—15 jobbágynak heteken át való távolmaradása a gazdaságtól, azok uti- és élelmezési költsége nagy csapás lehetett a gazdára abban az időben. Ezért mennek azután az ország rendes biráihoz, különösen a megyei hatósághoz a királyi parancsok, hogy a jobbágyok és birtoktalan szolgák elleni ügyekben biráskodni ne merjenek, hanem előbb a földesurhoz, vagy annak gazdatisztjéhez forduljanak sérelmeikkel. A nemesség gazdasági megerősödését Lajos király nagyon is a szivén hordta. Elég ennek belátásához az 1351. évi törvényczikkeket elolvasnunk. Gazdasági politikájában ez a legöntudatosabb magyar király, a magyar nemes agriculturalis és egyéb gazdasági érdekeit még a nemesség akarata ellenére is megvédi. A földesuri biráskodást tehát nemcsak jog gyanánt védi, de egyszersmind kötelességül is rója a földesurra. Ezért mondja a király az oklevelekben, hogy a jobbágy elleni panaszszal a földesurhoz kell előbb fordulni. És csak ha a földesúr megtagadta az igazságszolgáltatást, vagy abban hanyagul járt el, akkor lehetett a királyhoz fordulni a panaszszal. Ezen utóbbi eljárás kivitelének módján ismét keresztül csillan az emlitett gazdasági érdek ép oly féltékeny, mint okosan körültekintő védelme. Meghagyja ugyanis a király, hogy ilyen esetekben sem a jobbágyokat, hanem a hanyag földesurat, vagy a gazdatisztet (officialis) kell a király elé idézni.[2]

A hanyag földesur felelősségre vonását a király parancsára

tates plurimas paterentur" panaszkodik a budai rector Lajos királynál. (Máriássy csal. lt. Mus. 1342.) — A kolosmonostori apátság jobbágyaira nézve Fejér: IX. 2. 602; a zágrábi püspök jobbágyaira nézve Anjou: VI. 543; stb. Királynői jobbágyokra nézve Fejér: IX. 3. 319.

[1] „Viginti diebus legitime stetit coram nobis in termino" mondják az oklevelek.

[2] „ . . . qui si in reddenda iusticia cuipiam tepidi vel remissi extiterint, extunc non iidem iobagiones vel famuli impossessionati, sed dicti dominus Stephanus et magister Johannes frater suus domini eorum, vel officiales ipsorum in nostram presenciam legitime evocentur, ex parte quorum sufficiens iusticie exhibebitur complementum omni querulanti." (Anjou: VI. 544.)

a megye is teljesíthette. Igy látjuk, hogy Lajos király Cenizi Pető azon panaszára, hogy fiát bizonyos jobbágyok megölték s azok gazdája neki igazságot szolgáltatni a jobbágyok felett nem akar, meghagyja Gömörmegye hatóságának, hogy a földesurnak hagyja meg a király nevében, hogy a megye széke előtt szolgáltasson igazságot.[1] Zsigmond alatt a megyének ez törvényileg tétetett kötelességévé. (1405 : X. t. cz.)

A földesuri joghatóság gyakorlása nem állott mindenben távol a megyei igazságszolgáltatástól. Bár szabályszerint az uriszék minden interventio nélkül szokott megtartatni, mégis, ha kívánták, megjelent azon az illető megye egy vagy két szolgabirája. Ennek példáját ugyan csak 1388-ból sikerült találnom, mikor is Forgách János officialisa Nógrádmegye hatóságától egy vagy két szolgabirót kér kiküldeni az uri székre,[2] de kétségtelen, hogy ily intézkedések már Nagy Lajos idejében is előfordulhattak, mert a városi biráskodásban már láttuk példáját a szolgabiró kérésnek[3] s ismerjük 1371-ből Hunyadmegye szolgabiráinak bizonyságlevelét arról, hogy a veczeli és pestesi tisztek (officiales) őket a dévai várnagyi törvényszékre meghivták bizonyságul bizonyos rablók feletti itélkezéshez.[4] Megtörténhetett az is, hogy az uriszék jogával felruházott földesur maga utalta a jobbágyok ügyét a megyéhez.[5]

Ami egyébként az uriszék lefolyását és a megyének, illetve a megye kiküldötteinek abban való részvétele módját illeti, annak példáját Széchy Miklós országbirónak 1371. decz. 3-iki oklevelében olvashatjuk, melyben ugyanis előadatik, hogy felperes Jakabfi Áron

[1] „ . . . in vestram presenciam legitime vocari faciatis, dicatisque sibi in verbo nostro, ut ex parte dictorum suorum iobagionum ipse Pethew in vestri presencia plenam exhibeat iusticiam.“ Mire a megye a földesurat „necnon populos et iobagiones suos . . . statuere“ megparancsolta. D. L. 4820.

[2] „ . . . ad audiendam insticiam faciendam.“ (Forgach csal. lt. Mus.)

[3] 1351-ben, Soproni : I. 223. (l. előbb 29. lap 4. sz. jzet.)

[4] „ . . . quod nos propria nostra persona ad sedem iudiciariam officialium dicti magistri Stephani castellani de Deua accedere dignaremur . . . . . iudicium fide oculata videremus“ (Teleki : I. 168.)

[5] Erzsébet királynő meghagyja Beregmegye hatóságának, hogy bizonyos várii királynői jobbágyok ügyében, ha azok egyezségre lépni óhajtanának, — „extunc inter ipsos ab una et inter predictum Stephanum filium Stephani pacem et concordiam ordinare procuretis.“ (Anjou : VI. 553.)

„in ipsa congregacione . . . . proposuisset tali modo, quod Dominicus, officialis domini Abbatis Sancti Martini de Sacro Monte Panonie in Sancto Ladislao constitutus, *una cum populis et iobagionibus* de eadem, feria secta . . . . Clementem iobagionem et Petrum Sartorem famulum suos (!) . . . . potencialiter . . . adduxisset; quo audito, quia Johannes Sacerdos de dicta Zentlachlou pro eodem domino abbate cum proc. lit. eiusdem exsurgendo, ipsum dominum Abbatem ex parte predictorum populorum de Zenthlachlou iobagionem (!) suorum iudicium et iusticiam facere velle iudicasset, ideo idem palatinus commisisset, ut idem dominus Abbas in octavis festi nat. . . beat. Joh. Bapt. . . . in predicta villa Zenthlachlou ipsi Aron filio Jakobi super premmissis ex parte prefatorum iobagionum suorum *coram uno ex iudicibus nobilium dicti comitatus iuxta regni consuetudinem iudicium et iusticiam facere et impendere teneretur, ipsiusque satisfactionis seriem in litteris eorundem vicecomitis et iudlium ad octavas festi . . . . idem palatinus sibi in Wyssegrad voluisset reportare.*“ A megye azután jelenti, hogy az apát nem szolgáltatott igazságot, idem comes Stephanus (t. i. az orsz.-biró) eundem pro ipsius satisfactionis non inpensione in iudicio trium marcarum elitélte olyképpen, hogy egy ujabb határidőn presente homine regio . . . et testimonio dicti capituli . . . omnimode iusticie et satisfactionis explementum iuxta regni consuetudinem impendere . . . . tenerentur. Ennek ismét nem tett eleget az apát, minél fogva az időközben országbiróvá lett Széchy Miklós ismét 3 márka birságot szabott reá s ujabb terminust szabott, melyen coram homine vicecomitis et uno ex iudicibus nobilium szolgáltasson igazságot az apát Jakab fia Áronnak. *A megye két embert küldött ki ad audiendum et videndum premissa*, mikor is Áron felperes 8 embert nevezett meg, mint akiket vádol. Ezek pedig ártatlanságuk jeléül perdöntő bajvivást ajánlottak fel (quilibet eorum *sigillum* (talán signum?) duelli eidem Aron assignasset) mire az apát gazdatisztje (officialis) megitélte a bajt, quod quilibet dictorum octo hominum contra ipsum Aron pugilem congressum statuere et pugnari facere tenerentur. Ezt az itéletet Áron az országbiróhoz felebbezte, hogy mondja ki, valjon csak egy bajnokot, vagy minden vádlott ellen egyet, (összesen 8-at) tartozik-e állítani. Erre tárgyalás tartatik az orszb. előtt, mikor is az apát ügyvédje nem akar egy párbajjal megelégedni, Jakabfi Áron pedig sokalja a

8 duellumot, minél fogva az orszb. tisztitó esküt itél a vádlottaknak.[1]

A megyéhez tartozott a jobbágyok feletti biráskodás bünügyekben.[2] Ez alól kivételt némely fontosabb várnagyság képezett, mely vérbiróságot is gyakorolt és az olyan földesur, akinek a király „szabad ispánságot" (ius gladii) adományozott. A szabad ispánság, másként „pallosjog" adományozása feljogosította a földesurat, hogy azon területen, melyre nézve a pallosjog adatott, minden gonosztevő felett a vérbiróságot, minden más biróság mellőzésével, gyakorolhassa, a tetteseket elfogathassa, azok ellen a vizsgálatot lefolytathassa és az itéletet saját uriszékén meghozván, azt végre is hajtathassa s e végből birtokán bitófát állíthasson fel.[3]

A felebbezés az uriszéktől későbbi korban a megyéhez ment. Nagy Lajos idejéből nem találtam reá példát, de elég valószinü, hogy már ebben a korban is divott. Arra legalább van eset, hogy a falusi biróság az ügyet a megye elé terjeszti fel,[4] és tudjuk azt, hogy a földes ur gyakran ruházta rá biráskodási jogát az uradalmához tartozó jobbágyközségekre, illetőleg azok előljáróira. (villici et iurati.)[5]

[1] Pannonhalmi okit. II. k. 536—540.

[2] L. Lajos király fentebb idézett oklevelét István zágrábi püspök ügyében.

[3] „. . . . ut in possessione eorum Cheuteurteuk vocata . . . et eius territorio seu pertinentiis patibulum erigere et alia tormentorum genera facere possint, et perpetuo conservare, universosque fures, latrones, homicidas et alios quoslibet malefactores, quos deinceps intra limites, sive metas dicte possessionis eorum Cheuteurteuk vocate apprehendere seu capere poterunt, in eadem possessione et in tribunali ipsorum ibidem construendo iudicare, condemnare et poenis debitis iuxta demeritum qualitatemque punire, habeant peremptoriam facultatem, quorumlibet aliorum iurisdictione semota in premissis" — mondja Lajos király Szent-Györgyi Péternek adott privilégiumában. (Fejér IX. 3. 364.) — Más példák: Fejér IX. 1. 647., 768. — Anjou V. 432. Hazai okit. 269. — Mus. Tö. a. 1351. febr. 24. és 1369. juni 22. — Balassa csal. lt. (Mus. 1364.) D. L. 5236. és 5404.

[4] „. . . . qui quidem villicus et iurati de Beel ipsam causam nostri in adiudicacionem . . . fiendam prorogassent" mondja 1377-ben Zemplén megye hatósága. (Zichy IV. 25. l.)

[5] V. ö. Hajnik: id. m. 101. l.

V. FEJEZET.

A megye közönsége.

Az előadottak után nem lesz nehéz megállapítani, hogy kikből állott a megye közönsége. A tulnyomó elem kétségkivül a nemesség. Ez adja meg a megyének a tulajdonképpeni jelleget. Ezért mondják okleveleink a megyei közönséget mindig „universitas nobilium"-nak. A megyei közgyülések, bár azokon a nem nemes elem is megjelenik, mindig „universitati nobilium comitatus de N." tartatnak és hirdettetnek.[1] A nemeseken kivül képviselve vannak a megye közönségében a telepitvényesek (hospites)[2] városi polgárok[3], királyi és királynői jobbágyok,[4] végre a birtokos jobbágyság általában[5] még ha különben uri szolgálatban állott is. Igy kell helyesen értelmeznünk okleveleink ama kitételét, hogy a megyén „nobiles et alterius cuiusvis status et conditionis homines" szerepelnek s a megye gyülésére szóló meghivónak az „Ars notarialis"-ban fenn maradt formulája mutatja, hogy a gyülésekre a nem nemeseket is meghivták.[6] A nem nemsek közül azonban csak azok számittattak a megyei közönséghez akik „status"-sal birtak. Igy értelmezendő a „cuius vis status homo" kifejezés. A hangsuly a „status" szón van. Statusa csak birtokosnak lehet (possessionatus),

[1] Lásd a congregatiók során idézett számtalan oklevél szövegét.

[2] Borsodmegye hatósága előtt Simon hospes perli Cuthnoki Lászlót 2 ökör miatt 1363-ban. (Fejér: IX. 6. 126.) L. még Anjou: VI. 83. l.

[3] Amennyiben az illető városnak exemtiója nem volt.

[4] 1351. máj. 16-án Miklós nádor által Veszprém megyének tartott congregátión panaszosként Gregorius filius Johannis iobagio domini regis de Nempthy kér igazságot. (Anjou: V. 494.)

[5] A tényállást egy peres ügyben a megtartott közgyülésen „nobis iudices, iurati assessores et universi nobiles de predicto comitatu in congregacione existentes, imo eciam ignobiles . . . coram nobis affirmaverunt", mondja Külső-Szolnok megye hatósága 1345-ben (Károlyi I. 164.) példák 1347-ből Zichy II. 245, 1379-ből Kállay csal. lt. (Mus. 1704.) utóbbi két esetben panaszosként jobbágy szerepel, 1355-ben panaszos Komárommegye közgyülésén egy ács „Petrus faber". (Fejér: IX. 2. 461.)

[6] . . . universis nobilibus et ignobilibus ac aliis cuiusvis status et conditionis hominibus in dicto comitatu commorantibus szól a meghivás. (Kovachich: Formulae solennes. 6. l.)

a birtoktalan jobbágy (impossessionatus) a megye széke elé nem járulhatott, az ő foruma az uriszék volt.[1]

A megye közönségének elnevezése „universitas“[2] ritkábban „communitas“.[3] Nagy Lajos korában már bizonyos testületi önállóságot mutat a megyei közönség, ámbár jogi személylyé még nem alakult ki. Testületi élete megnyilatkozik azon oklevelekben, amelyeket a „közönség“ maga ad ki, függetlenül a megye hatóságától. Ezen oklevelek lényege, hogy nem foglalhatnak magukban jogügyletet, hanem rendesen valami kérelem tárgyában hozattak. Pecséttel a megyei közönség — mint ilyen — nem birván, okleveleit valamely egyház,[4] vagy a megye[5] pecsétje alatt adja ki.

Fentebb láttuk, hogy a megyei nemesség összeségét a király maga is testületnek tekinti s bíróságon kivüli ügyekben nem a megyei hatósághoz, hanem a közönséghez fordul.[6]

Végre a megyei közönség testületi jellegét mutatja az is, hogy a megyeí nemesség összessége (universitas nobilium) néha ügyvédi képviselet utján jelenik meg, minek példáját mutatja Miklós nádor 1851. október 4-én kelt határozata, mely említi, hogy Bácsmegye congregatióján magister Petrus filius Pauli filii Thome dicti Aranyas de Horwati pro universitate nobilium comitatus de Walkow cum

[1] Ezért kérdezi Szepesmegye hatósága egy előtte folyó perben felperestől, vajjon birtokos-e? Mire felperes kijelenti, hogy teljesen birtoktalan (penitus impossessionatus). (Mus. Tö. a. 1349. apr. 2).

[2] Zichy: II. 446. Anjou: IV. 361.

[3] Zemplénmegye congregátioján panaszos felkéri a megye hatóságát, hogy „iuratos assessores et tocius communitatis provincie nobiles requisitos haberemus“. (Desewffy csal. lt. Mus. 1363. nov. 13-án) és Zalai: I. 573.

[4] „Universitas nobilium comitatus de Budrug“ Lajos király előtt panaszt emel egy hatalmaskodás dolgában, kérve, hogy „super tali enormi facto discutere et discernerc velit. Presentes autem propter maioris rei certitudinem, *quia notorio sigillo utenti caremus*, sub sigillo capituli ecclesie sancti Laurency martiis de Hay, vestre excellencie duximus destinandas“. (Zichy: II. 446.)

[5] T. i. az alispán (esetleg főispán) és a szolgabirák pecsétje értendő. Példája ennek Veszprémmegye közönségének (universitas nobilium comitatus Wesprimiensis) Lajos királyhoz intézett kérelme, bizonyos nemesek érdekében, kik a congregátión későn jelenvén meg, megbirságoltattak. „Hec autem sub sigillo vicecomitis nostri et iudicum nobilium vestre gracie duximus transmittenda.“ (Mus. Tö. a. 1374. juli 29.)

[6] Lásd még Museum Tö. a. 1347. decz. 5.

procuratoriis litteris capituli ecclesie Bachyensis jelent meg.[1] A dolog természetes magyarázata az, hogy Valkómegye közönsége egész egyetemének érdekéről (szedendő lucrum camerae dolgáról) volt szó s a nádor idegen megye területén (Bácsmegyében) gyülésezvén, oda egész Valkómegyét átvinni nem lehetett.[2] — Másik példa Lajos király oklevele 1379-ből, mikor is előtte Joannes filius Zoard de Ardo sua ac universorum nobilium comitatus de Ugacha in personis jelent meg.[3]

VI. FEJEZET.

A megye területe és székhelye.

1. Kényes kérdés bizonyára, hogy miként állapíttattak meg ebben a korban az egyes megyék területének határai. Pedig ez rendkivüli fontossággal birt, miután minden egyes megye egy-egy elzárt joghatósági területet képezett s azon más megyének bármi hatósági teendőt foganatosítani tilos volt. Az egyes megyék bizonyára féltékenyen őrizték a maguk területét, de ez nem lehetett könnyü, mert telekkönyvek ebben a korban nem voltak még. Azaz hogy distinguálnunk kell. Kétségtelen nyomai vannak, hogy a királyi birtokok és várakról léteztek valamely registrumok.[4] Ámde ezek a nemesi birtokok viszonyaira nem vonatkoztak.

A telekkönyvi intézmény első nyomai privát feljegyzések,

[1] D. L. 4221. — Hibás regestával, hibás dátum alatt és kihagyásokkal közölve. Anjou: V. 516. és köv. l. (Ezen közlés hibáira nézve l. a dolgozat II. részében, a congregátiók jegyzékénél mondottakat.)

[2] Mondanom sem kell, mennyire érdekes volna a bácsi káptalan ezen procuratoriájának tartalmát ismernünk. Kik adták az ügyvédi megbizást a közönség nevében? Világot vetne a megyei közönség egységének alakulására! — Sajnos, derék eleink az ügyvédségben, a családi levéltárak rendezésekor a szegény procuratoriákat („nihil iuris!", „nihil ad rem"!) kiselejtezték. Sem ez, sem más hason tartalmu nem maradt fenn.

[3] Ujhelyi csal. lt. D. L. 38166.

[4] „. . . in partibus Transylvanis pro rectificacione et separacione terrarum, castrorum nostrorum, oppidorum et civitatum nostrarum a iuribus possessionariis nobilium nostrorum facienda" kiküldte Lajos király a veszprémi püspököt. (Bethlen csal. lt. Mus. 1371.) Lehetetlen, hogy a püspök ezen munkálatáról ne készített volna jegyzéket.

melyeket a birtokos nemesek saját használatukra készítettek, inkább vagyoni leltár természetüek. Legrégibbek a XV. század elejéről maradtak ránk. Pl. „Registrum memoriale super predia et metas civitatis oppidi Varsány. (Kállay csal. lt. Mus. XV. száz. évnélk. Nro 1161.) és több hasonló u. ott.

Aki az oklevelek anyagát ismeri, tudja, hogy a nemesi birtokok tulajdonjogának derivátióját tanuvallomásokkal kellett bizonyítani. Sőt köztudomány utján kellett bizonyítani valamely birtok létezését, vagy nem létezését is.[1] Nem ritka dolog, hogy a perben felperes a keresetbe vett birtokokat megnevezi s alperesek tagadják, hogy nekik olyan nevü birtok lenne a kezükön.[2] Hogy pedig milyen nehéz volt a nemesi birtok tulajdonjogát kimutatni akkor, ha más hasonló nevü birtokok is léteztek, azt mutatja az, hogy a veszprém-völgyi apáczák és bizonyos Lőrenthe nemzetségbeli nemesek között 5 évig folyt a per a körül, van-e Veszprémmegyében több Padrag nevü birtok?[3] A bizonytalanságot növeli azon körülmény, hogy a birtokfoglalók sietnek annak mindjárt más nevet is adni, hogy megnehezítsék a bizonyítást a jogait kereső felperesnek.[4] Ilyen körülmények között nem lehet csodálni, ha néha még a hivatalosan eljáró káptalan maga sem tudta, hogy valamely birtok milyen

[1] Igy Veszprémmegye hatósága Lajos király parancsára tartott congregatión a nemességtől inquirálva kénytelen megállapítani, „quod nulla alia possessio hoc nomine Zarberen nominata in toto comitatu Wesprimiensi citra aquam Balatini, preter ipsam possessionem, que . . .“ nem létezik. (Mus. Tö. a. 1353. nov. 11.)

[2] A szentlászlói polgárok Gerlach-földe és Kelecsén-földe nevü két birtokát visszafoglalni kivánják bizonyos nemesek és azt állítják, hogy azt a két birtokot Kis- és Nagy-Tamásinak (Thamasy et Thamasy) hivják s hogy az az ő örökségük s mindezt „tam efficacissimorum instrumentorum titulo, quam eciam testibus humanis, . . . probare presto essent et parati.“ Amitől azután a szász közönség ispánja ugy megrémült, (előtte folyt a per) hogy inkább kijelentette „quod ipse factum possessionum nullo unquam tempore iudicasset, neque nunc iudicaret iuxta instrumentorum aliquorum“, (Anjou: IV. 443—446.)

[3] Anjou: IV. 612. és köv. l.

[4] „ . . . et ipsam possessionem Bolduam, nomine Gekche fecissent nominari“ mondja a győri káptalan jelentésében. (Mus. Tö. a. 1347.) Hasonló esetet tudunk 1328-ból, mikor a budafelhévizi convent tanusítja Pestmegye szolgabiráinak előterjesztésére, hogy Penche község, mely előbb Lekend nevet viselt, fide ipsorum est et fuit in comitatu Pestiensi et nunc coguntur ipsam possessionem esse et fieri in comitatu Zolnog. (Anjou: II. 357. l.)

megyében fekszik.[1] Máskor ismét sem a felek, sem a fassiót felvevő convent nincsenek tisztában vele, melyik megyébe tartozik valamely birtok.[2]

Különösen a megyék határain fekvő birtokoknál okozott zavart ez a bizonytalanság, okot adván gyakori átkebelezésekre és perekre. Igy látujk, hogy 1370-ben László herczeg nádor által Szatmár- és Ugocsamegyéknek tartott congregátion a nádor a megyék által adott köztudomány (inquisitio) alapján itéletileg kimondja, hogy Szokol község nem Ugocsa-, hanem Szatmármegyéhez tartozik.[3]

A megye területe Nagy Lajos alatt még osztatlan, egységes egészet képez. A négy járásra való tagoltság csak későbbi kor szüleménye. Minden alapot nélkülöz Botkának azon kijelentése, hogy a megye már ebben a korban négy részre lett volna osztva.[4] Hogy IV. Béla nem osztotta a megyét négy részre, az abból is kitünik, hogy a székesfehérvári törvénynapokra minden megyéből 2 vagy 3 nemest rendelt felküldeni,[5] holott bizonyára négyet rendel vala, ha négy járás lett volna, élükön egy-egy szolgabiróval és feltéve természetesen, hogy a szolgabirák számával egyáltalán összefüggésben állott volna az állitólag létezett járások száma. De egyenesen alaptalan az az állítás is, hogy ez a járásokra tagoltság III. Endre törvényeiben beczikkelyezve lenne. Hol van az a törvény-

[1] „sed quia predicta possessio in predictis litteris rescripcionalibus ipsius capituli ex ignorancia et negligencia in comitatu de Torna adiacere scripta fuerat, ideo nos cognoscentes eandem possessionem in comitatu Abawyuaryensi existere, tenore predictarum litterarum . . . transmutato, eandem possessionem ad comitatum Abawyuariensem prenotatum duximus transformari" mondja 1351-ben Lajos király (Anjou: V. 506. l.)

[2] „ . . . in possessione Bekasmeger, iuxta Veterem Budam, *in comitatu Pestiensi seu Pilysiensi* existenti" mondja a nagyváradi convent 1342. oct. 31-én kelt oklevelében. (D. L. 3524; közölve Anjou: IV. 270. lapon, de a szövegből éppen a ránk nézve fontos „seu Pilysiensi" szavak kimaradtak.) Mondanom sem kell, hogy a „seu" nem azt jelenti, hogy a kérdéses birtok „Pest, vagyis (másként) Pilismegyében" van, mert a nagyváradi káptalan tudta azt, hogy Pest és Pilis két megye volt.

[3] Fejér: IX. 4. 253. L. még a Függelék I. sz. oklevelét.

[4] „Midőn IV. Béla a megyei szervezetnek uj alakot adott, minden megyét négyre osztott; III. Endre alatt e felosztás már törvénybe is ment." (Botka: id. m. 541. l. és utána Timon Ákos id. m. I. kiadás 193. l.) Ezt hirdeti tévesen Diestel is. (Spamers illustr. Weltgesch. IV. Bd. 2. Th. 710.)

[5] 1267. VIII. t. cz. 2. §.

czikk? Az 1291. V. és XVI. t. cz. említenek négy szolgabirót (quatuor iudices), de egy szóval sem beszélnek megyei járásokról. Az Anjou-korban már elég bőven folyó oklevelekben nincs egy sem, amely a megye ilyetén tagozódásának még csak nyomát is mutatná s igazán nem tudom, honnan veszi Botka az állítását?

Igaz ugyan, hogy bizonyos megosztottságot találunk némely megyében már korunkban is. Pl. Sopronmegye a tulajdonképpeni megyéből és Rábaközből állott; Fehérmegyének solti széke volt, mint fennebb láttuk; de ezek nem voltak járások. Épp így nem jelenti járásokra osztottságát Zalamegyének azon körülmény, hogy a Zala folyó által kettéosztva levén, a keleti és nyugati rész bizonyos különállást mutat. Igy látjuk, hogy a nyugati rész Egerszegen tartja közgyülését,[1] mig a keleti rész külön közigazgatással bir,[2] néha-néha együtt gyülésez az egész megye.[3] Ez azonban nem jelenti a járásokra tagozódást. A zalai nemesek ugyanis már 1232-ben „a Zala folyón innen és tul levő nemesek"-nek czimezték magukat, amikor még csak hire sem volt a szolgabiráknak.[4] A későbbi jogfejlődés csak hü maradt a traditiókhoz, mikor ezt a beosztást megtartotta.

A megyéknek járásokra való beosztása és a szolgabiráknak egy-egy járás élére való helyezése valószinüleg a XV. század első tizedében létesül. A dicális conscriptiók teszik azt szükségessé. A fennmaradt legrégibb ilyen adóösszeirási lajstrom (1427-ből, az országos levéltárban) mutatja már, hogy minden egyes szolgabiró bizonyos portákról külön készit kimutatást. De hogy korunkban a porták nyilvántartása még nem igy történik, azt látni fogjuk a dolgozat második részében. Különben okleveles adataink világosan ellent-

[1] „ . . . in congregacione nostra generali universitati nobilium et innobilium partis occidentalis fluvii Zala in villa Egersceg celebrata" 1357. decz. 4-én. (Zalai: I. 581. és D. L. 4697.)

[2] „ . . . vicecomes et iudices nobilium . . . a parte fluvii Zala orientalis constituti" mondja Zalamegye hatósága 1361. oct. 13-án (Mus. Tö. a.)

[3] Zalamegye alispánja és négy szolgabirája 1355. ápr. 13-án Mándon közgyülést tart „universitati nobilium utrarumque parcium fluvii Zala" (Zalai I. 559.), vagy egyszerüen „in congregacione nostra generali" minden megjelölés nélkül pl. 1342. nov. 15. (D. L. 3528.)

[4] „Universi servientes regis, citra et ultra Zalam constituti" mondja az 1232-ben Kehidán kelt oklevél, legrégibb emléke a megye autonom biráskodásának. (Wenzel: XI. 249.)

mondanak azon feltevésnek, hogy a megye már korunkban is járásokra lett volna osztva. A hadkiegészítés szempontjából a legfontosabb ujítás történelmünkben Zsigmond királynak 1399-ben az ország megyéihez intézett azon rendelete, melyben meghagyja, hogy a hadkötelesek nyilvántarthatása végett a kiküldött királyi emberek (abból a megyéből) és a szolgabirák egyike az összes hadkötelesseket irják össze és a lajstromot terjesszék fel. „Statuimus“ — ugymond a király Ungmegye hatóságához intézett parancsában, — „ut in quolibet comitatu regni nostri predicti, ac[1] nobiles eiusdem comitatus per nos ad id deputandi cum uno ex iudicibus nobilium comitatus eiusdem universis iobagiones et homines quorumlibet nobilium et aliorum possessionatorum hominum in eodem comitatu existencium revidere, numerare et computare, numerumque eorundem in registro conscriptum nostre apportare debeant maiestati.“ — Ime egy szó sem esik a járásokról! Képzelhető-e, hogy ezen roppant fontos lajstromozást nem minden járás külön végezte volna, ha egyáltalán léteztek volna?

2. A megyék kialakulásának történetében fontos szerepe van a megyei székhelyek állandóvá válásának. Nagy Lajos uralkodási ideje alá esik ezen fontos kifejlődés, azonban végleges megállapodást a megyei székhelyek még csak a későbbi korban mutatnak. A megye székhelye az a község, melyben törvénykezés végett a megyei hatóság összeülni szokott. Azon megyékben, amelyekben nagyobb, virágzó község volt, már korunkban megállapodik a megye széke. Igy Szabolcsmegyének állandó székhelye Kálló, Pozsonymegyének Pozsony városa stb. Okleveleink többször utalnak a „székhely“-re, mint olyanra, amelyen a biráskodás rendesen folyik.[2]

[1] Valószinüleg kimaradt egy-két szó, talán: „fidelitas vestra.“ Az eredetit a leleszi konvent őrzi. (Actorum anni 1399. nro. 15.) L. a „Függelék“ XXXIII. sz.

[2] „ . . . in villam Csepregh vocatam, ubi scilicet vicecomes et iudices nobilium comitatus Supruniensis iudicare consueverunt“ mondja a vasvári kaptan 1368-ban (Soproni I. 373.); „ . . . qui demum ad nos reversus, loco iudicum Kathedrali nobis retulit“ Thurócz megye hatósága 1355-ben. (Anjou VI. 277.) — „ . . . quod cum nos in loco iudiciario . . . extitissemus“ Szabolcsmegye hatósága 1358-ban (Kállay csal. lt. Mus. 1203. sz. fasc.) — „ad nostram accedentes sedem iudiciariam in Kapornuk habitam“ Zalamegye hatósága 1357-ben (D. L. 4676.) „ . . . in villa Kallow, ubi iudicatus comitis parochialis et iudicum nobilium comitatus de Zabouch extiteret“ Pál országbiró 1346-iki itéletében (Fejér: IX. 1. 443.) „ . . . solvere teneantur coram nobis in sede iudiciaria in Kapornuk

Némely megyében viszont gyakran változik még a megye székhelye. Nógrádmegye 1358-ban, 1365-ben és 1380-ban kelt kiadmányai Surányból adatnak ki,[1] mig némely oklevél Gyarmaton kelt. Összeállítottam Zalamegye székhely-változásait Nagy Lajos alatt,[2] mely összeállítás azt mutatja, hogy 1343. decz. 2-án a sedria Kehidán ül; 1347. május 10-én Kapornokon, 1348. nov. 17-én közgyülést tart Kehidán, az abban kelt oklevelet nov. 19-én Tapolczán adja ki; 1348. nov. 2-ikán congregátió Kehidán, mig az oklevél nov. 21-én Kapornokon kelt; 1349. május 18-án congregatió Kehidán; 1349-ben (kelet nélkül) congregátió Kapornokon; 1351. junius 2-án sedria Kapornokon; 1353. juli 31-én sedria Tapolczán; 1353. szeptember 13-án, 1354. aug. 29-én és 1354. november 27-én sedria Kapornokon; 1355. ápr. 13-án congregátió Mándon; 1355. aug. 6-án sedria Kapornokon; 1357. ápr. 28-án sedria Rendeken; 1357. juni 8-án sedria Kapornokon; 1357. juli 24-én nádori congregátió Mándhidán; 1357. nov. 29-én congregátió Egerszegen; 1357. decz. 15-én sedria Kapornokon; 1358. május 30. sedria Tapolczán; 1358. juli 23-án nádori congregátió Mándhidán; 1360. sept. 3-án és 1363. aug. 17-én sedria Kapornokon; 1368. ápr. 24-én és 1372. juli 26-án nádori congregátió Mándhidán; 1374. octóber 18-án sedria Tapolczán; 1375. juli 16—23. sedria Kapornokon, 1379. juni 6-án sedria Chatháron[3] és 1382. juni 11-én sedria Tapolczán.

Hogy az egyes spatiumok alatt hányszor változott még a megye székhelye, azt megállapitani lehetetlen, de még igy is, — tekintetbe véve Zalamegye fentebb vázolt kettéosztását is — láthatjuk, hogy a megye székhelye elég váltakozó. Nagyon valószinü, hogy az alispánok a saját birtokaikon szerették a megyei törvényszéket tartani, amit azután a későbbi törvények eltiltottak.

existenti" Zalamegye hatósága 1354-ben (D. L. 4461.) Sőt a későbbi *megyei börtön* első nyomait mutatja az Ars notarialis 175. pontja: „ . . . . idem P. cum prenominatis fratribus suis . . . in castro Gumor, utpote sede iudiciaria comitatus Gumoriensis tribus diebus continuis et noctibus in carcere jacere debeant, solummodo panem comedendo et aquam bibendo." (Kovachich, Formulae 113. l.)

[1] Váradi Török csal. lt. Mus.

[2] Lásd a zalamegyei oklevéltár I. és II. köteteit.

[3] D. L. 6624.

VII. FEJEZET.

A megye tisztikara.

A megyei hatóság élén korunkban kifejlett tisztikart találunk. Ennek tagjai: 1. a megyei ispán (főispán), 2. a helyettes ispán (alispán), 3. a szolgabirák és 4. a megyei jegyző. Ezek a rendes tisztviselők. Rendkivüli tisztviselők az esküdtek és az eskületételnél szerepelt káplánok. Végre némely megyénél látjuk szerepelni a megyei embert (testimonium provinciae.) Ez utóbbiak szintén állandóak némely megyénél. Lássuk ezeket egyenként.

I. A megyei ispán.

I.

A megye első tisztviselője az ispán (comes); közönségesen főispánnak nevezik, de nem szabatosan, mert mint alább látni fogjuk, korunkban még nincsen alispán s a „vicecomes"-ek, kiket okleveleink emlitenek nem mások, mint a megyei ispánok helyettesítői, s ahol nincs „al"-ispán, ott nem szólhatunk „fő"-ispánról. Szabatosabbnak tartom tehát az egyszerü megyei ispán és helyettes ispán elnevezéseket.

Mielőtt azonban a megye első tisztviselőjének működési körét vizsgálat tárgyává tennők, szükségesnek tartom, hogy egy téves tudatot történeti irodalmunkból kiküszöbölni megkisértsek.

Szirmay Antal Ugocsamegye története czimü müvében egy oklevelet közöl, melyben Nagy Lajos király 1352. deczember 2-án arról értesíti Ugocsamegye lakosságát, hogy Ugocsamegye főispáni tisztségét, melyet az ideig Furgulan fia Domokos mester birt, ennek kegyelemben való felmentése mellett, *élethoszsziglan* Szirmay István fiának, Miklósnak, az időszerint Szolnokmegye ispánjának adományozta.[1] Felsorolja Szirmay Miklós főispáni kötelességeit és meg-

[1] Not. comit. Ugoch. 32. l. Közli Fejér is, IX. 2. 147. lapon, mondván, hogy ez oklevélben Lajos király Szirmay Miklósnak „honorem comitatus de Ugocha plena forma confert."

hagyja a megye lakosságának, hogy Szirmay Miklósnak, mint főispánjuknak engedelmeskedjenek. Szirmay azt állitja, hogy az oklevél eredetijét 1716. évben elpusztitották a tatárok, de családja levéltárában (még a levéltári jelet is közli) meg van ez oklevélnek hiteles másolata. Lássuk mindenekelőtt ezt az oklevelet, mely úgy szólván „fogalommá" vált irodalmunkban, és Szirmay commentárját:

„Sed & ipsum Diploma super honore Comitis eiusdem Nicolai in antiquo apographo per Iudicum Nobilium Petrum Duka transscripto possidemus Arch. nostri Fasc. 1. Nr. 1. & A. autographo eiusdem per Tartaros anno 1716. direpto; uti *testis* Nobilis Georgius Nagy de Gacsály jure jurando *firmavit:*

Ludovicus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Wlodomeriae, Comaniae, Bulgarieque Rex. Fidelibus nostris universis, & singulis Nobilibus, & alterius cujusvis status & conditionis possessionatis hominibus Comitatus de *Ugogch*, salutem in eo, qui dat Regibus salutem. Ad notitiam Vestram volumus, pervenire: quod Nos in memoriam revocatis fidelitatibus Dilecti, & fidelis nostri *Nicolai de Zyrma*, filii Stephani alias *Comitis de Zownuk pro tempore constituti*, in cunctis nostris, & Regni nostri negotiis, prosperis, & adversis votiva diligentia exhibitis, honorem ejusdem Comitatus, quem hactenus Magister Dominicus filius Furgulan durante beneplacito nostro tenuit, salva erga eum nostra dilectione permanente, ab eodem auferentes praenotato Dilecto nobis Nicolao de Zyrma cum solitis suis jurisdictionibus vita ejusdem durante duximus conferendum tali modo: ut ipse inter alia, quae sui sunt officii, ad infrascripta sit specialiter obligatus: ut omnes vos in omnibus juribus, & libertatibus vestris conservare, & tueri debeat, ac defensare, teneaturque attendere, & pervigil esse: ut proventus Fisci, & Camerae nostrae de dicto Comitatu *Ugoch* provenire debentes nobis fideliter administrentur & quod literas, & mandata nostra Regia ab omnibus in illo Comitatu existen. *observari* faciat, ac deinde, ut progressum, & libertatem salium, ac monetarum, & omnium Officialium nostrorum protegere debeat, & defensare. Ideo fidelitati Vestrae, & cujuslibet Vestrum harum serie firmiter praecipientes mandamus: quatenus a modo deinceps praenotatum dilectum nostrum Nicolaum, tamquam Comitem Vestrum honorare, & revereri, ejusque judicio, ac judicatui astare,

ac in omnibus licitis, & consuetis, nec non in his, quae vobis nomine nostro mandaverit, *parere* obedire, & obtemperare debeatis. Nec secus facturi. Dat. in Wissegrad per manus Venerab. in Christo Patris Domini *Nicolai* praemissa, & Apostolica gratia Episcopi *Zagrabien*, Aulae nostrae Vice Cancellarii Dilecti, ac fidelis nostri, *de consilio* Venerab. Praelatorum Dominor. *Nicolai* Strigonien. locique ejusdem Comitis perpetui, Dominici Spalatens. Arch. Epp. Fratris *Dyonisii* Archi Electi Colocen. *Nicolai* Agrien. *Demetrii* Varadien. Peregrini Bosnen. Epp. Magnif. item Baronum *Nicolai* Palatini, & Iudicis Comanor. *Oliwerii* Mag. Tavornicor, nostrorum, & Iudicis Curiae Dominae genitricis nostrae, *Stephani* Bani totius Slavon. & Croatie, alterius *Nicolai*, filii Laurentii Wayvodae Transylv. & jam nunc Comitis de Zownuk. 4. Non. Decem. Domini anno 1352. Regni nostri anno undecimo."

Ez a nevezetes oklevél nem egyéb közönséges koholmánynál. Létezett-e az eredije valaha, nem tudjuk, de ha létezett, hamisítvány volt. Minden esetre gyanus, vagy legalább is nagyon feltünő az a buzgalom, melylyel Szirmay a gacsályi Nagy György eskü alatti tanuskodását az oklevélmásolat hitelessége érdekében felhozza. Mire tett az a Nagy György tulajdonképpen esküt? Hogy látta, mikor Duka György szolgabiró az eredetiről 1716-ban másolatot vett? Mikor tette ezt az esküt? Hiszen a másolatnak 1716. előtt kellett készülnie! Előre tudták talán, hogy el fogják az eredetit pusztítani a tatárok és jó eleve gondoskodtak a bizonyságról? És mire volt szükséges ez a bizonyság? Hiszen ha egy szolgabiró lemásolhatta az oklevelet, akkor hitelesíthette is, pecséttel és záradékkal? Egy szóval szélhámos volt az öreg Szirmay egész életében[1] s ez az oklevél egyike nagyszámu hamisítványainak. De lássuk magát az oklevelet első sorban diplomatikai szempontból.

Az oklevél végén az országnagyok vannak felsorolva, ami nyilvánvalóan a kiváltságlevél (privilegialis) látszatát kivánja felkelteni. Erre mutat, hogy az oklevelelet az alkanczellár állítja ki s erre mutat az oklevél keltezésének a római naptárból vett időmeghatározása, (4. nonas Dec.) amit, mint jól tudjuk, a királyi cancellaria *kivétel nélkül* csakis a privilegialis okleveleken alkalmaz az Anjou korban. Ámde ez az oklevél máskülönben a királyi kivált-

[1] V. ö. Komáromy: Ugocsam. keletkezése (Ért. a tört. tud. XVI. 7. 43. l. és Komáromy: A borsodi és ugocsai Szirmayak (Turul XI. 21. l.)

ságleveleknek sem anyagi, sem alaki szempontból meg nem felel. Ezen kiváltságlevelek ugyanis örök érvényü jogokat tartalmaztak (pl. adományt, nemesítést, kiváltságot), mig a jelen oklevél nem más, mint közönséges értesítés Ugocsamegye rendeihez egy főispáni tisztség collátiójáról, amit kiváltságlevél alakba foglalni nem volt szükséges s amit még a későbbi időkben sem foglaltak privilegialis alakba, mint azt a királyi könyvekből tudjuk.[1]

Alakilag plane nem felel meg a mi oklevelünk a kiváltságlevelek kellékeinek. Hogy N. Lajos korában teljesen kifejlett cancelleriai praxis és stylus létezett, annak élő bizonysága az „Ars notarialis." Minden aggodalom nélkül hamisnak mondhatjuk tehát az olyan kiváltságlevelet, melyben a királyi privilegiumok lényeges alkotó részei hiányoznak. Ilyen hiányzó alkatrészek:

1. A teljes királyi czim, (az Anjouknál a „princeps Sallernitanus et honoris ac montis Sancti Angeli dominus")[2] toldással.

2. Az arenga, vagyis az oklevélben foglalt jogi ténynek ethikai megokolása (pl. „Cum a nobis petitur, quod iustum est ac honestum, decet regiam maiestatem facilem prebere consensum.")

3. A corroboratio (pl. „In cuius rei memoriam, perpetuamque firmitatem presentes concessimus litteras privilegiales stb.) a pecsét megjelölése, mely alatt az oklevél kibocsájtatott.

4. A datum nem hiányzik, sőt helyesen alkalmazza a „nona" szerinti megjelölést és az uralkodási évek számát. De csak látszólag helyesen, mert a kelet mindig az országnagyok felsorolása „előtt" alkalmaztatott, ami nagyon természetes is, mert a kelet még lényeges alkateleme magának az oklevélnek, mig az országnagyok felsorolása már csak függelék és csak azt jelzi, hogy kik viseltek akkor hivatalokat az országban. Ellenben oklevelünkön a dátum az országnagyok után következik.

Felhozhatná valaki, hogy oklevelünkön az országnagyok nem az akkor méltóságot viselt egyének szokásos felsorolásaként olvashatók, hanem mint tényleg jelen volt tagjai azon királyi tanácsnak, melyben az oklevélbeli factum elhatároztatott. Ezért mondja az oklevél: „de consilio venerab, praelatorum . . . idem baronum . . ." Ámde

[1] Lib. reg. I. köt. 4. 5. 6. 16. 17. 48. 52. 118. 119. stb. lapok.

[2] Már Róbert Károly vette föl czimei közé. (V. ö. Szilágyi: Magy. Nemz. Tört. III. k. Pór Antal: Az Anjouk kora.)

az oklevél még ezen kifogással sem áll meg. Mert ha még magát a főispánság adományozását a királyi tanácsban végezték volna, azt értenők, de hogy az illető megyéhez intézett értesítéssel miért kellett volna a királyi tanácsnak foglalkozni, azt aligha tudná megmagyarázni Szirmay. Egyébként a királyi tanácsban megvitatott ügyekről kiadott kiváltságlevelek elég számban maradtak fenn és megtudjuk állapítani, hogy a tanácsban részt vett országnagyokat okleveleink soha fel nem sorolják, hanem csak a szokott formulát használják: „de beneplacita voluntate et connivencia . . domine Elyzabeth . . . regine . . . genitricis nostre karissime ac de consilio prelatorum et baronum nostrorum prematuro“ . . . stb.[1] és az oklevél befejezése és kelte után jön a szokásos felsorolása az országszerte hivatalt viselt egyházi és világi nagyoknak.

Ugy mellesleg megjegyzem, hogy azon az állitólagos királyi tanácson 1352. decz. 2-án nem igen lehettek mind jelen az oklevélen felsorolt egyének, mert pl. István horvát-szlavon bán 1352. deczember 5-én személyesen ad ki egy oklevelet[2] Zágrábban, tehát két nap alatt kellett volna az utat Visegrádról Zágrábig megtennie, ami (télviz idején!) nem valószinü, hisz közönségesen egy hétig tartott ez az ut.[3]

Különben maga az oklevél tartalma legfényesebb bizonyítéka a saját hamis voltának. Azt mondja ugyanis az oklevélben Lajos király, hogy 1352. decz. 2-ig Ugocsamegye főispánságát Furgulan fia Domokos viselte. Ezt felmentvén a király, az igy megürült ugocsai főispánságot Szirmay Miklósnak adja, aki egyébként (alias) szolnoki főispán. Fölszabadulván ekként a szolnoki főispánság, azt Miklós (Lőrincz fia) nyeri el, az erdélyi vajda. Erre mutat az oklevél azon kitétele: „alterius Nicoliai filii Laurentii, Wayvodae Transylv. *et jam nunc* comitis de Zownuk.“[4]

[1] Anjou: VI. 135. l.; Kapy csal. lt. Mus. 1350-ből;

[2] Tkalcic: Monum. civ. I. köt. 205.

[3] V. ö. Szamota: Régi utazások, Budapest 1891. 20. 92. 134. és köv. l.

[4] Itt meg kell jegyeznünk, hogy Pesty Frigyest, aki persze a Szirmay famosus oklevelét valónak tartja, itt ismét cserben hagyja a latin tudománya. Ő ugyanis (Eltünt régi vármegyék I. 112. l.) az oklevél ezen kitételét: „fideli tatibus dilecti et fidelis nostri Nicolai de Zirma, filii Stephani alias comitis de Zownuk pro tempore constituti“ rosszul érti és félrevezettetve a kettős „genitivus“-tól, azt olvassa ki belőle, hogy „Szirmay Miklós az előbb szolnoki főispán-

Kortörténeti lehetetlenség azonban, hogy Lőrincz fia Miklós (vagyis Konth Miklós) csak 1352. decz. 2-án nyerte volna el a szolnoki főispánságot, amit bebizonyítunk azzal, hogy Konth Miklós már 1351-ben erdélyi vajda volt és az erdélyi vajdák az Anjou-korban kivétel nélkül viselték a szolnoki főispánságot is.

Ezen állítást bebizonyítani könnyü dolog lenne, ha rendelkeznénk egy föltétlenül megbizható országnagyi névsorral. Sajnos, ilyent még nem produkált eddig a történeti irodalom s igy kénytelenek vagyunk ismét Pesty Frigyeshez fordulni, aki éppen az erdélyi vajdák és szolnoki főispánok névsorában olyan confusiót szerzett, hogy előbb az ő hibáit kell kijavítani.

Pesty Frigyes „Az eltünt régi vármegyék"-ben (112. l.) a szolnoki főispánok sorozatában a következőket említi:

1349-től 1352-ig nem ismer szolnoki főispánt;

1352-ben Miklós, Lőrincz fia, erd. vajda;

1353-ban Miklós, Lőrincz fia, erd. vajda;

1353-ban András mester, erd. vajda;

1354-ben István erd. vajda; (de néhányszor Konth is említtetik erdélyi vajdának, a szolnoki főispánság kitétele nélkül.)

1354-ben Drugeth Miklós országbiró;

1355-ben Miklós erdélyi vajda;

1355-ben Konth Miklós erdélyi vajda (ugyanez évben, mint nádor már említtetik.)

1356-ban Dénes erdélyi vajda;

1356-ban Miklós erdélyi vajda;

1356-ban Miklós, Lőrincz fia erdélyi vajda.

Ezen minden kritikán aluli névsort első sorban az zavarja meg, hogy Drugeth Miklós országbirót szolnoki főispánnak mondja. Már a „Szolnok" czikk első lapján[1] azt mondja Pesty, hogy: „már 1268-tól kezdve, amikor Miklós volt szolnoki főispán, a XV. század majdnem végeig szakadatlanul az erdélyi vajdák kezében találjuk

ságot viselt István fia," holott a helyes fordítás: „megemlékezvén István fiának, Szirmay Miklósnak, kedvelt hivünknek, egyébként szolnoki főispánnak hűségéről." A „comitis de Zovnuk" nem Istvánra, hanem Miklósra vonatkozik és igy részben igazságtalan Pesty Frigyes támadása Czinár ellen, aki éppen a szóban forgó oklevél alapján teszi 1352. évre Szirmay Miklóst erdélyi vajdának és szolnoki főispánnak. (A vajdaságot persze mindenképpen tévesen.)

[1] Id. m. 84. l.

egyszersmind a szolnoki főispánságot és pedig csak két kivétellel; egyike t. i. az, hogy 1354-ben Drugeth Miklós, mint országbiró volt egyszersmind szolnoki főispán, egy junius 11-én hozott itélete szerint."[1]

Ez az állítás azonban egészen téves. Pesty forrása (Fejér: IX. 2. k. 343. l.) tényleg „comitatusque de Zonok"-ot ir. Fejér a másolatot Hevenessyből vette,[2] ahol ugyancsak „comitatusque de Zonok tenens honorem" iratik. Sikerült azonban ezen oklevél eredetijét az országos levéltárban feltalálnom[3] s meggyőződnöm arról, hogy az eredetin (a legszebb Anjou-kori irással) félreismerhetlenül „comitatusque de *Thuruch*" említtetik.[4]

Ezek szerint igazságként megállapíthatjuk, hogy korszakunkban az erdélyi vajdaság és szolnoki főispánság kivétel nélkül együtt viseltetik.

Szükségünk van most még annak bebizonyítására, hogy az erdélyi vajdaságot 1351. végétől 1356. aprilis haváig szakadatlanul egy és ugyanazon személy (Konth Miklós) viselte. Lássuk tehát, kik zavarják a sorrendet?

1. 1353-ban András mester. — Ezt az oklevelet Pesty a „Székely oklevéltár"-ban (I. köt. 62. l.) találta, ez pedig tényleg „Magister Andreas Wayuoda Transilvanus et comes de Zonuk, pridem Siculorum"-ot említ és tényleg 1353-ban kelt. A Székely Oklevéltárba Schuller-ből került,[5] ő pedig a gyulafehérvári káptalannál őrzött Rosenfeld-féle másolat-gyüjteményből vette, mely jelenleg valószinüleg a „Szász egyetem" levéltárában van. Ez az oklevél azonban XVIII. századi hamisítvány.[6]

[1] A másik eset 1421-ből való, túl esik korunkon.

[2] Hevenessy kézir. gyüjt. Tom. LXV. sub. SS. p. 393 (Egyet. könyvtár.)

[3] D. L. 25821. sz. al.

[4] Ezt a kis fáradságot Pestynek sem kellett volna sajnálni, hiszen Fejér maga megmondja, hogy az eredeti a kamarai levéltárban van s Pesty maga is „kivételes állapotnak" mondja az országbiró szolnoki főispánságát!

[5] Schuller: Umrisse und kritische Studien zur Geschichte Siebenbürg. Hermannstadt 1840. I. Bd. Urkundenbuch 1.

[6] V. ö. Karácsonyi: A hamis, hibás keltü oklevelek jegyzéke, 39. l. 192. pont. Az oklevél hamis voltát Karácsonyi azzal is documentálja, hogy 1353-ban nem András, hanem Konth Miklós volt az erdélyi vajda. Mi ezzel természetesen, — éppen ez levén bizonyítandó tételünk — legfeljebb „ad hominem" argumentálhatunk, miután Karácsonyi egyike legalaposabb tudósainknak.

2. 1354-ben István erdélyi vajda. — Forrása Fejér: IX. 2. k. 317. l. Az oklevél privilegialis, melynek országnagyjai között István erdélyi vajda- és szolnoki főispánként, Konth Miklós pedig pozsonyi főispánként említtetik. Az oklevelet Kerchelich[1] is közli, de még Fejérnek is feltünik az oklevél országnagyi sorozata,[2] amely nyilvánvalóvá teszi, hogy keltezése hibás és pedig valószinüleg 1350-ben kelt. Tudjuk ugyanis, hogy Konth Miklós a pozsonyi főispánságot csak 1351. év végeig viselte, vagyis az erdélyi vajdaságának kezdetéig. Ettől kezdve a pozsonyi főispánságot hosszu időn át Simon mester viselte. Hasonlítsuk már most össze oklevelünk országnagyi sorozatát egy 1350-iki privilegiálison látható sorozattal[3] és ugy találjuk, hogy a két sorozat betüről-betüre megegyez.[4] Már pedig az 1350-iki oklevél országnagyjait feltétlenül hitelesnek tudjuk[5] s igy a szóban forgó oklevél keltezése nem lehet 1354., hanem 1350. körüli. István vajdasága meg is felel ennek a kornak.

3. További zavart okoz, hogy Pesty 1355-ben Konth Miklóst erdélyi vajdának említvén, azt állítja, hogy ezen évben már mint nádor is említtetik. Forrásul Pesty Fejér: IX. 7. 139. lapján közölt oklevelet jelöl meg, mely tényleg nádornak mondja 1355-ben Konth Miklóst, akinek a kérelmére a kői káptalan átir egy privilegialist. Fejér azt állítja, hogy az oklevél eredetije az országos (akkor még kamarai) levéltárban őriztetik, de ott a kérdéses oklevelet feltalálnom nem sikerült. Ámde nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ezen oklevél keltezése hibás, mert tudjuk, hogy 1355. máj. 1-én (in festo beatorám Philippi et Jacobi apostolorum) Giletfy Miklós volt a nádor, következésképpen nem is lehetett Konth is az.[6] Ezek szerint Konth Miklós erdélyi vajdasága — ami persze a nádori hivatal mellett nem lehetett volna meg — az 1355. év során zavartalan.

[1] Kerchelich: Historiarum Cathedr. Eccl. Zagrab. Tomus 1. 332. l.

[2] „Quamobrem mihi videtur Kerchelichius diploma hoc eronee descripsisse cumque in aliis litteris diversa sit Praelatorum ac Baronum series" — mondja Fejér, IX. 2. 317. l.

[3] Példát találunk Fejérnél IX. 1. 771. lapon.

[4] Példánknál azon csekély eltéréssel, hogy az utóbbi oklevélen Olivér is, Pál is királyi tárnokmester- és királynői országbirónak van mondva, ami nyilvánvaló tollhiba.

[5] Igazolja ezt az országos levéltárban levő „Index dignitatuum" is.

[6] V. ö. erre nézve Pór Antal: A négy Miklós, (Századok: 1902. évf. 724. l.)

4. Zavarólag hat még, hogy 1356-ban Dénest nevezi meg erdélyi vajdának Pesty Frigyes és Dénes után még kétszer ujból Miklóst, amiből azt lehetne következtetni, hogy 1356. elején Dénes ismét megszakítja a Konth Miklós erdélyi vajdaságát. Ez azonban ismét tévedés. Pesty forrása a „Tudományos Gyüjtemény" 1830. I. 87. lapján közölt oklevél-kivonat, amelyből csak az derül ki, hogy az oklevél 1356. évkelettel közöltetik. Eredetije állitólag a deési levéltárban levén, azt megtekinteni nem állott módomban. Ámde az előbb mondottak után alig szorul nagyobb magyarázatra, hogy ezen oklevél is hibás keltü, annál kevésbbé, mert tudjuk, hogy Dénes vajdasága csak 1359-ben kezdődött.

Ezek után csak az marad hátra, hogy bebizonyítsuk, hogy a sorozatunkban megmaradt Miklós, Miklós Lőrincz fia és Konth Miklós egy és ugyanazon személy. Ezt azonban minden jóravaló historikus tudja s igy csak a Karácsonyi genealogiai művére[1] utalunk és Pór Antal fentidézett értekezésére. Hogy az említett források némelyike a vajdaság mellett a szolnoki főispánságot nem említi, az mit sem jelent. Ki ne tudná, hogy ez csak stylus dolga volt?

Ha már most mindezekhez, — a Pesty-féle sorozat kiegészítéseül — odatesszük, hogy 1351. vége felé az erdélyi vajdaságot már Konth Miklós viseli,[2] akkor bátran megállapíthatjuk azon második igazságot, hogy 1351. végétől egészen 1356. apr. haváig az erdélyi vajdaságot a szolnoki főispánsággal együtt szakadatlanul egy és ugyanazon személy viselte, aki nem volt más, mint Konth Miklós.

Ezek után térjünk vissza a Szirmay-féle oklevélre. Ez, mint láttuk, 1352. deczember 2-án akarja Konth Miklóst, — Lőrincz fiát — a szolnoki főispánságba helyezni („et jam nunc comite de Zownuk.") Kell-e bővebben magyaráznunk, hogy aki már 1351-ben viselte e tisztet, arról egy 1352. decz. 2-iki oklevél nem mondaná azt, hogy ezt a hivatalt csak akkor (1352. decz. 2-án) nyerte el? Azt pedig a kifejtettek után senki sem fogja állítani, hogy a szolnoki főispánságot az erdélyi vajdaságtól hol elvették, hol pedig visszakapcsolták! Láttuk, hogy korunkban össze volt e két méltóság forrva.

[1] Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. száz.
[2] Anjou: V. 532. l. 1351. decz. 6.

Ezt a Szirmay-féle főispáni kinevezést egyébiránt már Komáromy András hamisnak mondta.[1] Ő azonban csak genealogiai szempontból emel kifogást, mert Szirmay Miklósról, aki 1300-ban falut alapít, egészen 1352-ig nem hallunk semmit, tehát afféle „Deus ex machina"-ként csöppen elénk Szirmay Miklós. Ebben kétségtelenül igaza is van Komáromynak. Még inkább igaza van abban, hogy Szirmay Miklós apja István sohasem volt erdélyi vajda, — mint azt oklevelünk állítja — mert István, ki 1345-től 1350-ig az erdélyi vajdaságot viselte, nem más, mint Laczkfy István, előbbi években pedig István nevü erdélyi vajda nem létezett. Ámde bennünket a genealogiai adatok kevéssé érdekelnek; dolgozatunk tárgyát az érdekli csupán, léteztek-e Nagy Lajos korában oly tartalmu főispáni kinevezések, — helyesebben királyi parancsok, — aminőt Szirmay közöl? Ámde az okirat ellen Komáromy csak azon aggályát hozza fel, hogy benne a „proventus fisci et camerae nostrae" kifejezés előfordul. Ez a kifogás azonban nem alapos. A „camera" kifejezés az Anjouk korában nem rendkivüli, hiszen ők szabályozták a „lucrum camerae" nevü adót és mint alább látni fogjuk, ezt az adót a megyei hatóságok interventiója mellett hajtották be. Semmi meglepő sincs a „fiscus" kifejezésben sem, hiszen ezt a szót a „királyi kincstár" megjelölésére már az Árpádok idejében is megtaláljuk.[2]

A mi aggályunk az, hogy a Nagy Lajos korából fennmaradt ilyen tartalmu oklevelek stylusa a Szirmay-féléétől elüt. Ismerjük ugyanis a Hymfy Benedek részére történt temesmegyei főispánság és temesvári várnagyság adományozását tartalmazó oklevelet,[3] ismer-

[1] Komáromy: A borsodi és ugocsai Szirmayak. Turul: XI. köt.

[2] Igy II. Geiza 1150-iki oklevelében: „cuius dimidia pars regio fisco inferatur." (Wenzel: I. 60.; lásd még 1231-ből: Wenzel: VI. 498. és 1243-ból: Wenzel: VII. 150.) Nehogy megtévesszen valakit, megjegyzem, hogy Szt. István törvényeiben (II. könyv 6. fej.) is olvassuk a „fiscus" kifejezést; az illető hely rubruma t. i. igy hangzik: „Regalia et fisci res sint intactae." Törvénytáraink ugyanis a Szent István törvényeit a Hunyadi Mátyás-kori Turóczi-codexből s az 1544-iki Ilosvai-codexből vették át. A sokkal régibb XII. századbeli Admonti-codexben az említett hely rubruma igy hangzik: „De detentu regalium rerum." Amiből látnivaló, hogy a rubrumok nem egykoruak magukkal a törvénynyel.

[3] 1371. Lajos király tudomásul adja „quod nos ipsum comitatum (t. i. Temesmegyéét) cum castellanatu dicti castri (t. i. Temesváréval) ab eodem do-

jük azon oklevelet, melyben Erzsébet (ifjabb) királynő Ungmegye főispánságát Ders Mesternek adományozza, helyesebben őt abban ujból megerősíti,[1] ismerjük azt, amelyben Zokolya várnagysága Zudar György országbirónak adományoztatik,[2] ismerjük a Cseke és Pordán királyi birtokok adományozására vonatkozó oklevelet,[3] de mindezekben egy szó sem említtetik a főispán vagy várnagy hivatali functióiról s egészben világosan mutatják, hogy a Szirmay-féle oklevél egy sokkal későbbi kor szüleménye, melyben a vármegye már sokkal fejlettebb, mint Nagy Lajos idejében volt. A Szirmay-féle oklevél oly korban keletkezhetett, amelyben a főispánság már valóságos „hivatal", holott Nagy Lajos idejében — mint látni fogjuk — csupán elég gazdag javadalmazást hozó méltóság.

Lássuk tehát, honnan vette Szirmay az ő oklevelének formuláját? Ráakadunk a Nyirkállay Tamás formula gyüjteményében, mely I. Mátyás koráról maradt reánk,[4] tehát több mint 100 évvel későbbi, mint amikor a Szirmayé kelt. Ez a gyüjtemény „Donatio honoris comitatus durante beneplacito" czim alatt közli a főispáni

mino Ladislao duce Opulie, proximo palatino nostro, salva dileccione nostra auferentes, ipsos, magistro Benedicto filio Pauli filii Heem duximus pro honore conferendos." Meghagyja tehát az alvárnagynak és a tributariusoknak, hogy „exeatis de honoribus prenotatis et ipsos honores eidem Benedicto vel hominibus suis resignetis pleno iure; vos vero villici, populi et iobagiones nostri eidem Benedicto Bano obediatis et collectas vestras sibi administretis temporibus opportunis." Fejér: IX. 4. 341.

[1] Kende csal. lt. Mus. 1381-ből, l. a „függelék"-ben a XXIX. sz.

[2] „Vobis villicis iuratis et universis hospitibus seu populis nostris ad castrum Zokolya pertinentibus presentibus declaramus, quod nos ipsum, castrum Zokolya vocatum cum suis pertinencys magistro Georgio Zudar magistro curie nostre et comiti Scepsiensi commisimus ad occupandum pro honore" — mondja Lajos 1381-ben kelt parancsában. Meghagyja, „quatenus visis presentibus eidem magistro Georgio Zudar, vel homini suo harum latori, prout decet castellano nostro, in omnibus licitis obedire et obtemperare debeatis vice nostre maiestatis in persona, respondeatis sibi de collectis vestris locis et temporibus opportunis. Et aliud non facturi." Máriássy csal. lt. Mus. — Közli Fejér is IX. 5. 486.

[3] „Quod nos ipsos possessiones nostras a comite Teumlino de Sancto Georgio auferentes, easdem magistro Nicolao . . . de Kanisa et fratribus suis duximus remittendas" mondja Lajos király 1377-ben Cseke és Pordán népeihez. D. L. 24486.

[4] Thomae de Nyrkálló stylus cancellariae Mathiae I. regis Hung. Közölve: Kovachich M. G.: Formulae solennes styli.

kinevezésekről szóló értesítésnek használatos formuláját,[1] melyet összehasonlítás végett ideigtatunk:

„Mathias etc. Fidelibus nostris universis et singulis, nobilibus et alterius cuiusvis status et conditionis possessionatis hominibus comitatus Tholnensis salutem et gratiam. Quia nos de fide et fidelitate fidelium nostrorum T. et. T. ad plenum confisi honorem eiusdem comitatus Tholnensis, quem hactenus fidelis noster T. durante beneplacito nostro tenuit, salua erga eum nostra dilectione remanen. vel sic: Salva nostra gratia erga eum permanen. ab eodem auferen. praefato T. cum suis solitis iurisdictionibus durante nostro beneplacito duximus conferendum tali modo: ut ipse inter alia, quae sui sunt officii, ad infrascripta sit specialiter obligatus, primum ut omnes vos in omnibus iuribus et libertatibus vestris conservare et tueri debeat tueaturque attendere et pervigil esse, ut proventus Fisci et Camerae nostrae regiae de dicto comitatu provenire debentes nobis fideliter administrentur. Et quod litteras et mandata regia nostra ab omnibus in illo comitatu existen. observari faciat, ac deinde ut progressum et libertatem salium ac monetarum et omnium officialium nostrorum protegere debeat et defensare. Ideo fidelitati universitatis vestrae et cuiuslibet vestri harum serie firmiter praecipien. mandamus, quatinus amodo deinceps praefatum T. tamquam comitem vestrum honorare et revereri, eiusque iudicio et iudicatui astare, ac in omnibus licitis et consuetis, nec non in iis, quae vobis nomine nostro mandaverit, parere, obedire et obtemperare debeatis. Secus non facturi. Praesentibus.“

Lehetséges-e ezek után egy pillanatig is kételkednünk ezen oklevél hamis volta felett? Ime, a gyermekkorát élő megye első tisztjének kinevezési decrétuma, egy több, mint 100 évvel későbbi cancellariai stylusba foglalva!

És ez a Mátyáskori formula egyszerre világossá teszi azt, hogy miért használt az oklevél hamisítója olyan „mixtum compositum“ alakot, amely hasonlít a privilegiálishoz, de mégsem az! Elárulja a formula végén olvasható egyedül álló szó: „Praesentibus.“ Ezt a hamisító, aki a diplomatikában nem lehetett nagyon jártas, úgy értette, hogy itt következik azok felsorolása, akiknek „jelenlétében“ (praesentibus) a király elhatározása kelt. Ezek sze-

[1] Id. m. 532. l. 134. pont.

rinte csak a királyi tanács tagjai lehettek. Igy került az oklevélbe: „de consilio praelatorum etc.“ Hanem ez persze csak tudatlanság. A „Praesentibus“ szó nem más, mint a formuláriumban oly gyakran előforduló „Praesentibus autem perlectis, exhibenti restitutis“[1] bevezető szava, hogy a cancellariai jegyző tudja belőle, hogy itt ez a megszokott záradék következik.

Kérdezhetné valaki ezek után, vajjon érdemes volt-e ekkora apparátussal bizonyítgatni egy oklevél hamis voltát? Bátran felelem, hogy igen! Először is az igazság felderítése minden áldozatot, fáradságot megér. De a jelen oklevél annyira megmételyezte már irodalmunkat, hogy különös érdek volt azt a köztudatból végleg kiküszöbölni. Idézi Fessler,[2] Bartal,[3] Ladányi Gedeon,[4] Horváth Mihály[5] ujabban Nagy Iván,[6] Timon Ákos[7] és mint láttuk Pesty Frigyes stb. Már a közkézen forgó könyveknek ez a sorozata is mutatja, hogy érdemes volt ezzel az oklevéllel bővebben foglalkozni.

II.

Lássuk ezek után, milyen volt a főispáni hivatal alakulása korunkban?

Okleveleink a megyei főispánt „comes“ (ispán) névvel jelölik. De miként a „comitatus“, ugy a „comes“ elnevezés alatt is nagyon sokat lehet érteni.[8] Szabályul állíthatjuk fel, hogy minden különálló hivatal főnökét comes-nek nevezték. Igy a kamarai ispánokat (comes camerae),[9] a harminczadok ispánját (comes tricesimarum)[10] a vámhivatalok főnökét.[11] Ez magyarázza meg azután, hogy sok-

[1] „Jelen levelünk pedig elolvasás után a felmutatónak visszaadatván.“ V. ö. Kovachich Form. solen. 447. l.

[2] Geschichte der Ungern III. köt. 2. rész.

[3] Comment III. 8. l.

[4] A magyar alkotmány története, Debreczen 1873. (III. kiadás.)

[5] Magyarország történelme, kelt 1871. (II. kiadás.)

[6] Magyarorsz. családai, X. köt. 739. l.

[7] Magyar alkotmány és jogtörténet, 661. l. Bpest 1902.

[8] A „comes“ szó sokféle értelmezésére nézve v. ö. a „Magyar jogi Lexicon Comes-czikkét (II. 569—574. l.)

[9] Fejér: IX. 7. 433.

[10] Fejér: IX. 7. 452.

[11] „A comite fluvii Raba, vulgo warnagy dicto“ (Anjou VI. 415.) Kétségtelenül a Rába folyó mentén levő vámok ispánját jelzi.

szor az alispán is „comes"-nek czimezi magát,[1] néha a homo regius ékeskedik vele[2] és hogy nagyon sok megyében a szolgabirót consequenter „comes"-nek nevezik okleveleink,[3] aminek csak természetes folyománya, hogy alkalomadtán, amikor a szolgabiró maga adott ki tanusítványt, azt a hangzatos „nos comes" bevezetéssel fogalmazták.[4] Általában azt tapasztaljuk, hogy a középkor igen bőkezüen bánik a comes elnevezés adományozásával, nemcsak a nagyobb városok birái,[5] de néha egyszerü városi polgárok is viselik a comes nevet,[6] ami közöttük bizonyára előkelőséget jelentett. Egyébként az oklevelek ismerői tudják azt, hogy számtalanszor semmi okát nem adják az oklevelek annak, hogy valakit miért czimeznek comesnek.[7]

Ami már most a főispánt illeti, annak leggyakoribb elnevezése oklevelünkben az egyszerü „comes." Elég gyakran találkozunk azonban a „comes parochiális",[8] ritkábban a „comes principalis"[9] néha egyszerü „parochianus"[10] elnevezéssel.

[1] „Nos comes Pribizlaus vicecomes Tholnensis" 1343-ban. Kállay csal. lt. Mus.)

[2] Fejér: IX. 5. 616.

[3] „Comitem Dionisium de Harka unum ex nobis de sede nostra iudiciaria duximus transmittendum" mondják Sopronmegye szolgabirái, egy statutio eszközléséről kiadott tanusítványukban. (Sopr.: I. 236.) Hasonló példák: Soproni: I. 365. 379. 390., Zalai: I. 582., II. 69. Anjou: IV. 495., V. 64.

[4] „Nos comes Nicolaus iudex de Scepus" egy perhalasztáson. (1346. mart. 30. Mus. Tö. a.)

[5] „Comes Jakus, iudex civitatis Posoniensis" (Fejér: IX. 3. 533. IX. 7. 189.)

[6] „Comes Hermanus, civis de Luprethzaza" (Mus. Tö. a. 1362. körül.)

[7] Én úgy magyarázom a dolgot, hogy a köznép már a középkorban is generalizált s ha volt család, amelyben valaki ispáni hivatalt viselt, akkor ezt a családot, — mint ma is — „ispánék"-nak nevezte s igy kerülhetett utóbb az „ispán" jelző a család olyan tagjaira is, akik maguk nem viselték e tisztet.

[8] „Magister Petrus comes parochialis illustris domini Lodovici regis Hungarie in comitatu Ujvárc onstitutus (Fejér: IX. 1. 457.). Hasonló példák: Károlyi: I. 331., Zichy: II. 200., Teleki: I. 171., Anjou: IV. 448. 636., V. 173. 310. 549., VI. 602., Fejér: IX. 4. 108.

[9] „Coram Philippo condam palatino et magistro tavarnicorum domine regine, nunc principali comite eiusdem comitatus Gumuriensis" mondja az egri káptalan 1343-ban. (Hanvay lt. Mus.)

[10] „Magister Petrus parochianus et quatuor iudices nobilium de comitatu Abawyvar" (Anjou: V. 412.)

III.

A főispánság korunkban még nem hivatal. A főispánokat a király nem nevezi ki, (mai értelemben) hanem adományozza a főispánságot. A király minden megyék természetes főispánja s a főispánság a „collatio“ folytán[1] az adományosra ideiglenesen száll át, mely ipso jure vissza háramlik a királyra, mihelyt megürült, vagy a király azt visszavonta. Örökös főispánságot Nagy Lajos korában csak oly értelemben ismerünk, hogy az egyedüli esztergom-megyei főispánság állandóan össze volt kötve az esztergomi érseki székkel (comes perpetuus),[2] olyan értelemben azonban, hogy valamely megye főispánsága egy családnak örökletesen adományoztassék (comes hereditarius), Nagy Lajos korában nem fordul elő. A törvény tiltotta ugyanis egész megyék örökül adományozását[3] és nem is találunk reá Nagy Lajos előtt sem példát.[4]

Abból, hogy az örökös főispánságot korunk nem ismeri, következett, hogy az csak a kinevezett személyére szólt és sem bérbeadás, sem eladás tárgyát nem képezhette, amire a külföldön találunk példát abban a korban. Igy látjuk, hogy 1348-ban Johanna királynő, Avignon „comese“ pénzszüke miatt eladta a biráskodás jogát a római egyháznak nyolczvan ezer aranyért.[5]

Korunkban szokásos volt több főispánságot egy kézben egyesíteni, — persze csak ideiglenesen. Kétségtelen azonban, hogy ez nem történhetett volna, ha a főispánok tényleg administrativ tiszt-

[1] „Magister Johannes, filius Pauli, nobilis de Ida, ex collatione domini regis Lodovici comes provincie Gumuriensis“ Anjou: IV. 431., „Magister Petrus comes Parochialis per dominum Lodovicum regem Hungarie in comitatu de Wyvar constitutus.“ Anjou: IV. 448., (l. még Anjou: IV. 485., V. 173., Fejér: IX. 6. 11.)

[2] Nicolaus, dei et apostolica gratia archiepiscopus Strigoniensis locique eiusdem comes perpetuus“ Fejér: IX. 2. 251. és 281. l. (V. ö. Hajnik: Az örökös főispánság, Értek. a tört. tud. köréből, XIII. köt. 14. l.)

[3] „Item: quod nullum comitatum regni nostri ecclesiis, vel earum praelatis, baronibus, vel nobilibus, alicui vel aliquibus in perpetuum conferemus,“ mondja az 1291: II. t. cz. (Kovachich Silloge 16. l.)

[4] Hogy Venczel király adománya Csák Máténak „comitatum Nyitriensem“ (Anjou: I. 26—28 l.) nem a megye tulajdonul adását jelenti, arról e munka utolsó fejezetében.

[5] Fejér: IX. 1. 568. (Ex Matheo Willano.)

viselők lettek volna. Látjuk pl. az oklevelekből, hogy 1345-ben Morochuk a Hont és Bereg-megyei,[1] 1346-ban István és Ákos a Vas, Sopron és Varasd-megyei,[2] 1347-ben Tóth Lőrincz a Sopron és Vasmegyei,[3] 1347-ben ugyanő a Sopron, Vas, Varasd és Nyitra-megyei,[4] 1349-ben Kont Miklós a Bars, Vas és Sopron-megyei,[5] 1349-ben ugyanő Nyitra, Vas, Sopron, Bars és Varasd-megyei,[6] 1310-ben ugyanő Pozsony és Nyitra-megyei,[7] 1350-ben Tamás, Liptó és Kőrösmegyei (és csókakői várnagy),[8] Wolfarti Ulrik, Moson, Vas, Sopron (óvári várnagy),[9] 1351-ben János, Gömör és Csongrád megyei,[10] 1351-ben és 1353-ban Simon, Pozsony, Győr és Bakony megyei,[11] 1356-ban István, Zala, Verőcze és Pozsega-megyei,[12] 1358-ban István mester, Zala, Verőcze, Pozsega-megyei,[13] 1370-ben Himfi Benedek, Sopron és Vas-megyei,[14] főispánságot viselték. Eltekintve tehát a határos megyéktől, a középkori közlekedési viszonyok között a legtöbb esetben már időbeli képtelenség lett volna a főispáni teendőket mindama megyékben ellátni, amelyek főispáni tisztjét egyik másik érdemes egyén viselte.

Mindezek kiegészitéseül azt kell még tudnunk, hogy a főispánság kitüntetés volt, melylyel a király az országos és udvari méltóságot viselt hiveinek szolgálatait és érdemeit megjutalmazta. Ami közigazgatási és igazságszolgáltatási teendő a főispánság köré elvileg csoportosul, azt a gyakorlatban a főispáni helyettes (vícecomes) végezte el. Maga a főispán sem a megyei közigazgatásba, sem az igazságszolgáltatásba közvetlenül be nem folyt, legalább a legtöbb esetben nem, hanem csak a nevet viselte és a

[1] Anjou: IV. 512.
[2] Hazai: IV. 169. és Salamon család lt.
[3] Anjou: V. 96. Fejér IX. 1. 636.
[4] Anjou: V. 111.
[5] Anjou: V. 274.
[6] Anjou: V. 339. Mus. Tö. a. 1347.
[7] Anjou:: V. 354.
[8] Anjou: V. 356. Fejér IX. 1. 631.
[9] Sopr. I. 223.
[10] Anjou: V. 504.
[11] Anjou: V. 532. és VI. 151.
[12] Hazai: I. 219.
[13] Mus. Tö. a. I. 20.
[14] Sopr. I. 385.

jövedelmet huzta. Nem is volt a főispánság adományozásának egyéb czélja. Hogy pedig a főispán maga nem ért rá vesződni a megyéjével, hanem a helyettesére bizta az administratiót, az oly természetes valami, hogy másként el sem volna képzelhető. Tudnunk kell ugyanis, hogy a Lajos-korabeli főispán első sorban országos vagy udvari méltóságot visel, hivatása tehát a királyi curiához köti. Okleveleinkből tudjuk, hogy a nádor, országbiró, vajda, a bánok, a tárnokmester, a főlovászmester, főajtónállómester stb. stb. mindannyian viselték egy-két megye főispánságát is. Igy 1342-ben Miklós királynői főlovász a Zala-megyei,[1] 1342-ben Miklós főpohárnok az Ugocsa-megyei,[2] 1343-ban Becsei Töttös királyi főajtónálló a Bars-megyei,[3] 1344-ben Lőrincz kir. tárnokmester a nyitramegyei,[4] 1345-ben Miklós kir. főétekfogó a Sáros, Szepes és Nógrád-megyei,[5] 1346-ban András bán királynői tárnokmester a Vas és Sopron-megyei,[6] 1346-ban Miklós főpohárnok a Bars-megyei,[7] 1346-ban Becsei Töttös főajtónállómester, visegrádi várnagy a Pilis-megyei,[8] 1347-ben Berzétei Miklós királynői pohárnok, dunaviczi, palotai és adorjáni várnagy a Szabolcs-megyei,[9] 1348-ban Tamás volt erdélyi vajda a Keve és Krassó-megyei,[10] 1349-ben Tamás országbiró a Keve-megyei,[11] 1349-ben Lendvai Miklós volt bán a Zala-megyei,[12] 1350-ben Miklós főpohárnok a Nyitra, Vas, Sopron, Bars és Borsod-megyei,[13] 1352-ben Ostfi Domokos, mácsói bán, a Szerém, Bács, Veszprém, Valkó és Baranya-megyei,[14] 1353-ban Olivér királynői országbiró a Vas és Sopron-megyei,[15] 1353-ban Morocskó királynői főlovász-

[1] Zalai: I. 406.
[2] Anjou: IV. 244.
[3] Anjou: IV. 320.
[4] Anjou: IV. 469.
[5] Anjou: IV. 501.
[6] Hazai I. 215.
[7] Zichy: II. 195.
[8] Zichy: II. 200., 235., 363.
[9] Kállay cs. levéltára. Mus. (839).
[10] Károlyi: I. 175.
[11] Zichy: II. 404.
[12] Zalai: I. 492.
[13] Mus. t. a. 1350. jan. 24.
[14] Anjou: V. 595.
[15] Soproni: I. 240. Anjou: VI. 85. Fejér: IX. 2. 207.

mester a Bereg-megyei,[1] 1353-ban Czikó királyi tárnokmester a Borsod-megyei,[2] 1354-ben András, mácsói bán a Baranya-megyei,[3] 1355-ben Miklós macsói bán inter ceteros Baranya-megyei,[4] 1356-ban Olivér királynői országbiró a Szathmár-megyei,[5] 1356-ban, Leustach szlavon bán a Somogy, Fehér és Tolna-megyei,[6] 1357-ben Olivér, királynői országbiró a Szathmár és Ugocsa-megyei,[7] 1357-ben Kont Miklós nádor a Vas és Sopron-megyei,[8] 1357-ben István és György kir. zászlósok (vexilliferi domini regis) a Liptó-megyei,[9] 1359-ben Jakch mester királynői udvari katona (aule reginalis miles) a Turócz megyei,[10] 1366-ban János királynői tárnok mester a Zala és Veszprém-megyei,[11] 1368-ban Garai Miklós, macsói bán a Baranya-megyei,[12] 1369-ben László herczeg a Sopron-megyei,[13] 1373-ban, Tamás főajtónálló a Győr és Komárom-megyei,[14] 1377-ben János macsói bán a Valkó-megyei,[15] 1377-ben Csirke Péter tótországi albán a Kőrös-megyei,[16] 1377-ben Czudar Péter tótországi bán a Zágráb-megyei,[17] 1379-ben Horváth János macsói bán, a Bodrogh-megyei,[18] főispánságot viselték.

Habár mindamellett látunk néha egyszerü megyei nemest is a főispáni székben és pedig olyant, aki tényleg vezeti is a megyei administratiót, ez bizonyára a kivételes eset, ám ilyennél is valószinü, hogy az illető udvari, vagy hadi szolgálatáért nyerte azt el.

Aki az Anjouk országlási taktikáját ismeri, hamarosan rá fog

[1] Zichy: 534. Anjou: VI. 83. 187. és 553.
[2] Anjou: VI. 112. 258.
[3] Zichy: II. 556.
[4] Anjou: VI. 407.
[5] Anjou: VI. 523.
[6] Fejér: IX. 2. 498.
[7] Anjou: VI. 547.
[8] Anjou: VI. 529. 610.
[9] D. L. 4669.
[10] Kossuth család lt. Mus.
[11] Zichy: III. 291.
[12] Zichy: III. 350.
[13] Soproni I. 383.
[14] Fejér: IX. 4. 482.
[15] Hazai: VII. 414.
[16] Zichy: IV. 17.
[17] Zichy: IV. 24.
[18] Mus. tö. a. 1379. ápr. 18.

jönni ezen jelenség okára is. A régibb törvényhozással kétségtelenül homlokegyenest ellenkezett a megyéknek ilyetén egyesítése egy kézben. Az 1298. XXXII. t. cz. 1. §-a hiányosan fennmaradt szövegéből megállapíthatjuk, hogy csak határos megyéket lehetett egy főispán kezébe csoportosítani.[1] Ámde már Róbert Károly alatt gyakran négy, öt olyan megyét látunk egy főispán alatt, amelyek az ország más-más sarkában terülnek el. Egészen hasonló a helyzet Lajos alatt. Az imént láttuk, hogy pl. Kont Miklós 1349-ben Nyitra-, Vas-, Sopron-, Bars- és Varasd-megyék főispánja. István mester 1356-ban Zala-, Verőcze- és Pozsega-megyék főispánja. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy az ilyen 4—5 megye főispánja ezenfelül még valami udvari méltóságot is viselt, pl. Ostfy Domokos aki 1352-ben öt megyének főispánja s e mellett macsói bán is, akkor csak azt kell még figyelemre méltatnunk, hogy a főispáni méltóság meglehetős jövedelemmel járt s akkor tüstént világos lesz előttünk, hogy a főispánságok adományozási rendszere és a kilenczed-adó azonegy tőke két hasonczélu hajtása. Nem az administratió, nem is az igazságszolgáltatás fekszik Nagy Lajos szivén, hiszen a nádori vidéki biráskodás fénykorában e felől nyugodt lehetett a király. A czél a királyt a hadban segítő nemesek vagyoni gyarapítása és azok tekintélyének emelése volt.

A tömeges főispánságok önmagukon hordják annak bélyegét, hogy a főispáni tisztséggel elvileg egybekötött teendőket a viselőjük már physice is képtelen elvégezni. Ezért nem is adományozta azt Lajos király életfogytiglan sohasem. A Szirmay-féle főispáni kinevezés egyik legfontosabb hazugsága, hogy a főispánság élethosszsziglan is adományoztatott, („vita eiusdem durante"), ezzel meg van döntve. Vessünk ügyet az iménti, — csupán exemplorum gratia — összeállított főispáni jegyzékre és rögtön szemünkbe fog ötleni, hogy Tóth Lőrincz 1347-ben Sopron- és Vas-megyék főispánja, de még azon évben Sopron-, Vas-, Varasd- és Nyitra-megyék főispánjaként szerepel. Két évvel később (1349-ben) Vas- és Sopron megyék kiegészitve Bars-sal Kont Miklós kezén vannak, aki még azon évben Nyitra-, Vas-, Sopron-, Bars- és Varasd megyék főis-

[1] „Statuimus etiam . . . potentum, vel impotentum, aliquas provincias commetaneas, duas vel plures, aut etiam unam committat iudicandas." (Kovachich Sylloge 38 l.)

pánjaként szerepel, hogy egy év multán (1350-ben) mindeme megyéket Pozsony- és Nyitra megyék comitatusával cserélje fel, amit az arra következő 1351. év végén ismét az erdélyi vajdasággal egybekötött szolnoki főispánsággal vált fel, mikor is a pozsonyi főispánság Simon mester kezébe kerül, ámde már elválasztva Nyitra megyétől, mert azon év végén Simon, mint Pozsony, Győr és Bakony főispánja említtetik. Ez alatt Vas- és Sopron megyéket 1351-ben Wolfarti Ulrik kezén látjuk, kiegészítve Mosonnal, 1353-ban Olivér királynői országbiró a főispánjuk, de Moson már nem tartozik hozzájuk, majd azután 1357-ben ismét az immár nádorrá emelkedett Kont Miklós kezére kerülnek vissza. Már ebből a kis áttekintésből is — amely persze egyáltalán nem kimerítő — tisztán láthatjuk, hogy a főispánság nagyon „currens czikk" volt, amit nem szeszélyből, hanem nagyon is céltudatosan cserélgetett egyre másra a király.

Egyes vármegyék megbizható főispáni névsorával sajnos még nem dicsekedhetünk, összeállítottam tehát a Zalamegye megirandó történetéhez készített oklevéltárból a Nagy Lajos uralkodása alatti zalai főispánok sorát.

1342-ben Lendvai Miklós királynői főlovászmester,[1] 1343-ban István mester,[2] 1344-ban ugyanő,[3] 1348-ban Pál mester,[4] 1349-ben Miklós volt bán,[5] 1350-ben ugyanő,[6] 1351-ben Lendvai Miklós,[7] 1353-tól 1355-ig István,[8] 1356-ban ugyanő,[9] 1357-ben ugyanő,[10] 1358-ban ugyanő,[11] 1360-ban János, Miklós volt nádor fia,[12] 1366-ban ugyanő,[13] 1367-ben ugyanő,[14] 1374-ben Kanizsay Miklós,[15]

[1] Zalai: I. 406.
[2] Zalai: I. 415.
[3] Fejér: IX. 1. 249.
[4] Zalai: I. 475.
[5] Zalai: I. 492.
[6] Zalai: I. 501. (Nagy Imre szerint Lendvai Miklós.)
[7] Zalai: I. 511.
[8] Zalai: I. 539., 540., 541., 550., 554., 559., 563., I.
[9] Hazai: I. 219.
[10] Zalai: I. 572., 581., 582.
[11] Mus. Tö. á. 1358. jan. 20.
[12] Zalai: I. 613.
[13] Zichy: III. 291.
[14] Fejér: IX. 4. 73.
[15] Zalai: II. 114.

1380-ban Ostfy János,[1] és 1382-ben Garai István[2] tehát összesen 9 főispáni változás, föltéve, hogy az 1349., 1350. és 1351-iki Miklósok azonosak. De tekintettel a sorozat hiányos voltára, bizvást felvehetünk ez időszakra még két főispánt. Már ez a sürü változtatása a főispánoknak elég bizonysága annak, hogy a megyei administratiót nem gondolta hozzá a király a főispáni méltóság adományozásához, legalább rendszerint nem. Hiszen a legkevesebb amit megkivánhatunk az administrativ főispántól, hogy a maga vármegyéjét ismerje!

Az előadottakból folyik, hogy a nádor és az országbiró viselt főispáni tisztjük megjelöléseül rendszerint a „comitatum tenens pro honore“ „comitatus tenens honorem“ kifejezéseket használták az oklevelekben,[3] bár néha egyszerüen „comes de . . . . .“ kifejezést irtak.[4] Láttuk különben a közölt főispáni és várnagyi kinevezéseknél, hogy a király mindig „duximus *pro honore* conferendum“ szavakkal él.

IV.

A főispánságot a király adományozza. Akadunk ugyan kivételesen példákra, hogy Erzsébet királynő a beregi főispánt „comes noster“-nek nevezi,[5] de ez a czimezés bizonyosan csak a királynői birtokok ispánságára czéloz, amely esetleg Beregmegye főispánja kezében volt. Lehet különben, hogy a „noster“ szó csak afféle stylaris flosculus, mert ugyancsak Erzsébet királyné egy a sókamarák ispánjához intézett 1381-iki parancsában „comiti camerarum salium nostrorum regalium“-ról olvasunk.[6] Világot vet erre a kérdésre az az oklevél, melyben Erzsébet királyné Ders mesternek

[1] Zalai: II. 174.

[2] Zalai: II. 186.

[3] Comes Nicolaus de Zech iudex curie . . . comitatumque Posoniensem tenens pro honore“ Zichy IV. 190.

[4] „Thomas iudex curie comes de Thuruch“ Zichy: II. 417., igy még: Anjou: V. 268., Mus. Tö. a. 1351. decz. 6-án Lajos király oklevelén.

[5] „Vobis magistro Johanni Cos comiti nostro de Bereg“ irja Erzsébet 1380. nov. 13-án (Mus. Tö. a.) és „magister Georgius filius Jakch comes noster de Bereg“ mondja ugyanő 1382-ben (Kállay cs. lt. Mus. — 1819. fasc.)

[6] Fejér: IX. 7. 433., — ha ugyan Fejér nem helytelenül olvasott „regalium“-ot „reginalium“ helyett.

1381-ben Ungmegye főispánságát megerősíti.[1] Láttuk ugyanis fentebb, hogy Ungmegye túlnyomó része királynői birtok volt s azt a *kivételes* helyzetet, hogy főispánját a királynő rendelte ki, már észleltük.

Látjuk még Sárosmegye egy oklevelében a következő sajátszerü kitételt: „Nos magister Johannes vicecomes, magistri fily Donch in comitatu Sarus per dominum Stephanum ducem pro iudice deputati“[2] amiből az következnék, hogy Sárosmegye főispánja Donch fia, kit István herczeg nevez ki és János mester a Donch fiának alispánja! Ez azonban csak stylusbeli pongyolaság. Sáros főispánja maga István herczeg és úgy János, mint Donch fia az ő alispánjai. A királyi herczegek nem neveztek ki főispánokat.

A főispán tehát a király tisztviselője levén a megyében, ebbeli minőségéből folyik hivatali hatásköre is. A főispán a megyében a királyi felség személyesítője s az kezéhez teljesítették a megyék nemeseit kötelezett szolgálmányokat.[3]

Közigazgatási teendőkben ugy látszik nem birt semmi önálló joghatósággal s a megyén kivül, a szolgabirák nélkül, nem intéz-

[1] Szirmay Antal: i. m. II. 82. l., regestáját Szirmay után közli Fejér: IX. 5. 556. — Szirmay nem közli az oklevelet, csak állítja, hogy eredetije Szatmármegye levéltárában őriztetik. Ámde Szathmármegye levéltárosától azt az értesítést nyertem, hogy a szóban forgó oklevelet nem ismerik, s hogy a levéltár legrégibb oklevele 1597-ből való! Gondolom, nem tévedek, ha azt állítom, hogy Szirmay valószinüleg arra az oklevélre gondolt, amelyet én a Kende család levéltárában, a Magy. Nemzeti Muzeumban találtam fel s amelyről már fentebb megemlékeztünk. Lehetséges, hogy ez a családi oklevéltár, mint letétemény, Szirmay idejében Szatmármegye levéltárában volt elhelyezve. Abban persze minden esetre tévedett Szirmay, hogy az oklevél főispáni kinevezést tartalmaz, mert mint láttuk abban csak megerősítitetik Ders mester már viselt főispáni tisztségében, amiről különben nemcsak ez az oklevél, de egy a Kállay család letétében (M. N. Muzeum) őrzött más oklevél is tanuskodik, melyben Ders mester már 1380-ban Ungmegye főispánjaként szerepel. (Kállay: 1747. sz. fasc. 1380-ból).

[2] 1353. jan. 7. D. L. 4326.

[3] „Quod ipsi et eorum heredes nobis in persona nostre maiestatis comiti nostro Soproniensi, cum nobilibus de comitatu Suproniensi more eorumdem omnia ea servicia et fidelitatum homagia, que dicti nobiles de dicto comitatu Sopruniensi exhibent et exhibere debent, cum eisdem facere et exercere semper teneantur illibate“, mondja Lajos király 1349-ben egy Snobul Tamás és Oppruth Miklós nemesítését tartalmazó oklevélben. (Soproni: I. 208.)

kedhetett, legfeljebb vámügyekben, amennyiben azok javadalmazását érintették. Igy látjuk, hogy saját hatáskörében, Budáról intéz parancsot Lőrincz mester Vas- és Sopronmegyék főispánja 1348-ban kőszegi várnagyaihoz egy borbeviteli tilalom érvényesítése dolgában,[1]

Egyébként a főispáni hatáskör az udvari szereplésben domborodik ki. Hogy Nagy Lajos udvaránál divatban volt-e még az, hogy a királyi asztalnál ülő főispánok asztalbontáskor a királyt megajándékozni tartoztak,[2] arról emlékeink nem tesznek említést. Ámde a legfontosabb közjogi aktusoknál a főispánokat szerepelni látjuk. Igy azon oklevélben, amelyben Lajos király a leánya Hedvig és Vilmos osztrák herczeg között formailag létrejött házasság után igéretet tesz, hogy annak idején, ha Hedvig a 12-ik életévét betöltendi, a házasságot jóvá fogja hagyni, a király igéretéhez hozzájárulnak az egyházi méltóságokon felül a „duces, comites et barones" és pedig a főispánok közül a modrusi és vegliai, a székelyek főispánja, a zagoriai, a pozsegai, a soproni, vasmegyei, pozsony- és nyitramegyei főispánok.[3] A római szentszékkel való összeköttetésben gyakran látunk főispánokat szerepelni, pl. Paulus comes ambaxiator (követ, meghatalmazott),[4] Thomas Aladari comes Novi Castri ambaxiator[5] a római curián. Himfy Benedek pilisi főispán bizonyos egyházi javadalom adományozása tárgyában folyamodik a pápához a király megbizásából.[6] János veszprémi püspök Wolfarti Ulrik vasvári főispánnal együtt mint „procuratores et nuncii Lodovici Ungarici regis" szerepelnek.[7] Ezen tényekből látszik, hogy a főispáni kar közjogi tényező volt.

Ott látjuk továbbá a főispánokat szerepelni a nádor által a királyi kuriában tartatni szokott nyolczados törvényszékek (oktávák)

[1] „Committimus magistro de Vgal, castellano nostro de Kewszeg et aliis castellanis nostris in futurum ibi constituendis". (Fejér: IX. 7. 91.) Egyetlen példát találtam arra, hogy Simon mester győri comes (comes Jauriensis) 1356. juli 18-án egy hatalmaskodási ügyben a saját személyében intéz vizsgálati megkeresést a győri káptalanhoz. (Pannonhalmi oklt. VIII. 333. és köv. l.)

[2] Igy mondja ezt a párisi codex: „Regni Ungarie fines et dominatus amplitudo" (Fejér: II. 217. l.)

[3] Fejér: IX. 5. 577—380.

[4] 1345. aug. 24. (Veszprémi oklt. II. 109.)

[5] 1345. szept. 14. (Veszprémi oklt, II. 110.)

[6] 1359. szept. 14 (Veszprémi okl. II. 183.)

[7] 1352. febr. 10-én (Veszprémi oklt. II. 152. és 154.)

birói testületében[1] valamint a király személyes jelenlétének bíróságában.[2]

Legfontosabb személyes hatáskörrel a főispánok a hadviselés terén birtak, amiről alább bővebben fogunk szólni.

V.

A főispáni tisztet korunkban mindig világi személyek viselik. Egyetlen kivételt az esztergomi érsek képez, aki hivatalánál fogva Esztergommegye örökös főispánja. Még Róbert Károly alatt viselte Henrik veszprémi püspök Veszprém megye főispánságát,[3] de Nagy Lajos idejében ez a megye is világi főispánok kezében van. Speciális viszonyok vannak e tekintetben is a mai Horvát-Szlavon országok területén, ahol főispáni tisztséget gyakran látunk egyházi személyek kezén. Igy 1347-ben frater Petrus Cornuto, a Johanniták priorja Dubicza vármegye főispánja,[4] 1349-től 1374-ig fr. Baudonus Cornuto prior dubiczai comes,[5] 1374-ben fr. Raimundus de Bellomonte prior a dubiczai comes.[6] Hasonlóképpen Vilmos pécsi püspök 1367-ben pozsegai főispán.[7] Érdekes, hogy Verőczemegye egy 1343. aug. 28-án kelt oklevelét „Paulus plebanus de Wereuche universitasque nobilium de eodem comitatu" adják ki,[8] amihez Nagy Imre azt a megjegyzést füzi, hogy Pál plebanus czimében

[1] Miklós nádor egy 1350. ápr. 27-én Turócz megyének tartott közgyülésén tárgyalt ügyet a királyi kuriában leendő befejezés végett elhalaszt s a nyolczados törvényszéken többek között Tamás liptó- és kőrösmegyei, Miklós volt pozsonyi és János volt turóczi főispánok is részt vesznek. (Anjou: V. 370—373.) Miklós nádor 1347. május 20-án tartott nádori székén az országnagyokkal együtt ülnek Tamás Krassó- és Kevemegye, Lőrincz Vas, Sopron és Varasdmegye, Miklós Pozsonymegye, János Turóczmegye és Sándor fia János Gömör megye főispánjai. (Apponyi oklt. 156. l.)

[2] Tamás országbiró 1351. máj 16-án kelt ítéletlevelében Bubek István liptómegyei főispán említtetik mint birótárs. (Anjou: V. 486—493.)

[3] Hazai: III. 87.

[4] Fejér: IX. 1. 515. l.

[5] Fejér: IX. 7. 94. D. L. 35235. és még több helyen, v. ö. Pesty: Eltünt vármegyék II. 244. és köv. l.

[6] Fejér: IX. 4. 613.

[7] D. L. 3363.

[8] Anjou: IV. 361.

nem érthetünk egyebet, mint comest vagy ispánt. „Amint“ — ugymond — „a vármegyék hajdan parochia név alatt is fordulnak elő, Pál comes mint Verőcze parochia első tisztviselője, a comes név helyett, mint a parochia plebánosa e szokatlan, de méltó czimmel élhetett.“ Hozzájárulok ehhez a magyarázatokhoz, de meg kell jegyeznem, hogy bár a czimzés tényleg szokatlan, abban mégis semmi különös nincsen, mert mint említém más megyéket is látunk egyházi személyek ispánság alatt.[1]

Hogy ugyanazon főispán több megye élén állhatott, azt fentebb láttuk.[2] Ehhez még azt kell megjegyeznünk, hogy egy megyének rendszerint csak egy főispánja volt. Ez azonban nem áll kivétel nélkül. Találkozunk ugyanis megyékkel, amelyek élén egyidőben két főispánt is látunk. Ilyen esetek Nagy Lajos korában a következők:

1346-ban István és Ákos, Vas, Sopron és Varasd megyékben.[3]
1359-ben Rudolf és Konrád, Mosonmegyében.[4]
1347-től 1366-ig Laczkfi Miklós és Pál, Zemplénmegyében.[5]
1373-ban Laczkfy Miklós és Pál, Ungmegyében.[6]
1345-ben István és Kompolt, Hevesmegyében.[7]
1346-ben Bubek István és György, Hevesmegyében.[8]
1347-ben Bubek István és György, Hevesmegyében.[9]
1357-ben Bubek István és György, Liptómegyben.[10]

[1] Mint érdekes curiosumot említem fel e helyütt, hogy a kapornoki convent 1343. nov. 28-án Zalamegye hatóságához mint „amicis suis *reverendis*“ ir (D. L. 6861.), hasonlóképpen a zalai convent átirata 1344. mart. 3-án „Magnifico viro magistro Stephano comiti Zaladiensi, in Christo eorum amico *„reverendo“* szól. (D. L. 3674.) Szokatlan czimezése világi egyéneknek!

[2] Azt, hogy minden megyének külön főispánja legyen, csak az 1498: XLIV. t. cz. mondotta ki. „Et unusquisque comitatus suum proprium comitem habeat.“

[3] Hazai: IV. 169. Salamon csal. lt. (Mus.) Fejér: IX. 7. 58. l. (ez utóbbiban csak Vasmegye említtetik.)

[4] Soproni: I. 299.

[5] Zichy: II. 245., III. 302., Károlyi I. 169., Anjou: V. 30.

[6] Soós csal. lt. (Mus.); Fejér: IX. I. 555.

[7] Anjou: IV. 520.

[8] Forgach csal. lt. (Mus.); Fejér: IX. I. 455.

[9] Anjou: V. 4.

[10] D. L. 4669.

1358-ban Bubek István és György, Liptómegyében.[1]
1342-ben Dausa fiai Jakab és Pál, Szabolcsmegyében.[2]
1345-ben Dausa fiai Jakab és Pál, Szabolcsmegyében.[3]
1361-ben Laucius és Antonius Sopronmegyében.[4]
1378-ban Bath (Back) és Dragh Marmarosmegyében.[5] együttesen viselték a főispáni tisztet.

Önkéntelen merül fel az a kérdés, hogy milyen okra vezethető vissza az ilyen társas főispánságok adományozása és hogy az ilyen főispánok minő jogviszonyban állottak egymással s illetve a megyéjökkel szemben? A kérdés nincs nagyon tisztázva s megvallva az igazat, eddig nem is törődött vele senki.

A fenti sorozatban előforduló főispántársak „testvérek." A Laczkfi, Bubek (Domokos fiai) és Dausa fiaknál ez nem is lehet vitás. A többi esetekben azonban bizonyításra szorulunk. Miután az oklevél maga hallgat és csupán a neveket említi, családi vonatkozás nélkül, (pl. „Nos Stephanus et Compoldus comites" stb.) a pecséthez fordulunk és tapasztalni fogjuk, hogy mindazon esefekben, amelyekben két főispán áll a megye élén, a megyei kiadványokon mégis csak „egy, közös" főispáni pecsétet találunk. A közös pecsét pedig, — miután magán hordta a közös családi czimert — csak testvéreké lehetett. Bizonyítja ezt, az ilyen pecséteken a családi czimer köré vésett czimirat is.[6] Ami pedig az együttes

[1] Fejér: IX. 6. 86.
[2] Kállay csal. lt. (Mus.)
[3] Kállay csal. lt. (Mus. 753. sz, fasc.)
[4] Fejér: IX. 3. 284., D. L. 5075.
[5] Fejér: IX. 5. 308.
[6] Főispáni közös pecsétet felismerhető alakban nem sikerült találnom. A Frank fiai, Mihály és Jakab zempléni alispánok pecsétjét azonban fénynyomatban közli a Sztáray csal. oklevéltára (I. köt. 221. l.) s erről következtethetünk a főispáni közös pecsétekre is. Az itt idézett pecsét körirata: „S (igillum) Michaelis et Jakobi." Közbül látható a közös czimer. Csak ilyen lehet a főispáni közös pecsét is, mert a fent idézett okleveleken a pecsétnyomók alakja- és elhelyezéséből megállapítható, hogy csak *egy* főispáni pecsét volt az oklevélen s különösen a Nemzeti Muzeumban őrzött Salamon család levéltárában találtam egy István és Ákos főispánok által 1346-ban kiadott oklevelet, a melynek hátán csak egy nagy kerek pecsét nyomai látszanak. — Majd ismét azt látjuk, hogy a két főispánnak közös ugyan a pecsétje, de a közös pecsét körirata csak egy nevet

adományozás okát illeti, azt könnyü lessz megmagyarázni, tudván azt, hogy testvérek gyakran harczoltak együtt a közös zászló alatt, együtt áldoztak a királynak vért és vagyont s így érthető, hogy a király azokat, kik együtt szereztek érdemeket, egyformán akarta jutalmazni is. Innen az együttes főispánságok adományozása.

A főispánságnak ilyetén együttes adományozása a megyének sem közigazgatás, sem igazságszolgáltatás szempontjából, semmiféle megosztását nem eredményezte. A két főispán tisztét az egész megye területén együttesen, osztatlanul, ugy szólván „egyetemlegesen" gyakorolta. Az okleveleken mind a ketten együtt szerepelnek főispáni minőségben, sőt még alispánjuk (esetleg alispánjaik) is mind a két főispán alispánjainak czimezik magukat.[1]

VI.

A főispáni hivatal javadalmazása kérdésénél nem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy tulajdonképpen maga a főispáni tisztség nem egyéb, mint javadalmazása bizonyos szolgálatoknak és érdemeknek. Sürün találkozunk természetesen birtokadományokkal, hetivásár, vámszedés engedélyezésével, mikkel a király egy-egy főispánt megjutalmaz.[2] Ezek azonban nem a főispáni hivatalban szerzett érdemek jutalmazásai.

Maga a főispáni hivatal két jövedelem-forrása volt a rév és vámjövedelem, továbbá a birság.

1. Ami a vámok és révek jövedelmét illeti, annak egy harmadrésze már Kálmán király törvényei értelmében[3] és az arany bulla szerint is az illető megye ispánját illette.[4] A vámszedés

tüntet fel. Igy pl. Hevesmegye 1347. május 16-iki jelentésén István és György főispánok szerepelnek, az oklevél hátán csak egy főispán pecsét látható, de ennek körirata: „† STEPHANI COMITIS DE HEWESWIWAR."

[1] „Nos magister Ladislaus filius Michaelis gerens vices magistrorum Jakobi et Pauli filiorum Dause condam palatini, comitum de Zaboch." (1342-ben Kállay csal. lt. Mus.) — „Nos Michael et Jakobus filii Frank, vice magistrorum Nicolai et Pauli filiorum Laczk comites de Zemlyn. (1347-ben Anjou: V. 30.)

[2] Zichy: II. 234. 235. 236. 301. 363; Anjou: V. 132. 339. VI. 107., Kállay csal. lt. (Mus. 1334. sz. fasc.)

[3] Decr. Colom. I. 25. 78.

[4] 1222. XXIX. t. cz. — Kálmán törvénye szerint még az adónak egyharmada is.

dolgában ugylátszik, nem valami lelkiismeretesen járhattak el a főispánok, illetve vámszedők, mert Lajos király törvénye maga is felpanaszolja, hogy sok visszaélés jutott a tudomására.[1]

A vám- és révjog egy harmadát élvezték a főispánok korunkban is.[2] A király a vámjövedelmet a főispántól elvehette és másnak adományozhatta, még ha a főispánt különben állásában meghagyta is.[3] A főispánsággal járó jövedelmek természetesen megszüntek, mihelyt maga a főispáni tisztség megszünt. Érdekes azonban, hogy ha a régi főispán távozásakor valamit a beszedett jövedelmekből nem vitt magával, akkor ahhoz való jogát elvesztette. Igy látjuk, hogy Himfy Benedek pozsonyi főispán panaszolja Lajos király előtt, hogy „dum honor dicti comitatus a magistro Konya mutatus fuisset", nevezett volt főispán famulusa 24 köböl gabonát, „ad dictum honorem spectantes" Nagyszombatban hagyott és most elakarja vitetni. Lajos király meghagyja, hogy ezt a gabonát Himfi Benedek uj főispánnak adják ki.[4]

2. Másik jövedelem-forrása a főispánnak a birság volt. A perben kiszabott birság kétharmada az ispánt, egyharmada az ellenfelet illette.[5] Amikor a birságot a megyei bíróság kiszabta, arról

[1] 1351: VIII. t. cz. 2. §.

[2] Miklós nádor a komáromi rév- és vámjog jövedelmének $^2/_3$ részét Dancs komáromi főispán ellen a bakonybéli monostornak ítéli 1343-ban, $^1/_3$-a tehát a főispáné. (Anjou: IV. 338.)

[3] „ . . . quasdam porciones nostras tributarias ad comitatum Zathmariensem pertinentes, videlicet terciam partem tributi quod in possessione Kwchurd, et terciam partem alterius tributi, quod in possessione Nomen vocata nostro nomine pro comite Zothmariensi exigebatur . . . contulimus prefato magistro Michaeli." Lajos király 1357-ben. (Anjou: VI. 580.) „ . . . magr. Simon . . . in persona serenissimi principis domini Lodovici . . . regis Hung. domini nostri, de medio nostri in conspectum nostrum iudiciarium exsurgendo, dixit isto modo, ut sicut ipse . . . perciperet, una pars dicti tributi de Chetertukhel ipso domino nostro regi et per consequens, ex sua regali dilectione, prefato suo comitatui (talán comiti?) Posoniensi deberet pertinere." amit a nádor ítéletileg ki is mond. — Kont nádornak az 1358. sept. 17-én Pozsony és Mosony megyék részére tartott congregátióján (Békefi: Cisztercziek; Pilisi apátság I. 347. l.)

[4] Mus. T. ő. 1363. mart. 5.

[5] Bővebben a dolgozat II. részében

birságjegyzéket készített a főispán számára. Ilyen szabolcsmegyei birságjegyzéknek egy példánya 1343-ból fennmaradt.[1]

A főispán jövedelméről szólva, meg kell még emlékeznem egy téves állításról, melyet Szabó Károly koczkáztatott meg a gróf Teleki József-féle „Hunyadiak kora" czimü munkában, azt mondván Győrmegyéről, hogy főispánjainak külön kiváltságaik voltak.[2] Ez az állítás teljesen alaptalan. Hogy miben állottak ezek kiváltságok, azt nem mondja meg s nem is mondhatja meg, mert mint maga mondja: „Ezeket 1438-ban megerősítette Albert király. Fejér: XI. 74. l. Ez oklevélnek csak kivonata lévén itt közölve, nem tünik ki, hogy azok miben állottak."[3] Az azonban magából a kivonatból is látszik, hogy itt egy egyszerü adományozásról lehetett szó, amit „privilegium" alakjában eszközöltek, de nem „privilegium"-ról „kiváltság" értelemben.

Kiváltságos helyzete egyedül a pozsonyi főispánnak volt, aki nyilván, mint határmegyei ispán (comes limitaneus) az osztrák Burggráfok állását látszik felvenni. Ez a kiváltság különben csak történeti emlék jelentőségü. Nagy Lajos idejében, azonban annyiban mégis nagyon fontos, hogy a pozsonyi főispáni tisztségnek idővel zászlós urrá történt fejlődésével összefügg.

Tudjuk ugyanis, hogy az Árpád-korban a főispánok képezik a királyok állandó kiséretét. A legrégibb okleveleken felsorolt főispánok tényleg jelen vannak azoknál az aktusoknál, amelyekről az oklevél beszél. Példa erre Kaba nevü birtokos végrendelete

[1] Belső részén megneveztetik két alperes, kik idézés daczára meg nem jelentek. Kivül: „Registrum contra Johannem filium Michaelis dicti Fyzyry et Forkasium filium magistri Emerici filii Symonis, per comitem Zabouch iudicialis." (Kállay cs. lt. Mus. 650. sz. fasc.) Teljes szövegét l. Függelék XII. sz.

[2] Teleki: Hunyadiak kora VI. köt. 1. rész 50 l. és ehhez füzött 5-ik jegyzet.

[3] Fejér helytelen regestája igy szól: „Idem Albertus M. Stephano Alben. ac Jaurien. comiti privilegium obtentum confirmat." Az oklevél bevezetését és záradékát közli s ez után áll: „Ex MSS. Kaprynaianis littera B. notatis. Tomo X. p. 127." Megnéztem a kérdéses másolatot az egyetemi könyvtárban, de az is csak az említett kivonatot közli. Marginális jegyzetben az van irva, hogy az eredetit Praynál látta. A Pray-féle gyüjteményből azonban hiányzik a kérdéses oklevél. Annyi azonban kétségtelen, hogy az eredeti nem volt privilegialis, mert az oklevél záradéka maga mondja: „Quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate".

1173—1175-ből. Elmondja, hogy vagyonát a pannonhalmi apátságra hagyja és ezen rendelkezése regalis notarii presenti scripto confirmatum est et sigillo regali roboratum. Quando rex ista fieri percepit, in die Dominico in domo Scene comitis sub quadam quercu sedebat et comites isti cum eo: Dionisius comes Baaciensis, Gallus comes Albensis Ultrasilvanus, Thomas comes Clusiensis, Zemere comes de Simtei, Pancracius comes Temissiensis, Autonius comes Novi Castri, Scubanus comes Strigoniensis, Thomas comes filius Samsonis, Cornelius comes Geuriensis, Thomas filius Zah, et alii quamplures ministeriales regis viciniores et remoti, quos omnes nominatim dinumerare vel describere longum est.[1]

Ennek az oklevélkiadási módnak néhány évtizedig van csak nyoma, de még a későbbi korban, mintegy emlékeül a mult szokásnak, felsoroltak a kiváltságlevelek végén az országnagyok között külön az ország főispánjai közül is négyet-ötöt.[2] Az Anjouk alatt ezt is elhagyja a cancellaria és egyedül a pozsonyi főispánt hagyja meg. Ezt azonban nagyon következetesen teszi, annyira, hogy ha a pozsonyi főispánság üresedésben van, az oklevél ezt feltünteti.[3]

Ha pedig a pozsonyi főispánságot történetesen valamely országnagy viseli, akkor az illető előbb mint országnagy (országbiró, nádor) s azután mint pozsonyi főispán külön ujra felemlíttetik.[4] Hogy Himfy Benedek pozsonyi főispán egyszersmind „capitaneus Hungarorum,“[5] az csak véletlen. Más alkalommal ezt a tisztet más viseli.

VII.

Főispánja minden megyének volt, ha nem is saját külön főispánja.[6] Ez alól kivételt csupán Pilismegye képezett, melynek főispáni sorozata korunk vége felé megszünik. Addig azonban

[1] Wencel: Árpádk. uj okmt. I. 69.

[2] Nem tévesztendő össze azzal, hogy ha az országnagyok történetesen főispánságot is viseltek s ezt is kitüntették. Itt olyan egyénekről van szó, akik *csak* főispánok.

[3] „Honore comitatus Posoniensis vacante“ (Fejér IX. 5. 387. IX. 7. 403.)

[4] „ . . . ac eodem domino palatino comite Posoniensi.“ Lajos 1377. mart. 13-iki privilegiumán. (Mus. Tö. a.)

[5] Mus. Tö. a. 1380. évnélk. Delfyno Ferencz levelén.

[6] Csak az 1498: XLIV. t. cz. mondotta ki, hogy minden megyének saját főispánja legyen.

több pilisi főispánt ismerünk. Másik kivételt Pestmegye képezett, amelynek főispánja egyáltalán nem volt, aminek oka az, hogy Budához közel levén, a nádort, vagy annak helyettesét tekintették főispánnak. Pestmegye ezen kiváltságos helyzete régi keletü. Már Pest és Buda városok 1244-ben kelt exemptiójában ezen városok nem a főispán, hanem az alnádor hatósága alól vétettek ki.[1] Ugyanigy az V. István által 1272-ben a nyulakszigetei apáczáknak adott privilégiuma.[2]

II.

A helyettes ispán (alispán).[3]

A királyi megyeszerkezet korában a megyei biráskodást az ispán udvarbirája (curialis comes) végezte. Ennek helyébe Nagy Lajos korában a helyettes (vice-ispán) lép. A helyettes ispán nem a megye választott és nem is a király kinevezett tisztviselője. A megyei ispán képviselője az, kit a megyei administratio és igazságszolgáltatás élére maga a megyei ispán helyez. Mindazt, amit az országos szokás és törvény a megyei ispán kötelességévé tesz, a helyettes ispán végzi. Ha ezen tisztség mivoltára az elnevezésből akarunk következtetést vonni, akkor nem kerülheti el figyelmünket, hogy okleveleink milyen változatos elnevezésekkel jelölik ezt a hivatalt, ami annak kiforratlanságát tanusitja.

Előfordul még, — bár csak ritkán — a „comes curialis“ elnevezés,[4] „vicecomes parochialis“[5] „vicecomes comitatus Supruniensis“[6] „vicecomes magistri Marochuk“[7]; „Johannes vice Nikolai . . . comes de Rabaguz“[8] majd egyszerüen „Magister Konth, vice

[1] „Item vicepalatinus violenter dascendere non possit super eos, nec eosdem iudicare.“ IV. Béla oklevele, közölve Michnay-Lichner: Ofner Stadtrecht, 239. l.

[2] Wenzel: VIII. 394. V. ö. még Csánki: I. 49. l. és Hajnik: Perjog 81. l.

[3] Noha nem tartom szabatosnak, mégis — tekintettel azok közkeletü voltára — megtartottam a „főispán“ és „alispán“ elnevezéseket.

[4] Mus. Tö. a. XIV. század, évnélküliek; Zichy: II. 371.

[5] Anjou: V. 626., VI. 274.

[6] Soproni I. 205., Anjou: IV. 269.

[7] Zichy: II. 533., IV. 24., Soproni I. 365., Zalai: I. 475.

[8] Hazai: III. 174., Zichy: II. 245., Anjou: IV. 478.

Bartholomei comitis Simigiensis,"[1] továbbá „Georgius . . . vicecomes Zotmariensis vice et nomine magistri Oliverii,"[2] „Magr. Andreas in persona mgri Pauli comes Supruniensis"[3] és „Magr. Stephanus comes Castriferrei Nicolai Konth"[4] „comes Petrus viceiudex comitis Alexandri."[5] „mgr. Ladislaus gerens vices mgrorum Jakobi et Pauli comitum de Zaboch"[6] néha „comes Pribizlaus vicecomes Tholnensis."[7]

A főispán „vicecomes noster"[8] máskor „iudex noster"[9] elnevezéssel szólítja őt.

Mindeme változatos nomenclaturából azonban kétségtelenül az derül ki, hogy a viceispán (helytelenül alispán) a megyei ispán helyettese, képviselője, aki a biráskodás és közigazgatás teendőit az ispán személyében és nevében végzi.

Ezek után szinte fölösleges bővebben fejtegetni, mennyire téved Balássy Ferencz, mikor azt állítja, hogy Békésmegyének az Anjou korban nem voltak fő-, hanem csak alispánjai (filius ante patrem!) s hogy szerinte az alispánok „a szolgabirákkal ugyanazonegy tiszti személyzetet tettek . . . kik a szolgabirákkal együtt képviselték a megyét."[10] Más a megye és más a megye hatósága! Az alispán a szolgabirákkal a megye hatóságát képviselte, de hivatala csak a főispán képviseleti jogán alapult és nem volt „megyei tisztviselő."

Minden megyének külön alispánja van. Ezt nem mondja ki törvény, csak a gyakorlat állapította meg s a dolog természetéből is folyt. Fontos ezt tudnunk azért, mert a több főispánságot egy kézben egyesítő főurak alispáni rendelési jogát korlátozva — és pedig helyesen korlátozva — látjuk. Ha két, egymástól távol fekvő megyének közös alispánja lett volna, akkor megbénult volna a

[1] Anjou: V. 174., Zichy: II. 415., 556.
[2] Anjou: VI. 630.
[3] D. L. 5906., Soproni: I. 391., 404.
[4] Mus. Tö. a. 1360., Zalai: II. 186.
[5] Kállay csal. lt. Mus. 1343-ból, Fejér IX. I. 249., Mus. Tö. a. 1349. V. 25.
[6] Kállay csal. lt. Mus. 1342-ből, Zichy: II. 414.
[7] Kállay csal. lt. Mus. 1343-ból.
[8] Jeszenák csal. l. Mus. 1331-ből, Békássy csal. lt. Mus. 1381-ből.
[9] Zichy: II. 456.
[10] Balássy Ferenc: Hevesvármegye története, Eger 1897. 164. és 160.

megyei hatóság működési képessége. Egyébiránt okleveles nyomait is látjuk annak, hogy külön alispánnak *kellett* lenni minden megyében. Lajos király Olivér királynői országbiró, Vas- és Sopronmegyék főispánjához 1353-ban parancsot intéz, „ . . . comiti Castriferrei et Supruniensis, vel in ipso comitatu Supruniensi gerenti vices suas."[1] Felesleges ezek után magyarázni, hogy Fejér 1358-ból közölt azon oklevele, mely Olivért Vas- és Sopronmegyék *alispánjának* mondja, hibásan van átírva,[2] mert egy kissé furcsa volna, hogy Olivér királynői országbiró, ki előbb ezen két megye főispánja volt, egyszerre ezen megyék alispánjává degradáltatott volna!

Mi lehetett az alispán javadalmazása, azt nem tudjuk. Kétséges az is, vajjon a birságpénzek kétharmada, mely a „birót" illette, az övé volt-e, avagy a főispáné.[3] Valószinü, hogy e tárgyban közöttük megállapodás jöhetett létre.

Róbert Károly idejéből ismerjük egy példáját az alispáni kinevezésnek, melyben Pető szatmármegyei főispán Mihály mestert alispánjává kinevezi.[4] Ez a rendkivül tanulságos oklevél — 1317. május 28-án kelt — élénk világításba helyezi a fő- és alispán közötti viszonyt. Az alispán „kincstárosa" és vámszedője a főispánnak, kap ezért 20 márka bért attól a naptól, amikor „beáll" (die in quo ad nos venerit), a felét előre; azután egy köpönyeget és felső ruhát a legfinomabb posztóbul! Mennyi hasonlatosság a gazdatiszti conventió és ezen alispáni kinevezés között! Ilyen maradt-e a viszony Nagy Lajos alatt is, nem lehet megállapítni, de valami nagyot aligha változott.

Különben máskor olvassuk, hogy Jakab szabolcsi főispán a megye hatóságához intézett parancsát „*officiali* nostro et quatuor iudici (!) de eadem nobilium" czimezi.[5]

[1] Fejér: IV. 2. 122.

[2] Fejér: IX. 2. 725.

[3] Okleveleink említenek „exactor iudiciorum comitis"-t, de „vicecomitis"-t nem.

[4] „Comitatum nostrum de comitatu Zothmar cum duobus tributis nostris in Zomuscyg et in Ruchwrd seu magistratum *Tavarnicorum nostrorum,* cum suis utilitatibus, promisimus eciam eidem dare viginti marcas, de quibus decem eodem die in quo *ad nos venerit,* pallium et tunicam de panno nobilissimo, decem vero postea . . . volumus adimplere." (A Kállay csal. lt. Mus. 1317. közölve Anjou: I. 428.)

[5] Kállay csal. lt. Mus. 1322. után évnélk. (234. sz. fasc.)

Még egy pecséttani megfigyelésemről óhajtok e helyütt beszámolni, mely felettébb érdekes szempontból világítja meg a főispán és alispán egymáshoz való viszonyát. Korunkban az alispáni tisztet kétségtelenül nemes emberek viselik. Ámde ezen korban elég gyakori eset, hogy a nemes embernek nincs családi czimere. Mint később látni fogjuk, a megyének korunkban még nincsen saját pecsétje, hanem az ispán és a szolgabirák teszik reá a megyei kiadmányokra a saját pecsétüket, mely az illetők czimerét mutatja. Ha már most az alispáni székben olyan egyén ült, akinek saját czimere nem volt, akkor az minden megjegyzés nélkül, egyszerüen a főispán pecsétjét használta. Ennek bizonyítékát következőleg construálhatjuk:

A Kállay családnak a M. Nemz. Museumban őrzött levelestárában számos oklevélen épen maradtak a pecsétek. Megállapitván azt, hogy 1373. és 1379. közötti időszakban Szabolcsmegye főispánságát Gergely fia Miklós viselte, — nehány oklevél pecsétjéből összeállitottam, hogy az említett főispán czimere egy zárt sisak, mely oromdiszül egy balra néző sast visel.[1] Ezek után megfigyeltem azokat a szabolcsmegyei relátiókat, melyek ezen időszak alatt nem a fő-, hanem az alispán által adattak ki[2] és ugy találtam, hogy ezek a jelentések is a főispán fentismertetett czimeres pecsétjét viselik.

Sokkal érdekesebb azonban a másik expediens, hogy t. i. hasonló esetben az alispán véset ngyan magának az ő *alispáni* minőségét köriratban feltüntető pecsétet, de ez a főispán családi czimerét hordja. Ezen megfigyelésemet a következő adatokkal támogatom.

Tudjuk azt, hogy Debreczeni Dózsa (Dausa), ki a XIV. század elején az erdélyi vajdai tisztet, majd a nádori méltóságot is viselte, — többek között Szabolcsmegye főispánja is volt.[3] Pecsétjét ismerjük, háromszögü egyenes pajzs, három vizszintes pólyával

[1] Összehasonlitottam a következőket: 1373. évből az 1620. sz. fasc., 1377-ből az 1656. sz. fasc., 1379-ből az 1704. 1680. és 1683. sz. fasc.-ban őrzött oklevelek pecsétеit.

[2] Kállay csal. lt. Mus. 1376-ból (1645. sz. fasc.), 1379-ből (1688. 29. és 31. sz. fasc.) és 1380-ból (1741. sz. fasc.)

[3] Már 1317-ben e minőségben is szerepel. Kállay csal. lt. Mus. (19. sz. fasc.)

(hatalmi jelvény), a pajzs felett kis Johannita-kereszt.[1] Utóda a szabolcsi főispáni széken — 1322. után — fia Jakab, főispáni pecsétjében ugyanezen czimert használja[2] s ugyanezen pecsétet látjuk a szabolcsi négy szolgabiró által 1324. május 26-án kiadott oklevelen is.[3] Ezen Dózsa fia Jakab mester főispánsága alatt az alispáni tisztet 1322. után Dezső (Deseu) mester viseli, kinek saját alispáni pecsétje van a Dózsa pajzsos czimerével.[4] Az 1328. évben Péter fia Jakab az alispán, kinek ez évi apr. 9-iki és apr. 23-iki kiadmányain[5] nincs alispáni külön pecsét, hanem a fent körülirt főispáni, t. i. Jakab főispáné. Ugyanezen alispánnak 1329. decz. 2-án kelt oklevelén azonban már saját pecsétje van, a Dózsa czimerrel.[6]

Az 1345. é·ben ismét Péter fia Jakab ül az alispáni székben és ez alkalommal uj alispáni pecsétet használ, mely ismét a 3 pólyás pajzsot hordja a Johannita kereszttel.[7]

Dózsa nádornak két fia maradt: Jakab és Pál. Miután Jakab egyideig egyedül viselte a főispáni tisztet Szabolcsban, — nyilván ő volt az idősebb — az 1330-as évek elejétől kezdve hosszu időn át együtt főispánkodnak és kiadmányaikat „Jacobus et Paulus, fily Dause condam palatini, comites de Zaboch“ bevezetéssel adják ki.

[1] Ez a pecsét többször kiadatott heraldikai és genealogiai irodalmunkban. Történelmi munkáink közül l. Szilágyi: Magy. Nemz. Tört. III. köt. 48. l. Ezt a pecsétet viseli az 1321-ben szabolcsi főispáni minőségben kiadott oklevele is (de a zászlók nélkül). Kállay cs. lt. Mus. (68. sz. fasc.)

[2] Kállay csal. lt. Mus. 1322. év után, évnélk. (39. sz. fasc.)

[3] Kállay csal. lt. Mus. (130. sz. fasc.)

[4] Kállay csal. lt. Mus. évnélk. 1322. után (171. sz. fasc.) Ez a Deseu mester, ki később ismételten viseli az alispánságot, utóbb beregi főispán lesz, de a Dózsák czimerét pecsétjében ott is tovább viseli. (Kállay lt. Mus. 1332. jan. 2. 326. sz. fasc.)

[5] Kállay csal. lt. Mus. 1328. apr. 9. (243. sz. fasc.), melyen a pecsét köriratából S.[IAC]OBI . . . . olvasható és tisztán kivehető a kereszt és a pajzs felső része az első pólyával. Az apr. 23-iki oklevél a 238. sz. fasc.-ban őriztetik.

[6] Kiadja mgr Jacobus filius Petri vicecomes de Zoboch. A pecsét a Dózsa Jakab pajzsos pecsétjének kicsinyített kiadása. Körirata: † * S * IACOBI * F * PET * D * [vice] COIT * D * ZOB *. (Kállay lt. Mus. 253. sz. fasc.)

[7] Körirata: † * S * M * IACOBI * F * PETRI * VICECOMITIS * DE . . . (Kállay lt. 720. sz. fasc.)

Ettől kezdve azonban a Dózsa fiak uj czimert vesznek fel. Ez egy orrjegyes (Helmdecke) sisak, oromdísze egy lófej.[1]

Ugyanezt a czimert látjuk azután Mihály fia László alispán 1339. jan. 2-án kelt oklevelén[2] s ugyancsak 1339. márcz. 20-iki oklevelén.[3]

Az 1340. évben Gotthard fia János az alispán. Pecsétjében ismét ott van a lófejes sisak.[4]

Az 1342. évben ismét Mihály fia László ül az alispáni székben. Uj pecsétjén a sisak oromdisze, a lófej balra néz (talán megkülönböztetésül az első alispánsága alatt készült pecséttől), egyébként a czimer ismét a Dózsa fiak orrjegyes sisakja és a körirat az alispánságot feltünteti.[5]

Ugyanezt a czimert használják pecsétül 1343-ban Miklós és István alispánok[6]; László fia Péter alispán 1349-ben,[7] Péchy (de Peech) Gergely alispán 1349-ben[8] és Vid fia Lóránd alispán 1350-ben[9], mig mindezen idő alatt Jakab és Pál a főispánok.[10]

Közben természetesen látunk szerepelni olyan alispánt is,

[1] Lásd 1337. aug. 23-iki kiadmányukat a Kállay csal. ltárában. (Mus. 471. sz. fasc.) A pecsét körirata azonban csak Jakabot említi. Körirata: † * S * M * IACOBI * COMITIS * D * ZABOCH *. Ugyanezt a pecsétet használja a megye akkor is, ha csak Jakab egyedül szerepel az oklevélen (pl. 1323-ból a 473. sz., 1341-ből a 881. és 558. sz. fasc.) Pál egyedül nem szerepelt.

[2] Kállay lt. Mus. (517. fasc.) A czimer mesterileg vésve, a körirat kontár munkája. † S. M. LADISLAI. VICECOMITIS. D. ZABOCH. A betük sok helyütt tükörirással visszafelé haladnak.

[3] Kállay lt. Mus. (512. sz. fasc.)

[4] U. o. 1340. sept. 9. (534. sz. fasc.) és sept. 2. (542. sz. fasc.) Az utóbbin a pecsét jobb oldalán, a merre a ló feje néz, egy három águ virág (lomb) látszik, nyilván megkülönböztetésül.

[5] Kállay cs. lt. Mus. (581. és 600. sz. fasc.) A körirat: † * S * M * LADISLAI * VICECOMITIS * DE * ZOBOUCH.

[6] Kállay cs. lt. Mus. (639 sz. fasc.) és 1344-ben (679. sz. fasc.) A köriratból olvasható . . . . NICOLAI . . . COMITUM . . .

[7] U. o. 918. és 940. sz. fasc.

[8] U. o. 959. sz. fasc.

[9] U. o. 976. sz. fasc. A többitől abban tér el, hogy köralak helyett háromszögü pajzsra van foglalva.

[10] A szóban levő orrjegyes sisak-czimert ismerték eddig is heraldikusaink, de félreismerték, illetve nem sejtették, hogy ez a Dózsafiak czimere. Nyáry is, Bárczay is azt mondják, hogy ez László szabolcsi fő(!)ispán pecsétje. (L. Bárczay heraldika: 226. l.) Az előadottak után tévedésük nyilvánvaló.

akinek saját czimere van s azt használja is. Pl. István mester, Pál volt bán fia[1], vagy Mihály fia Mihály mester[2].

Az előadottak után azonban tévedés volna az alispánságban valami túlságosan alárendelt jellegü tisztséget látni. Viselték azt néha a legelőkelőbb családok sarjai is, mint pl. a Nagymihályiak[3], vagy a Kuzsalyiak[4] stb. Az alispánkodás jó előkészítő iskola lehetett a magasabb méltóság viseléséhez.

Az alispán tisztjét a főispán jogán viselvén, ipso facto megszünt a hivatala, mihelyt a főispán távozott. Oly egyszerü és a mellett oly természetes magyarázata ez a dolgoknak, hogy szinte bámulnunk kell, miért elménczkednek Szalay-Barótiék[5] mondván a megyei főtisztviselőkről: „Általában mindaddig maradtak helyükön, mig vagy megunták a hivatalt, vagy őket unták meg.“ Ez bizony nem áll! Hiába nem unta meg valaki az alispánkodást, bizony mennie kellett, ha uj főispán jött! És vice versa, hiába unták volna meg akár a fő- akár az alispánt, bizony ott maradtak azok a megyén, mig a király engedte. De nem is olyan fajta volt a középkori magyar nemes, hogy az elmenjen, mert megunták!

Az előadottakból magyarázható meg, miért látjuk oly sürün változni az alispánokat. Igy a zalamegyei alispánok korunkban — természetesen csak hozzávetőleg — a következő sorozatot mutatják:

1347. András fia Mihály (I. 456.)
1348. Tamás m. (I. 475.)
1351. István m. (I. 507.)
1353. juli Baso (I. 539.)
1353. sept. Miklós (I. 541.)
1354. aug. 29. Miklós (I. 550.)
1354. nov. 27. Miklós Kavasi György fia (I. 534.)
1355. apr. 13. Baso (I. 559.)
1355. aug. 6. Kavasi György fia Miklós (I. 563.)
1357. apr. 28. Salamon fia János (I. 571.)

[1] Czimere álló pajzson egy sas. (Kállay lt. 1323. évi 116. sz. fasc.)

[2] Czimere lombokkal diszített pajzs, ferdén átmetszve, egyik felén a Gút-Keled nemzetségre való 4 ék, másik felén lombos ág. (1334. febr. 5. Kállay cs. lt. 389. sz. fasc.)

[3] O. ö. a Sztáray csal. levéltárának I. kötetében közölt okleveleket.

[4] 1358. juli 12. Kállay csal. lt. Mus. (1232. sz. fasc.)

[5] Id. m. II. 410.

1357. juni 8. Velykei László (I. 572.)
1357. juli 24. Renold (I. 573.)
1358. május 30. Miklós, Pető fia (I. 587.)
1360. szept. 3. Monaki Simon (I. 613.)
1363. aug. 17. Monaki Simon (I. 637.)
1373. máj. 5. Arany Mihály (II. 69.)
1374. oct. 18. Marczali János (II. 114.)
1375. juli 16—23. Marczali János (II. 122.)
1377. aug. 28. György. (II. 148.)
1378. sept. 8. Ságodi Olivér (II. 155.)
1381. sept. 13. Tamás (II. 179.)
1382. juni 11. Szomorföldi Miklós (II. 185.)[1]

Néha az alispánok gyors változása oly meglepő, hogy szinte hajlandó lennék az alispánt valami „ad hoc" kirendelt tisztviselőnek tekinteni. Igy látjuk, hogy Szabolcsmegyében:

1345. május 14-én Miklós és István.[2]
1345. junius 4-én Miklós egyedül.[3]
1345. juni 18-án Zward mester.[4]
1345. október 15-én Jakab mester[5] viselik az alispánságot, holott az egész idő alatt, sőt már 1342-től állandóan Jakab és Pál a főispánok.

Miként a főispánok, ugy az alispánok között is látjuk példáit annak, hogy azonegy megyében egyidejüleg két alispán is visel hivatalt. Igy 1347-ben Frank fiai Mihály és Jakab Zempléni alispánok;[6] 1376-ban Somosi Pál és Chaathi László Zempléni alispánok;[7] 1343-ban Miklós és István szabolcsmegyei[8] és 1345-ben ismét ők;[9] 1878-ban Eretlen Balázs és János rábaközi.[10] 1348-ban István

[1] Zalamegye története, Oklevéltár, I., II. köteteiből.
[2] Kállay csal. lt. (Mus. 756. sz. fasc.)
[3] Kállay csal. lt. (Mus. 753. sz. fasc.)
[4] Kállay csal. lt. (Mus. 758. sz. fasc.)
[5] Kállay csal. lt. (Mus. 760. sz. fasc.)
[6] Károlyi I. 169.; Zichy II. 245.; Anjou V. 30.
[7] Károlyi I. 352.; Zichy III. 649.;
[8] Kállay csal. lt. Mus. 1343-ből.
[9] Kállay csal. lt. Mus. 1345-ből (756. sz. fasc.)
[10] Hazai: I. 273.

és Mihály szabolcsi,[1] 1361-ben Laucius és Antymus sopronmegyei alispánok,[2] stb.

Az alispánok száma a megye területével nem áll semmi összefüggésben és az a körülmény, hogy a megyének két alispánja van, semminemü igazgatási megosztottságot nem eredményezett. Ezt kétségtelenné teszi azon tény, hogy ugyanazon megyében hol egy, hol két alispánt látunk.[3] A két alispán már nem mindig testvér, mint a főispánoknál láttuk, bár gyakran találunk rá esetet, pl. Frank fiai Mihály és Jakab, vagy Erethlen Balázs és János. Az ellenkezőre példa Somosi Pál és Csaathi László esete. Hogy a két alispán egymással milyen viszonyban volt, nem lehet eldönteni, de valószinü, hogy az egyik a másiknak helyettese volt.[4]

Megerősíti ezen feltevést Beregmegye szolgabiráinak egy oklevele a Kont nádor által 1364. sept. 9-én Bereg- és Szabolcsmegyéknek tartott közgyülésből, mely szerint egy Bagonyai János beregi *alispán* ellen folyt pert választott birák egyezségileg befejeztek. „Ad quod *serviens et vicecomes* ipsius magistri Johannis obligavit coram nobis . . . Presentes vero sigillans (?) ipsius *domini sui* idem Petrus et nostris roboravit confirmando.“[5] (Kállay csal. lt. Mus. 1434. sz. fasc.)

III.

A szolgabirák.

A megyei autonomia első hirnökei a szolgabirák. Ők az első választott megyei tisztviselők. Hivataluk alakulását még Lajos korában is mély homály borítja. Csak azt tudjuk, hogy a közgyülés

[1] Kállay csal. lt. Mus. (902. sz. fesc.); Zichy II. 307.

[2] Soproni I. 334.

[3] Szabolcsmegyének 1342-ben csak egy alispánja van, t. i. László mester, 1343-ban Miklós és István viselik az alispánságot. (Kállay csal. lt. Mus.)

[4] Legalább arra enged következtetni, hogy Miklós machói bán és baranyamegyei főispán egy parancsát „magistro Laurencio vicecomiti suo de comitatu antedicto vel vices eius gerenti“ intézi (Anjou VI. 407.) Máskor ilyen kifejezést találunk: „Johannes, vicecomes Nicolai, in persona domini ducis Stephani in comitatu Sárus pro iudice deputati“ (Fejér IX. 2. 204.) Ebben az esetben István herczeg a főispán, Miklós az ő alispánja, János pedig az alispán helyettes birája. Hasonló: Fejér IX. 2. 297.

[5] Az oklevélen az ismeretes Palásti Bagonyai czimeres pecsét. (Leirását l. Turul II. 128. l.)

választotta őket.[1] Sajnos egyetlen oklevél sem maradt fenn, mely ezen választásokról közelebbi tájékoztatást nyujtana s igy az elnevezés az egyedüli forrás, melyből valamit meríthetünk. Általában a „iudex nobilium“ elnevezést használják okleveleink. Ebből kétségtelen, hogy a szolgabirák a közönség választott birái. Sárosmegye hatóságának egy oklevelében (1362-ből) „vicecomes et iudices nobiles de Sarus“ elnevezést találunk,[3] amiből arra lehet következtetnünk, hogy erre a hivatalra nemes embereket választottak. Sopronmegye hatóságának egy 1361-ben kelt kiadmányában „comites ac iudices nobilium tunc temporis constituti“ kitételt olvasunk,[3] amiből a hivatal ideiglenes minőségére tudunk következtetni. Endre erdélyi vajdának egy 1349-ben kelt oklevelében következő utalást olvassuk: „tenore litterarum composicionalium Gregory tunc curialis comitis et *quattuor iudicum iuratorum* de Zolnok.“[4] Ebből következtethetünk arra, hogy a szolgabirák hivatalfoglalásuk alkalmával esküt tettek. Felette gyakran használják ők maguk és megadja nekik a megye is a „comes“ czimet,[5] amiből bizonyos hivatali, hatósági főnökségre lehet következtetést vonni. Mennyi ideig viselték hivatalukat, azt nem tudjuk. Felelősségük mérvére következtethetünk abból, hogy Lajos egy parancsának végrehajtását hivatalvesztés terhe alatt hagyja meg a szolgabiráknak.[6]

A szolgabirák száma az anyaország megyéiben kivétel nélkül négy és pedig az 1291. XVI. t. cz. rendelkezése értelmében.[7] Okleveleinkben a megyei hatóság megjelölésére rendszerint a „Nos comes et iudices nobilium“ kifejezéssel találkozunk. Gyakran névszerint is felsorolja az oklevél a szolgabirákat,[8] néha azonban nem mind

[1] „. . . per nobiles et ignobiles provinciae Chollokuz constituti“ nevezi egy oklevél őket. (Fejér VIII. 1. 364.)

[2] D. L. 5075.

[3] D. L. 5075.

[4] Zichy: II. 371.

[5] Soproni I. 236. 365. 379. 390. Zalai I. 582. II. 69. Anjou IV. 495. V. 64. Mus. Tö. a. 1346. III. S0.

[6] V. ö. a király hadbahivó parancsát 1365-ből Ungmegye közönségéhez. (Magy. Történelmi Tár II. köt. 186—187. l.)

[7] „Item si palatinus in regno nostro ad faciendum iudicium processerit in qualibet provincia quatuor iudices deputati cum comite parochiali ire et iudicare debeant.“ (Kovachich: Sylloge, 20. l.)

[8] Fejér: IX. 7. 173.

sorolja fel s nem látjuk mind a négy szolgabirói pecsét nyomát, sőt akadtam oly eredeti oklevelekre is, melyek megyei hatóságul az alispánt és névleg is, számszerüleg is megjelölt „két“ szolgabirót említenek.[1] Mindez azonban nem bir semmi egyéb, mint diplomatikai jelentőséggel. A szolgabirák száma mindig és kivétel nélkül négy. A concrét esetekben azonban nincs mindig mind a négy szolgabiró jelen a sedrián (betegség, távollét vagy más akadály következtében) s ezért tanuskodik néha az oklevél kevesebb szolgabiróról.

Ami a szolgabirák javadalmazását illeti, annyit tudunk, hogy a birságokból ők is részesültek és pedig ugy, hogy az ispánnal együtt két harmad ($^2/_3$) részt kaptak.[2] A mások (nádor, országbiró) részére megállapitott birság behajtása körüli eljárásért pedig az ispán és a szolgabirák együtt egy harmad ($^1/_3$) részt kaptak.[3]

A szolgabirák és az ispán egymásközötti részesedési arányát nem ismerjük. Hajnik azon állitása, hogy a behajtási eljárásban a szolgabiró maga kapott $^1/_3$ részt, tévedésen alapul.[4]

A négy szolgabiró néha egyedül, vagyis az alispán nélkül képviseli a megyei hatóságot. Ez különösen akkor fordult elő, ha az alispán saját személyében volt peres fél. Ilyenkor a négy szolgabiró maga adja ki a megye nevében az oklevelet.[5] Ők adják ki Pestmegye okleveleit is, mivel ezen megyének főispánja nincsen s ennélfogva alispánja sem, a hatóságot tehát a négy szolgabiró képviseli.[6] Ezen kivül azonban elég sürün fordulnak elő a négy szolgabiró által kibocsájtott oklevelek.[7]

A szolgabirák tulajdonképpen a megyék legfontosabb tisztviselői. Teljesítenek jogfentartáshoz szükséges cselekményeket (pro-

[1] Nos Anthonius vice megnifici viri Dominici Bani de Macho comes Vesprimiensis, necnon Antal de Sali et Onch filius Iolach *duo* iudices nobilium eiusdem comitatus (Thaly csal. lt. Mus. 1342. mart. 9.) hasonló példák: 1342. aug. 22. és 1350. mart. 18. Thaly csal. lt.

[2] Ars. Not. 1. pont; példáját l. Anjou VI. 193—195.

[3] Ars. Not. 3. pont.

[4] Hajnik: perjog 445.

[5] Zichy: II. 551. 552. 575.

[6] D. L. 7341. egy 1381-ben teljesített birói szemléről.

[7] Soproni: I. 211. 236. (igtatás) 250. (hitbér és hozomány kifizetés) 398. (birtokfelosztás); Máriássy csal. lt. Mus. 1375. (ellentmondás) stb.

hibitio), tanusítanak előttük lefolyt jogügyleteket (fizetés, osztály, birtokfelosztás stb.) mint ezt alább látni fogjuk.

Teljesen homályos kérdés azonban, valjon volt-e az egyes szolgabirónak is hivatala, hatósága. Számos oklevél tanuskodik arról, hogy a szolgabiró maga végez, előzetes megyei kiküldetés nélkül bizonyos hivatalos cselekményeket, de ezen actusokról utólag mindig jelentést tesz a megye hatóságának a sedrián.

Látjuk, hogy a szolgabiró a panaszos fél közvetlen megkeresésére megjelenik a helyszinén, megállapítja a tényállást és eljárása eredményét a megye hatósága előtt előadván, a megye adja ki a tanusítványt a félnek.[1] Egyes szolgabiró maga is ad ki tanusítványt,[2] mindez megmagyarázható hatósági mivoltából. Ámde találkozunk olyan szolgabirói tanusítványokkal is, amelyek azt látszanak jelezni, hogy az egyes szolgabirák maguk is gyakoroltak birói teendőket. Igy Miklós szepesi szolgabiró 1346. mart. 30-án egy ügynek elhalasztását tanusitja;[3] ugyanő (akit közel 40 éven át látunk szolgabirói minőségben szerepelni) 1382. febr. 5-iki oklevelében a felekről „coram nobis in iudicio comparendo" beszél,[4] sőt egy évnélküli oklevelében „iudicando decrevimus" kifejezést olvasunk.[5]

Mindezek daczára azt kell mondanunk, hogy a szolgabirónak saját külön birói széke nem volt. Éppen Szepesmegye szolgabirájának egyik oklevele — más megyében különben sem igen fordulnak elő ilyen oklevelek — mutatja meg, mit kell tuljdonítanunk ezen oklevelek tartalmának. Azt mondja ugyanis 1369-ben Szepesmegye szolgabirája, hogy Vörös Miklós megjelent előtte (?) „coram nobis, petens nos ut mitteremus hominem nostrum" egy igtatás eszközlésére. „Qui quidem homo noster ad nos rediens, nobis in sede nostra iudiciaria dixit . . ."[6] Éppen ez a sok minden, a „homo noster" a „sedes nostra iudiciaria" mutatja, hogy a szolgabiró a

[1] Zichy: III. 302. és Forgách: csal. lt. Mus. 1361.

[2] Mus. Tö. a. 1346. mart. 30. Miklós szepesi szolgabiró; 1349. IX. 18. ugyanaz; 1359. ápr. 24. ugyanő.

[3] Mus. Tö. a. 1346. mart. 30.

[4] Mus. Tö. a. 1382. febr. 5.

[5] U. o. az 1382. évi fiókban.

[6] Máriássy csal. lt. Mus. 1369.

megyei hatóság tényeiről ad tanusítványt. Erre különben van analogia. Találunk a nádori megyei congregatióról a megyei hatóság által kiadott okleveleket.

IV.

A megyei ember (testimonium.)

Hivatalos actusok teljesítésére a megye korunkban rendszerint az egyik szolgabirót — esetleg kettőt — küldötte ki.[1] Hova tovább azonban az ügyek felszaporodása azt eredményezte, hogy a megyék kénytelenek voltak erre a czélra külön emberről gondoskodni. Ezen egyének a szolgabirákon kivül alkalmaztattak és a későbbi állandó megyei esküdt-intézmény ezekből fejlődik ki. Korunkban ez az intézmény még nem általános. Némely megye még magát a szolgabirót nevezi „homo noster"-nek,[2] de gyakran találkozunk már oklevelekkel, amelyek a szolgabirákon kivül még „homo nostert" is említenek,[3] majd „homo vicecomitis et iudicum nobilium",[4] „testimonium provinciae"[5] elnevezést használnak. Nyitramegye egy oklevele szerint vizsgálatra a hatóság „famulum suum" küldi ki,[6] mig Szabolcsmegyében az alispán gazdatisztjét látjuk e minőségben szerepelni.[7] Némely megyében a testimonium provinciae mellett még egy várjobbágy is,[8] néha a várnagy.[9]

[1] „Unum ex nobis iudicibus nobilium transmisimus" mondják az oklevelek.

[2] Zalai: II. 155., Anjou VI. 115.

[3] Mus. Tö. a. 1381. juni 27., Soproni I. 203.

[4] Anjou: VI. 606.

[5] Zichy: IV. 55.

[6] Mus. Tö. a. 1370. julius 2.

[7] „nostrum hominem fidedignum, Marcum officialem magistri Ladislai... distulimus transmittendum" (Kállay csal. lt. Mus. 1342. évből.)

[8] Pl. Nógrádmegyében „homo castri" és „iobagio castri", Balassa csal. lt. Mus. 1365., váradi Török csal. lt. Mus. 1348., Anjou IV. 495. Abaujmegyében Anjou IV. 636., Veszprémmegyében Thaly csal. lt. Mus. 1364. és Mus. Tö. a. 1357. aug. 10.

[9] Abaujmegyében „major castri" Anjou V. 173.

V.

A megyei jegyző.

Az Anjoukori megyei hatósági szervezet egyik igen fontos alakja a megyei jegyző. Korunkban tünik fel, hogy állandóvá váljék azután. Említi Nagy Lajosnak egy 1358-iki oklevele,[1] mint az alispán és a négy szolgabiró jegyzőjét, említi a váradi káptalan 1351-ben a szatmári alispán jegyzőjét,[2] megyei prothonotariust említ Verőcze-megyének egy 1379-iki kiadmánya.[3] Az ungmegyei alispán és szolgabirák jegyzőjét említi a zemplénmegyei hatóságnak 1364. decz. 17-én kelt jelentése;[4] Szabolcsmegye jegyzőjét Lajos királynak a leleszi conventhez intézett parancsa mint a megyei nemesség jegyzőjét említi 1368-ban.[5]

Az oklevelek diplomatikai megfigyelője különben még némely adatot talál ezen korra nézve. Ugyanazon megyei közgyülés kiadmányai néha kétféle irást mutatnak, amiből arra lehet következtetni, hogy a nádor jegyzője mellett a megyei jegyző is működött azokon.[6] A Magy. Nemzeti Muzeum törzsanyagában őrzött sárosmegyei 1369. juni 11-iki és abaujmegyei 1370. szeptember 4-iki kiadmányok azonegy kéz irásai, tehát a kettőnek közös jegyzője volt.

Beregmegye 1361-ből kelt két kiadmánya (az egyik sabbato proximo videlicet in vigilia sancti Laurency a másik sabbato proximo post festum Marie Magdalene) különböző irás,[7] tehát nem volt állandó jegyzője. Krassómegye kiadmányai 1326-ben más-más irást mutatnak.[8] Ellenben szabolcsmegye kiadmányai (a Kállay lt. bő anyaga) egy kéz irására vallanak.

[1] „Mgr Stephanus notarius vicecomitis et quatuor iudicum nobilium comitatus de Zemlyn" (Zichy III. 131.)

[2] Anjou: V. 500—501.

[3] D. L. 35260.

[4] Sztáray: I. 342.

[5] „ . . . Petrus litteratus de Pereche, notarius nobilium comitatus de Zabouch" (Leleszi conv. orsz. levt. Actorum anni 1368. nov. 9.)

[6] Lásd a Becsky család levéltárában (Museum) őrzött, Garai Miklós nádor 1381-ben tartott közgyülésén kelt okleveleket.

[7] Kállay csal. lt. (Mus. 1325. és 1324. sz. fasc.)

[8] Kállay csal. lt. (Mus. 1362. ápr. 21. 1346. a. fasc., május 26. 1348. és 1349. sz. fasc., juni 9. 1347. sz. fasc.)

Az Ars Notarialis még jó tanácsokkal is szolgál a jegyzőnek, lelkére kötvén, hogy az okleveleket csak a törvényszéken és józanul, ne pedig korcsmákban szerkessze.[1]

VI.

Az esküdtek.

Az eddigiekben a megye, ha nem is állandó, de rendszeresített tisztviselőiről beszéltünk. Az esküdtek hivatala nem sorolható ezek közé. Az esküdtek „ad hoc" választott tisztviselői a megyei közgyüléseknek.[2] Nevük „iurati assessores." A nádornak, illetve főispánnak, vagy aki a közgyülést vezette, a birói tisztben voltak segédei. Hivataluk a megyei közgyülés tartamára szólt és annak befejeztével megszünt. Innen van az, hogy korunkban esküdtekről kizárólag a közgyüléseken kelt oklevelek beszélnek s a megyei törvényszéken (sedria) sohasem találkozunk velök.

A balfelfogások egész özöne borítja el az irodalmat az esküdti intézmény alakulása tekintetében. Botka szerint minden megyében a szolgabirák mellett nyolcz esküdt is működik.[3] Az ő nézete szerint ugyanis ezek már Nagy Lajos korában állandósított tisztviselők s az 1298 : XLV. t. cz.-ben[4] említett 12 lelkiismeretes egyén az esküdti intézmény forrása. Ez azonban már alapjában is hibás feltevés. Az idézett törvényczikkből — borzasztóan reprodukált szövege daczára — világos, hogy abban az inquisitiók teljesítése végett, megyénként a király által kirendelt (per dominum regem tunc eligendi) egyénekről van szó, akikkel a Róbert Károly idejebeli királyi biztosok teljesítették a vizsgálatot. A mi korunk esküdteit a megyei közönség maga választja a maga kebeléből és pedig szám szerint nem nyolczat, mint Botka mondja, hanem 12-őt. Ezek választása a közgyülésen történt, mint az idézett példák mutatják. Téved tehát Hajnik is,[5] mikor azt állítja, hogy az esküdteket a

[1] Ars Not. 33. pont.
[2] Zichy : II. 195. Zalai : I. 573—577.
[3] Botka : id. m. 316. és 452. l.
[4] Kovachich : Sylloge 42. l.
[5] Hajnik : Perjog, 70. l.

sedrián is lehetett választani. Az általa idézett oklevél „per modum proclamatae congregationis in sedem vestram iudiciariam conveniendo vestri de medio iuratos assessores instituere debeatis“ csak azt jelenti, hogy a közgyülés a megye széke előtt tartassék, de minden esetre közgyülést gondol.

Végül még csak annyit, hogy Timon Ákos[1] helyesen határozza meg az esküdti intézmény keletkezését. Ámde, midőn általánosságban azt mondja, hogy: „A szolgabiráknak sokoldalu tevékenységük kifejtésében segédei voltak az esküdtek (iurati nobiles assessores)“, — akkor classicusan igazolja előbbi állításom igazságát, hogy az intézmények története nagy időbeli keretekben (1308—1608.) nem tárgyalható helyesen. Ezen 300 éven belül volt is esküdt, nem is. Illetve a kor elején levő esküdt más, és a későbbi esküdt is más. A későbbi, — t. i. a meghonosodott — esküdti intézmény gyökerét a megyei testimonium-ban kell keresnünk.

Az egyre fejlődő megyei autonomia részint több ellenőrző, részint önműködési joggal felruházott tisztviselőt kivánt. Leginkább azért, hogy a szükséges bizonysági aktusok mellé a megye ne legyen kénytelen folyton a szolgabiráit szerteküldeni a megyei széktől és a szék (sedria) csonka voltát állandóvá tenni. Ezen kivánt segiteni az 1444: X. t. cz.,[2] mely négy derék nemes ember megválasztását rendeli el az ispán és a szolgabirák mellé, de még ez a törvény nem nevezi őket esküdteknek.

[1] Timon: id. m. 668.
[2] Kovachich: Sylloge, 81. l.

II. RÉSZ.

A megye működése.

I. FEJEZET.

A megyei élet jellemzése.

Közönséges szólásmód az Anjou-kori megyét demokratikus megyének állítani. Kétségtelenül van ebben némi igazság, bár minden esetre kevesebb, mint amennyit neki rendszerint tulajdonítani szokás. Tény az, hogy a megyei közgyüléseken nemcsak a nemesek, hanem a városi polgárok, telepítvényesek, sőt a jobbágyság is, — bár csak a birtokos elem — megjelenik s a tárgyalásokon kérelmeit, panaszait előadja. Ámde ez vajmi keveset jelent. A tanácskozásban való részvételük arra szorítkozik, hogy a közgyüléseken folyó vizsgálatoknál hozzájuk is intéznek kérdéseket s a ténybeli adatok megállapításához ekként ők is hozzájárulnak. Ámde ez a joga (?) a nem nemes népelemeknek ugy is megvan, mert a vizsgálatokat nem is képzelhetni másként, minthogy tudakozódnak mindenkitől, aki a dolog felől tudomással birhat. A tulajdonképpeni biráskodásban a nem nemes nem vett részt. Mint látni fogjuk alább, a közgyüléseken a jelenlevők kebeléből esküdt birótársakat választottak s az itélkezés az esküdtek és a megyei hatóság együttes feladata volt. Már pedig a nem nemest soha meg nem választották, még esküdtnek sem. Hogy az ilyen választások a közgyülésen miként folytak le, arról ezen korbeli emlék ránk nem maradt. De ha részt vett is benne a nem nemes elem, bizonyára oly súlylyal érezte magára nehezedni a nemesség szellemi és vagyoni túlsulyát, hogy a választások sorsát befolyásolni nem merte.

Hogy nem nemesek a megyén ne hivataloskodhassanak, azt

már az 1291 : IV. t. cz. kimondotta.[1] Ilyképpen a nem nemesek csupán activ választói jogot gyakoroltak.[2] Ennek daczára Botka[3] (és az ő nyomán Timon Ákos)[4] azt állítja, hogy az ellenkező szokás és gyakorlat erősebb volt, mert több példája van annak, hogy Róbert Károly alatt Szepes-, Pozsony-, és más megyékben a nemesi osztályhoz nem tartozó egyének alispánkodtak. Botka két példát hoz fel. Az egyik Rynekerius curialis comes Posoniensis.[5] Concedálom, hogy Rynekerius nem volt nemes, csak polgár, — noha ez csak feltevés s az oklevélből ki nem derül — de kétségbe vonom, hogy alispán lett volna. A pozsonyi „curialis comes" a pozsonyi vár ispánjának a helyettes (udvar) birája. Hogy pedig nem tévedek, azt éppen az idézett oklevél szövege mutatja. A pozsonyi káptalan előtt megjelenik 1301-ben Rynekerius és „est confessus viva voce, quod Michael filius quondam Andreae de Chollocuz propter excessus suos a suo iudicio fugitive recessisset et ob hoc quatuor iudices a domino rege deputati ac alii nobiles et iobagiones castri quam plures decidissent et ordinassent" stb. Az a négy biró, akiket a király küld, nem a négy szolgabiró, hiszen a szolgabirákat a megyei közönség választja és a várnép részvétele a biráskodásban szintén azt mutatja, hogy itt a várnagyi biráskodás esete áll előttünk. Ez tehát rossz példa.

A másik példa tényleg megáll. Péter aranymives szepesi alispán volt.[6] Még Wagner is csodálatosnak mondja az esetet.[7] Ámde én ez egy esetben inkább a szabályt megerősítő kivételt látom. Végre is egy évszázadon át nem akadunk az eset mására és abból mégis következtessünk a megye demokratikus voltára?

De mindent concedálok. Nagy Lajos korában ugyan egy esetet sem találhatunk arra, hogy nem nemes alispánkodott volna, de

[1] „Nec vices suas sive iudicatus, in parochia conferri ignobilibus patiemur." (1291 : IV. t. cz. 2. §. Kovachich : Sylloge, 17. l.)

[2] „ . . . per nobiles et ignobiles totius provincie Challoköz constituti" mondja egy oklevél a szolgabirákról. (Fejér : VIII. 1. 364.)

[3] Id. m. 316. l.

[4] Id m. I. kiad. 191. l.

[5] Fejér : VIII. 5. 17. hibásan „titualis comest" ir „curialis" helyett.

[6] „Magister Petrus filius Simonis de Senis dictus et fidelis aurifaber noster viceque comes et castellanus Scepusiensis" (Wagner : Analecta Scepus, I. 131.)

[7] „Res mira videri potest! Aurifaber simul, simul vicecomes et castellanus". (id. helyen, a jegyzetben.)

tegyük fel, hogy szerencsésebb kutató akár tuczatszámra fogja találni a példákat. Vajjon bizonyít-e majd ez a megye demokratikus volta mellett? Semmit! Az alispán korunkban sem nem megyei, sem nem királyi tisztviselő. Ő a főispán megbizottja. Ha tehát a főispánnak történetesen egy polgárember nyerte meg a tetszését, ebből legfeljebb arra lehetne következtetni, hogy a főispán ur volt demokrata, de nem a megye! Szolgabirót lássunk a polgárelemből, vagy a jobbágyosztályból, akkor azután beszélhetünk demokratikus megyéről.

Ugyancsak gyakori szólásmód a megyét már az Anjou-korban autonom testületnek nevezni. Ebben is van kétségkivül valami igazság. De csak kevés. Nagy Lajos korában a megyei autonomiának még csak embryóját látjuk. Miben csucsosodik ki a megye működése? Pénz- és hadügyi autonomiája nincs. Legfeljebb az igazságszolgáltatás terén találunk megyei önkormányzatot, ennek is csak alárendelt részében. A nádori congregátiókat nem szabad megyei működés számba vennünk. Ez nem más, mint a nádori curiai biráskodásnak kihelyezése a provinciára, de alapjában véve mégis csak nádori biráskodás, mert hiszen — mint látni fogjuk — az ügyek legtöbbje, különösen a complicáltabbak, csak megkezdődnek a közgyüléseken, míg érdembeli letárgyalásuk és itélettel való befejezésük rendszerint az octávákon következik be. Maga a biráskodás azonban a cogregátiókon megosztott természetü, amennyiben a nádor azt a megye hatóságával és a közönség által a nemesek köréből választott esküdtekkel együtt gyakorolja. Ebben kétségtelenül a megye bizonyos érvényesülése nyilatkozik meg.

A tulajdonképeni autonom biráskodás a megyei törvényszéken (sedes iudiciaria, sedria) történik. Ez azonban meglehetősen alárendelt természetü. Birtokperekben a megye rendszerint nem illetékes. A szentszéki biráskodás által is lényegesen korlátozva van.

Téves felfogás az is, mintha a megyei autonomiát maga a megyei nemesség óhajtaná. Lépten nyomon találkozunk exemtiókkal, melyek azt a tanulságot tárják elénk, hogy a nemesség szivesebben vitte ügyeit a királyi curiába, semmint a megye széke elé. Sőt azt hiszem, hogy a megyei autonomia bizonyos mértékben egyenesen a nemesség akarata ellenére jött létre, mint az ország kulturális és különösen népesedési fejlődésének természetszerü következménye.

Legerősebb fejlődést a megye korunkban azon a téren mutatja, hogy mintegy hiteles helylyé növekedvén, az egyházi hiteles helyeknek erős vetélytársává válik. A nemesség hovátovább megszokja, hogy a prohibitiókat és protestatiókat, a megye széke előtt végezze, hogy hasonló jogi cselekmények teljesítésére egy vagy két szolgabirót kérjen maga mellé. Ez az oka annak, hogy korunkban már fejlett megyei forensis stylussal találkozunk és hogy az Ars Notarialis első 30. pontját kizárólag a megyei oklevél-irálynak szenteli, bizonyítván, hegy ezen a téren megyei bevett szokás honol.[1]

Általában a megye kicsiben magát az ország képét tükrözi vissza. A koronát képviseli benne a főispán, aki nomine regis viseli tisztét. A nemzetet képviseli a megye közönsége. És amint a Nagy Lajos által megalkotott „Szent korona tana" az egész országban megerősödik, visszatükrözi azt kicsinyben a megye élete is. Ez válik azután az igazi megyei autonomia gyökerévé.

II. FEJEZET.

A megyei jogélet forrásai.

A megyében első sorban az országos jog él. Megyei kiadmányainkban elég sürün találkozunk az „ordine iuris mediante" és más hasonló kifejezésekkel.[2] Az országos jog forrásai a törvény, királyi rendelet, kiváltság és az országos szokás. A törvényt és rendeletet — mint látni fogjuk — tudomásulvétel és végrehajtás czéljából az egyes megyékkel közli a király; azok betartása köte-

[1] „Secuntur formae protestatoriae et prohibitoriae iuxta consvetudinem comitum et iudlium." (Ars not. 19. pont.)

„Secuntur formae, quando iudices et comites nobilium secundum sedium suarum consuetudinem per suas litteras respondent regi, reginae et iudici curiae ac palatino." (Ars. not. 24. pont.)

[2] Anjou: IV. 446. — „iudiciario ordinis processu mediante" mondja Valkó megye (Anjou: iV. 540.) — „regni lege exigente" történt tiltakozásról tanuskodik Miklós szepesi szolgabiró. (Mus. Tö. a. 1359. apr. 24.); „iuxta formam regni" történt prohibitio Heves megye hatósága előtt 1379-ben. (D. L. 29188.) és Hamvay csal. lt. Mus. 1357. Gömör.

lező. Találkozunk olyan megyei kiadványnyal, mely egyenesen a decretumra hivatkozik.[1] A rendeletekben uj jogelvet a király nem statuál, hanem csak a meglevő, törvényen vagy jogszokáson alapuló jogrendet védi. A törvény és rendelet képezik korunkban az irott jog forrásait.

Vannak irók, akik az Anjou-kor országos jogforrásai között valami irott jogkönyvet is vélnek rejleni. Ezt következtetik az Ars notarialis-ban több helyütt előforduló „ordo iuris scripti" kifejezésből. Igy Wenczel,[2] aki hazai jogkönyvet lát benne. Ez azonban felületesség. Igaz, hogy az Ars Notarialis említ irott jogot,[3] ámde elég az idézett helyeket végig olvasni és tisztában leszünk vele, hogy az irott jog alatt a cánonjogot kell érteni. Hiszen előfordul az irott jogra való hivatkozás okleveleinkben is, de a figyelmes kutató észre fogja venni, hogy mindig csak az egyházi biráskodás terén.[4]

Legfontosabb jogforrása ezen kornak mindazáltal az országos

[1] „ . . . cum tamen duminus noster rex universis regnicolis suis sub poena in litteris maiestatis sue expressa commiserit et firmiter regio sub edicto preciperit, ut nullus alterius iobagionem incipiens a festo beati Georgy martiris nunc preterito usque terciam revolucionem eiusdem festi assumpmere presumpmeret . . . ydem homines nostri . . . ipsum iobagionem iuxta predictam domini nostri regis constitucionem reddi et restitui repetissent" mondja Kőrösmegye hatósága 1366-ban. (D. L. 35876.) — Ez az oklevél élő bizonysága annak, hogy Lajos *még az 1351-iki országgyülésen kivül is tartott törvényhozó országgyülést,* mivel a megye által idézett jobbágyvédelem az 1351-iki törvényben nincs benne. „Universis regnicolis" kiadott „constitutio" alatt pedig csak országos törvényt lehet érteni.

[2] Magyarorsz. jogt. vázlata: 67. l.

[3] Ars not. 47. pont. (Kovachich: Formulae 29. l.) és 190. pont (Kovachich: Formulae 128. l.)

[4] „ . . . quod quia preallegatus Jacobus filius Johannis in tenera etate ut prefertur, est constitutus, pro eodemque memoratus Donch patruus suus secundum iuris scripti ordinem, ut tutor et curator debet respondere necessario" mondja az egri püspök vicariusa 1349-ben. (Anjou: V. 282.); — „ . . . quia idem Dionisius et Georgius frater suus adhuc in tenera etate constituti fore dinoscantur et quia eciam secundum iuris scripti ordinacionem pueris et in tenera etate constitutis ex propinquioribus proximis suis iudex ordinarius ex officio suo curatores ad litem ordinare debet et potest," mondja Jakab borsodi főesperes 1348-ban (Károlyi I. 173.)

szokás (consuetudo) marad. Ez nyer megfelelő alkalmazást a megyei életben is.[1]

Alig alakul ki azonban a politikai megye és alig kezdi meg autonom működését, máris partikularis megyei jogszokások keletkeznek, amelyek egyre nagyobb mérveket öltve, idővel a megyei szabályrendelet (statutum) alkotási jog alapjává válnak.[2]

III. FEJEZET.

A megyei hatóság.

I.

A hatóság felelőssége.

A megyei hatóságot a megye ispánja (fő- vagy alispán) és a négy szolgabiró együttesen alkotja. Ez a hatóság nem csak az okleveleken szerepel együttesen,[3] hanem minden ügyben, amelyben a megyei hatóság felelősségre vonatik. A hatósági jelleget különösen a felelősség terhe adja meg. Azon körülmény, hogy a megyei hatóság ellen folyó perekkel aránylag elég sürün találkozunk, annak a jele, hogy egyrészt a megyei hatóság a maga hiva-

[1] „iuxta consuetudinem regni ab antiquo approbatam testimonium producere assumpserat coram nobis“ mondja Trencsénmegye hatósága 1356. decz. 19-én. (Mus. Tö. a.) „More ab antiquo consueto“ kiküldötte vizsgálattételre a megyei embert Biharmegye hatósága 1382-ben. (D. L. 6946.)

[2] „Mos et consuetudo ipsius provincie id non requirit, ut ad aliam feriam secundam, quilibet citatur, citari possit, nisi a die citacionis ad primum terminum competentem,“ mondja 1376-ban Gömörmegye hatósága, egy idézés szabálytalansága miatti perben s az idézést teljesített megyei embert „pro eo, quia legem huius provincie conservare non curasset“ 6 márka birsággal sujtja. (D. L. 6335.)

[3] „Nos comes et quatuor iudices nobilium“ szólnak a megyei kiadmányok. Csak nagyon kivételes eset lehetett, hogy a megye magát ügyvéd által képviseltette, de ez is csak perenkivüli ügyben fordulhatott elő. Igy Sopronmegye alispánja „magister Johannes . . . . vicecomes Supruniensis in personis magistri Zemere comitis Supruniensis et iudicum nobilium eiusdem comitatus cum procuratoriis litteris eorumdem, sigillis ipsorum a tergo sigillatis“ megjelenvén a győri káptalan előtt, elzálogosít egy birtokot, melyet a megye előbb birság fejében bizonyos muzsaji nemesektől lefoglalt. (Soproni: I. 209.) — Sőt találkozunk

talos hatalmával szeretett visszaélni, másrészt, hogy a megyei közönség teljes tudatával volt annak, hogy a megyei hatóság felelősségét az arra hivatott felettes hatóság szigoruan kezelte. Maguk az esetek, melyek miatt a megye hatósága, vagy annak valamely tagja felelősségre vonatik, nagyon jellemzőek. Majdnem mind hivatalos hatalommal való visszaélésnek minősíthető, mig sok esetben a királyi parancs iránti engedetlen, vagy tiszteletlen magaviseletről van szó. Igy látjuk, hogy Eörsi Mihály panaszt emel a király előtt a zalamegyei hatóság ellen a miatt, hogy őt birtokából kihelyezték. Erre a király parancsot intéz a megye hatóságához, de arra a megye nem hederitett.[1] Más esetben a szepesi káptalan tart vizsgálatot Gömörmegye hatósága ellen a király parancsára, mivel az egy Jakab nevü embernek egy jobbágyát letartóztatta, felette törvényt látott és azt megbélyegezte, daczára annak, hogy panaszos előttük a törvényszéken (in sede iudiciaria) több izben felmutatta a király szabadságlevelét, melynek értelmében ő — t. i. a panaszos — a szolgái és jobbágyai feletti itélkezési joggal felruháztatott.[2] Máskor ismét látjuk példáját annak, hogy a féktelen nemes urak milyen kevés tiszteletet tanusitanak a király parancsával szemben.

képviselettel ügyvédi meghatalmazás nélkül is, mikor is a szokásos felelősségelvállalási záradékot tartalmazza az oklevél. Igy egy esetben Zalamegye hatóságát egy a megye széke előtt folyt perben felperes részéről hajlónak (suspectus) állította, de azután egyezségre lépnek felperes és a megye hatósága s felperes eláll az ügynek a király elé való evocatiójától. Ezt az egyezséget a veszprémi káptalan előtt kötik, mikor is a megyei hatóságot két szolgabiró olyként képviseli, hogy ők a távollevő Bas fia Bosou alispán nevében is eljárnak, ügyvédi meghatalmazás nélkül „et infrascriptum honus seu gravamen per eosdem iudices nobilium in se assumpere promitentes, si ydem magister Bosou in presenti pacis ordinacione obligatoria non persisteret refutando." (A veszprémi kápt. 1354. nov. 13-iki oklevele D. L. 4464.)

[1] „Quasquidem alias litteras nostras iidem Georgius vicecomes et iudices nobilium predicti comitatus . . . . parum pendendo, mandata nostra in iamdictis aliis nostris literis contenta ausu temerario observare recusarunt," — mondja Lajos király 1377-ben a veszprémi káptalanhoz intézett parancsában s egyszersmind elrendeli a vizsgálatot, utasitván a káptalant, hogy, ha valónak bizonyul a panasz, „extunc evocet prescriptos Georgium vicecomitem et iudices nobilium prelibati comitatus Zaladiensis contra memoratum Michaelem in nostram presenciam." Ami meg is történt. (Zalai: II. 148.)

[2] Kapy csal. lt. Mus. 1361.

A király 1346-ban meghagyja a szepesi káptalannak, hogy kézbesítsen egy parancsot „comiti, vicecomiti et iudicibus nobilium de Bars“ és tegyen jelentést az eredményről. A parancs exemtiót tartalmazott Vitéz László és fiai számára Barsmegye hatósága alól. Az alispán, mikor a parancsot neki kézbesítik, darabokra akarja tépni, dühösen fenyegetve a felmutatókat. A főispán (Kónya mester, Bars,- Szepes- és Nógrádmegye főispánja) illető tisztelettel fogadja ugyan a levelet — ut est moris! — de visszaadni vonakodik és kijelenti, hogy a kérdéses ügyben igenis ítélkezni kíván, a királynak szóló feleletét másnapra igérvén. Másnap azonban az eljárt káptalani embert letartóztatja, lovait elveszi, őt magát több izben okmányhamisítónak nevezvén. Következő napon szabadon bocsátja őt, de a levelet magánál tartja és kijelenti, hogy Vitéz László fiai ellen ítélkezni fog, akik azonban magukat az ő illetékességének alávetni nem akarják. Levelüket visszakövetelve, kijelenti a főispán, hogy azt csak a királynak magának adja vissza, de hogy mikor, az nem mondja meg.[1]

1378-ban a garam szent benedeki conventnek meghagyja a király, hogy teljesítsen vizsgálatot Forgách András és társai azon panasza folytán, hogy Barsmegye egyik szolgabirája Bars község birájával és polgáraival „absque litteris regiis“ behatolt egy Korosan-föld nevü birtokukra és ott hatalmaskodást követett el.[2]

A jászói convent 1347. sept. 24-én kelt jelentése szerint Sárosmegye hatóságának egy királyi parancsot kézbesítvén, a szolgabirák annak engedelmeskednek, de az alispán ellenszegül.[3]

Szabolcsmegye hatósága a király parancsa daczára ítéletet hoz Kisajaki Miklós ügyében és azt végre is hajtja.[4]

1351-ben a váradi kaptalan egy tagja megjelenik Szathmár-

[1] Fejér: IX. 1. 417—419.

[2] Fejér: IX. 5. 245.

[3] „Johannes autem filius Kemen vicecomes eiusdem comitatus cum Andrea socio suo ipsas litteras vestras super exempcione iamdictorum filiorum Egidy confectas abstulisset et non restituisset, affirmans eosdem filios Egidy iudicare et suo iudicio astare non postmittere (D. L. 3931.)

[4] „. . . visis litteris nostris preceptorys . . . spretis et parvi pensis adiudicassent“ mondja Lajos király 1368-ban a leleszi conventhez intézett vizsgálati parancsában. (Leleszi convent orsz. levt. Actorum anni 1368. nro. 9.)

megye közgyülésén, hogy Báthori Györgynek Szekeres István ügyére vonatkozó királyi felterjesztő parancsot (transmissio) kézbesítsen Szathmármegye hatóságának. Az alispán erre olyan dühbe jön, hogy felperes szolgáit beiratja a proscribáltak névjegyzékébe,[1] de azután mégis elhalasztja a tárgyalást és felterjeszti az ügyet a curiába.

Ha a hatóság valamelyik tagja nem hivatalos minőségében, — pl. nem a törvényszéken — követett el büntetendő cselekményt, akkor ezt kiemelték jelentésükben a vizsgálatot teljesítő közegek, jelezvén ez által, hogy a felelősség a tettest csupán saját személyében terheli és nem a hatóságot.[2]

A hatósági felelősség egyetemleges levén, a szolgabirák többször ártatlanul keverednek pörbe, melyre okot nem ők, hanem erőszakoskodó alispánjuk ad. Ilyenkor a szolgabirák a maguk salválása végett nyilatkozatot adnak ki, melyben a felelősséget magukról elhárítják. Igy látjuk, hogy midőn Lajos király a szepesi káptalan utján kérdőre vonja a sárosmegyei szolgabirákat, hogy egy vizsgálat eredményéről miért nem teszik meg jelentésüket, a szolgabirák kijelentik, hogy Mihály mester alispán nem engedte meg nekik, hogy a jelentést kiadják.[3] De megtörténik az is, hogy a szolgabirák minden külön vizsgálat nélkül, proprio motu kiadnak nyilatkozatot a saját pecsétjük alatt, melyben a felelősséget magukról elhárítandók

[1] „. . . quibus visis et perlectis idem vicecomes nimium commotus extitisset et furiose notario suo precepisset in registro proscripcionali inseri servientes magistri Georgii . . . . nihilominus tamen causam eorundem . . . iuxta mandatum regium et ad presenciam domini regis prorogassent et transmisissent absque gravamine aliquali vicecomes et iudices nobilium prenatati.“ (Anjou : V. 500—501.)

[2] A lelesz: convent és a váradi káptalan Lajos király parancsára vizsgálatot tartanak András szabolcsi alispán ellen ; a jelentésben elmondják, hogy az alispán a panaszos Lengyel Lászlót „non in sede iudiciaria, sed alias, gravibus vulneribus sauciatum mutilasset.“ 1360-ban. (Kállay csal. lt. Mus. 1298. és 1299. sz. fasc.)

[3] „. . . quod ipsi dictas litteras, prout ipsis de ipsa inquisicione certitudo constitisset, si magister Mychael vicecomes ipsorum admisisset, eidem magistro Laurencio dudum extradedissent“, mondják a szolgabirák, — de most már a király parancsára mégis kiadják. (Mus. Tö. a. 1366. juli 15.)

kijelentik, hogy alispánjuk valamely jogtalan hivatalos eljárásáért solidaritást nem vállalnak.[1]

A megyei hatóság, vagy annak valamely tagja elleni panaszt a királynál kellett előterjeszteni, aki — mint az elősorolt példákból láttuk, mindig valamely egyházi hatóságot bizott meg a vizsgálat foganatosításával.

A vizsgálat nem személyek, hanem a megyei hatóság ellen lévén foganatosítandó, az elrendelő parancs (mandatum inquisitorium) a törvényszék ülésében volt kézbesitendő,[2] történhetett a megyei közgyülésen is.[3]

A megyei hatóságok elleni panaszok állandó fóruma korunkban az országbiró.[4] Ha az országbirói szék történetesen nem volt betöltve, a király az ügyet elhalasztotta addig, mig az országbirói szék ismét betöltetik.[5] Ugy tekinthetjük tehát az országbirót, mint a közigazgatási szervek első fegyelmi hatóságát. Itélet sajnos nem maradt reánk ebből a korból s igy nem tudjuk, hogyan sujtották fennforgó esetekben a megyei hatóságot.

[1] „Nos quatuor iudices nobilium comitatus de Beregh damus pro memoria, quod nos ubilibet et coram quovis iudice confessy sumus et atestamur unanimiter, quod Johannes filius Nicolai de Kerepech vicecomes eiusdem comitatus, literas regales et inquisicionales in quodam suo negocio contra Mathiam et Thomam . . . in sede nostra iudiciaria exhibitas ad se recepit et reservavit indebite et minus iuste et per hoc magister Petrus . . . negocium suum exercere non valuit" 1379-ben. (Kállay csal. lt. Mus. 1695. sz. fasc.)

[2] A veszprémi káptalanhoz intézett parancs hátán a következő feljegyzés olvasható: „Evocacio facta est die in eodem in sede iudiciaria in Tapolcha", Zalamegye hatósága ellen. (Zalai: II. 148.) — és Mus. Tö. a. 1366. juli 16. a szepesi káptalan jelentésében.

[3] Anjou: V. 500. a váradi káptalan jelentésében; Leleszi convent orsz. levt. (Actorum anni 1371. nro. 6.) D. L. 3747.

[4] 1348-ban Szabolcsmegye hatósága ellen a királynői parancs nem teljesítése miatt (Kállay csal. lt. Mus. 879. sz. fasc.), 1361-ben Barsmegye hatósága ellen Bebek országbiró előtt (D. L. 5078.), 1377-ben Szigeti István baranyamegyei alispán elleni per Szepesi Jakab vizsgálóbiró előtt (Zichy: IV 20) Zemplénmegye hatósága elleni per 1372-ben (Zeleszi convent orsz. levt. Actorum anni 1362. nro. 10.)

[5] 1380-ban a király Gömörmegye hatósága ellen folyamatban levő pert az országbiró elhalálozása folytán elhalasztja „in presenciam futuri iudicis curie nostre". (Hanvay csal. lt. Mus.)

II.

A széksértés.

Míg egy részről láttuk, hogy a megyei hatóságot súlyos felelősség terhelte, addig másrészről gondoskodni kellett a megyei hatóság tekintélyének megóvásáról is. Kellett pedig védeni a megyei hatóságot annál is inkább, mert a megye széke előtt a közönség fegyveresen jelent meg és néha megtörtént, hogy a hatóságot valamelyik peres fél megtámadta, amire példa Lőkös szatmármegyei alispán esete 1366-ból.[1] Az ilyen támadást nem a megtámadott személye, hanem a megye hatósága, széke ellen elkövetett sértésnek tekintették. Nemcsak tettleges, hanem szóbeli sértés (rágalmazás, becsületsértés) ellen is védték a megye hatóságát és annak valamely tagja ellen elkövetett rágalmazásért a megye hatósága emel panaszt.[2]

[1] Lőkös alispán „in sede tribunali nobis simul assedentibus iudicando, tunc Nicolaus filius Nicolai de Dománhida coram nobis exsurgendo, *evaginato bicello* ipsum interficere voluisset, in sede sua iudicare intentantem, absque suis delicitis mediantibus, non meritis", mondja Szatmármegye 4 szolgabirája 1366-ban. (Kállay csal, lt. Mus. 1499. sz. fasc.)

Hasonló esetet közöl a leleszi convent vizsgálati jelentése 1375-ből. Ugyanis Ungmegye hatósága panaszt emel a miatt, hogy „cum ipso sabbato proximo . . . . in sede ipsorum iudiciaria more solito sedissent, Johannes filius Dominici de Checher unacum . . . . . famulis suis, diaboiico repletus furore, manibus armatis et potentialiter ad ipsos irruendo, eosdem interficere voluisset, culpis suis non requirentibus", miért is a vizsgálat elrendeltetett s maguk a szolgabirák is felhivattak jelentéstételre s jelentik, hogy a dolog „plenari in presencia nostri in eadem iudiciaria sede hoc modo extitit, quod preallegatus Johannes . . . . ibi ad sedem iudiciariam regie (!) veniendo, nos unacum vicecomite inde expulsit (!) et nulli iusticiam exhibere permisit". (Sztáray: I. 426. és 428.)

[2] Bodrog megye alispánja és szolgabirái panaszt tesznek a király előtt 1350-ben, hogy a kalocsai érsek tisztje az egyik szolgabirót rágalmazta. (Zichy: II. 440.) — A király vizsgálatot rendel Ungmegye hatóságának panaszára, hogy Pálóczi Máté fiai „Simonem notarium eiusdem et iudicum nobilium dicti comitatus quampluries verbis vituperosis et obprobriosis in eorum preiudicium et dedecus pertractassent, per que facta idem Simon de notaria eorum recessisset". (Sztáray: I. 342.)

Széksértés miatt a panaszt a királynál tette meg a megye hatósága.[1]

De nemcsak a megyei székben ülő hivatalnokot védte az ország joga. A megye hatósági tekintélye elkisérte hivatalos teendőiben a tisztviselőt a megye székén kivül is. Hogy milyen sulyosnak tekintették a megyei tisztviselő megsértését a széken kivül is, azt legjobban illustrálja azon vizsgálat, melyet Lajos király a zágrábi püspök és káptalan emberei ellen elrendel egy hivatalos functióban eljárt megyei esküdttel szemben elkövetett hatalmaskodás miatt. A nevezett esküdtet elfogták és bántalmazták. „Unde cum id sit in regno nostro inauditum" — ugymond Lajos király vizsgálati parancsában — „nec debeat huius modi facinus silenciopertran siri, velimusque de hys omnibus cerciori experiri decumento, congregacionibus in dictis comitatibus celebratis". Négy megyében rendel tehát közgyülést, melyre László szalankemeni plébánost, a királyné külön káplánját, Miklós mestert, a királyné udvari katonáját, több királyi embert és hiteles helyi bizonyságot is küld ki, ami kétségkivül azon rendkivüli fontosságot documentálja, amelyet a fennforgó esetnek tulajdonított.[2]

III. FEJEZET.

Részvétel a törvényhozásban.

A középkori rendi alkotmány egyik sarkalatos biztositéka a megyei közönségnek az országgyülésben való részvételi joga. Hogy Mária királyné az 1385. november 8-ra Budára egybehivott országgyülésre már nem fejenként hivta meg a nemességet, hanem csupán minden megye négy képviselőt küldött arra, azt tudjuk a decretumból magából.[3] Nem egészen tisztázott kérdés azonban, hogy mikor szünt meg a megyei nemesség fejenkénti megjelenése

[1] Zichy: II. 440; III. 163—166; 645.

[2] Zichy: III. 163—166.

[3] „Quod cum nos . . . . congregationem generalem, Budae, octavo die festi Ommium Sanctorum, jam praeteriti, celebrassemus, sic videlicet, ut de singulis ipsius regni nostri comitatibus, quatuor potiores nobiles, ad diem et locum praedictos, convenire debuissent". (Kovachich: Sylloge, 54. l.)

az országgyülésen? Hajnik Imre szerint[1] az említett 1385-iki országgyülés az első eset reá. Marczali Henrik szerint[2] az 1351-iki országgyülésen már nem vett részt az egész megye, csak a követek. A kérdést eldönteni bajos, inkább csak feltevésekre juthatunk, semmint igazságokra.

Hajnik állitását nagyon valószinüsíti azon körülmény, hogy Mária királyné decretuma olyan stylusban magyarázza a meghivás módját (sic videlicet), amint csak valami ujitást szoktak magyarázni.

Figyelmet érdemel még, hogy Lajos király 1352. V. Calendas dec. kelt egyik oklevelében egy (talán az 1351. évi) országgyülésről igy emlékezik meg:

„Quod licet nupernis temporibus in congregatione per nostram serenitatem *universis incolis regni* celebrata, dicti incola eregni nostri a nobis instanter petierunt . . .“[3] És ugyanazon napon kelt másik oklevélben: „In nupera congregacione *universis incolis regni* celebrata.“[4] Ezen oklevelek is azt látszanak igazolni, hogy ezen az országgyülésen a nemesség teljes egyeteme részt vett.

Viszont azonban, ha feltevésünk egyetlen támogató adata az oklevél-stylus, akkor nem szabad elfelednünk, hogy az országgyülés Lajos 1351. évi, Mária 1384. évi és 1385. évi decretumában egyaránt „coetus et universitas“-nak neveztetik s hogy a fentebb idézett oklevelek „universis incolis“ kifejezése is csak azt akarja jelezni, hogy az oklevél „országgyülés“-ről beszél és nem tartományi gyülésről, mikor is a nádor a generalis congregátiót pl. csak az erdélyi nemeseknek tartja.[5] Egyszóval a kérdés ma még teljesen el nem dönthető. Nincs kizárva, hogy a Nagy Lajos által, az 1351. évin kivül még kétségtelenül többször tartott országgyüléseken is képviseletileg jelentek meg a megyék.

[1] Hajnik: A nemesség országgyülési fejenként való megjelenésének megszünte, (Értek. a társad. tud. köréből. 1873. II. köt. VIII. sz.)

[2] Marczali: Magyarország története. Bpest, 1904. 6. lap.

[3] Kovachich: Suppl. ad Vestigia I. 281.

[4] Fejér: IX. 2. 153.

[5] „quod in congregacione nostra generali universis prelatis, baronibus nobilibus, siculis, saxonibus, olachis, ceterisque cuiusvis status et condicionis hominibus in dictis partibus Transsilvanis constitutis et existentibus . . . . in persona domini nostri regis . . . in torda celebrata“ mondja Kont nádor 1355-ben. (Anjou: VI. 321.)

V. FEJEZET.

A megye, mint a közigazgatás szerve.

I.

A törvények és rendeletek kihirdetése.

A törvény és a királyi rendelet a közigazgatásba már Nagy Lajos idejében a megye utján jutott be. A megye volt a törvény és a rendelet közzétevésének, kihirdetésének organuma. A királyi rendeletek (mandatum) ezért használták azt a záradékot, hogy a rendelet tartalma nyilvánosan, közhelyeken, kihirdetendő.[1] A kihirdetendő rendelet a megye hatóságához intéztetik.[2] A közhirré tevés legalkalmasabb szinhelye természetesen maga a megyei közgyülés volt.[3] És itt különbség teendő a rendeletek tartalma között. Ha az a nemesi közönséget érdeklő dolog volt, akkor a megyei hatóság parancsot kapott a generalis congregatió egybehivására s a rendeletet tudomásulvétel végett ott hirdette ki.[4] Ellenben ha vásártartási jog adományozásáról,[5] vám- és révjogok szabályozásáról[6] vagy

[1] Et hec volumus per fora et ubique palam facere proclamari. (Zichy: II. 234.)

[2] Super quo ... mandamus ... quatenus in foris et locis publicis in ipso comitatu palam proclamari faciatis" Baranya megyéhez intézett meghagyás. (Anjou: VI. 407.)

[3] „ ... in ipsa congregacione nostra palam proclamari facientes, ut nec ipsi populi de Hydwegh nec alii tributa solvere debentes" vámfizetés nélkül Saghon át ne mehessenek. Kont Miklós Hontnak tartott congregátióján. (Anjou: V. 501.

[4] „ ... igitur volumus" — mondja a megyei hatóság — „ ... quatenus statim acceptis presentibus ... in dictis die et loco in unum convenire et mandatum regium, auditis seriebus litterarum ipsius D. Palatini perficere debeatis, prout de iure fuerit opportunum." (Ars not. 11. p. Kovachich: Formulae, 7. l.)

[5] Sztáray: I. 167., Zichy II. 234., Anjou: V. 216.

[6] Anjou: V. 24.

hadba szólításról[1] volt szó, akkor a parancs nyilvánosan, vásárokon, a megye székhelyén, kihirdettetett. A kihirdetés magyar nyelven történt. Erre enged következtetni az Ars Notarialis 2. pontja, mely elrendeli, hogy a birság behajtását elrendelő levelet a nép nyelvén (in layca lingua) kell felolvasni.[2]

Ami a törvények közzétételének módját illeti, az 1351-iki decretum néhány ránk maradt példányának hátiratáról tudjuk, hogy azok is megküldettek minden megyének. Ezen decretumnak 3 példányát a Magyar Nemzeti Museum levéltára őrzi. Az egyik példány hátlapján „pro comitatu Byhor," a másodikon „comitatus de Beregh" olvasható. A harmadik példányon „comitatus de Sepus" olvasható, míg a szélén „de Ugocha" látható. Ugyanezen példányon áthuzva, de olvashatóan, egykoru irással „Zothmar comitatus" van irva. Nyilván a cancelláriai expeditiónál történtek a hibák.[3] Őrzi végre a decretum egy eredeti példányát a „Magyar Tud. Akadémia" okirattára, melynek hátlapján a megye jelzése az olvashatatlanságig ki van törölve. A törlés alatt csak a „comitatus" szót lehet kibetüzni.[4]

A törvények ezen publicálási módjáról tanuskodik még az Ars Notarialis is, mely azt mondja, hogy Róbert Károly perrendtartása minden egyes megyének megküldetett,[5] de sajnos, azoknak példánya sem maradt ránk.

[1] „Quamquidem proclamacionem per vicecomitem et iudices nobilium ipsius comitatus fieri volumus, ubi comitatu in eodem (proclamacio fieri solet.) Lajos 1343-iki hadba hivó parancsa Szabolcsmegye rendeihez. (Kállay csal. lt. Mus. 613. sz. fasc. — Lajos 1365-iki hadba hivó parancsát Ungmegye rendeihez Tört. tár. II. 186. és Fejér IX. 3470.)

[2] Kovachich: Formulae 2. l.

[3] Mind a három példány Mus. Tö. a. 1351. decz. 11. alatt van.

[4] Ujabban került a Magy. Nemzeti Museum letétei közé a Perényi család levéltára, melyben szintén megvan egy példánya az 1351. évi decretumnak, de ennek a hátán nincs nyoma a cancelláriai expeditiónak.

[5] . . . prout hec et alia et curcius lucidius et limpidius in statutis ipsius D. regis Karuli continentur, que quidem statuta in singulis comitatibus regni Hungarie in literis ipsius D. Karuli conscripta habentur et conservantur." (Ars not. 3. pont. Kovachich: Formulae, 3. l.)

II.

A megye, mint hiteles hely. Megyei levéltár.

1. Ügyletek a megye előtt.

A megye korunkban a közönség perenkivüli ügyeinek és jogügyletkötéseinek forumává kezd válni. A közönség kezdi a megyei törvényszéket felkeresni a káptalanok és konventek helyett. Azért mondja magáról Nógrádmegye, hogy a felek előtte „mintegy" hiteles hely előtt kötötték az ügyletet.[1] Eszközölnek a megye előtt: prohibitiót,[2] osztályt,[3] admonitiót,[4] eladást,[5] elzálogosítást,[6] zálogkiváltást,[7] hitbér és hozomány kihasítást,[8] határjárást,[9] felmérést és becslést,[10] Mint alább látni fogjuk, a választott birák itéleteit a megyei hatóságnak be kellett jelenteni s az adott ki róluk a feleknek bizonyságlevelet. Teljesít a megye igtatást,[11] átir oklevelet.[12] És miként az egyházi hiteles helyek, úgy a megye is kiszállhat a jogügylet szinhelyére, ha a felek betegség, vagy egyébb ok miatt a megye széke elé nem járulhatnak.[13]

Különösen gyakori a megye előtt a kölcsön és egyéb tartozás lefizetése, amit nyugtató levéllel (litterae expeditoriae) tanusít a

[1] „per eosdem tamquam coram capitulo seu conventu aliquali nobis propositum extitit." 1343-ban. (Anjou: IV. 340.)

[2] Soproni: I. 203., Zalai: I. 587., Mus. Tö. a. 1378. febr. 8. és máj. 14., Kállay csal. lt. (Mus. 1365. évből, 1478. sz. fasc.)

[3] Váradi Török csal. lt. (Mus. 1348-ból.), Anjou: V. 210., Soproni I. 205.

[4] Soproni: I. 355.

[5] Anjou: VI. 316.

[6] Anjou: V. 45.

[7] Soproni: I. 369.

[8] Zalai: I. 539., Mus. Tö. a. 1369. juli 14.

[9] Mus. Tö. a. 1346. sept. 29. és 1364. május 1.

[10] Péchy csal. lt. 1346. máj. 8. Mus., Fejér: IX. 5. 237.

[11] Máriássy csal. lt. 1369. Mus.

[12] Anjou: V. 466. és 1360. junius hóban Vasmegye, Mus. Tö. a.

[13] Zalamegye hatósága tanusitja, hogy András özvegye Margit nemes urnő betegsége miatt a megye széke előtt meg nem jelenhetvén, a megye kiküldötte előtt tette meg egy birtok ajándékozására vonatkozó confessióját. (Mus. Tö. a. 1360. jan. 31.)

megye.[1] Néha a király maga is azt hagyja meg a feleknek, hogy a megye előtt tegyenek eleget kötelezettségeiknek,[2] amiben ismét a megye hiteles helyi minőségének elismerése foglaltatik. Egyre jobban emelik a megye hiteles helyi szükségét az ősiség behozatalával mind nagyobb mértékben elszaporodó tiltakozások, melyekkel az ősi birtoknak elzálogosítását és eladását az atyafiak meggátolni törekszenek.

Nem irhatom azonban a megyei szék tekintélyének javára azt, hogy a megyén tartott nádori közgyülésen végrendeletet is alkothattak a felek.[3] Ez nem a megye, hanem a nádor tekintélyén alapult.

Bár azonban a megye széke ekként a valóságban a hiteles helyek közé emelkedik, mindazonáltal tekintélye az egyházi hiteles helyek mellett alárendelt marad. Ezért látjuk azután, hogy a megyei kiadványt a felek „nagyobb hitelesség okáért" az egyházi hiteles hely által is oklevélbe foglaltatják.[4] Ennek oka egyébként abban keresendő, hogy a megyének korunkban még nincs saját pecsétje, a mi kiadványainak hitelességéből sokat levon.

2. *A megyei kiadmányok.*

A megye hatósági jellegének szemléltető kifejezői az általa kibocsájtott oklevelek. Alakjukra nézve a megyei kiadmányok zártak (litterae clausae), vagy nyiltak (litterae patentes.) Privilegiális alaku

[1] Anjou: VI. 364. 420.

[2] 1379-ben Lajos király megparancsolja Kállay Jánosnak és Istvánnak, hogy özv. Kállay Imréné káraiért „coram comite vel vicecomite et iudicibus nobilium comitatus de Zabouch" tegyenek elégtételt. Kállay csal. lt. (Mus. 1685. sz. fasc.)

[3] Kont nádor által 1364-ben Pest és Pilis megyéknek tartott közgyülésen végrendelet alkotás esete fordul elő. (D. L. 5997.)

[4] 1356-ban a szegzárdi convent Pál tolnai alispán itéletlevelét a felek kérelmére „uberiorem ad cautelam" privilegiális alakban átirja. (Fejér: IX. 2540.) Sárosmegye hatósága 1347-ben nov. 19-én kelt oklevelében tanusítja, hogy a felek egy a megye széke előtt folyt ügyben „ex nostra iudiciaria permissione" egyezségre léptek. A felek azután 1348. május 1-én megjelentek a szepesi káptalan előtt és „concordiam et ordinacionem predictam et omnia et singula in eadem expressa vive vocis testimonio in perpetuum, in filios filiorum duratura, presentibus *confirmarunt* et alterutrum presentis in testimonio corroboracionis perpetue dari per nos postularunt." (D. L. 3954.)

okleveleket az anyaország megyéi nem adnak ki.[1] Egyetlen példát találtam reá, hogy egy megyei kiadmány „cyrographum“ alakjában van kiadva (litterae in medio alphabeto intercisae).[2] A megyei kiadmányok hitelessége megkívánja természetesen, hogy azok a kibocsájtók által meg legyenek pecsételve. Ezek a kiadmányok hátlapjukra felragasztott viaszpecséteket (sigillum impressum) viselnek és pedig a fő- vagy alispán pecsétje szokott közbül állani, melyet körülvesz a rendszerint valamivel kisebb négy szolgabirói pecsét.[3] Ezek a pecsétek nem egyebek, mint a tulajdonosaik saját családi pecsétei. Azért történhetett meg pl., hogy Zalamegye alispánja egy megyei kiadmányt, miután saját pecsétje nem volt kéznél, az atyja pecsétjével látott el.[4] Megyei pecsét ebben a korban még nem létezett.

A megyei pecsét kérdésében régibb iróinknál meglehetős nagy confusiót találunk. Ladányi Gedeon már Róbert Károly idejében megyei pecsét létezését állítja.[5] Ez azonban tévedés, mely az 1298: XLVI. t. cz.-nek félreértéséből ered. A kérdéses törvényszakasz igy szól: „1. §. Demum reversi . . . veritate, sub sigillo, per dominum regem eis dato, et collato, ipsius inquisitionis seriem eidem domino regi rescribere teneantur.“[6] Itt a sigillum alatt nem megyei pecsétet, hanem a vizsgálatot vezető közeg által a maga igazolása végett használt „jegyet“ (billog) kell érteni, a minő volt a „sigillum citationis“, amiről alább az idézéseknél bővebben lesz szó. A megyei pecsét sokkal későbbi eredetü, azt csak az 1550: LXII.

[1] A slavon megyékben azonban gyakran találkozunk velük. (Lásd a dolgozat III. részét.)

[2] Liptómegye hatósága egy keresztül metszett „A B C“ jelü oklevélben tanusitja, hogy egy birtokperben a felek választott birák előtt kiegyeztek. 1370-ben. (Fejérpataky csal. lt. Mus.)

[3] A slavon megyék privilegiálisain függő pecsétek vannak. (D. L. 33308., 34645.)

[4] „Presentes autem propter absenciam sigilli nostri, sigillo prefati magistri patris nostri fecimus consignari“ 1375-ben. (Zalai: II. 122.) Máskor ismét kiemelik a szolgabirák, hogy „Presentem autem propter absenciam vicecomitis nostri sigilli, nostris sigillis fecimus sigillare“, Máriássy csal. lt. Mus. 1375-ből. (Abauj m.)

[5] „De más tekintetben fejleni látjuk a megyéket annyiban, hogy már Károly alatt látható a megyei jegyzői hivatal, levéltár és pecsét kezdete.“ (Ladányi: Magyar alkotm. tört. III. kiadás. 67. l.)

[6] Kovachich: Sylloge, 42. l.

t. cz. által nyertek a megyék.[1] Még az 1435: II. t. cz. 4. §-a is csak azt irta elő, hogy minden szolgabirónak „felismerhető“ pecsétje legyen, hogy a többi szolgabiró és az ispán pecséteivel együtt hiteles okleveleket adhassanak ki.

Másik, ugyancsak teljesen hibás nézetet találjuk Haan Lajosnál, aki a következőket mondja:[2] „Ami pecsétjét illeti (t. i. Békésmegyének), valamint más vármegyéknek, ugy Békésnek sem volt hajdan külön vármegyei pecsétje, hanem hivatalos iratokra akkori szokás szerint, a négy szolgabiró ütötte rá pecsétjét, ugy, hogy a négy pecsétnek csak együttesen volt értelme igy:

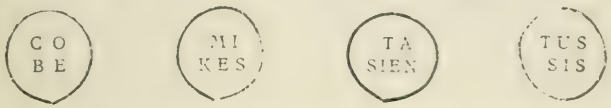

Ilyen négy szolgabirói pecsétnek *nyoma* világosan meglátszik azon hivatalos bizonyitványon, melyet Berenda Márton főispán közgyülésileg kiadott 1329. esztendőben Barlassy Tamás részére, melyet t. Waltherr Géza ur magán oklevél gyüjteményében láttam.“ Munkájának II. kötetében (Diplomatarium, 18. l.) a jelzett oklevél szövege alatt ezt irja: „Látszik rajta *nyoma* négy kis pecsétnek, *valószinüleg* a négy szolgabiró pecsétjeinek.“

Az oklevéltárakban járatos kutató előtt nem kell bővebben fejtegetnem, hogy Haan Lajos a saját phantasiájának esett áldozatul. Az a négy pecsétnyom, — aminőt ezrével lehet látni a középkori megyei kiadmányokon — tényleg a négy szolgabiró pecsétjének a nyoma, de azok a szolgabirák saját családi pecsétjei voltak.[3] De széthasított közös szolgabirói pecsétek csak a mohácsi vész után kezdenek föltünni.

Még csak néhány szót a megyei kiadmányokról kultur-történeti szempontból. A középkori megyei kiadmányok jellemzésére szolgáljon, hogy azok a diplomatikus — rémei! Pongyola oklevél szöveg, kusza mondatszerkezet, criminális, barbár latinság és kétségbeejtő paleographiai irás — ezekről lehet a megyei okleveleket felismerni. Egy tenyérnyi megyei kiadmány kibetüzése sokszor több fejtörésbe kerül, mint egy kötetre való cancellariai vagy káptalani kézirat!

[1] „Sigillum singuli comitatus habeant.“

[2] Haan: Békésmegye hajdana, I. 51. l.

[3] Ilyeneket elég jól megőrzött a Nemz. Museumban őrzött Kállay levéltár.

3. A megyei levéltár.

A megyei levéltárak szervezését már az 1298: XLVIII. t. cz. elrendelte.[1] Nyomait látjuk az Ars Notarialisban[2] is, de ha tekintetbe vesszük a megyék fentvázolt hiteles helyi működését, hogy továbbá a megyei széken történt birságolásokról és a levelesítésekről (proscriptiók) registrumokat vezettek a megyék, hogy korunkban már megyei jegyzői hivatal létezik, akkor nem kételkedhetünk benne, hogy ilyen megyei levéltárak tényleg léteztek. Sajnos — talán a gyakori székhelyváltoztatások miatt — majdnem valamennyi elpusztult az idők folyamán, kimondhatatlan kárára a történettudománynak!

III.

A megye mint gyámhatóság.

A magyar király legszebb felségjoga, hogy ő minden özvegyek és árvák védelmezője és gyámolítója.[3] A király természetesen nem személyesen gyakorolja ezen felségjogot, hanem a megyékre ruházza át. A király az oklevelekben értesíti a megye hatóságát,[4] többnyire azonban csak a megye fő- és alispánját,[5] hogy N. N. özvegyet vagy árvát pártfogásába fogadta és ennélfogva elrendeli, hogy az illetőt

[1] „Omnia etiam instrumenta, in curia regia, per dominum palatinum, vel iudicem curiae, aut alios iudices ordinarios, in factis criminalibus adiudicanda, coram dictis duodecim iuratis nobilibus, in sede vice-comitis deponi debent." (Kovachich: Sylloge, 43. l.)

[2] Ars Not. 3. pont.

[3] „. . . et quia viduarum et orphanorum regni sua regia celsitudo protector esse ex officio sui regiminis deberet atque tutor" mondja Miklós nádor 1349-iki oklevele (Anjou: V. 310); — „. . . Nos itaque, qui ex suscepti regiminis officio nemini, specialiter puplicis orphanis et viduis, quorum tutores specialius existere dignoscimur, in eorum iuribus deesse volentes, . . ." mondja Lajos király 1355. febr. 22-én kelt oklevele. (D. L. 4492.)

[4] Máriássy csal. lt. Mus. 1382.; Fejér: IX. 5. 592.

[5] Zalai: I. 512.; Anjou: V. 338.; D. L. 5144, 5146.; Zalai: I. 512.; Soós csal. lt. Mus. 1349-ből; Kossuth csal. lt. Mus. 1359-ből; Szinyei-Merse csal. lt. Mus. 1353-ból.

mindenkivel szemben, védelmezzék meg a király nevében.[1] Ezen királyi tutela és protectio közvetlenül azt eredményezte, hogy adott esetben a gyámolított személyt ért jogsérelem miatt az illető főispán emelt panaszt. Igy látjuk, hogy Abaujmegye főispánja Pethő özvegye érdekében a generális congregátión emel panaszt.[2]

A későbbi korban a királyi védelembe fogadó levél (litterae protectionales) alapján a pártfogolt kérhette, hogy őt királyi prókator védelmezze,[3] de korunkban ennek még nincs nyoma.

A főispáni gyámhatóságot azonban elrendelhette a király ilyen királyi tutela és protectio nélkül is és nemcsak özvegyek és árvák, hanem pl. egyházi birtokok jobbágyai érdekében is.[4]

Kiskoruaknál ez a gyámi védelem a törvényes kor eléréseig terjedt.[5] Lehetett általános, vagy egyes ügyre vonatkozó, mint az idézett oklevelek mutatják.

A megyei hatósági gyámságnak ugy látszik nem volt helye akkor, ha a kiskoruaknak élő atyai rokonsága (patrueles) volt, sőt ilyen esetben a király a már elrendelt gyámi hatóságot is megszüntette. Érdekes azonban, hogy a kiskoruak vagyonának sem állagát, sem hasznait nem bizta az atyafiakra, hanem egy olyan nemes gazdatisztre, aki már a kiskoruak atyjánál is szolgált volt.[6]

[1] „in nostram regiam recepimus proteccionem et tutelam specialem et vice persone nostre tue commisimus proteccioni et tutele; quapropter fidelitati tue . . mandamus, quatenus predictam nobilem dominam . . . vice persone nostre regie ab omnibus indebite molestare . . . volentibus . . . tueri debeas, . . . hoc idem iniungimus comitibus in ipso comitatu in futurum constituendis", mondja Lajos király 1349-ben Sárosmegye főispánjához intézett parancsában, Chcel özvegye és fia érdekében. (Anjou: V. 338.)

[2] „. . . sibi, qui ex eiusdem regie serenitatis gracia comitatum ipsius provincie Abavywar gubernaret, de predicto nocturno spoliatore domus dicte nobilis domine, relicte Pethew . . . commisisset plenissimam et meram indagare veritatem" mondja Pohárosi Péter abaujmegyei főispán a megyei közgyülésen 1319-ben. (Anjou: V. 310.)

[3] Hajnik perjog: 185. l.

[4] A borsmonostori apát és népe védelmét Lajos király 1370-ben a községi várnagygyal szemben Sopronmegye fő- és alispánjára bizza. (D. L. 5822.)

[5] István zalamegyei főispánnak a király meghagyja, hogy Rezneki György kiskoru fiait bizonyos birtokokban többi osztályos rokonaik ellen védje meg, törvényes koruk elértéig. (Zalai: I. 540.)

[6] Ezért mondja Lajos király Szabolcsmegyéhez intézett Parancsában, hogy ámbár régebben néhai Nagysemjéni Lengyel Lőkös kiskoru árváit és azok vagyonát a megye gyámi hatósága alá helyezte, mégis mivel Ubul mester,

A megyei hatósági (fő- vagy alispáni) gyámságot nemcsak a király, hanem a királynő, sőt némely esetben István herczeg is elrendelte olyanok felett, akiket protectiójába fogadott.[1]

Ime a későbbi megyei árvaszékek első nyomai, melyekből a Werbőczy korabeli „rendelt gyám" (tutor dativus) intézménye alakul ki, de amely még a Tripartitumban is mint a királyi felségjog folyománya szerepel.[2]

Erdélyre nézve meg kell jegyeznünk, hogy ott a király nem a főispánokra, hanem a vajdára szokta a gyámságot bizni.[3]

IV.

A megye a pénzügyi közigazgatásban.

I.

Középkori adózásunk történetét mély homály fedi. Némi világosság mégis Nagy Lajos korától dereng a kérdés felett, mióta t. i. a megyék beléletébe jobban belélátunk. Az államháztartás két legfontosabb momentumába, az adó kivetésébe (kirovás = dicálás) és az adó behajtásába (exactio, collectio, innen collecta) a megye

Mihály és István a kiskorunak atyai ágon rokonai, „ideo nunc ipsorum gubernacioni dictos filios Leukus duximus submittendos, ita videlicet, ut ydem in nullo extendant manus suas ad possessiones et reditus ac proventus ipsorum puerorum, sed duntaxat a propria et ab aliorum potencia eosdem tueantur et precise, habita inter se deliberacione unanimi, constituant unum antiquum nobilem et prudentem famulum condam ipsius Leukus et nunc filiorum suorum, qui eos vice patris alat, foveat, gubernet et protegat. Quocirca fidelitatem vestram requirimus, quatenus dictos pueros sub proteccione premissa secundum nostram prelibatam disposicionem dimittatis permanere, salvo, ut si fuerint inpediti, aliud deliberabimus de facto puerorum predictorum." — Kállay csal. lt. Mus. 1377-ből. (1657. sz. fasc.)

[1] 1350-ben István herczeg Váthkai Dezső fiait, ezek Váthka nevü faluját és jobbágyaikat Lendvai Miklós zalamegyei főispán pártfogásába ajánlja s őket „viceque persone nostre vobis protegere commisimus". (Zalai: I. 501.) Ugyanő a 1350-ben a bursi Szent-Bernald szerzeteseket és jobbágyaikat fogadja védelmébe s őket a vasmegyei alispán gyámsága alá helyezi. (Anjou: V. 386.)

[2] H. K. I. 115. cz. 2. és 3. §§.

[3] Példa reá Péter erdélyi alvajda oklevele 1348. decz. 24-ről; D. L. 30384.

tevékenyen befolyt. Bár maga az adótörténet kivül esik e dolgozat keretén, meg kell jegyeznem mégis, hogy a homály egyik főoka a középkori nomenclatio rendkivüli zavarossága, amelyhez még hozzájárul a megyék barbár latin szógyártása. Innen van az, hogy nem tudjuk precise megállapítani még azt sem, mit értettek a „collecta" kifejezés alatt? Mi különbség van egyszerü collecta és „magna" collecta között? Valószinü különben, hogy e téren még az Anjoukorban sincs megállapodás s a „collecta" gyüjtő fogalmat leghelyesebben az „adó" általános kifejezésével jelöljük.

Nagy Lajos korában az államgazdaság két legfőbb bevételi forrása a Róbert Károly által rendszeresített „kamara-nyereség" (lucrum camerae) és az ő maga által az 1351 : VI. t. cz.-el behozott hadi adó, a „kilenczed" (nona). Az államkincstár főjövedelmeihez számítandók még a városok által fizetett „taxák". Végre az adónemek egyik főfaját képezte a papi tized (decima).[1] Ezen adónemek közül készpénzben fizették a lucrum camerae-t és a városi taksát. A lucrum camerae mennyisége portánkint számíttatott és egységét megállapította a törvény.[2] A városi taksát a városok privilegiuma szabta meg. A tized és kilenczed természetben fizettetett. A termesztmény beszedésekor a termelt mennyiségből előbb $^1/_{10}$ részt az egyházi és a maradványból $^1/_9$ részt a hadi adóra természetben szedtek be. Ezenkivül létezett a rendkivüli adó, amit hadviselési költségekre szedtek be.

Ezek előre bocsájtása után lássuk, mi befolyása volt a megyéknek az egyes adónemek kirovása és beszedése körül.

A lucrum camerae portális adó levén, szükséges volt tudni, hogy hány adóköteles jobbágytelek volt az országban. E végből az ország 8—10 kamarai ispánságra (comitatus camerae) volt felosztva.[3] A kamarák ispánjai minden egyes megyére kiküldték a

[1] Egyéb Anjoukori adónemek (collecta marturinarum, nyest-adó, taxa extraordinaria, terragium, descensus, ajándékok stb.) tekintetében v. ö. Illés: Az Anjoukori társadalom és adózás. Bpest 1900.

[2] Az 1351 : IV. t. cz. értelmében minden egész jobbágytelek után 3 garas volt fizetendő.

[3] Lajos király meghagyása „magistro Nicolao de Zothmar comiti camerarum suarum de Syrimia et de Quinqueeclesiis et magistro Ipolito castellano de Arva, comiti camerarum suarum de Buda et de Strigonio". (Anjou : IV. 349.)

maguk rovóját (dicator),[1] akik az adóköteles portákat összeirták a megyei hatóság közbenjöttével. A kiküldött szolgabiró jelentést tett a megye széke előtt, hogy az illető községben hány adóköteles portát talált.[2]

Elkészülvén ekként az adóköteles porták lajstroma, a megye közgyülést tartott, melyen a tulajdonképpeni kirovás és a beszedés iránti határozat meghozatott. Erről tanuskodnak az Ars Notarialis közgyülési meghivói.[3] Valószinü, hogy a kamaranyereség összegére nézve a megye közönsége és a kamarai ispánok között rendszerint egyezség jött létre. Ilyennek példáját tanusítja azon oklevél, melyet Miklós nádor az 1351. szeptember 26-án Szerémmegyének tartott közgyülésből kiad. Ebben ugyanis a köi káptalan bizonyitotta, hogy egyfelől a kamarai ispán, másfelől Bács- és Szerémmegyék között a lucrum camerae tekintetében olyan megegyezés jött létre, hogy minden jobbágy curia után 40 banális, vagy bécsi dénárt fognak fizetni,[4] mig ellenben Valkómegye közönsége nem egyezett ki.

[1] Ezt tanusítják a fennmaradt lucrum camerae-nyugták. „Nos Hanus dictus de Luchunch dicator de Camera Zathmariensi significamus, quod villa Luk Thome, de lucro camere nobis persolvendo satis fecit. Unde commisimus ipsam expeditam". (Kállay csal. lt. 1344-ből, Mus. 724. sz. fasc.) L. még a 725. számot és több más ezen családi levéltárban előforduló nyugtákat. — A szövegben előforduló személyi és helységnév s a kelet a többitől elütő tentával és ugy van irva, hogy rögtön felismerhető a nyugták blanketta minősége. Érdekes diplomatikai adat, hogy az első hazai blanketták (ürlapok) — adónyugták voltak!

[2] Szatmármegye hatósága tanusítja, hogy „magister Stephanus . . . . de Radalph . . . nobis dixit protestandó, quod hoc anno famuli camerari (!) cussorum denariorum villa (!) suam predictam Radalph coram Abraam Magnam (!) unum ex quatur (!) iudicibus non dicari iuste modo (!) voliussent sed seipsum iracundum (?) fecissent et de ipsa villa recessissent et dicari noluissent, petensque nostrum hominem ad requisicionem sue veritatis coram (quorum?) in presencia ipsam villam iusticia mediante dicarent. Nos vero Jakobum Magnum de Thereche transmisimus, qui demum ad nos reversus nobis dixit et retulit, quod ultra in ipsa villa Radalph portas dicari non invenissent iuste dicando, nisi tredecim portas et illas exigendo illis camerario (!) persolvere voluissent et idem camerarii illos denarios recipere noluissent, sicut eciam idem Abraam Magnus predictus similiter nobis dixit affirmando" (Kállay csal. lt. Mus. 1360-ból, 1307. sz. fasc.)

[3] „Cum nos super negotio exactionis lucri camerarum D. Regis . . . una vobiscum tractare debeamus necessario" mondja a megyei hatóság a közönségnek szóló meghivó levélben. Ars Not. 11. p. (Kovachich: Formulae, 7. l.)

[4] „ . . . ut predicta universitas nobilium et alii cuiusvis condicionis et

Ami magát a behajtást illeti, arról most idézett oklevelünk csak annyit mond, hogy az magának a kamarai ispánnak (illetve exactorainak) fizetendő („ipsi comiti camere regie") de kétségtelen, hogy annál a megye hatósága épp ugy közbenjárt, mint a papi tized behajtásánál, amint azt alább látni fogjuk.

A kilenczed (nona), hadi adó volt. Kitünik ez magából az 1351. VI. t. cz. 3. §-ából.[1] Még inkább kiemeli ezt Lajos királynak 1370. aug. 1-én Győrmegye hatóságához intézett oklevele.[2] Ez az adó természetben volt fizetendő,[3] minden termesztmény és bor után. Azonban már 1352-ben módosította a király a törvényt és a kilenczednek készpénzben való befizetését rendelte el.[4] Ez folyománya lehetett annak, hogy némely helyen egyezség utján készpénzben megváltották a tizedadót,[5] már pedig a 9-ed és 10-ed együttesen volt fizetendő, — és pedig előbb a tized s a maradvány kilenczede azután szedetett be. Állandó maradt-e ez a változtatás, nem tudjuk, de az tény, hogy 1371-ben Lajos király meghagyja a Pechöl melletti szabadhegyi nemeseknek, hogy boruk kilenczedét (tehát természetben) Benedek mester kezeihez szolgáltassák ki.[6]

Volt-e a megyéknek valami szerepük a kilenczed behajtása körül, azt nem tudjuk; okleveles emléke nem maradt fenn, valószinüleg nem volt, mert ez az adójövedelem a földesuré volt.

Ami a rendkivüli hadi adót (subsidium) illeti, az már dicálás

status homines comitatuum Bachiensis et Scyrimiensis predictorum possessiones habentes cum eodem comite camere regie de singulis mansionibus seu curiis iobagiorum suorum . . . in quadraginta denariis banalibus vel viennensibus pro lucro camere ipsi comiti camere pro solvendis convenissent et pactando solvere assumsissent." (Anjou: V. 517.)

[1] „. . . . et ipsi regnicolae nostri nobis fidelius possint famulari."

[2] „Nos igitur . . . de utiliori cauciori et commodiosiori statu regnicolarum nostrorum . . . providere cupientes, ut eo prompcius, quo diligencius maiestati nostre prompte fidelitatis constancia assurgere valeant atque possint, . . . statuimus" stb. (Hazai: III. 189.) V. ö. Pór Antal: Az Anjouk: 222. l.)

[3] „Nonam partem omnium frugum suarum et vinorum suorum." (1351. VI. t. cz. pr.)

[4] „. . . . ut sicut temporibus progenitorum nostrorum . . . solutio decimarum fiebat, vel solita erat fieri in pecunia, sic et *hoc anno* . . . persolvatur." (Fejér: IX. 2. 143.)

[5] Károlyi: I. 373., Hazai: I. 184., Fejér: IX. 1640.

[6] Fejér: IX. 4. 332.

tárgya volt, ami megyei közgyülésen történt.[1] Az Ars Notarialis közgyülési meghivó szövege magyarázza ezen adó természetét is: „collectarum . . . . impositarum.“ Ez tehát határozott összegben octroyáltatott a megyére s igy a közgyülés feladata volt az arány-kulcs megállapitása és a beszedés módja feletti határozás. Analog példája ennek a Lajos király által 1347-ben „universis civitatibus regalibus et reginalibus, item villis liberis“ ráutalt „subsidium“-szedési parancs.[2]

Az ilyen subsidium (magna collecta?) beszedése végett megbizottakat is küldött ki a király több vármegyére, igy 1381-ben János semptei várnagyot.[3] Az erdélyi részekben különben állandóan a várnagyok és tisztek (officiales) teljesitették ezen functiót.[4]

A papi tized beszedése rendesen természetben történvén, a megyei hatóság interventiója szükséges volt. Hogy a tizedszedés csak a megyei hatóság közbenjöttével történhetett, azt már a 1291: XXVI. t. cz. 4. §-a elrendelte.[5] És pedig mind a püspökök részére, ha a fizetők késedelmeskedtek,[6] mind pedig a közönség részére,

[1] „Cum nos super receptione et exactione collectarum pro presenti expeditione seu exercitu domini nostri regis in regnorum Italia habfta et instaurata, per D. Elizabeth . . . impositarum una vobiscum tractare debeamus“ szól a megye közgyülési meghivója. (Kovachich: Formulae, 7. l.) Olvassuk Küküllei krónikájában (Turóczinál, cap. IV.) „Cucurrerunt igitur exactores ad omnes comitatus . . . per totum regni circuitum, predictam pecuniam ex integro exegerunt.“ Ez esetben a pápának igért 44000 márka ajándékról volt szó.

[2] Kovachich: Vestigia, 185. l.

[3] „ . . . tempore exaccionis magne nostre collecte super iobagiones nostros in toto regno nostro imposite, pro qua quidem collecta exigenda idem magister Johannes in certis comitatibus per nos fuerat constitutus.“ (Mus. Tö. a. 1381. május 1.)

[4] Teleki: I. 148.

[5] „Et decimator non per se, sed cum homine parochialis comitis dicare debeat.“ (Kovachich: Sylloge, 22. l.)

[6] Év nélkül 1350. körül. „Jacobus et Paulus magistri fili (!) Dause condam palatini comites de Zaboulch magistro Emerico filio Symonis nostro proximo et vicecomiti de Zabolch presentibus damus in mandatis, quatenus ut receptis mox presentibus si quis *decimas anni preteriti dicatas in comitatu* de Zabolch actenus domino *episcopo Agriensi* solvere non curasset, gravamínibus iudiciorum, similiter aliquis decimas agnorum anni in presentis (!) solvere et dare non curaret, cum pondere et gravamine iudiciorum exigas et auferri facias super tales rebelles, qui litteris domini nostri regis obedire et aquiescere noluerint in premissis. (Kállay cs. lt. Mus. 47. sz. fasc.)

ha a dicatorok akadékoskodtak. Utóbbi esetben a megye testimoniuma előtt kimérték a decimát és hátrahagyták a földeken.[1]

A városok adóját a megye főispánja szedte be,[2] és számos panasz maradt fenn az oklevelekben, hogy a főispánok túlzott adókat csikarnak ki a városoktól, miért is a király őket ettől eltiltja.[3]

Az adók behajtása sokszor akadályokba ütközött; a jobbágyok elrejtették jószágaikat, hogy az adószedéstől megmeneküljenek,[4] majd insultálja az adószedő őket, ami ellen a megye széke előtt keresnek elégtételt.[5]

II.

Igen fontos dolog az Anjoukori államháztartásban az uj pénz forgalomba hozatala, a tulajdonképpeni szülője a kamaranyereségnek. A pénzt meg kellett ismertetni, a régit pedig a forgalomból be kellett vonni. Mindeme fontos actusoknál a megyének kiváló

[1] 1358. aug. 23. Szabolcs megye hatósága bizonyítja, hogy Kállay István mester megjelent a megye széke előtt „petens a nobis hominem coram quo iuxta deliberacionem baronum regni Hungarie decimas de frugibus, quas ipse et iobagiones sui intra metas possessionis Hudas seminassent, Briccio et Lorando dictis Cantor extradare tenerentur. Nos vero iusticie peticionis eiusdem annuimus, misimus Abraam magistrum" stb. akik visszatérve jelentik, hogy ők Bereczket és Lorándot „ad exigendum predictarum decimarum István mester semel secundo et tercio evocasset, ipsique non venissent, idem magister Stephanus in presencia ipsorum de frugibus suis proprys et de frugibus iobagionum suorum, quas in terris prefatorum Briccy et Lorándy ut per ipsos (. . . . .) iustas et veras decimas ibidem et in eodem locys ut decreverant relinquissent et relinquit." (Kállay csal. lt. Mus. 1189. sz. fasc.)

[2] Zichy: IV. 22.

[3] „ . . . quod vos collectam superfluam et indebitam velletis exigere super ipsis, per quod ipsa villa nostra compelleretur desolari," — inti Erzsébet Himfy Benedeket, Szatmár és Ugocsa megyék főispánját. (Mus. Tö. a. 1361. apr. 8.) és Zalai: II. 174.

[4] János semptei várnagy: „duos boves cuiusdam iobagionis . . . ad possessionem dicti Ladislay . . . afugatos et a solucione ipsius collecte occultatos recepisset." (Mus. Tö. a. 1381. maj. 1.)

[5] Sárosmegye hatósága előtt Pertolthy Demeter harmad magával esküt tesz arra, hogy Lőrincz mester adószedőt „in processu exaccionis seu dicacionis ipsius lucri camere non vituperasset" (Mus. Tö. a. 1369. juni 11.)

szerep jutott, mint azt az Ars notarialis-ból tudjuk.[1] A király parancsot intéz ilyenkor a megye hatóságához, hogy valahányszor a pénzverde ispánja kívánja, mindannyiszor küldjön egy vagy két szolgabirót a megye összes vásáros helyeire (ad omnia loca forensia) és ott a király parancsát hirdesse ki és az uj érmeket mindenütt hozza forgalomba (ubique patenter cambire et currere faciatis). Ha pedig a kamaraispán megbizottjának valami panasza lenne, arról a megye tegyen jelentést a királynak. Nagyon jellemző, hogy az Ars Notarialis szerzője ilyen megyei relátió formulája gyanánt egy olyan esetet közöl, mikor az egri piaczon az egész pénzváltó bizottságot szörnyen megverték, azt a bizonyos asztalt, (amelyre már Róbert Károly 1342-iki Decretuma 3. §-a értelmében nyilvánosan ki kellett rakni az érmeket) felfordították és a pénzt széjjel szórták.[2] Az ilyen pénzbeváltási műveletek — még régebbről — indokolt ellenszenvet tudtak kelteni a közönség körében.

III.

A vámjövedelem kezelése körül a megye hatóságának nem igen jutott szerep. A földesurak a maguk vámját saját embereik által szedték be és ugyancsak a saját tributariusaik utján hajtották be a főispánok a királyi vámjövedelmeket is.[3] A megye még csak a vámhelyeket sem tartotta evidentiában, amit onnan tudunk, hogy mikor 1351-ben Szatmár és Ugocsa megyék közgyülésén András főispán ellen panaszt emeltek azon a czimen, hogy nevezett László alispánja által egy bizonyos uton jogtalan vámot szedet, akkor a szolgabirák hit alatt vallották, hogy emberemlékezet óta szabad volt azon az uton az átjárás és csak András főispán bitorol vámszedési jogot az utszolgalom sérelmével.[4] A megyei evidentia tehát a szolgabirák memoriáján alapult. Nem csoda, ha ilyen körülmények között folytonos volt a visszaélés és egyre-másra találkozunk okleveleinkben a vámzsarolások miatti panaszokkal. De viszont a

[1] „Alia forma regalis super materia, quando opponuntur in regno novae monetae." (Ars. not. 28. pont. Kovachich: Formulae 19. l.)

[2] Ars not. 29 pont. (Kovachich: Formulae, 20. l.)

[3] „ . . . loca tributorum regalium apud manus nostras habitorum" mondja 1375-ben János győri főispán (Fejér IX. 5. 79.)

[4] Fejér: IX. 2. $^{118}/_{119}$ l.

közönség sem volt válogatós a kibuvók használásában. Kerülő utakon iparkodott a vámfizetéstől megszabadulni. És itt már akadt teendője a megyei hatóságnak. Igy látjuk, hogy Kéméndi Miklós és Jakab panaszt emelvén a Nyomja nevü birtok vámjövedelme megcsonkítása czimén, Miklós bán Baranyamegye főispánja megparancsolja alispánjainak, hogy rendeljenek ki panaszosok mellé „hominem vestrum, nobilem et possessionatum“ aki segítségével az álutakon utazókat letartóztathassák.[1]

V.

A megye a hadügyi igazgatásban.

Dolgozatomnak kötött „marche-route“-ja van. Okleveles alapon kell épülnie. Ki van belőle zárva minden olyan combinatio, mely mások munkájára támaszkodik. Sehol oly szegénynek nem érzi magát az iró, mint éppen a hadügyi igazgatás történetének terén. Szalay azt mondja:[2] „Károly alapját vetette az ugynevezett banderialis rendszernek, — fejleményeiről alább leszen szó.“ De azután megfeledkezve igéretéről, hallgat a kérdésről. Horváth Mihály[3] már mond valamit. Szerinte korunkban a honvédelem egyik elemét a zászlósurak bandériumai alkotják; másik eleme a nemzeti derékhad, mely „vármegyei bandériumokra oszlott,“ azaz megyénként, a vármegye zászlói alatt ment . . . a táborba. „E vármegyei banderiumok alkotó részét tették a kisebb birtoku nemesek s azoknak bizonyos számu jobbágyai, legtöbbször 20 jobbágy után egy.“ Honnan veszi Horváth ezen állitásait, azt nem sikerült kipuhatolnom, ő maga forrásokra nem hivatkozik. Egyedüli forrása ugy látszik a saját akadémiai székfoglalója volt,[4] melyben igazán megdöbbentő pontatlansággal Lajosnak tulajdonítja azon 1399-ben kelt parancsot, melylyel Zsigmond király meghagyja a hadköteles nemesek és

[1] Anjou: VI. 407.

[2] Magyarország tört. II. 173.

[3] Magyarország történelme, II. kiadás, Pest 1871.

[4] Horváth M.: A magyar honvédelem történeti vázl. Akad. ért. VI. köt. 321. l.

jobbágyok conscribálását, elfeledve, hogy Nagy Lajos 1382-ben meghalt!

Lássuk tehát, van-e Nagy Lajos korában megyei banderium? Forrásul első sorban az egykoru Villáni krónikáját használjuk fel és néhány oklevelet.

Villáni a következőket mondja:

„A magyar igen nagy nemzet és csaknem valamennyien megyék (bárságok) igazgatása alatt állanak. Ezeket a bárságokat nem töltik be örökösen vagy élethossziglan, hanem a király (az ur) akaratától függ azoknak adományozása, vagy elvétele. Régi szokásuk megállapítja, minden ur és község hány lovast köteles kiállítani, ha a király hadat vezet vagy indít, ugy hogy a lovasok számát és a szolgálat idejét illetőleg mindenki tudja, mi a kötelessége. És ezért az uruk felszólítására rögtön halogatás és huzavona nélkül, mindjárt meg is indulnak, azért mert a község vagy a főur előre készen tartja azokat, kik szolgálni tartoznak."[1]

Ezen állítások hitelességéhez nem fér kétség. Csak az értelmezésben legyünk elég óvatósak. A krónika szerint a hadba hivó parancsra felkél a had. Lássunk elsőbben is egy ilyen hadbaszólítást. 1343. Lajos kir. „fidelibus suis universis prelatis, baronibus, comitibus, castellanis, nobilibus et alys cuiuscunque status, conditionis et preheminencie hominibus *in comitatu Zabouch constitutis* exercituare debentibus" meghagyja, hogy május 8-ig „vos more hominum exercituancium" katonai fegyverekkel és minden szükséges szerelményekkel ugy szereljék fel magukat, hogy a jelzett napon nobiscum proficisci et egredi készek legyenek. „Et hec volumus per loca publica palam proclamari. Quamquiden proclamacionem per vicecomitem et iudices nobilium ipsius comitatus fieri volumus, ubi comitatu in eodem [kimaradt: proclamacio fieri solet.]"[2]

Okleveles adataink tehát igazolják Villányit. Látjuk, hogy a haderő tényleg megyénként csoportosul és hogy a hadkötelezettség régi szokáson alapul. De az okleveles adatok azt is mutatják, hogy ez a felkelő had nem volt megyei banderium, hanem a nemesi felkelés. Ez pedig igen különböző dolog. Az Anjouk alatt az ország

[1] Villani Máté krónikája. VI. köt. 54. fej. (Ered. és ford. közli Marczali: A magyar tört. kutfői. 225—230. l.)

[2] Kállay csal. lt. (Mus. 613. sz. fasc.)

hadereje hármas tagozódást mutat. Első csoportba tartoznak a királyi hadak. Ha ez nem elég, jönnek a zászlós urak banderiumai. Ezeket a főurak a saját költségükön tartották.[1] Ha ez sem volt elég, következett a nemesség felkelése, mely régi szokás és törvények által szentesített kötelezettsége volt a nemességnek, az ország határain belül.[2] Megyei banderiumról azonban nincs szó benne.

Valamivel többet közöl Lajos királynak 1365-ben Ungmegye rendeihez intézett hadba hivó parancsa,[3] mely szószerint a fenti parancs szövegét reproducálja. Azután pedig igy folytatja: „si vero aliqui ex vobis fictis occasionibis et pretensis subterfugiis se ab huius modi nostris processibus abstrachare et absentare voluerint, extunc vobis comiti et iudicibus nobilium dicti comitatus de Ung sub pena privacionis honorum et amissio (ne bonorum) vestrorum committimus et mandamus, ut omnes illos dicti comitatus nobiles ac alterius status homines excercituantes a dicto nostro exercitu secus . . . tim nobis fideliter et absque quorumlibet favore rescribere debeatis", akiknek megbüntetését a király magának fentartja. „Et hec volumus in dicto comitatu ubique palam proclamari."

Ez az oklevél tehát vagyoni felelősség (hivatal- és vagyonvesztés) terhe alatt teszi kötelességévé a megyei hatóságoknak, hogy minden hadköteles bevonulásáról gondoskodjék. Sajnos éppen a legérdekesebb helyen hiányos az oklevél és igy többet meg nem tudhatunk belőle s különösen arra nézve, hogyan tartotta nyilván a megye a hadköteleseket, tájékozatlanok maradunk továbbra is.[4]

Azt azonban, hogy a megyei banderiumok csak Nagy Lajos

[1] Számos oklevelünk tanuskodik erről. Igy 1360-ban Lajos király birtokot adományoz „non suis parcendo expensis nec persone pro exaltacione nostry regy regiminis et honoris incremento." (Orsz. levt. Dipl. oszt.); 1370-ben Németh Jánosnak adomány, mivel saját költségén vezetett hadsereget Itáliába (Fejér: IX. 1. 778., 1351-ben Nagymartoni Lőrincz és Nyklinus fiainak, mivel a lythvánok ellen saját költségükön sereget vezettek. (Fejér: IX. 2. 139.)

[2] „Si vero exercitus super regnum venerit, universi et singuli, ad defensionem patriae contra inimicos se opponere teneantur." (1231: XVI. t. cz. 1. §. Kovachich: Sylloge, 6. l.)

[3] Magy. Tört. tár II. 186., említi Fejér: IX. 3. 470.

[4] Hogy a hadkötelesek összeirását csak Zsigmond kezdette meg 1399-ben, azt a 44. lapon idézett oklevélből tudjuk. Ugyanennek az indokolásából kiderül az is, hogy ez a lajstromkészítés ujitás, tehát nem volt meg Nagy Lajos alatt.

után keletkeznek, megállapíthatjuk Zsigmond király 1433-iki katonai regestumából.[1] Mert mit jelent a megyei banderium? Jelenti a megyei nemesség megváltását a személyes kötelezettség alól,[2] már pedig ezt az 1433-iki regestum éppen mint szükséges ujítást kivánja meghonosítani, a czélszerütlennek mutatkozott generalis exercitus helyébe.

Azt azonban a regestum 5. §-ából megtanulhatjuk, hogy a megye nemessége már hajdan is (tehát korunkban is) a saját főispánja vezetése alatt vonult harczba (sicut fuit antiquitus consuetum), amivel különben ismét Villani állításai nyernek megerősítést.

VI. FEJEZET.

A megyei igazságszolgáltatás.

I.

A nádor vidéki biráskodása.

I.

Róbert Károly ideje alatt a nádori vidéki biráskodás nem emelkedik azon hatalmas országos tényezővé, a melyben azt Nagy Lajos alatt fényleni látjuk. A megyék részére kirendelt királyi biztosok szolgáltatnak igazságot és pedig sokszor 3, 4 sőt 5 megye részére és egyszerre tartott közgyülésen.[3] Néha ezen tisztség megyei főispánokra bizatott.[4] A királyi biztosi intézmény Nagy Lajosnál

[1] Kovachich: Sylloge, 416. l.

[2] L. az 1433-iki regestum 3—5. §§-it. V. ö. Pór-Schönherr: „Az Anjouház és örökösei." 586. l.

[3] „Nos Demetrius, magist. thavernicorum domini regis ac in tribus comitatibus scilicet Zathmar, Byhor et Zoboulch vice regie persone iudex pro tempore constitutus" 1327-ben. (Anjou: II. 329.)

[4] „Magister Dausa comes de Bichor et de Zabolch comitatuum et iudex per dominum nostrum regem deputatus . . . significamus . . . quod cum . . . convocacionem fecissemus in quinque comitatibus generalem" stb. 1317-ben. (Anjou: I. 435.) Ugyanő „in quinque comitatibus per dominum regem iudex specialis deputatus" (Anjou: I. 462.)

már ismeretlen. Ennek helyébe a nádor intenziv vidéki biráskodása lép. Kettős volt a czél, melyet Lajos a nádori vidéki biráskodás szorgalmazásával elérni kivánt. Az első a vidék jogrendjének megszilárditása. A nádor kiszállván a provinciára, a saját birói hatáskörét magával viszi és igy illetékességet kölcsönöz a megyei közgyülésnek oly ügyekben is eljárni, a melyek különben a curián voltak tárgyalandók, vagy egyenesen a nádori itélőszéken. Ez által nagy gazdasági érdeket is védett a király, nem kényszerülvén a nemesség, ügyeivel a királyi curiát felkeresni. Ugyancsak a jogrend érdekében levőknek kell tekintenünk ezen közgyüléseket, mivel czéljuk a gonosztevők és latrok kiirtása is volt,[1] ami a királyi parancsban, mely a nádort ilyen köztörvényszékek tartására utasította, rendesen benne is foglaltatott.[2]

Az Anjouk körültekintő politikája azonban fel tudta használni a közjóra szolgáló intézkedéseket a maga hasznára is. A nádori congregátiók nagyon alkalmasak voltak arra, hogy azokon a királyi javak, melyek a régibb zavaros időben nem kerültek vissza a király kezére a fenforgott magszakadás és hűtlenség daczára, — a királyi kincstár javára visszaszerezhessenek. E végből a király a nádor mellé királyi prókátorokat rendel ki, akiknek feladata a királyi és királynői jogokat az egész országban kikutatni és lehetőleg kiperelni.[3]

[1] „Pro compescendis furibus, latronibus, falsariis et falsorum sigillorum conservatoribus eradicandis" Tolnamegyének Miklós nádor közgyülést tart 1351-ben. (Fejér: IX. 2. 119—125.) és Zichy: III. 13 236., Kállay csal. lt. Mus. (1680. sz. fasc.)

[2] „Cum regia benignitas multiplicatis malefaccionibus regnique sui depredatoribus, sua regia auctoritate nostrique officii palatinatus debito requirente pro extirpandis furibus, latronibus, falsariis seu falsorum sigillorum conservatoribus ac quibuslibet malefactoribus eradicandis, nos ad faciendas comprovinciales congregaciones ad quorumlibet comitatus regni sui destinasset" mondja Konth Miklós nádor 1357-ben Zalavármegyének tartott közgyülésén. (Zalai: I. 573—577.) Lásd még Anjou: IV. 266., Pannonhalmi okit. II. 399. l.

[3] „Magister Nikolaus filius Lachk homo domini nostri regis in congregacionibus nostris per totum ambitum regni sui per nos celebrandis per ipsam regiam serenitatem nobiscum deputatus et syndicus specialis", Kont nádor által Fehérmegyének 1366-ban tartott közgyülésen királyi javakat requirál. (Zichy III. 295.) — „Mgr. Johannes . . . procurator et syndicus regie maiestatis generalis ad quelibet iura regalia et reginalia requirenda nobiscum per totum regnum ad congregaciones generales in toto regno per nos celebrandas per ipsum dominum nostrum regem deputatus" mondja László herczeg 1372-ben (Zalai: II. 53.) Lásd még: Soproni: I. 294., Forgách cs. lt. Mus. 1381.

A király kiküldöttei „homo regis“ „procurator et syndicus generalis specialis“ néven említtetnek Nagy Lajos okleveleiben.[1] A királyi prókátorok, kiknek szereplését ezen közgyüléseken szemléljük először közvetlen közelből, királyi meghatalmazással, vagyis a király által adott ügyvédvalló oklevéllel igazolták magukat.[2] Rendszerint előkelő, udvari emberek és papok viselik ezt a tisztet.[3]

A királyi jogon revindicált birtokokra nézve tisztük volt azokat visszafoglalni s azokba a királyt beigtattatni.[4] E végből az illető prókátorok kérdést intéztek a vitás birtokok birlalóihoz, hogy milyen czimen birtokolják azokat.[5] A felelet alapján a prókátor inquisitiót tartatott a megye közönsége- és hatóságától s a fejleményekhez képest itélt a nádor, esetleg elhalasztotta az ügyet a kuriába, ha a bizonyítás befejezhető nem volt. De ugy látszik, hogy az alperesnek azon alapon, hogy királyi jogról van szó, szabad volt kérnie, hogy az ügy itélethozatal végett a kuriába terjesztessék fel.[6]

[1] L. a fenti idézeteket és Fejér: IX. 1. 451., IX. 2. 476—478., IX. 3. 104., IX. 4. 150., IX. 7. 143. Anjou: V. 370—373.

[2] „Magr. Petrus notarius curie ipsius domini palatini in persona domini nostri regis cum procuratoriis litteris eiusdem ad exequenda iura regalia . . . procurator deputatus generalis.“ (Fejér: IX. 7. 337.)

[3] István nyitrai püspök 1356-ban Pozsonymegye közgyülésén „deputatus . . . pro quibusdam iuribus nostris restaurandis.“ (Fejér: IX. 2. 476—478.) Pál béli apát Barsmegye 1381-iki közgyülésén „pro domino nostro rege cum procuratoriis litteris eiusdem.“ (Forgách csal. lt. Mus. 1381-ből.) Különösen gyakran találkozunk Nemze Miklós és Czudar Mihály udvari apródokkal (Soproni: I. 294. Fejér: IX. 4. 207.)

[4] „Omnia iura sua regalia et reginalia possessionaria, que indebite occupata fore cognoscerent, recaptivent nomine sub regio ac reginali, eodem domino regi et reginali maiestati statuerent.“ (Fejér: IX. 6. 80.)

[5] „Ex eo hoc ipse scire vellet, quo iure et titulo idem dominus prepositus dictam terram teneret et conservaret“ teszi fel a kérdést a királyi prókátor Jakab sághi prépposttal szemben Hont és Nógrádmegyék közgyülésén 1372-ben. (Fejér: IX. 7. 337.)

[6] „Quod ipse super premissis in curia regia coram palatino et baronibus vellet respondere“ mondja egy várföld birtoklója Garai Miklósnak Barsmegye részére 1381-ben tartott közgyülésén. Mire az ügy elhalasztatik. (Forgách: csal. lt. Mus.)

I.

A nádori congregatiók többnyire két határos megyének tartattak, ritkábban egyes megyéknek is. Több mint két megye közönségének Nagy Lajos idejében congregatió sohasem tartatott. Volt-e erre nézve tiltó törvény vagy csak szokásjogilag fejlődött ide a dolog, nem lehet eldönteni, de az kétségtelen, hogy a Róbert Károly alatt divott rendszer, hogy 3—5 megyéknek tartattak közgyülések, Nagy Lajos alatt teljesen ismeretlen. A nádor a királytól parancsot congregátióknak „per totum ambitum regni sui“ tartására kapott, mint azt a fentebb idézett példákból látjuk. A „regnum“ alatt azonban csak a szorosan vett anyaország értendő, mert Erdélynek és Tótországnak nem a nádor, hanem a vajda, illetve a bán tartottak közgyüléseket és pedig nem megyénként, hanem az összes megyéknek együtt, miről a III. részben lesz szó.

A nádori hivatal tehát korántsem lehetett valami „sine cura.“ A nádor beutazta az egész országot és szolgáltatott igazságot a megyék közönségének. Érdemes megfigyelni cultur-történeti szempontból is ezen törvénylátó országos körutakat, melyek Lajos-korabeli lajstromát — amennyire emlékeinkből azok nyomaira ráakadni birtam — következőkben állítottam össze:

Giletfi Miklós nádorsága alatt:[1]

1342.	máj. 13.[2]	—	Veszprém
1342.	oct. 31.[3]	—	Trencsén és Nyitra
1342.	nov. 10.[4]	—	Pozsony
1343.	maj. 26.[5]	—	Tolnának
1343.	juni 9.[6]	—	Bodrog
1343.	juni 30.[7]	—	Valkó

[1] A jegyzékben mondott napok a közgyülések kezdő napjai. Az oklevelek mindig a kezdő nappal jelzik az illető congregátiót.

[2] Thaly csal. lt. (Mus. Veszprémmegye ez évi novb. 12-iki okleveléből.)

[3] Anjouk. oklt. IV. 271. — Apponyi okl. I. 146.

[4] Anjouk. oklt. IV. 272—274.

[5] Fejér IX. 1. 163.

[6] Fejér IX. 1. 144.

[7] Anjouk. oklt. IV. 352.

1343. sept. 8.[1]	—	Szabolcs és Bereg
1343. sept. 15.(?)[2]	—	Zemplén és Ung
1343. sept. 15.[3]	—	Borsod
1343. sept. 22.[4]	—	Gömör és Torna
1343. sept. 29.[5]	—	Heves
1343. oct. elején[6]	—	Szepes
1343. oct. 13.[7]	—	Nógrád
1343. oct. 17.[8]	—	Hont
1344. oct. 4.(?)[9]	—	Veszprém
1344. oct. 21.[10]	—	Sopron
1346. aug. 28.[11]	—	Fehér
1347. apr. 30.[12]	—	Győr és Komárom
1347. maj. 7.[13]	—	Pozsony és Moson
1347. maj. 14.[14]	—	Nyitra és Trencsén
1347. juni 4.[15]	—	Borsod és Heves

[1] Fejér IX. 1. 250., Kállay csal. lt. (Mus. 656.)

[2] Kende csal. lt. Mus. Csak feria 2.-a. . . . . festum exaltacionis scte crucis olvasható. Nem lehet más, mint „post" festum, mert az „ante" 8-ára esnék, akkor pedig Szabolcs és Beregnek tart közgyülést a nádor, ámde ezen a napon Borsodnak tart a nádor congregatiót (lásd a Szinnyey-Merse család levéltárából idézett oklevelet.) Valószinü tehát, hogy az ezen congregátiót említő 1344-iki oklevél „anno nunc proterito" kitétele téves.

[3] Szinnyey-Merse csal. lt. (Mus.)

[4] Hamvay csal. lt. (Mus.) Anjou IV. 342., Zichy II. 214—224. ezen napra, vagyis feria 2.-a. ante festum Michaelis archangeli hibásan Abauj és Sáros congregátióját teszi.

[5] Hazai VII. 398., Motesiczky csal. lt. Mus. (Miklós nádor 1344-iki itéletéből.)

[6] Fejér IX. 1. 335.

[7] Anjouk. okl. IV. 380., Mus. Tö. a. (Nógrádm. október 16-iki oklevéléből.)

[8] Anjouk. okl. IV. 645.

[9] Mus. Tö. a. (a keletből csak ez olvasható: „ . . . proxima post festum beati Mychaelis arch." valószinüleg feria 2.-a.

[10] Soproni I. 176. (László alnádor által.)

[11] Anjouk. oklt. IV. 635., Kállay csal. lt. (Mus. 243.)

[12] Anjouk. oklt. V. 44. 236—239., Mus. Tö. a., U. o. Miklós nádor 1348. okt. 8-iki itéletéből, Pannonhalmai oklt. II. 399.

[13] Bartal: Comment. II. függ. XXII., Mus. Tö. a.

[14] Ghyczy csal. lt. (Mus. 1353-iki átiratban.)

[15] Anjou oklt. V. 90. (az oklevél keltét hibásan juni 6-ára teszi juni 7. helyett, quarto die congregationis); gróf Zichy csal. zsélyi levt. (Kiadatlan.)

1347.	juni	11.[1]	—	Gömör és Torna
1347.	juni	18.[2]	—	Abauj és Sáros
1347.	juni	25.[3]	—	Szepes
1347.	juli	2.[4]	—	Zemplén és Ung
1347.	juli	9.[5]	—	Szabolcs és Bereg
1347.	juli	16.[6]	—	Szatmár és Ugocsa
1347.	juli	30.[7]	—	Békés és Zaránd
1347.	aug.	20.[8]	—	Krassó
1347.	aug.	27.[9]	—	Keve és Torontál
1348.	juli.	14.[10]	—	Szabolcs és Bereg
1348.	aug.	11.[11]	—	Csongrád
1349.	máj.	11.[12]	—	Somogy
1349.	máj.	18.[13]	—	Zala
1349.	máj.	25.[14]	—	Veszprém
1349.	juni	1.[15]	—	Győr és Komárom
1449.	juni	29.[16]	—	Bars

[1] Anjou oklt. V. 92.

[2] Fejér IX. 1. 550. (hibásan feria 6.-a., feria 2.-a. helyett); Anjou oklt. V. 94., VI. 423., D. L. 3917. 29139.

[3] Péchy csal. lt. (Mus.); az Anjouk. okl. V. 103. lapon ezen napra hibásan Barsmegye kongregátióját teszi. A barsi congregátió azonban 1349-ben tartatott, aminthogy az oklevél szövegében is ez az évszám tétetik keletnek, csak a regesta hoz hibásan 1347-et.

[4] Dessewffy csal. lt. (Mus.)

[5] Zichy II. 264. 265. 342., Fejér IX. 1. 547—550., Kállay cs. lt. (Mus. 1034.) Kapy csal. lt. (Mus.) Mus. Tö. a. Mikiós nádor 1348. juli 14-iki itéletében.

[6] Zichy II. 266. Mus. Tö. a., Sztáray I. 205., Kállay csal. lt. (Mus. 860.) Fejér IX. 1. 551. (hibásan feria 6.-a., feria 2.-a. helyett.)

[7] D. L. 30645.

[8] Mus. Tö. a. (László alnádor által.)

[9] Fejér IX. 1. 554. (László alnádor által.)

[10] Kállay csal. lt. (Mus.)

[11] Fejér IX. 1. 625.

[12] Fejér IX. 1. 717. IX. 7. 95., Anjou oklt. V. 277., D. L. 4040.

[13] Mus. Tö. a. Miklós nádor 1354. febr. 20-iki oklevelében; Zalai I. 483. D. L. 4039. 4046.

[14] Hazai III. 159., Mus. Tö. a.; Anjouk. oklt. V. 285 (Deseu alnádor által.)

[15] Pannonhalmi oklt. II. 410. (Deseu alnádor által) Miklós nádor 1354. jan. 24-iki okleveléből, melyet a regesta tévesen Konth nádornak tulajdonít.

[16] Zichy II. 390., Anjouk. oklt. V. 103., (az évszám 1349. helyett tévesen 1347-re van téve.)

1349.	juli 6.[1]	—	Nógrád és Hont
1349.	juli 13.[2]	—	Heves
1349.	juli 20.[3]	—	Borsod
1349.	juli 27.[4]	—	Abauj
1349.	aug. 10.[5]	—	Zemplén és Ung
1349.	aug. 17.[6]	—	Szabolcs és Bereg
1349.	aug. 24.[7]	—	Szatmár és Ugocsa
1349.	sept. 14.[8]	—	Temes
1349.	sept. 21.[9]	—	Szerém
1350.	nov. 30.[10]	—	Pest és Pilis
1351.	máj. 9.[11]	—	Győr és Komárom
1351.	máj. 16.[12]	—	Veszprém
1351.	máj. 23.[13]	—	Pozsony
1351.	juni 13.[14]	—	Nógrád és Hont
1351.	juli 4.[15]	—	Abauj és Sáros
1351.	juli 11.[16]	—	Szepes

[1] Anjou okl. V. 300., Berényi csal. lt. (Mus.)

[2] Anjou okl. V. 303., hibásan feria 6.-a. (juli 10.) feria 2.-a. helyett, ami már azért sem lehet, mivel az előző jegyzet alatti (Anjouk oklt. V. 300.) oklevél „sexto die congregationis" (vagyis julius 11-én) kelt, tehát a nádor nem lehetett julius 10-én már Hevesben; Anjouk oklt. V. 306., VI. 305., Dancs csal. lt. (Mus.) D. L. 38829.

[3] Sztáray I. 214.

[4] Anjouk. oklt. V. 310.

[5] Zichy II. 391., Károlyi I. 189., Anjouk. oklt. V. 314., Szirmay csal. lt. (Mus.) Csicseri csal. lt. (Orsz. levt.)

[6] Zichy II. 393., Kállay csal. lt. (Mus. 913.), Ibrányi csal. lt. (Mus.) Sztáray I. 217. ezen napra tévesen Szatmár és Ugocsa megyék congregátióját teszi (feria 2.-a. post festum assumptionis), nyilvanvaló, hogy a helyes kelet „feria 2.-a. post *octavas* festi assumptionis", vagyis aug. 24.

[7] Sztáray I. 217., tévesen aug. 17., (l. az előbbi jegyzetet.)

[8] Anjouk. oklt. V. 319.

[9] Hazai VII. 407.

[10] D. L. 35855.

[11] Fejér IX. 2. 115., Anjouk. oklt. V. 536., D. L. 4241.

[12] Anjouk. oklt. V. 494., Mus. Tö. a. Miklós nádor 1354. febr. 20-iki okl.

[13] Anjouk. oklt. VI. 30.

[14] Zichy III. 301., Anjouk. oklt. V. 501.

[15] Mus. Tö. a., Anjouk. oklt. V. 510. (a kelet megfejtése hibásan juli 19.)

[16] Máriássy csal. lt. (Mus.)

1351. juli 18.[1] — Zemplén és Ung
1351. juli 25.[2] — Szabolcs és Bereg
1351. aug. 1.[3] — Szatmár és Ugocsa
1351. sept. 19.[4] — Bács
1351. sept. 26.[5] — Szerém
1351. nov. 7.[6] — Tolna
1353. oct. 25.[7] — Nógrád és Hont
1355. juni 9.[8] — Pest és Pilis
1355. ? ?[9] — Bihar

Kont Miklós nádorsága alatt:

1357. juni 5.[10] — Nógrád és Hont
1357. juli 24.[11] — Zala
1357. juli 24., vagy 1358. juli 23., vagy 1359. juli 22.[12] — Zala
1358. máj. 14.[13] — Fehér
1358. juni 25.[14] — Győr és Komárom

[1] Sztáray I. 226. 238., Anjouk. oklt. V. 511. (hibásan feria 3.-a. áll feria 2-a. helyett.)

[2] Zichy II. 459., Kállay csal. lt. (Mus. 1012.), Ujhelyi csal. lt. (D. L. 38160.)

[3] Zichy II. 460., Kállay csal. lt. (Mus. 1008.), Fejér IX. 2. 118—119., Ujhelyi csal. lt. (D. L. 38161. és 38162.)

[4] Anjouk. oklt. V. 516.

[5] Anjou V. 516—517. Az idézett oklevél regestája nagyon rossz. Az oklevél nem Bács, hanem Szerémmegye congregátiójából (sexto die) kelt, vagyis oct. 4-én, mert a congregátió sept. 26-án, (feria 2.-a. ante Michael arch.) tartatott. Az sem igaz, hogy Bács, Szerém és Valkómegyéknek, hanem csak Szerémnek. El kell az egész oklevelet olvasni.

[6] Fejér IX. 2. 119—125., Kállay csal. lt. (Mus. 982.)

[7] Fejér IX. 2. 624. és köv., IX. 7. 125.

[8] Mus. Tö. a.

[9] Anjou VI. 362. (közelebbi dátum nincsen.)

[10] Fejér IX. 2. 624. és köv.

[11] Zalai I. 573., Kisfaludy csal. (idősb ág) lt. (Mus.) Kont nádor 1358-iki mandatumából.

[12] D. L. 5331. (feria 2.-a. ante festum Jakobi apli; az év nem olvasható.)

[13] D. L. 4755.

[14] Hazai IV. 188., Mus. Tö. a., D. L. 4764.

1358.	juli 2.[1]	—	Veszprém
1358.	juli 9.[2]	—	Somogy
1358.	juli 23.[3]	—	Zala
1358.	aug. 27.[4]	—	Vas
1358.	sept. 10.[5]	—	Sopron
1358.	sept. 17.[6]	—	Pozsony és Moson
1358.	oct. 1.[7]	—	Nyitra és Trencsén
1358.	oct. 11.[8]	—	Bars
1358.	oct. 22.[9]	—	Nógrád és Hont
1358.	nov. 5.[10]	—	Heves
1359.	juli 2.[11]	—	Nógrád és Hont
1359.	juli 22.[12]	—	Zala
1359.	sept. 16.[13]	—	Pozsony és Moson
1359.	oct. 7.[14]	—	Bars
1360.	juni 29.[15]	—	Bihar és Kraszna

[1] Mus. Tö. a. Kont nádor 1359. május 15-iki mandatumából; Bogyay csal. lt. (Mus.) ez oklevél nincsen befejezve és év-kelet sincsen rajta; miután azonban az oklevél a congregatio napjának „feria 2.-a. post festum nativitatis Joannis Baptistae"-t említi, tehát csak 1358. julius 2-ika lehet, mert Kont ezen kivül Veszprém megyének csak 1364-ben tartott congregátiót, az pedig május 1-re esett (l. az illető jegyzetet.)

[2] Fejér IX. 4. 207., Mus. Tö. a. Kont nádor 1359. apr. 25-iki itéletéből; D. L. 4768.

[3] Zalai I. 589., D. L. 4768., Pannonhalmai oklt. II. 448., VII. 521., (évet nem mond ugyan, de napi kelte „feria 2.-a. ante f. Jakobi apostoli" mutatja, hogy arról a congregatióról van szó, melyben a többi oklevél kelt) VIII. 336.

[4] Fejér IX. 2. 725., Hazai IV, 141.

[5] Soproni I. 292., Hazai III. 173., Mus. Tö. o., U. o. Kont nádor 1359. jan. 22-iki itéletében; U. o. Kont nádor 1360. juni 19-iki itéletében, D. L. 4792., 4699.

[6] Győri tört. füz. II. 143., Mus. Tö. a., U. o. Kont nádor 1359. jan. 24-iki itéletéből., D. L. 4807., Pannonhalmi oklt. II. 449. (hibásan sept 11-re teszi.)

[7] M. Tud. Akad. oklev. gyüjt. II. csomag; Mus. Tö. a.

[8] M. Tud. Akad oklev. gyüjt. II. csomag; Fejér IX. 3. 110.

[9] Zichy III. 134., Fejér IX. 3. 104. és köv., Magy. tört. eml. II. 206; Mus. Tö. a. Kont nádor 1359. máj. 22-iki itéletéből., D. L. 4801.

[10] D. L. 28911.

[11] Fejér IX. 3. 121.

[12] Zalai II. 18.

[13] Győri tört. füz. II. 143.

[14] Mednyánszky csal. lt. (Mus.)

[15] Kállay csal. lt. (Mus. 1286.), Mus. Tö. a.

1360.	juli 3.[1]	—	Békés és Zaránd
1360.	aug. 3.[2]	—	Krassó
1360.	aug. 24.[3]	—	Bodrog
1360.	sept. 21.[4]	—	Baranya
1360.	sept. 28.[5]	—	Tolna
1360.	nov. 2.[6]	—	Abauj és Sáros
1364.	(?) [7]	—	Zemplén és Ung
1364.	mart. 27.[8]	—	Pest és Pilis
1364.	apr. 19.[9]	—	Fehér
1364.	máj. 1.[10]	—	Veszprém
1364.	máj. 20.[11]	—	Baranya
1364.	juli 1.[12]	—	Bodrog
1364.	juli 15[13]	—	Keve és Torontál
1364.	juli 22.[14]	—	Krassó
1364.	aug. elején[15]	—	Arad
1364.	sept. 2.[16]	—	Szatmár és Ugocsa
1364.	sept. 9.[17]	—	Bereg és Szabolcs

[1] Pongrácz csal. ltárából közli: Karácsonyi, Tört. Tár. 1896. 509. l.

[2] Kállay csal. lt. (Mus. 1299.)

[3] Zichy III. 187., Hazai VII. 409.

[4] Kende csal. lt. (Mus.)

[5] Fejér IX. 3. 201.

[6] Hazai oklt. 264., Magy. tört eml. II. 226., Kapy csal. lt. (Mus.)

[7] Mus. Tö. a. László hg. nádor 1367. maj. 12-iki itéletéből, közelebbi datum nélkül.

[8] Beniczky csal. lt. (Mus.) D. L. 5997., 6075.

[9] Fejér IX. 5. 190.

[10] Thaly csal. lt. (Mus.) D. L. 5310.

[11] Zichy III. 236., D. L. 5182., 5318.

[12] Zichy III. 244., 303.

[13] Hazai VII. 411.

[14] Kállay csal. lt. (Mus. 1411.), Mus. Tö. a.

[15] Kállay csal. lt. (Mus.) Kont a Krassó megyei congregatlóról egy ügyben bizonyítást rendel a közelébb Aradmegyének tartandó congregátióra.

[16] Kállay csal. lt. (Mus.) 1421., 1444., 1448.)

[17] Zichy III. 251., Kállay csal. lt. (Mus. 1416., 1419., 1420., 1443.), Mus. Tö. a. ezen oklevélben csak „post festum nativitatis virginis gloriose" van irva; Csicseri csal. lt. (D. L. 31288. az év nem olvasható de valószinü, hogy 1364-ben kelt, mert azon évben, „feria 2.-a. post nativ. virg. glor." tartott Szabolcs és Beregnek congregátiót.

1364.	sept. 23.[1]	—	Zemplén és Ung
1364.	oct. 2.[2]	—	Abauj és Sáros
1364.	oct. 14.[3]	—	Gömör és Torna
1365.	juni 17.[4]	—	Szerém
1365.	juni 24.[5]	—	Bács
1366.	mart. 16.[6]	—	Fehér
1366.	apr. 27.[7]	—	Fehér
1366.	máj. 4.[8]	—	Somogy
1366.	máj. 25.[9]	—	Győr és Komárom
1366.	jun. 1.[10]	—	Sopron
1366.	jun. 8.[11]	—	Pozsony és Moson
1366.	jun. 22.[12]	—	Nyitra és Trencsén
1366.	juli 1.[13]	—	Bars
1366.	juli 8.[14]	—	Nógrád és Hont
1366.	aug. 17.[15]	—	Szepes

[1] Dessewffy csal. lt. (Mus.) Sztáray I. 338., Károlyi I. 257.

[2] Mus. Tö. a., D. L. 5441.

[3] Hazai oklt. 274.

[4] D. L. 33611.

[5] D. L. 33611.

[6] Zichy III. 295.

[7] Fejér IX. 3. 626., IX. 7. 250., Szily csal. lt. (Mus. László hg. nádor 1368-iki átiratából.)

[8] D. L. 5453., 5454., Pannonhalmi oklt. II. 536.

[9] Hazai III. 184., (tévesen feria sexta feria 2.-a. helyett), Pannonhalmi oklt. II. 540. VIII. 370.

[10] Soproni I. 367.; Mus. Tö. a., u. o. Sopronmegye hatóságának 1366. juni 14-iki okiratából, (a kelt másként is meg van jelölve, t. i. „feria 2.-a. ante festum corporis Christi" ami szintén junius 1-re esett. D. L. 4834.; Kisfaludy csal. lt. (Mus.)

[11] Mus. Tö. a.; D. L. 5464. és Békefi: A cziszterciek tört., a pilisi apáts. I. 355. l., mind a három oklevél hibásan „feria 2.-a. post *octavas* Penthecostes"-re teszi a congregatió keltét, ami junius hó 1-re esnék, úgy de ezen napon Kont nádor Sopron megyének tartott congregatiót (l. az előző jegyzetet), nyilvánvaló tehát, hogy az oklevél „feria 2-a. post *quindenas* Penthecostes" kelt.

[12] Fejér IX. 7. 539., (hibásan feria 6-a., feria 2.-a. helyett); Mus. Tö. a.

[13] Forgách csal. lt. (Mus.), Zichy III. 299.

[14] Zichy III. 301. D. L. 5477.

[15] Fejér IX. 3. 630.; Máriássy csal. lt. (Mus.)

1366. aug. 31.[1]	—	Abauj és Sáros
1366. sept. 14.[2]	—	Szabolcs és Bereg
1366. sept. 28.[3]	—	Zemplén és Ung
1366. oct. 5.[4]	—	Gömör és Torna
1367. apr. 24. előtt[5]	—	Tolna

Opuliai László herczeg nádorsága alatt:

1367. aug. 18.[6]	—	Bodrog
1367. sept. 12.[7]	—	Bars
1368. mart. 13.[8]	—	Pest és Pilis
1368. apr. 24.[9]	—	Zala
1368. máj. 8.[10]	—	Veszprém
1368. máj. 15.[11]	—	Fehér
1368. juni 14.[12]	—	Somogy
1368. juli 2.[13]	—	Baranya
1368. aug. 7.[14]	—	Bács
1368. aug. 16.[15]	—	Bodrog
1368. sept. 30.[16]	—	Szerém
1369. aug. 30.[17]	—	Nógrád és Hont
1369. sept. 12.[18]	—	Bars

[1] Hazai oklt. 280., Magy. tört. eml. II. 232., Mus. Tö. a.; Szinnyey-Merse csal. lt.
[2] D. L. 5567.
[3] D. L. 5567.
[4] D. L. 5483. 5484.
[5] Fejér IX. 7. 263. (közelebbi dátum nélkül.)
[6] D. L. 5528.
[7] Forgách csal. lt. (Mus.)
[8] Mus. Tö. a.; D. L. 4104.
[9] Zalai oklt. II. 16., Mus. Tö. a.; Máriássy csal. lt. (Mus.)
[10] Pannonhalmi oklt. VIII. 381.
[11] Zichy III. 349.
[12] Máriássy csal. lt. (Mus.)
[13] Zichy III. 355., Tallián csal. lt. (Mus.)
[14] Mus. Tö. a.
[15] Zichy III. 359.; D. L. 5693.
[16] Hazai VII. 412.
[17] Fejér IX. 6. 151.
[18] Zichy III. 372. Fejér IX. 4. 306.

1369.	sept.	17.[1]	—	Nyitra és Trencsén
1370.	máj.	6.[2]	—	Krassó
1370.	juni	5.[3]	—	Heves
1370.	juli	1.[4]	—	Bihar és Kraszna
1370.	juli	11.[5]	—	Szatmár és Ugocsa
1370.	juli	29.[6]	—	Szabolcs és Bereg
1370.	?	? [7]	—	Zala
1370.	aug.	5.[8]	—	Ung és Zemplén
1370.	aug.	22.[9]	—	Abauj és Sáros
1370.	sept.	11.[10]	—	Bars
1370.	oct.	2.[11]	—	Gömör és Torna
1370.	oct.	25.[12]	—	Szepes
1371.	juni	30.[13]	—	Fehér
1372.	apr.	26.[14]	—	Gömör és Torna
1372.	máj.	5.[15]	—	Borsod
1372.	máj.	19.[16]	—	Hevesujvár

[1] Fejér IX. 4. 209.

[2] Mus. Tö. a.; D. L. 5860.

[3] Fejér IX. 4. 314.

[4] D. L. 28075; Ujhelyi csal. lt.

[5] Fejér IX. 4. 253., Károlyi I. 315., Kállay csal. lt. (Mus. 1563.); Mus. Tö. a. Imre nádor 1372. aug. 9-iki itéletéből., D. L. 5871., Ujhelyi csal. lt. (D. L. 38184.)

[6] Zichy III. 401., Kállay csal. lt. (Mus. 1555., 1561., 1568., 1586. és 1567. sz. Ez utóbbiban nyilván tévesen Szabolcs és Ugocsa iratik Szabolcs és Bereg helyett.)

[7] D. L. 5897. (csak „feria 2-a. proxima" olvasható, az ünnep megjelölése nem látszik.

[8] Sztáray I. 366. Máriássy csal. lt. (Mus.); Mus. Tö. a.; D. L. 5862., 6001., 6183., 6212., Kende csal. lt. (Mus.), Csicseri csal. lt. (D. L. 31321.)

[9] Fejér IX. 4. 313. Hazai oklt. 292., Máriássy csal. lt. (Mus.)'; Mus. Tö. a., u. o. László herczeg nádor 1371. május 24-iki itéletében; Csicseri csal. lt. (D. L. 31322.)

[10] Fejér IX. 4. 305.

[11] Hanvay csal. lt. (Mus.)

[12] Fejér IX. 4. 368.

[13] Fejér IX. 4. 373.

[14] Fejér IX. 7. 332. (dátum nélkül), Hanvay csal. lt. (Mus.)

[15] D. L. 24684.

[16] Rhédey csal. lt. (Mus.); Fejér IX. 4. 471., D. L. 26563., 28091.

1372. juni 7.[1] — Nógrád és Hont
1372. juni 28.[2] — Bars
1372. juli 26.[3] — Zala
1372. aug. 11.[4] — Nyitra és Trencsén

Simontornyai Imre nádorsága alatt:

1374. apr. 17.[5] — Pest és Pilis
1374. máj. 1.[6] — Fehér
1374. juli 1.[7] — Somogy
1374. juli 20.[8] — Veszprém

Garai Miklós nádorsága alatt:

1376. máj. 1.[9] — Fehér
1377. nov. 30.[10] — Vas
1377. decz. 14.[11] — Sopron

[1] Fejér IX. 7. 337., Károlyi I. 336.; D. L. 6030., ez utóbbi oklevél „feria 2.-a. post festum corporis Christi" van keltezve, holott helyesen „feria 2.-a. post *octavas* festi corporis Christi" lenne.

[2] Forgách csal. lt. (Mus.), Fejér IX. 4. 454., Fejér erre a napra tévesen Fehérmegye congregációját teszi (IX. 5. 122.) és ugyancsak tévesen tartat László nádorral 1376-ban feria 2.-a. post Joh. Baptist. Fehérnek congregációt, holott az évben már Garai Miklós volt a nádor. (IX. 5. 190.)

[3] Zalai II. 53., D. L. 6042., 6043., 6045., 6052.

[4] D. L. 37267.

[5] Fejér IX. 4. 640., D. L. 6199.

[6] Bartal: Comment. II. függ. XXX., Mus. Tö. a. Garai Miklós nádor 1376. május 20-iki itéletéből.

[7] Mus. Tö. a. Garai Miklós nádor 1376. oct. 15-iki itéletéből., D. L. 6226., 6227., 6228.

[8] Mus. Tö. a., u. o. Veszprémmegye közönsége ugyanaz évi julius 29-én kelt oklevelében ezen congregatio keltét „feria 4.-a."-ra teszi, ami juli 19. lenne; Thaly csal. lt. (Mus.)

[9] Mus. Tö. a. Garai Miklós nádor az évi máj. 20-iki itéletéből.

[10] Békássy csal. lt. (Mus.), Mus. Tö. a. Garai 1376. máj. 16-diki nyugtató levelében.

[11] Soproni I. 442., 443. Hazai III. 200., Mus. Tö. a.; D. L. 6472. 6473., 6474., 6476., (ezen utóbbi oklevél ezt a congregatiót „feria 6.-a."-ra teszi nyilván hibásan, ami deczember 18. lenne.) D. L. 6477. (secundo die festi beate Lucie szintén decz. 14.)

1378.	decz.	6.[1]	— Bihar
1380.	juni	4.[2]	— Somogy
1380.	juli	30.[3]	— Baranya
1381.	apr.	22.[4]	— Pest és Pilis
1381.	máj.	6.[5]	— Hont és Nógrád
1381.	juni	17.[6]	— Bars
1381.	juni	24.[7]	— Hevesujvár
1381.	juni	26.[8]	— Bihar és Kraszna
1381.	juli	8.[9]	— Borsod
1381.	juli	22.[10]	— Gömör és Torna
1381.	aug.	5.[11]	— Abauj és Sáros
1381.	aug.	19.[12]	— Zemplén és Ung
1381.	aug.	12.[13]	— Pozsony és Moson
1381.	aug.	30.[14]	— Győr

[1] D. L. 6580.

[2] D. L. 6711.

[3] Zichy IV. 150., Mus. Tö. a. Garai Miklós nádor 1380. aug. 14-iki kiadmányából., D. L. 6729.

[4] Becsky csal. lt. (Mus.), D. L. 6774., Magy. Akad. Értes. 1856. 490. l.

[5] Magy. tört. eml. II. 303., 304., D. L. 24428.

[6] Forgách csal. lt. (Mus.), D. L. 6800., Pannonh. oklt. VIII. 410.

[7] Motesiczky csal. lt. (Mus.), D. L. 29192.

[8] Fejér IX. 6. 268., Bethlen csal. lt. (Mus.)

[9] Fejér IX. 5. 527., Hazai oklt. 312., D. L. 6807.

[10] Forgách csal. lt. (Mus.), Fejér IX. 5. 526.., IX. 7. 428—432., Mus. Tö. a. D. L. 38814., ezen napra nyilván tévesen Nyitra és Trencsén congregatióját teszi, ami annál szembeötlőbb hiba, mivel az alábbiak (139. l. 3. sz. jegyzet) szerint még az év november 4-én Nyitra és Trencsénnek tart közgyülést a nádor, már pedig egy évben kétszer ez elő nem fordulhatott.

[11] Zichy IV. 196., Fejér IX. 6. 269. (ezen oklevélben „feria prima" áll, ami aug. 4. lenne, de eltekintve attól, hogy vasárnap sohasem kezdtek congregatiót, szokatlan is a „feria prima" megjelölés.) Magy. tört. eml. 305. Máriássy csal. lt. (Mus.), Mus. Tö. a.; Szinnyei-Merse csal. lt. (Mus.); Gróf Zichy csal. zsélyi levt. (kiadatlan.); Perényi cs. lt. (Mus.)

[12] Dessewffy csal. lt. (Mus.), Zichy IV. 207., Mus. Tö. a., D. L. 6818., 6819., Kende csal. lt. (Mus.) Csicseri csal. lt. (D. L. 31333.); Mokcsay csal. lt. (D. L. 32136.)

[13] D. L. 6821.)

[14] Győri tört. füz. I. 29.

1381. sept. 2.[1] — Szabolcs és Bereg
1381. sept. 27.[2] — Szatmár és Ugocsa
1381. nov. 4.[3] — Nyitra és Trencsén
1382. máj. 5.[4] — Komárom

Mint látjuk, némely megyék együttes szereplése visszatér. Igy: Pozsony és Moson, Nyitra és Trencsén, Bihar és Kraszna, Pest és Pilis, Szatmár és Ugocsa, Abauj és Sáros, Győr és Komárom, Zemplén és Ung, Keve és Torontál stb.

A nádor ezen közgyüléseket mindig személyesen vezeti és csak kivételesen bizza az alnádorra.[5]

III.

A nádori közgyüléseket előzetesen ki kellett hirdetni (proclamatio). A kihirdetés mellett a nemességet külön meghívta a megyei hatóság, a tárgyalandó fontosabb ügyek kitüntetésével. Mindezek rendje a következő volt:

A király parancsot adván a nádornak (esetleg valamely megye főispánjának, vagy az országbirónak stb.), hogy a megyéknek (illetve valamely megyének) közgyülést tartson, arról egyszersmind az illető megye hatóságát és közönségét is értesítette.[6] Maga

[1] Dessewffy csal. lt. (Mus.), Zichy IV. 208., Kállay csal. lt. (Mus. 1756., 1757., 1771., 1781., 1801.) Ezen közgyülések „feria 2.-a ante festum nativitatis virginis gloriose" vannak keltezve. Van azonban még egy kiadmány (az 1794. fasc. sz.) Szabolcsmegye hatóságától, mely ezen közgyülést „feria 2.-a post festum beati Egedii abbatis" teszi, ami szintén september 2-re esik.; D. L. 6825.

[2] Károlyi I. 379., Kállay csal. lt. (Mus. 1758., 1761.), D. L. 6796. (ebben az oklevélben „feria 2.-a" van, a többiben „feria 6.-a."

[3] Jeszenák csal. lt. (Mus.)

[4] Mus. Tö. a., D. L. 6919.

[5] László alnádor „vicepalatinus Nicolai regni Hungarie palatini . . . . . ac per eundem ad quosdam comitatus ad faciendum congregaciones destinatus." 1344-ben (Soproni: I. 176. és Fejér IX. 1. 554.)

[6] „Lodovicus . . . . fidelibus suis iudicibus nobilium et universis nobilibus ac alterius cuiusvis status et condicionis hominibus in comitatu de Ugacha constitutis . . . . Cum nos pro extirpacione furum latronum et aliorum malefactorum . . . . magistro Benedicto filio Heem, comiti vestro . . . . congregacionem generalem commiserimus celebrari, ideo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus . . . . ad dictam congregacionem, quam idem mgr Benedictus in medio vestri celebrabit, die et loco per ipsum deputatis conve-

a parancs közhirré tétetett a szokásszerü vásári kihirdetéseken. De már a királyi parancs maga is jelzi, hogy a közgyülés helyét és idejét majd a főispán tudatni fogja a közönséggel. A főispán vagy az alispán tehát kitüzvén a közgyülés napját és helyét, erről irásbeli meghivót bocsájt ki[1] és azt oly módon teszi közhirré, hogy mindenik nemes, aki már elolvasta, a szomszédjához juttatta, mig az utolsó azután köteles volt azt a megye közgyülésén eredetiben visszaszármaztatni.[2] A meghivó fejezete (a salutatio) ugyan nemeseket említ, de mondani sem kell, hogy irott meghivókat ebben a korban csak nemes emberhez vittek, — a formula petituma is már csak „nobilitatis vestrae providentiam"-ot említ, mig az irni-olvasni többnyire nem tudó nem nemes közönséget proclamatio útján hivták egybe. Az itt leirt eljárásról nevezték a megyei közgyüléseket „kikiáltott közgyüléseknek" (congregationes proclamatae generales.)[3]

A congregatiokat rendszerint tavaszszal, nyáron és őszszel szabad ég alatt, nyilt mezőn tartották. Ezt az 1298: XXXV. t. cz. kötelezőleg irta elő.[4] Korunkban azonban a nádori biráskodás,

nire debeatis. . . . . Et hec volumus ubique in ipso comitatu palam facere promulgari." (Mus. Tö. a. 1361. május 6.) — Lásd még Zichy III. 163—166. közvetlenül Zanamegye közönségéhez intézett parancs, de ez inkább vizsgálati parancs egy concrét hatalmaskodási ügyben. V. ö. a „Széksértés" fejezettel.), továbbá Lajos király Barsmegyéhez intézett ily tárgyú parancsa 1369-ből. (Keglevich csal. lt. D. L. 16120. Szövegét l. a Függelékben.)

[1] Példáját ismerjük az „Ars Notarialis"-ból: Magister A. . . . . comes ac iudlium comitatus T. universis nobilibus et ignobilibus ac aliis cuiusvis status et conditionis hominibus in dicto comitatu commorantibus . . . . Cum nos (itt következik a tárgy megjelölése) . . . igitur vestrae nobilitatis providentiam petimus . . . per praesentes, quatenus universi universaliter, et singuli vestrum singulariter, quibuslibet aliis negotiis vestris postpositis (itt jön a hely és a közgyülési nap megjelölése) . . . convenire et nobiscum super predictis negotiis . . . tractare debeatis." (Ars Not. 10. pont. Kovachich: Formulae 6. l.)

[2] „Praesentes autem postquam unus vestrum perlegi fecerit, statim ad alium vicinum suum currere faciat et destinare sine mora, ne per hoc negligatur tractatus supradictus" mondja a meghivó formulája (Ars Not. 10. p.) Innen nevezték ezen meghivót „currens"-nek.

[3] „Habita prius legitimali proclamacione congregacionem celebrassemus generalem" mondják az oklevelek.

[4] „Statuimus etiam, quod palatinus castra tenendo in campis et conventibus, et non in villis, vel civitatibus iudicare debeat, vernali, aestivali et autumnali et non hyemali . . . . etur." (Kovachich: Sylloge, 39. l.)

különösen királyi parancsok folytán, a megyékben oly széles méreteket öltött, hogy ez a szabály többé betartható nem volt és találunk eseteket arra is, hogy télen tartott a nádor congregátiót.[1] Ilyenkor persze aligha táborozott a mezőn a közgyülés.

A közgyülések szinhelye korunkban is valamely falu, vagy mezőváros melletti nagyobb térség (prope villam, civitatem). Hogy az ott táborozó nemesség mi módon láttatott el élelmi szerekkel, azt nem tudjuk. Hajnik ugy véli,[2] hogy ennek terhét az illető község viselte, amely mellett a közgyülés tartatott. Nem osztom ezt a nézetet. Legalább is nem valószinü, hogy ez az ellátás ingyenes lett volna. Gondoljuk el, hogy pl. Garai Miklós 1380. julius 30-án megkezd egy congregatiót Baranyamegyének, amelynek egyik kiadmánya a közgyülés 12-ik napján kelt.[3] Legalább 12 napig tartott tehát a közgyülés. Ezen pedig jelen volt a megye egész közönsége. Máskor talán rövidebb ideig tartott közgyülésen viszont két megye közönsége volt jelen. Ezt az embertömeget nem élelmezte ingyen egy község sem. Különben a koppányi monostor prókátorának egy számlája (kétségkivül a legrégibb ügyvédi expens nota) arról tanuskodik, hogy a közgyülésen résztvevők költekezni voltak kénytelenek.[4] Ha tehát a szatmármegyei Nagymihályi család kért és kapott Lajos királytól privilegiumot, hogy Gelényes nevü falujok mellett többé ne tartassanak a közgyülések, mert ezt a falut már az elpusztulás fenyegeti,[5] akkor — még ha készpénzül vesszük is a panaszos előadást — valószinübb okot találok abban,

[1] 1377. deczember 14-én Garai Miklós nádor Sopronmegyének. (Lásd a fenti jegyzéket.)

[2] Hajnik, id. m. 69.

[3] Zichy: IV. 150.

[4] „Item noviter exposui pro monasterio in Coppan anno Domini M°CCC°LX° nono.

— — — — — — — — — —

Item in congregacione generali marcam unam" igy számol el az illető procurator. (D. L. 25829.)

[5] „. . . quedam possessio sua Gelyenus vocata . . . per continuas regni nostri palatini congregacionum celebraciones . . . depopulata haberetur, et fere ad extreme desolacionis inopiam devenisset" panaszolja a király előtt 1351-ben Nagymihályi László. (Sztáray: I. 224.) De a legközelebbi közgyülés még ott tartatott, mivel „propter termini propinquitatem" már nem lehetett más helyre áttenni. (U. o. I. 226.)

hogy a közgyülési tag urak nagyokat ittak és garázdálkodtak. Én legalább semmi észszerü alapját nem látom annak, hogy miért viselje a közgyülések terheit mindig csak éppen egy falu?

Azt azonban sikerült megállapítanom, hogy a nádori közgyülések alkalmával szokásban volt élelmezési adót szedni azon község lakosaitól, amelyben a congregátió tartatott, de mint az ezen adónem elnevezése is mutatja (victualia palatinalia) ez valószinüleg csak a nádor és kisérete ellátására czélozhatott.[1]

A közgyülés rendesen valamely hétfőn (feria secunda proxima post, vagy ante festum X) vette kezdetét. Ha a hétfő ünnepre esett, a rákövetkező napon. Rendes tartamuk egy hét volt. Néha persze az ügyek száma és terjedelme szerint el is huzódhatott. Ilyenkor a következő congregatió kezdő napja természetesen alterátiót szenvedett.

A közgyülésen mindenki — t. i. a megye egész közönsége — tartozott megjelenni 3 márka birság terhe alatt. A megjelenési kötelezettség nem volt személyes, lehetett igazolt ügyvédet is küldeni.[2] A meg nem jelenés miatt kiszabott birság elengedését a királytól kegyelmi úton kérhette a közgyülés egyeteme, ha méltánylandó okok forogtak fenn.[3] Néha még nők is személyesen jelentek meg.[4] A congregatiókon való megjelenési kötelezettség alól

[1] Ez alól is adtak azonban kiváltságokat már legrégibb királyaink, igy panaszolja 1381-ben Lajos király előtt az esztergomi káptalan, hogy Hontmegye hatósága pretextu congregacionis palatinalis de anno presenti celebrate victualia palatinalia super possessiones ipsorum szedett be, mitől a király a megyei hatóságot az esztergomi székesegyház által élvezett privilégium alapján eltiltja. (Eszterg. kápt. házi levt. Lad. 47. fasc. 1. Nro 16. — Az oklevél teljes szövegét l. a Függelékben.)

[2] „Si qui enim ausu temerario in dicta congregatione per se, vel per procuratorem comparere neglexerit, iudicio trium marcarum onerabitur eo facto, quas nos sine mora exigemus ab eodem" mondja a meghivó szövege (Ars. Not. 10. pont.) — Lásd még Fejér: VIII. 7. 354. l.

[3] 1374. julius 29-én Veszprémmegye közönsége (universitas nobilium) jelenti a királynak, hogy bár Imre nádor, illetve nevében Lépes János alnádor a congregatión bizonyos nemeseket, kik a congregatión jelen nem voltak, 50 dénáros márka pénzbirsággal sujtotta, mégis, miután az illetők a gyülés folyamán megjelentek, mielőtt még a nádor itélkezett volna, sőt néhányan az esküdtek közé is felvétettek, arra kéri a közönség a királyt, hogy az ártatlan nemeseket birsággal sujtani ne engedje. (Mus. Tö. a. 1374. juli 29.)

[4] Fejér: IX. 4. 305.

kiváltságot is adtak. Ilyet élvezett korunkban István mester pilisi főispán a Pozsonymegyében levő birtokai népére nézve.[1] A kiváltságot ez esetben Erzsébet királyné adta meg.

A közgyülés elején felkérte a nádor a megjelent közönséget, hogy a maga kebeléből 12 lelkiismeretes embert válasszon esküdt birótársul,[2] akik a megyei hatóság tagjaival együtt a közgyülés szine előtt letették az esküt, fogadva az Istennek tartozó hitükre és a szent korona iránti hűségükre, — feszületre tett kézzel — hogy pártatlanul fognak itélni és bizonyságot tenni.[3]

Ezen kivül jelen van a közgyülésen természetesen a megye hatósága is, kik az esküdtekkel együtt tesznek mindig esküt.

Jelen van még a közgyülésen bizonyságul a királyi ember és valamely egyház kiküldötte is.[4] Ennek czélja az igazság nagyobb látszata volt,[5] mi végből a király által kirendeltettek a congregatiókra, különösen akkor, ha nem a nádor tartotta őket. Ezen kivül szerepelni látjuk a nádori közgyülésen a nádor káplánját, aki az eskü letételére itélt peres felektől az esküt kivette,[6] a nádor

[1] „. . . ita videlicet, quod iidem populi memoratas possessiones habitantes ad congregacionem domini palatini, vel comitis parochialis aut vicecomitis de eodem comitatu Posega pro tempore constitutorum nequaquam accedere tenerentur" mondja Erzsébet királyné 1342-ben (Fejér: IX. 1. 63.)

[2] „ab universitate nobilium predicti comitatus Zaladiensis duodecim rectos conscienciosos homines pro iuratis assessoribus et communi iusticia conservanda nobis petivissemus assignari" mondja Konth Miklós nádor Zalamegyének 1357. julius 22-én tartott közgyüléséből kiadott oklevelében. (Zalai: I. 573—577.)

[3] „fide corum deo debita mediante et fidelitate domino nostro regi sueque sacre corone regie pro dicenda veritate et iusticia observanda, tacto vivifice crucis ligno prestita, eo modo affirmassent" az esküdtek, Miklós nádor által tartott közgyülésen. (Zichy: II. 265.) — „tandem iidem iurati assessores ad fidem eorum . . . . in eo, ut cunctis iusticiam observarent, veritatem non opprimerent, falsitatemque non rectificarent et quoslibet malefactores nobis nominatim enarrarent, tacto dominice crucis ligno prestita" mondja László nádor 1370-ben (Sztáray: I. 366.) És Zichy: III. 36; Soproni: I. 176.

[4] A váradi káptalané 1361-ben (Mus. Tö. a. 1361. május 6.); az egri káptalané 1354-ben (Anjou: VI. 193.); a leleszi conventé (Zichy: III. 100.)

[5] „Unacum magistro Nicolao famulo . . . domini regis ac Petro sacerdote canonico et homine . . . capituli ecclesie Vaciensis, propter maiorem evidenciam veritatis . . . destinatis". (Dancs. csal. lt. Mus. 1345. nov. 8.)

[6] „. . . coram nostris capellanis ad hoc deputatis sacramentum prestare teneretur" mondja Miklós nádor 1349-ben (Anjou: V. 314.)

kápolnájában.[1] Végül kikiáltókat (proclamatores) is látunk szerepelni a közgyüléseken, kik kiváltságos jobbágyi állapotnak örvendtek, de akik szolgálatot csak a nádori és a király nevében tartott egyéb megyei közgyüléseken teljesítettek.[2] Meg kell ezektől különböztetni a recitátorokat, akik a vizsgálat eredményét kihirdették és tanusították. Ezek a megyebeli nemesek közül rendeltettek ki.[3]

Egyik legfontosabb szereplője végül a közgyülésnek a nádori jegyző, aki az okiratokat szerkeszti és pecsételi. Hogy ezt a nádor és nem a megye jegyzője végzi, azt mutatja a nádori congregátiók kiadmányainak irása és stylusa.

IV.

Ami már most az ilyen közgyülések lefolyását illeti, azt okleveleink alapján a következőkben reconstruálhatjuk.

A gyülést a nádor vezette. Bár okleveles adatunk nincs reá, kétségtelen, hogy a tárgyalandó ügyekről registrum vezettetett. Vajjon a felek előadásaiban (actio et propositio) mi állapította meg a sorrendet, azt nem tudjuk, de nem képzelhetjük el másként a tárgyalási rendet, mint ugy, hogy a közgyülés proclamatiója után a felek a megye hatósága elé járultak és ott registrumba vezették be azokat és ez alapon történt a felek felhivása.

[1] „. . . coram capellano nostro et in capella nostra . . . sacramentum prestare tenerentur" mondja 1370-ben László nádor (Hazai oklt. 292. l.)

[2] 1364. Bubek István orszbiró oklevelében: A leleszi convent jelenti „quod ipsi ad predictum comitatum de Beregh accessissent et ibi in congregacione solum pro premissis universitati nobilium cuisdem comitatus . . . mediantibus literis regalibus celebrata, ab omnibus nobilibus et ignobilibus dicti comitatus de Beregh, item a vicinis dicte possessionis Bakcha ac ab alys cuiusvis status et condicionis hominibus tunc predicte congregacioni adherentibus, diligenter et conscienciose, omni favore postergato iuquirentes, azt tudták meg, hogy a szóban forgó Péter és társai várjobbágyok *acclamatorie condicionis* fuissent et semper temporibus iudicatus regni palatinorum et comitum comitatus de Beregh dum in persona regia congregacionem generalem faciendo iudicassent in hys duobus temporibus et non in alys officium *proclamatorie condicionis solito more* exercuissent et hoc *rei recitatores*, scilicet comprovinciales nobiles dicti comitatus publica voce et manifeste attestassent". — (Mus. Tö. a.)

[3] L. a fenti idézetet.

A közgyülés szine előtt a felperes személyesen vagy ügyvédje az ő nevében, a közönség köréből felkelvén, előadta panaszát.[1] Erre az elperes nyomban felelni tartozott. És pedig, ha védekezése alapján az ügy befejezhető volt, vagy ha a tényállás a jelen volt közönség körében megejtett vizsgálat alapján felderíthető volt, akkor az itéletet rögtön meg is hozták. E végből a panaszost és panaszlottat hozzátartozóikkal együtt eltávolították a közönség köréből[2] s azután a megyei hatóság és az esküdtek tanácskozásra vonultak vissza.[3] Ha ezek után az ügy még mindig nem találtatott elég érettnek az itélethozatalra, vagy pedig az ügy sulyosabb természeténél fogva alaposabb megvitatást kivánt, akkor az ügy elhalasztatott a királyi curiára.[4] Ugyancsak a kuriára terjesztették fel az ügyet akkor is, ha ezt a felek[5] vagy ügyvédeik kivánták.[6] Elhalasztatott az ügy akkor is, ha alperes okiratfelmutatással kivánta igazait bizonyitani. És pedig rendszerint a curiába, a nádor elé.[7] Ha azonban még lehetséges volt, akkor az instrumentalis exhibitio foganatosítására még ugyanazon közgyülésnek valamely későbbi napja tüzetett ki.[8] A curiába terjesztették fel az ügyet akkor is, ha királyi jogot érintett, — feltéve, hogy alperes

[1] „. . . de medio aliorum consurgendo, nobis significare curavit" mondják az oklevelek. Pl. Sztáray: I. 338.

[2] Zichy: III. 163—166.

[3] „Diligenter inter se tractatum de premissis habendo" (Zichy: III. 163—166.) „. . . de sede nostra consurgendo, extra eundo, ac demum ad nos redeundo, habita prius deliberacione" adnak véleményt. (Fejér: IX. 2. 461—463.); — „. . . iamdicti iudices nobilum iuratique assessores et universi nobiles dicte congregacioni nostre adherentes, *a nostrique presentia se in partem excipientes,* satis moroso tractatu inter se prehabito, demum . . . nobis retulerunt" Kont nádor kelet nélküli itéletleveléből. (Pannonhalmi oklt. VII. 524.)

[4] „. . . . ipse quidem comes Thomas consideratis premissis et pensatis huius cause circumstanciis, licet tunc in eadem congregacione in premissis finem debitum facere potuisset, tamen ne in iudicio faciendo festinus fore consideraretur, discussionem premissorum ab illa congregacione in curiam regiam transtulisset" (Anjou: V. 370—373.)

[5] Fejér: IX. 3. 110.

[6] Becsky csal. lt. Mus. 1381. Garai nádor congregátiójáról.

[7] Soproni: I. 214; Zichy: II. 214—224.

[8] Soproni: I. 214 (az 5-ik napra és onnan azután a curiára halasztatott az ügy); D. L. 6580.

ezen jogát érvényesítette.[1] Ha a nádor törvénylátó körútján volt, megtehette, hogy az ügyet a legközelebbi más megyének hirdetett congregátióra halasztotta.[2] Ezt természetesen csak a közgyülés nádori tekintélye mellett tehette, máskülönben senkit más megye területére idézni nem lehetett. Végre meg volt engedve a feleknek, hogy ügyüket választott birák itéletére bizzák, miről alább lesz még szó.

Ha alperes a közgyülésen meg nem jelent, felperes várni tartozott reá a közgyülés befejezéseig.[3] Ekkor a meg nem jelent felet megbirságolták.[4]

V.

Minthogy a nádor vidéki biráskodása idővel nem volt elegendő, a megyei közgyülések tartását egy megyére nézve a király mind sürübben bizza másra. Néha az országbiróra,[5] néha a királynői országbiróra,[6] de leggyakrabban és rendesen az illető megyei

[1] Forgach csal. lt. Mus. 1381. és Fehér: IX. 3. 104.

[2] „. . . commisimus, quod prefatus Johannes . . . in congregacione nostra generali universitati nobilium comitatus Orodiensis proxime per nos celebranda, ipsum crinale et baltheum in specie coram nobis presentare et exhibere teneatur" mondja Konth nádor 1364-ben Krassómegyének tartott congregatióján; — (Kállay csal. lt. Mus.) és ugyanoda elhalaszt a Szabolcs és Beregmegyéknek tartott congregátióról egy instrumentalis exhibitiót (Kállay csal. lt. Mus. 1801. sz. fasc.); Miklós nádor Bácsmegye közgyüléséről egy lucrum camerae iránti vizsgálatot a legközelebb Szerémmegyének tartandó közgyülésre halaszt 1351-ben. (Anjou: V. 516.) — Kont Miklós nádor 1358. julius 23-án *Zalamegye* közönségének congregátiót tartván, abból kiküldöttek mennek egy recaptivátió és statutio foganatosítására, melynél ellentmondás történt, miért is a kiküldöttek az ellentmondókat már „ad congregacionem nostram in comitatu *Castri ferrei* tunc proxime habendam" . . . evocálták. (Pannonhalmi oklt. II. 448. l.)

[3] „ . . . legitimis diebus ipsius congregationis nostre expectatus" mondja László nádor Borsodnak 1372-ben tartott congregatióján, a 10-ik napon. D. L. 24684.

[4] Zichy III. 134.

[5] Tamás országbiró 1350. apr. 27. Turóczmegyének (Anjou: V. 370—373.

[6] Olivér királynői országbiró 1353. május 25-én Vasmegyének, (Kisfaludy csal. lt. Mus.)

főispánra,[1] csak elvétve akadunk olyan példákra, ahol a főispán közgyülést tart s az oklevél nem említi meg, hogy királyi parancs folytán,[2] de ez oly ritkán fordul elő szemben azon congregátiók rengeteg tömegével, amelyek királyi parancs, — elvétve királynői parancs[3] — folytán tartattak, hogy azoknak nem tulajdoníthatunk más okot, mint stylusbeli pongyolaságot. Látszik tehát milyen alapos (?) Ladányi Gedeon azon kijelentése, hogy Nagy Lajos alatt a főispánok tartják a gyüléseket, még pedig előlegesen kikért engedély nélkül, vagyis főispáni hatalmuknál fogva.[4]

VI.

A megyei közgyüléseken polgári és bünügyek, szorosan vett igazságszolgáltatási és közigazgatási actusok tarka szinvegyülékét szemlélhetjük. Korunkban a büntetőjog még nem lépett ki az általános jogszolgáltatás keretéből és nem esik külön itélkezési szempontok alá. A jogrenden esett sérelem egyazon elvi megitélésben részesül, akár civiljogi, akár büntetőjogi szempontból vett jogsértés forog fenn. Látjuk továbbá, hogy a királyi jogok recuperatiója és a latrok kiirtása czéljából elrendelt közgyülésen egész más természetü, pl. nemességvitató ügyek is tárgyaltatnak,[5] vagy prohibitiót teljesítenek a felek[6] és hogy a lucrum camerae megvitatása végett egybehivott congregatión tiltakozással is találkozunk.[7]

Egyébként a congregátiókon előfordulnak: bünügyek,[8] rév-

[1] „Ex litteratorio mandato, in persona domini regis" mondják az oklevelek. Pl. Hazai: III. 167., Soproni: I. 214., 373., Zichy: III. 13., Károlyi: I. 164., Zalai: I. 475., 476., Anjou: IV. 257., 485., 501., V. 30., 111., 370—373., 454., 464., VI. 193—195., 207., 312., 261., 520.. 620., Fejér: IX. 1. 451., IX. 4. 103., IX. 6. 279., Mus. Tö. a. 1345. november, 1353. nov. 11., 1355. nov. 12., 1381. oct. 16., Dancs csal. lt. Mus. 1345. nov. 8. Hanvay csal. lt. Mus. 1353., Fejérpataky csal. lt. Mus. 1381. és számtalan más példákat.

[2] Zichy: IV. 120., Tud. Akad. oklev. gyüjt. 1343-ból, Mus. 1383. VI. 28.

[3] Zichy: IV. 83.

[4] Ladányi id. m. 67. l.

[5] Fejér: IX. 2. 476—478.

[6] Mus. Tö. a. 1358. jan. 26.

[7] Máriássy csal. lt. Mus. 1363. apr. 5.

[8] Zalai: I. 415., Anjou: V. 310.

és vámjogok feletti[1] és birtokperek,[2] nemességvitatások,[3] tiltakozás birtokelidegenítés és jogtalan használat miatt,[4] leánynegyed-kihasítás,[5] vagyonátruházás,[6] birságbehajtás,[7] hatalmaskodás miatti perek,[8] oklevélátirás,[9] inquisitiók,[10] beigtatás elrendelése[11] stb. A tudományvételekről (inquisitio) alább külön lesz szó. E helyütt még a közgyüléseknek egy igen fontos szerepköréről kell megemlékeznünk, t. i. a levelesítésekről (proscribálás.)

A megyei közgyülésen, — ha az a latrok kiirtása végett ült össze — az esküdtek megválasztatásuk után a megyei hatósággal együtt előterjesztik a szolgabirák pecsétjével ellátott jegyzéket (registrum).[12] Ez a „registrum proscriptorum" a megye jegyzője által vezettetik.[13] Hogy egyébként ez a registrum vádindítvány jellegével bir-e, vagy csak a közgyülésen készül és végitélet erejével bir, azt megállapitani nem tudjuk, mert sajnos, egyetlen ilyen proscriptionális jegyzék sem maradt reánk Nagy Lajos korából.[14] Az esküdtek és a megyei hatóság előterjesztése után, melyet beható tanácskozás előzött meg,[15] a jelenvolt közönség maga is előadta panaszát s ez

[1] Anjou: IV. 338., V. 240., 501—2., Fejér: IX. 2. 118.
[2] Zalai: I. 589., Soproni: I. 177.
[3] Fejér: IX. 1. 547., IX. 2. 476—478., IX. 7. 147.
[4] Zichy: II. 264., Mus. Tö. a. 1358. jan. 26.
[5] Hazai: oklt. 275., 303., D. L. 5871.
[6] Anjou: V. 303.
[7] Hazai: oklt. 245.
[8] Zichy: II. 252—3., Hazay: VII. 411.
[9] Fejér: IX. 2. 624., IX. 3. 121. (majorem ad cantelam.)
[10] Anjou: VI. 83., D. L. 5135.
[11] Fejér: IX. 4. 373.
[12] „in eorum registro sub sigillo dictorum iudicum nobilium . . . (itt következik a gonosztevők névszerint való felsorolása az incriminált büncselekmény megnevezésével) . . . pro publicis furibus et malefactoribus nobis assignarunt manifestis" mondja Laczkfi Pál főispán Ungmegye közgyülésében 1363-ban (Sztáray: I. 330—332.)
[13] László alispán Szatmármegye közgyülésén: „notario suo precepisset in registro proscripcionali inseri servientes magistri Georgii." (Anjou: V. 500—501.)
[14] A legrégibb ilyen jegyzéket bártfai Szabó László fedezte fel a Nemzeti Museum levéltárában. Ez Mátyás-kori emlék, de még ennél sem egész világos, hogyan keletkezett. (V. ö. Turul: 1905. 1. és 2. füz.)
[15] „habito diligenti tractatu inter eosdem" (Sztáray: I. 331.)

alapon kimondatott a fej- és vagyonvesztést tartalmazó itélet.[1] Az elitélt „levelesített" (proscriptus) személyét és vagyonát a törvény többé nem védte. Bármely megyei, városi vagy falusi hatóság, sőt minden, akár nemes, akár nem nemes ember jogosítva volt az illetőt minden felelősség nélkül elfogni, megölni, bármi büntetéssel sujtani és vagyonát a maga részére elfoglalni. Ha pedig valaki ilyen proscribált egyénnek szállást adott, maga is ugyanezen büntetésbe esett.[2]

A középkori magyar büntetőjog és bünvádi perrendtartás szempontjából épp ugy, mint a kulturtörténet szempontjából rendkivül becses adatok ezen itéletek s hogy csak egyetlen egynek idézzük concrét tartalmát, a Konth Miklós nádor által 1357-ben Zalamegyének tartott közgyülésen proscribáltak: számos tolvajt (furem), orgazdát (hospitem furum), rablót (latronem), gyujtogatót (domorum combustorem), hamis pénzverőt (falsam monetam laborantem), hamis pecsét-készitőt (falsorum sigillorum sculptorem), hamis pecsét-használót (falsorum sigillorum conservatorem) és okmányhamisitót (falsarum litterarum emanatorem). A levelesítettek között találunk nemeseket (nobiles), királyi és egyházi jobbágyokat, parasztokat (homines populares), papokat (sacerdotes), iródeákokat (litterati), várnagyokat (castellani).[3]

A proscriptio jogi hatályát kegyelem utján elengedhette a király;[4] néha ez feltételesen történt, ha az illető visszaesővé nem

[1] „in capitali sentencia et amissione omnium suarum possessionum et bonorum ubilibet existencium . . . decrevimus convictos extitisse" mondja Konth nádor Zalamegye közgyüléséből kiadott oklevelében. (Zalai: I. 573—577.)

[2] Példák: Zichy: III. 236., 244., Sztáray: I. 331., 336., Fejér: IX. 7. 428—432., Zalai: I. 573—577., Mus. Tö. a. 1381. juli. 22.

[3] Zalai: I. 573—577.

[4] . . . . . Lajos kegyelmet ad István fia Andrásnak és Jánosnak, Himfy Benedek pozsonyi kapitány kérésére „a labe et nota prosciripcionis quam ipsi in congregacionibus palatinalibus ac comitum parochialium et iudicum nobilium quorumcumque comitatuum specialiter autem dicti comitatus Soproniensis in eodem comitatu Soproniensi et alias celebratis generalibus incurrisse dignoscebantur eximentes et eripientes liberavimus et expiavimus ac remissis penitus et indultis ipsis omnibus eorum excessibus et debitis, pro quibus usque nunc fuerunt proscripti et registrati, capitibus ipsorum simulcum universis possessionibus et iuribus eorum possessionarys graciam et misericordiam fecimus spe-

válik.[1] Találkozunk olyan esettel is, hogy a király az egész országra nézve általános kegyelmet oszt minden proscribált egyénnek.[2]

VII.

A megyei közgyülésekből a nádor, illetve aki a közgyülést vezette, bocsájtja ki a kiadmányokat. Rendszerint nyilt alakban, az oklevél hátlapjára felragasztott pecséttel. Ha az oklevél jogügyletet tartalmazott vagy oklevelet átirt, akkor néha privilegiális alakban, függő pecséttel adta azt ki a nádor.[3] Ha az oklevélben a közgyülés által kiadott „köztudomány" foglaltatott, akkor a nádor közbül fekvő pecsétje köré az alispán és a szolgabirák feltették pecséteiket, ami azután az oklevél záradékában megjegyeztetett.[4] Ha a közgyülésen levelesítés történt, akkor szokás volt, hogy a megye hatósága és az esküdtek tanusítják azt is, hogy az egész actusnál jelen voltak és ahhoz hozzájárultak.[5]

Hajnik azon állítása, hogy a kiadmányok legkésőbb a congregatió 6-ik napján (sexto die) adattak volna ki, nem bir alappal.[6] Erre egyáltalán nincs szabály.

A dolog ugy áll, hogy a congregátiók rendesen hétfőn kezdődtek, rendes tartamuk egy hét. Ennélfogva a hét utolsó napján, vagyis szombaton (ami a hétfőtől számítva „dies sextus") kellett

cialem, restituentes ipsos fame et statui suis pristinis. Quelibet eciam registra et litteras in facto dicte proscripcionis . . . emanatas mortuas reliquimus et commisimus ac viribus omnino carituras." (D. L. 5397.) Lásd még: Soproni: I. 358., Mus. Tö. a. 1379. oct. 28.

[1] Zichy: III. 13.

[2] D. L. 5753.

[3] László nádor 1367. aug. 18-án Borsodmegye közgyülésén. D. L. 5528. Garai nádor 1381. sept. 23-án Szatmár és Ugocsa közgy. D. L. 6796.

[4] „In quorum assercionis testimonium presentes nostro ac vicecomitum et iudicum nobilium predictorum comitatuum sigillis consignantes . . . duximus concedendas", mondja Miklós nádor 1351-ben. (Anjou: V. 510.)

[5] „Nos itaque vicecomes, iudices nobilium et iurati assessores predicti comitatus de Wngh, premisse congregacioni ipsius domini palatini interfuimus et omnia premissa cum eodem domino palatino communi consensu ordinantes, in horum omnium testimonium sigilla nostra iuxta sigillum ipsius domini palatini, presentibus duximus apponenda." (Sztáray: I. 368.) és Zalai: I. 573—577.

[6] Hajnik: Perjog 70. l. 27. sz. jegyzet.

az okleveleket megirni, hogy vasárnap ünnepelhessenek. Âmde néha nem hétfőn kezdték és néha tovább huzódott mint egy hétig. Ezért azután találunk oklevelet, amely a congregatió 3-ik napján,[1] a 4-iken,[2] a 7-iken,[3] a 8-ikon,[4] a 10-iken,[5] a 12-iken,[6] a 14-iken,[7] a 15-iken,[9] a 22-iken[9] keltek stb.

Még csak azt jegyezzük meg, teljesség okáért, hogy a nádori congregátiókon előfordult dolgokról néha a megyei hatóság adott ki oklevelet.[10]

II.

Az autonom megyei igazságszolgáltatás.

I.

Megyei törvényszék; illetékesség, hatáskör.

A közgyülések mint láttuk, vagy a nádor által, vagy ha más által is, de mindig királyi parancsra, a király nevében (in persona regis) tartatván, azokon még a megyei autonom igazságszolgáltatásról nem beszélhetünk. Önkormányzatilag — a szó tiszta értelmében — a megye csak a saját törvényszékén (sedes iudiciaria, rövidítve sedria) működik. Korunkban még szük keretben, a nemesség nem nagy rokonszenve mellett, amit az exemtiók eléggé bizonyítanak.

A megyei igazságszolgáltatás a megye székhelyén,[11] a megyei

[1] Zichy: II. 457.
[2] Anjou: IV. 635.
[3] Sztáray: I. 368.
[4] Zichy: IV. 208.
[5] Zichy: IV. 210; D. L. 24684.
[6] Zichy: IV. 150. 211.
[7] D. L. 38814.
[8] D. L. 6796.
[9] D. L. 6821.
[10] Szabolcsmegye hatósága Miklós nádornak Szabolcs és Beregmegyék részére tartott 1349-iki congregátiójából (Kállay csal. lt. Mus. 952. sz. fasc.); ugyanazon megye Garai Miklós 1381-iki közgyüléséből. (U. o. 1794. sz. fasc.)
[11] Lásd a székhelyről szóló fejezetet.

törvényszéken, (sedes, sedria, néha „consistorium“,[1] gyakrabban „tribunal“)[2] gyakoroltatott. A hatóságot a megye ispánja a négy szolgabiróval képviselte,[3] birótársakul nehány (quamplures) megyei nemes szerepelt,[4] akik ha hiányoztak, vagy kevesen voltak jelen, az ügyet elhalasztották.[5] A nemességnek kétségtelenül a tehetősebbjei (potiores) szerepelnek birótársak gyanánt (l. az előző jegyzetet), nem nemesek egyáltalán nem. Teljesen szokatlan Pozsony megyének 1342. julius 20-án kelt oklevelének kitétele: „nostre iudiciarie deliberacionis per Barones regni nobiscum facte.“[6] Talán a „nobiles“-t érti „barones“ alatt az oklevél irója?

A megye törvényszéke rendesen minden 15-ik napon ült egybe,[7] amit a perhalasztások formulája „ad quindenas datarum“ legjobban bizonyít.[8] A hetenként tartott sedriák később keletkeznek, mikor a megyék autonomiája nagyobb lendületet nyer.

A megyei hatóság területi illetékességét a megye geographiai

[1] Anjou: VI. 620.

[2] „in iudicio nostro tribunali“ Soproni: I. 240.

[3] Egészen hihetetlenül hangzik a Sziklay-Borovszky-féle „Abauj-Tornavármegye“ (I. köt. 481.) azon kijelentése, hogy „*Poháros Péter abaujvári főispán távolléte alatt a vármegyei igazságszolgáltatást is Kassára bizta Lajos király*“. Enyiczkey Béla, ki a történeti részt irta s aki e részben felvilágosítást tudott volna adni, sajnos meghalt már és igy nem sikerült ezen sajátszerü adat (?! valószinüleg tévedés) forrására ráakadnom.

[4] „ideo nos unacum aliis nobilibus pocioribus in iudiciaria sede consedentibus . . . . decrevimus“ mondja Tolnamegye 1355-ben (Fejér: IX. 2. 456.); „qui quidem nobiles provincie in iudicio nostro tribunali existentes quamplures . . . proclamarunt.“ (Soproni: I. 240.)

[5] „absque deliberacione nobilium provincialium iudicare nolebamus, igitur eandem causam ad quindenas . . . . ad examen et deliberacionem nobilium duximus prorogandum“ mondja Szabolcsmegye hatósága 1363. (Kállay csal. lt. Mus. 1385. sz. fasc.) „Unde quia propter paucitatem nobilium provincie de ipsa causa discutere minime voluimus, pro eo eandem causam . . . ad quindenas datarum presencium duximus prorogandam, ita, ut eodem die unacum nobilibus provincie deliberater decernamus de eadem“ mondja Zalamegye hatósága 1354. nov. 27. (Zalai: I. 554. és Mus. Tö. a. 1354. nov. 27.)

[6] Mus. Tö. a. 1342. juli 20.

[7] Kállay csal. lt. (Mus. 641. 642. és 1385. sz. fasc.); Hanvay csal. lt. Mus. 1381; Zichy: IV. 144. 148; Zalai: I. 554; Anjou: IV. 648.

[8] Néha a perhalasztás „ad primam sedem iudiciariam . . . futuram“ történik. (Becsky csal. lt. Mus. 1371-ből.)

határai szabják meg. Más megye területén biráskodni sohasem volt szabad, vizsgálatot is csak királyi parancsra és kivételes esetekben, ha t. i. a megyei hatóság maga volt érdekelve (pl. széksértés esetén), lehetett teljesíteni,[1] vagy akkor, ha a vizsgálat két megye területére is kiterjedt, azt az egység kedveért egy megye hatósága teljesítette.[2] A megye határain belül a hatóság illetékessége kiterjedt minden személyre és birtokra, amely a megyei hatóság alól kivéve nem volt. Hogy mennyiben voltak kivéve a megyei hatóság illetékessége alól bizonyos területek és városok, arról a maga helyén megemlékeztünk már.

A megyei hatóság alóli kivétel (exemtio fori) vonatkozhatott személyekre, bizonyos birtokra és azon lakó népre, és bizonyos ügyre.

Ami a személyes exemtiókat illeti, azokkal igen sürün találkozunk korunkban. Abban állott a királyi kiváltság, hogy az illetőnek minden ügye a királyi kuriában volt tárgyalandó, minélfogva a király megparancsolja a megyei (és más) hatóságoknak, hogy az illetőt beidézni ne merjék.[3] Az exemtió állhatott abban is, hogy valaki, nehogy mindenféle idézgetésekkel zaklassák, minden birói hatóság alól kivétetik és csupán egy bizonyos megye hatósága alá helyeztetik. Igy Tapolcsányi Gyula világtalan fiát a király 1349-ben a barsmegyei ispánok hatósága alá helyezi,[4] vagy a borsmo-

[1] Igy Ungmegye teljesít vizsgálatot Zemplénmegyében egy széksértési ügyben 1364-ben (Sztáray: I. 342.)

[2] 1352-ben Pozsonymegye hatósága Pozsony és Nyitramegyében (Anjou: V. 626.); 1355-ben Bácsmegye kiküldöttei investigálnak Bács, Bodrog és Csongrádmegyékben. (Anjou: VI. 383.) Simon mester győri főispán parancsára az ő embere a győri káptalan kiküldöttjével Győr és Veszprémmegyékben teljesít vizsgálatot 1356. juli 18-án. (Pannonhalmi oklt. VIII. 333 és köv. l.) Hogy azonban Vasmegye szolgabirái miért teljesítenek egy igtatást Sopronmegyében 1350. május 10-én, azt az oklevél nem indokolja meg. (Soproni: I. 211.)

[3] „. . . a iudicio et iurisdiccione quorumlibet comitum parochialium et iudicum nobilium comitatuum quorumlibet . . . . ex precipua et speciali gracia duximus eximendos, ita, ut si qui aliquam accionis contra ipsos habent, vel habuerint, in curia nostra exsequantur iusticia mediante" mondja Lajos király Becsei Töttös és Vesszősnek adott privilégiumában. (Zichy: II. 200.); és Zichy: II. 201; D. L. 5412; Kállay csal. lt. (Mus. 1363-ból 1400. sz. fasc.)

[4] Anjou: V. 261.

nostori apátot kizárólag a vasmegyei főispán hatósága alá helyezi — birtokügyek kivételével — megtiltván még a vasmegyei alispánnak is, hogy őt megidézni merje.[1] Ha ilyen kiváltságos egyént a megye mégis beidézett, akkor az illető illetékességi kifogással élt, felmutatván a mentességet tartalmazó oklevelet.[2] Az exemtiót rendszerint a király adta, de adhatta a királyné is.[3] Az exemtió néha a kedvezményezett örököseire is átszállott.[4] Az ilyen családok ez által állandóbb kapcsolatba jöttek a királyi udvarral s igy az exemptiók is sokkal hozzájárulhattak az örökös főrendiség kialakulásához, sőt ha szigoruan vesszük, már az örökös főrendiség első alakját láthatjuk az olyan exemtiókban, melyek az örökösökre is kiterjedtek. Nem volt ugyan külön birósága az exemtusoknak, de az illetők mindenesetre már *a születés jogán* élveztek egy bizonyos közjogi kedvezményt, bizonyos előjogot, mely más, nem privilegizált nemest meg nem illetett. Van tehát már egy-két család, amelynek kebelében egy *kivételes* közjogi helyzet — bárha csak negativ természetü privilegiumot biztosító — apáról fiura száll és ezzel meg van törve az első rés a büszkén vallott „una et eadem nobilitas“ elvén.[5]

Adathatott az exemtio valamely birtoknak is, illetve az azon lakóknak.[6] Exemtio adathatott végre bizonyos ügynek is, pl. 1344-ben Gyulafi Miklósnak és fivérének a testvéreikkel folyó osztály-

[1] Fejér: IX. 2. 221.

[2] „. . . exhibuerunt nobis litteras domini nostri domini Lodovici . . . in quibus videbamus ut iobagiones . . . . . de possessione Mathey Zalka iudicare non auderemus“ mondja Szabolcsmegye hatósága és az ügyet elhalasztja. 1363-ban. (Kállay csal. lt. Mus. 1385. sz. fasc.); Fejér: IX. 1. 417—419.

[3] Zichy: II. 451.

[4] A Zrinyieké D. L. 33939; a Zovárdffyaké 1365. május 30-ról (Ujhelyi csal. lt. D. L. 38180. Szövegét l. a Függelékben.)

[5] 1351: XI. t. cz. „. . . ut universi veri nobiles . . . sub una, et eadem, libertate gratulentur!“

[6] A Német Jánosnak adományozott birtokokat 1351-ben Lajos kiveszi Vasmegye hatósága alól. (Anjou: V. 413.); István Pilismegyei főispán pozsegamegyei birtokaira exemptiót ad Erzsébet királynő 1342-ben (Fejér: IX. 1. 63.); Lajos király exemtiója Pölöske birtokra nézve 1360. aug. 26. (Mus. Tö. a.)

perére nézve,[1] 1362-ben a király a Kont Miklósnak adományozott Galgóczon előfordulandó „vásári" ügyeket kiveszi Nyitramegye hatósága alól és Galgócz község birói hatósága alá rendeli.[2]

Az a körülmény, hogy a megye főispánja, vagy alispánja a maga személyében volt érdekelt, nem tette illetéktelenné az egész megyei hatóságot, hanem csak az illető érdekelt egyént zárta ki belőle. A főispán érdekeltsége esetén az alispán a négy szolgabiróval eljárhatott,[3] ha pedig az alispán érdekeltsége forgott fenn, akkor a négy szolgabiró maga képviselte a hatóságot, akár al-, akár felperesi minőségben szerepelt az alispán,[4] sőt arra is van eset, hogy az alispán a saját ügyében a megyei testomoniummal maga végezte az idézést.[5]

Kivonhatták magukat a felek a megyei hatóság illetékessége alól az által, ha ügyük eldöntését fogott (választott) birák illetékességének vetették alá. Ennek példáival gyakran találkozunk úgy a per megindítása előtt, mint a per folyama alatt. Tartoztak azonban a felek a hozott itéletet a megye széke előtt bemutatni[6] és az itéletről a megye adott tanusítványt.[7] Nagyobb hitelesség okáért a

[1] „. . . . . nec quisquam iudicum eosdem super hoc . . . . suo iudicatui astare compellere quovis modo presummat", hacsak önként nem járulnak valamely biró elé. (Anjou: IV. 451.)

[2] D. L. 5133.

[3] Soproni: I. 240.

[4] Mednyánszky csal. lt. Mus. 1344-ből; Mus. Tő. a. 1344. apr. 5.; Zichy: II. 575.; Fejér: IX. 1. 264; IX. 2. 645.

[5] Gömörmegyében (Hanvay csal. lt. Mus. 1381-ben), de a tanusítványt a szolgabirák adják ki.

[6] Hevesujvár m. hat. tanusítja, hogy egy előtte már folyamatban levő ügyben „ipsam causam a nobis volentibus ipsis partibus ad arbitrium proborum virorum per partes communiter adducendorum et eligendorum fieri postularant tali modo, hogy amit a választott birák az egri káptalan jelenlétében határozni fognak, abban mind a két fél birság terhe alatt megnyugodni köteles. Factum autem dicti arbitrij per ipsas partes in literis eiusdem capituli ad quindenas presentis date nobis volumus reportari." — Hátul: „factum autem dicti arbitry ad quindenas presentis date ad iudicem." — (Mus. Tő. a. 1365. VI. 25.); Sárosmegye hatósága tanusítja, hogy egyik szolgabirája előtt a felek választott birák itéletének vetették alá. „Et ipsum arbitrium idem unus ex iudicibus eodem die in sede iudiciaria nobis tenebuntur recitare." (Mus. Tő. a. 1370. sept. 4.)

[7] Fejérpataky csal. lt. Mus. (1370-ből Liptómegye cyrographum alakjában); Ivánka csal. lt. (Mus. 1351-ből); Soproni: I. 380.

felek kötelezhették magukat az itéletet egyházi hiteles hely előtt irásba foglalni.[1] Ha azonban a fogott birák a peres felek valamelyikének esküt itéltek, ugy azt a megyeszéke előtt kellett letenni.[2] Ha a felek magukat választott biróság itéletének vetették alá, akkor a megyei közgyülés illetékessége alól is kivonhatták magukat.[3]

Ami már most a sedria tárgyi hatáskörét illeti, arról perenkivüli ügyekben már megemlékeztünk és azt elég kiterjedtnek találtuk. Peres ügyekben azonban a megye igen csekély hatáskörrel rendelkezett korunkban. Bünügyekben itél: mint fentebb láttuk becsületsértési, továbbá gyilkosság[4] miatt folyó ügyekben és az azon kor felfogása szerint rendkivül tág fogalmi kört jelentő hatalmaskodási ügyekben,[5] amik között igen nagy jelentősége van a „jobbágyrablási" ügyeknek, a miket a megyei hatóság tárgyalt;[6] végre itélt a megye lopás felett.[7]

A bünügyek, mint birói feladatok ebben a korban nem játszanak fontos szerepet. A büntény a biró előtt fekszik; a megölt ember, leégett ház, kirabolt tanya, mind kitünő „species facti"-k. Csak ténykérdésről lehet szó[8] és e tekintetben is csak a vádlott tettességéről. Jogkérdést a bünügyekben korunk még nem ismer. A fontosabbik eleme a iudicaturának a vagyonjog. A minden jog és jogképesség forrása, a birtok az, melynek védelmére ez a kor kiváló sulyt helyez. Ezért van az, hogy korunkban a birtokperek a megyei hatóság alól ki vannak véve.[9] Azonban megállt a megye

[1] „et propter maioris rei certitudinem in festo b. Mich. arch. nunc proxime venturo litteras de conventu de Thuruch super premissis emanare partes ambe tenebuntur" mondja Liptómegye hatósága. (Mus. Tö. a. 1381. september 4.)

[2] Zichy: IV. 124.

[3] Kállay csal. lt. (Mus. 1349-ből, 952. sz. fasc.)

[4] Zalai: I. 492, 559.

[5] Zalai: I. 571.

[6] Kállay csal. lt. (Mus. 1381-ből 1769. sz. fasc.)

[7] Mus. Tö. a. 1380. mart. 22.

[8] A csalás büntetőjogi fogalma még ismeretlen nálunk ezen korban.

[9] „Unde cum factum possessionarium non in presencia comitum parochialium et iudicum nobilium, sed in nostri vel palatini presencia fine debito debeat terminari," ezért meghagyja a király Trencsénmegye hatóságának, hogy az ügyet statu in eodem terjessze fel a kuriába a nádor elé. (Mus. Tö. a. 1357. mart. 17.), Fejér: IX. 2. 585., Anjou: IV. 424.

hatásköre birtokperekben is, ha a felek önként vetik magukat alá.[1] Szokás volt ilyenkor kikötni, hogy az itéletbe bele nem nyugvó fél „hatalom-baj"-ban elesettnek tekintessék.[2] Még a hatalmaskodás is megszünt a megye hatósága alá tartozni, mihelyt birtokjogi kérdéssel complicálódott.[3] Ha mégis találkozunk kivételesen esetekkel, hogy a megye birtokperben itél, akkor az kétségkivül csekély jelentőségü ügy lehetett, pl. egy szőlő, vagy földrészlet (particula),[4] de az értékhatárt ezen korból — ha ugyan volt! — nem ismerjük.

Végül kiterjedt a megye hatásköre az uri székektől hozzá felebbezett ügyekre, mint azt fentebb láttuk.

II.

A peres felek. Képviselet.

Peres felek a felperes (actor) és alperes, vádlott (in causam attractus, rövidítve incattus). A perbeli birói feljegyzésekben felperest „a." alperest „i." betüvel jelezték az oklevél hátán. A perben csak perképes személyek szerepelhettek. Itt pedig különbség teendő tárgyunk szempontjából cselekvő és szenvedő perképesség között, mert lehetett valaki cselekvőleg perképes, de alperesként exemtió folytán a megye széke elé állítható nem volt. Felperesi, tehát cselekvő perképességgel birt mindenki, aki jogképes volt. Jogképesség (facultas, norma habendi) = képesség jogok alanyaivá

[1] „Nos igitur" — mondja Borsodmegye hatósága egy előtte lefolyt örökösödési osztályperben — „legitimis et congruis peticionibus earundem, licet factum possessionum iudicare non dignaremur" a felek önkéntes akarata folytán eljárt. (Fejér: IX. 3. 382.)

[2] „Obligantes se et suos heredes, heredumque successores, quod si qua parcium premissam ordinacionem vel divisionem non conservaretur, vel revocaretur, extunc pars contra partem in potentiali duello convinceretur eo facto." (Fejér: 3. 382.)

[3] Szabolcsmegye hatósága előtt Urosi Imre felperes Semjéni László ellen birtokának elpusztítását (desolatio) panaszolja. Alperes a megye hatásköre ellen emel kifogást: „ut desolacio possessionis nostro iudicio non (. . .) et super talem causam ad nostrum examen iudici se ipsum non permitteret" (Kállay csal. lt. Mus. 1351-ből, 999. sz. fasc.)

[4] Anjou: IV. 492., V. 435.

lehetni. E szerint a proscribáltak nem birtak perképességgel, mert mint földönfutót (vogelfrei) az ellenfele egyszerüen megölhette. Különben sem igen mert az ilyen személy hatóság elé járulni! Részleges felperesi perképtelenséget okozott a „silentium," vagyis az illető „örök hallgatás"-ra ítélt egyén azon pert, melyben a silentium kimondatott, többé fel nem vehette. Nem birt végre felperesi perképességgel a birtoktalan jobbágy.

Szenvedő, vagyis alperesi perképességgel a cselekvési képességgel biró egyén rendelkezik. Cselekvési képesség (facultas, norma agendi) = képesség a saját ügyeiben személyesen eljárni. E szerint nem bir szenvedő perképességgel a birtoktalan jobbágy és senki, aki a törvényes kort még el nem érte. Ha ilyen alperes mégis perbe idéztetett, akkor a bíróság a pert elhalasztotta alperes törvényes koruságáig,[1] sőt meg is semmisíthette az idézés jogi hatályát.[2] Ezen általános kereten belül még ki voltak véve a megyei hatóság alól az exemtusok, akiket tehát alperesként a sedria elé idézni nem volt szabad.

A felek a törvényszék előtt megjelenhettek személyesen (personaliter), vagy pedig ügyvéd által képviselve. Az ügyvédkedés korunkban nem levén még semmiféle képesítéshez kötve, ügyvédképpen megjelenhetett a bíróság előtt bárki, aki megbizatását ügyvédvalló oklevéllel (litterae procuratoriae) igazolta. Ilyen ügyvédi oklevelet a megye is jogosítva volt kiadni; ilyenkor azt mondják az oklevelek, hogy az ügyvéd „cum procuratoriis litteris nostris" jelent meg.[3] A főispán, alispán és szolgabirák az Ars Notarialis szerint[4] a saját ügyeikben ügyvédvalló levelet nem adhattak ki. Ámde van az ellenkezőre is példa. Igy Himfy Benedek pozsonyi főispán 1380-ban a saját pecsétje alatt vall ügyvédeket.[5]

Az ügyvédvalló levélnek a felmutató nevét magában kellett

[1] Sopronmegye királyi parancsra elhalaszt egy pert „donec *adultas* pervenerint ad etates" az alperesek. (Mus. Tö. a. 1378. oct. 4.) István herczeg parancsa az ország összes biráihoz Lamnochai Jakab fiai érdekében, hogy azokat: „donec *legitimam* pervenerint ad etatem" be ne idézzék. (Anjou: V. 575.)

[2] „cuius teneritatem videntes, de ipsa citacione, quia respondere non poterat, commissimus absolutum" mondja Sárosmegye hatósága 1369-ben, mivel a beidézett alperes még csak négy éves. (Kapy csal. lt. Mus.)

[3] Teleki: I. 147.

[4] Ars Not. 216. pont. Kovachich: Formulae 139. l.

[5] Idősb Kisfaludy család lt. Mus.

foglalni. Ellenkező esetben az illetőt „astatio falsi termini“ miatt megbüntették.[1] A büntetés a tettes rögtöni letartóztatásával járt.[2] Ha az ügyvéd meghatalmazás nélkül jelent meg, megbirságolták érte.[3] Az astatio falsi termini következményeit a bíróság elengedhette.[4]

Perbe állhatott valaki szavatosként is. Ha azonban elvállalt kötelezettségének eleget nem tett, akkor a per tovább ellene folyt.[5]

III.

A perfolyam a megyén.

A perfolyam az idézéssel veszi kezdetét. Az idézést a megye ugy eszközli, hogy valamely szolgabirót, vagy megyei testimoniumot küld ki ennek teljesítésére és melléje valamely egyházi hiteles hely közreműködését kéri fel, amit már az 1291 : V. t. cz. elrendelt.[6] Az egyházi hiteles hely a megyének jelentést tesz az idézés eredményéről.[7] Az idézést csak az alperes birtokán (in possessione,

[1] „Unde quia prescripte litere procuratorie per ipsum Mathe exhibite ipsius Emerici non erant, neque nomen eiusdem Mathe in eisdem conscriptum reperiebatur et sic in premissa causa falsa suggestione pro ipso Emerico asstando proponebat, ideo nos . . . eundem Mathe de Loch pro premissa illicita et falsa procuracione sua super false facto terminum asstanti de iure decrevimus fore convictum“ — mondja Gömörmegye hatósága 1378-ban. (Hanvay csal. lt. Mus.)

[2] Ugyanezen oklevélben Lóczi Máté fogságba esett, melyből a gazdája szavatossága mellett szabadult ki.

[3] 1349-ben egy márka birsággal. (Kállay lt. Mus.)

[4] Beregmegye hatósága 1363-ban (Kállay csal. lt. Mus. 1384. sz. fasc.)

[5] „sed quia idem Emericus annotatum Mathe ad dictum terminum competentem fideiussor existendo restatuere non curavisset, ipsa causa et accio . . . in dictum Emericum tamquam fideiussorem suum . . . . extitisset devoluta“ mondja Gömörmegye fentidézett oklevelében.

[6] „Item nullus sine testimonio capitulorum vel conventuum ad praesentiam curialium comitum, vel vicecomitum citari possit“ (Kovachich : Sylloge, 17. l.) — Különös, hogy Ungmegye hatóságának egy kiadmánya szerint Csicseri Pál felperes a leleszi prépostot a megye széke elé személyesen idézte (?) „citavit“. Talán csak pongyola szövegezés az egész? (Csicseri csal. lt. D. L. 31319.)

[7] A vasvári káptalan jelenti Vasmegye hatóságának, hogy megkeresésére : „Ladislaum . . . . in eadem possessione sua contra Johannem . . . ad

in portione sua) lehetett eszközölni.[1] Az idézéskor a kiküldött szolgabiró, legalább némely megyében, felmutatta az idéző pecsétet, ami valószinüleg egy papirdarabra felragasztott pecsét volt (billog). Ilyen idéző pecsétről tesz említést Pray.[2] Szerinte — s e nézetet teljesen osztom — az irás-olvasásban járatlan levén a nép, ilyen billoggal igazolta magát az eljáró szolgabiró.[3] Az Árpádkori pecsétküldés késő emléke ez, melyet nehány megye ebben a korban megőrzött. Különösen az északi megyék, mint Sáros,[4] Heves,[5] Liptó,[6] Bereg,[7] Szabolcs,[8] Szepes,[9] Gömör,[10] Ung,[11] Abauj,[12] Szolnokmegye.[13] Némely erdélyi megye még ezután is, sőt a 19-ik század elejeig megőrizte ezt a szokást, használva a sigillum citationis, prohibitionis-t, talán valami kevéssel fejlettebb formában.[14] Barsmegye őriz egyet a XVI. századból.[15] A pecsétet a teljesített idézés, vizsgálat, tiltakozás stb. után visszahozta a kiküldött és

vestre nobilitatis citavissent presenciam." (Mus. Tö. a. 1378. február 11.) „. . . receptis literis citatoriis vestris una cum Johanne filio Petri de Zegfalu homine vestro nostrum misimus hominem pro testimonio fidedignum" akik bizonyos nemeseket megidéztek a megye elé, — jelenti a nova-curiai convent Zalamegye hatóságának. (Mednyánszky csal. lt. Mus. 1344-ből.)

[1] L. a fenti idézetet és Zalai: II. 148.

[2] Pray: Syntagma historicum de sigillis I. sz. tabella. Egy karjait kiterjesztő angyalkép, melynek körirata: „Sigillum citationis."

[3] Ilyen billogot nemcsak idézések, hanem prohibitiók és egyéb hivatalos actusok teljesítésénél is vitt magával a megye küldöttje.

[4] Soós csal. lt. (Mus. 1345.); Mus. Tö. a 1352. febr. 6. Fejér: IX. 2. 126.

[5] Fejér: IX. 4. 107.

[6] Máriássy csal. lt. (Mus. 1375.); Fejérpataky csal. lt. (Mus. 1365. 1373. 1378.)

[7] Kállay csal. lt. (Mus. 1359-ből, 1250. sz. fasc.)

[8] Kállay csal. lt. (Mus. 1381-ből, 1764. sz. fasc.)

[9] Máriássy csal. lt. (Mus. 1362. apr. 6.); Mus. Tö. a. 1377. jan. 5.

[10] Mus. Tö. a. XIV. száz. évnélküliek; Fejér: IX. 1. 266., IX. 6. 72; Anjou: VI. 491.

[11] Csicseri csal. lt. D. L. 31269.

[12] Anjou: V. 173.

[13] Zichy: IV. 55.

[14] Ilyeneket találtam 1700-ból, 1715., 1717., 1757., 1797. évből a Rétyi-Anthos család levéltárában (Museum); 1732-ből latin és tót nyelven a Zerdahelyi csal. levéltárában (Museum).

[15] Fényképi másolatban közli Borovszky: Barsmegye tört. 86. l. (Sigillum pristaldi 1533-ból.)

ugy tette meg a jelentését.[1] Az idézést teljesítő kiküldött köteles volt egyrészt a beidézett félnek megmagyarázni, hogy mily ügyben és mikorra szól az idézés, más részt köteles volt az idézés tekintetében fennálló megyei szokást megtartani. Ennek elmulasztását szigoruan büntették.[2]

A tárgyalás a megyén szóbeli volt. Felperes keresetét előadta (proposuit viva voce, ministerio vivae vocis), vagy ha már előbb idéző levelet bocsájttatott ki, azt felmutatta, előadván, hogy abban kereseti kérelme bennfoglaltatik.[3] Erre alperes előadta védelmét.

[1] „. . . . comes Matheus, unus ex nobis iudicibus et Michael Magnus dictus, quos per petitionem magistri Demetrii . . . cum nostro sigillo ad faciendam inquisitionem transmiseramus, sigillum que nostrum reportantes, dixerunt . . .“ mondja Sárosmegye hatósága 1351-ben. (Fejér: IX. 2. 129.)

[2] Barsmegye hatósága előtt panaszolja ikladi Peres István, hogy a királyi ember evocálta őt a királyi curiába Pobor István elleni perben „sed tamen ad quem terminum seu octavam et pro qua causa, ignorasset et sibi rescire dare recusasset, nec sciret de presenti, in quo facto ipse plurimum agravaretur.“ A királyi embert tagadása daczára *fej- és jószágvesztésre* itélik „eo, quod nequiciose processit in hac parte“ (D. L. 6733.) Gömör m. hatósága tanusítja, quod cum Nicolaus filius Egidi de Kalno feria 2a pxia pt festum Bt Vallentini martiris proxime preteritum quoddam sigillum nostrum de iure ad citandum magrum Georgium filium Nicolai de Cithnuk contra Michaelem filium Akus de eadem nobis reportaverat asserendo, ut ipse eundem magrum Georgium de Cithnuk sabbato die in octavis purificacionis beate Virginis contra anotatum Michaelem non ad presentem feriam 2am post easdem octavas festi purificacionis sed ad aliam feriam 2am subsequentem in nostram citasset presenciam, hys auditis idem mgr Georgius personaliter exurgendo responderat ex adverso in hunc modum, quod *mos et consuetudo ipsius provincie* id non requirit ut ad aliam feriam secundam quilibet citatur citare (!) possit, nisi a die citacionis ad primum terminum competentem. Ideo dicta citacio super ipsum non de iuris equitate esset et ex parte eorundem mgri Michaelis et Nicolai fily Egidi reportatoris sigilli nostri iusticiam et iudicium per nos sibi facere postularat, et eadem causa inter easdem partes ad feriam 2am pxam pt quindenas festi pasce domini devenisset prorogando et ibi universi nobiles non dictum mgrum Michaelem, sed anotatum Nicolaum filium Egidi de Kalno pro eo, *quia legem huius provincie conservare non curasset*, sed ipsam citacionem illicite fecisset, in sex marcis iudiciorum“ elitélték. (D. L. 6338.)

A szokatlanul sulyosnak látszó „fej- és jószágvesztés“ (Barsmegye fentidézett oklevelében) természetesen nem veendő szó szerint. Az elitélt kétségkivül csak *fejváltságot* volt köteles fizetni.

[3] „asserens accionem et proposicionem contineri in eisdem“. Zalai: II. 150.

A bizonyítás okirattal, esküvel, perdöntő párbajjal vagy tudományvétellel (inquisitio) történt.

Az okirattal való bizonyítást néha kötelezővé tette a király.[1] Különben az okiratokkal való bizonyítás csak a curián volt otthonos.[2]

Esküre ítélt a megye úgy polgári, mint bünügyben.[3] Az esküt bünügyben panaszos a vádlott fejére tett kézzel tette le.[4] Az eskü le- vagy le nem tételéről a megye bizonyságlevelet adott ki.

Ha bajra szólt az itélet, akkor a feleknek kijelölték a bajvivás napját, helyét és a fegyverzetet, melyben vivniok kellett.[5] Bajra azonban csak a megyei közgyülés itélt, a megye széke erre jogosítva nem lévén.[6] Más istenitéletek Nagy Lajos alatt már nem fordulnak elő.

IV.

Tudományvétel. (Inquisitio.)

A tudományvétel mint bizonyítási eszköz korunkban teljesen kiszorítja az Árpádkorból még megmaradt tanuvallatást (humanum testimonium.) Három faját ismeri korunk. Az egyszerü tudományvételt (inqisitio simplex), a köztudományt (inquisito communis) és

[1] Lajos király parancsa az ország összes biráihoz, hogy bizonyos sárosmegyei birtokra nézve folyó perben az adományos ellen a bizonyítás ne történjék „per inquisicionem communem neque per fassionem nobilium comprovincialium, hanem per exhibicionem litteralium instrumentorum." (D. L. 6248.)

[2] Imre nádor 1372. aug. 9. itéletéből: „Unde quia idem Paulus et Dominicus dicta eorum instrumenta . . . nec tunc in presenti, nec in secunda, nec in tercia „congregacionibus ipsius domini palatini generalibus proxime tunc per ipsum celebrandis exhibere assumpsissent, sed exhibicionem eorundem eo gravamine, quod de regni consuetudine conveniret *ad curiam regiam*, in suam presenciam prorogare postulassent", a nádor ezen kérésnek eleget is tesz. (Mus. Tö. a. 1372.)

[3] Károlyi: I. 310.; Zichy: II. 575., IV. 124; Zalai 571.; Anjou: V. 255., VI. 572.; Fejér: IX. 6. 132.; Becsky csal. lt. (Mus. 1371.)

[4] Mus. Tö. a. 1380. mart. 22.

[5] Fejér: IX. 1. 547—550.; Kállay csal. lt. (Mus. 1347-ből 860. sz. fasc.)

[6] Még a XV. század elején sem. „Quia nos factum duelli . . . determinandi et liberandi non habemus facultatem" mondja Tolnamegye 1411-ben. (Zichy: VI. 103.)

a közgyülési tudományt (inquisitio generalis).[1] Ezek közül azonban a köztudomány nem érdekli tárgyunkat, mivel a XIV. században a megyék köztudományt elrendelni jogosítva nem voltak,[2] felsőbb bíróságok pedig a köztudományvételt mindig csak egyházi hatóságra bizták. Kivételesen fordul csupán elő, hogy felsőbb hatóság a köztudományvételt valamely megye congregatióján rendelte foganatosítani,[3] ami által az ilyen communis inquisitio a generalis inquisitio jellegét vette fel.[4] Ez különben azért válhatott practikussá, mert a communis inquisitión való megjelenésre nem lehetett kényszeríteni a szomszédságot,[5] mig a congregatión megjelenni köteles volt.

1. Az egyszerü tudományvétel nem más, mint a felek kérelmére elrendelt vizsgálat. A sommás szóbeli per azonban inquisitorius jelleget nem ölt ez által, mert a biró mindig csak a felek kérelme folytán és nem hivatalból rendeli el a tényállás megállapítását.[6] Ilyen egyszerü tudományvételt a megye maga is elrendelhet, de teljesítheti azt megkeresés (királyi parancs) folytán is. Ha az inquisitiót a megye rendeli el, akkor egyszerüen kiküld egy vagy két szolgabirót, akik a pecséttel a helyszinén megjelenvén,

[1] V. ö. Hajnik: Perjog, 286. és köv. l.

[2] Zichy: VI. 103.

[3] Példáját látjuk Szécsi Miklós országbirónak a garam szt. benedeki conventhez intézett, 1355. november 15-én kelt parancsában: „ . . . et quia ipse partes premissas contrariosas allegaciones eorum *ad communem inquisicionem nobilium et comprovincialium scilicet comitatus Borsyensis submittebant*, igitur volentes de hys meram et omnimodam scire et investigare veritatem, vestram amiciciam presentibus requirimus diligenter, quatenus vestros mittatis homines *pro utrisque partibus pro testimonio fidedignos*, coram quibus Kylianus filius Lorandi homo regius de curia regia specialiter ad hoc transmissus, *in congregacione generali comitis comitatus Borsyensis* universitati nobilium eiusdem comitatus de regio mandato . . . celebranda", tudják ki az igazságot. (Keglevich csal. lt. D. L. 16111.)

[4] Az eljárást communis inquisitió esetében lásd Hajnik: Perjog, 293. és köv. ll.

[5] Hajnik: Perjog. 296. l.

[6] Sopronmegye hatósága tanusítja, hogy János borsmonostori apát „in nostra sede iudiciaria pro faciendo iudicio moderativo consedentes nobis proposuit," hogy a kőszegi várnagy Szakonyban vámot zsarol az ő jobbágyaitól, mire a megye vizsgálatot rendel. (Soproni: I. 391.)

tudakolják a tényállást.[1] Ha csak egy szolgabirót küldött ki a megye, de az nem bizott magában, akkor kérhette, hogy még egyet rendeljenek melléje.[2]

A felsőbb biróságok a vizsgálat teljesítésére megkereshették a megyét, de e végből a király, nádor vagy országbiró kötelesek voltak irott vizsgálati parancsot (mandatum inquisitorium) intézni a megyei hatósághoz, az 1351 : XXIII. t. cz. értelmében.[3]) A behatolás valakinek a birtokára ilyen parancslevél nélkül, hatalmaskodásnak minősíttetett.[4] Néha felsőbb meghagyásra teljesített vizsgálatnál a királyi ember, vagy többen is, közremüködtek. Ezeket a vizsgálati parancs eleve kijelölte.[5] Vajjon volt-e a királyi kuriában a királyi emberekről vezetett jegyzék, vagy a panaszos fél maga mondotta be azokat a cancellárián, azt megállapitani nem lehet. Csak azt tudjuk, hogy az 1351 : XXII. t. cz. értelmében királyi ember csakis azon megyebeli ember lehetett, amelyben a vizsgálat teljesíttetett.[6]

Egyidejüleg a megyéhez intézett vizsgálati parancscsal két egyházi hatósághoz is intéztetik ugyanazon ügyben mandatum inquisitorium. Felettébb érdekes világot vet erre azon királyi cancelláriai fogalmazvány, melyben a vizsgálat Vitéz Lőrincz panaszára bizonyos Perényi Pál és Miklós ellen elrendeltetik s fogana-

[1] „. . . unum ex nobis videlicet comitem Paulum ex sede nostra iudiciaria misissemus" mondja Sopronmegye hatósága 1366-ban. (Soproni : I. 365.)

[2] Szepesmegyének egy helyszini szemle teljesítésére kiküldött szolgabirája a sedrián jelenti, „quod ipse solus ad peragendum premissum negocium ire noluisset", miért is a megye az ügyet elhalasztja. (Mus. Tö. a. 1351. mart. 19.)

[3] „Quod inquisitiones non possint fieri per alium modum, nisi mediantibus litteris regalibus, vel palatini, aut iudicis curiae regiae."

[4] Forgách András és társai panaszt emelnek a király előtt, hogy Bars község birái és polgárai „receptis secum unum ex iudicibus nobilium de comitatu de Bors absque litteris regiis" behatoltak egy birtokukra 1378-ban. (Fejér : IX. 5. 245.)

[5] Lásd az Ars Notariális 24.. 25. és 26 pontjait.

[6] „Homo autem regius, qui ducitur ad citandum, vel ad inquisitionem faciendam, non possit esse aliunde, nisi de eodem comitatu, vel districtu, in quo est ille, qui citatur, vel contra quem fit inquisitio" mondja az idézett törvényczikk.

tosítása Sárosmegyének, a szepesi káptalannak és a jászói conventnek meghagyatik.[1]

A cancellárián bevezetik a panasz adatait valami regestrum félébe és onnan a leiró egyenesen az oklevelet készíti el. A feljegyzés csak az „alys a." szóig halad. Innen tovább ugyanis a parancs tiszta formula.[2] Az oklevél alatt látható feljegyzés mutatja, hogy kiknek (illetve mely hatóságoknak) expediálandó a vizsgálati parancs.[3] Teljes érvényt csak a háromszoros vizsgálatról kiadott 3 oklevél együtt adott. Ez az a „három tanuvallató levél" (tres litterae inquisitoriae) amelyre az 1351 : XX. t. cz. hivatkozik.

A megyékhez intézett parancsban rendesen benn foglaltatik az utasítás, hogy a megye széke küldjön ki egy, vagy két szolgabirót, akik a helyszinén mindenkitől, akiktől illik és czélirányos, tudakolják az igazi tényállást.[4] A kiküldöttek tartoztak egybe hivni az illető hely szomszédságának nemeseit és nem nemeseit és azokat kihallgatni.[5] A vizsgálat során nemcsak világi, hanem egyházi

[1] „Dicitur nobis in persona magri Laur. di Wythes quod Paulus et Nicolaus fili magri Nicolay de Peryn per iobagiones ipsorum quasdam terras arabiles intermeatis sue possessionis Wythes vocate arare permisissent ipsorum potencia mediante in preiudicium ipsius magri Laurencii valde magnum et gravamen. Homines regis Ladislaus filius Mathias de Terney, Petrus filius Andree de Petroch sin Johannes de Gergerlaka alys a.

Capitulo ecclesie de Scepus, Conventui de Jazo, comiti vel vicecomiti et quattuor iudicibus nobilium de Sarus." (Mus. Tö. a. 1342—1382.)

[2] „alys a[bsentibus homo noster . . . ." stb.

[3] 1354. április 8-án Fehérmegye hatósága és a székesfehérvári convent ugyanazon ügyben vizsgálnak (Mus. Tö. a.); 1366. juni 10-én Sárosmegye hatóságához, a szepesi káptalanhoz és a jászói conventhez megy parancs (Mus. Tö. a.); 1369. május 21-én Sárosmegyének, a szepesi káptalannak és a leleszi conventnek megy a parancs. (Mus. Tö. a.)

[4] Precipimus, (vagy petimus, a szerint, amint a királytól, vagy a nádortól, országbirótól érkezik a megkeresés), quatenus unum vel duos viros idoneos transmittatis, qui ab omnibus, quibus decet et licet, sciant de premissis omnimodam veritatem" szólnak az oklevelek. (Sztáray : I. 210.)

[5] „Mgr Johannes de Chuzd *vicecomes magnifici viri Nicolai Konth* regni H. palatini et iud. comanorum et iudices nobilium Soproniensis comitatus . . . . unum ex nobis videlicet comitem Paulum ex sede nostra iudiciaria misissemus. Az illető jelenti, hogy ipse accedendo et circumeundo, sicut a nobilibus et ignobilibus clericis simul et laycis ac ab aliis cuiusvis status et condicionis comitatus predicti et specialiter a vicinis et commetaneis possessionis

személyeket is kihallgattak.[1] Homályos az 1351: XXIII. t. cz. azon rendelkezése, mely szerint az ilyen vizsgálatok ugy foganatosítandók, hogy: „Et congregentur nobiles illius comitatus vel districtus in unum et ab eis inquiratur manifeste.“ A törvényszakaszt a megelőzővel egybevetve, világos, hogy nem proclamált congregátióról beszél a törvény, hanem a helyszinén foganatosított vizsgálatról, nem volna tehát semmi értelme annak, hogy minden vizsgálathoz egybegyüjtsék az egész megye közönségét. Én az idézett törvényczikket ugy értelmezem, hogy csak az *illető* megyében lakó *szomszédokat* volt szabad összehivni az ilyen vizsgálatra, a hangsuly tehát az „illius“ szón nyugszik. Ezért olvassuk az oklevelekben, hogy a vizsgálat „nobilibus comprovincialibus inibi legitime convocatis“ eszközöltetik. Folyománya ez egyébként annak, amit fennebb előadtunk, hogy a megyei szék hatósága a megye határain tul hatáskörrel nem birt és csak kivételes esetekben (a megye érdekeltsége eseteiben) végez a sedria vizsgálatot idegen megye területén.

A vizsgálat nem csak a tanuk kihallgatására szorítkozott, hanem egyszersmind helyszini szemlére is kiterjesztetett, ha arra szükség volt.[2]

A tanuhallgatást a megyei hatóság néha a megyei közgyülésen összesereglett közönségen végzi és gyakran a vizsgálatot elrendelő parancs maga egyenesen arra hivja fel a megyét, hogy a tényállást proclamált congregátión az egybegyült közönségtől tudja ki.[3] Sőt arra is van példa, hogy a megye nemessége nem

Ilmeuch vocate ipsius capituli, a quibus decuisset licuisset, diligenti et conscienciosa inquisicione palam et occulte facta, talem de infrascriptis scivissent veritatem, quod“ stb. mondja Sopronmegye hatósága 1366-ban. (Soproni: I. 365.)

[1] Tallián csal. lt. (Mus. 1343-ból); Mus. Tö. a. 1365. febr. 27; D. L. 5065; Zichy: II. 469; Anjou: V. 566.

[2] A zalamegyei szék által kiküldött szolgabiró jelentésében olvassuk, hogy a tényállást „palam, clam et occulte investigando . . . . . fide vidisset oculata.“ (Zalai: II. 155.)

[3] „Quare fidelitati vestre firmiter precipimus per presentes, quatenus nobilibus illius comitatus in unum convocatis, sciatis ab eisdem de premmissis omnimodam veritatem“ szól Lajos király parancsa Szatmármegyéhez 1352-ben. „Nos igitur“ — mondja a jelentés — „in quadam congregacione nostra generali ad premissa mandata vestra proclamata, universos nobiles et ignobiles, sacerdotes et clericos ac homines cuiusvis status . . . requisivimus.“ (Kállay csal. lt. Mus. 1025. sz. fasc.) és Zalai: 102/3., Fejér: IX. 2. 451—463.

otthon, hanem a táborban, ahol történetesen együtt van, adja meg a kivánt vallomást.[1]

2. A megyei közgyülésen jelenlevőktől való tudományvétel nem tévesztendő össze a „közgyülési tudományvétel"-lel. Utóbbi alatt ugyanis azt kell érteni, hogy maga a közgyülés, mint ilyen, mint hatóság, ad bizonyságot valamely ténykörülményről. Ilyenkor tulajdonképpen a megyei hatóság és a 12 esküdt tanusít. Az eljárás okleveleink szerint a következő volt.

Felperes, — vagy még a per megindítása előtt is az, ki a perben leendő használat végett bizonyítékot kivánt előkészíteni — előadta a bizonyítandó tényállást, kijelentvén, hogy minderről a megyei hatóságnak hivatalos tudomása van,[2] kérte tehát a nádort, vagy azt, aki a közgyülésen elnökölt, hogy a hatóságtól az előadott tényállásra nézve szerezzen bizonyságot.[3] Erre a közgyülés elnöke a hatóságot és az esküdteket az igazmondásra megeskette, ami a feszületre tett kézzel, ünnepélyesen, Istennek tartozó hitükre és a koronának tartozó hüségükre hivatkozással a közgyülés szine előtt történt.[4]

Az esküdtek erre visszavonultak, tanácskoztak, egymást capacitálták[5] és mikor egy véleményre jutottak, azt hangosan kihirdették.[6]

[1] „. . . . qui nunc in presenti nostro exercitu . . . ex diligenti et fidell requisicione fidelium nobilium nostrorum antedicti comitatus de Torna et eciam aliorum quamplurimorum nobilium in dicto nostro exercitu adherencium . . . . veritate omnimoda fuimus informati, ob hoc . . . predictam terre particulam . . . reddidimus et restituimus" mondja Lajos király 1345-ben a Kalkochfői táborban kelt itéletlevelében. (Anjou: IV. 517.)

[2] „Et hoc vicecomiti, iudicibus nobilium et iuratis assessoribus dicti comitatus constaret evidenter" mondja a felperes. (Soproni: I. 367.)

[3] „Petens nos ut ydem vicecomes, iudices nobilium et iurati assessores, qualem de premissis scirent per nos requisiti, faterentur veritatem." (Soproni: I. 367.) és Anjou: V. 510., Zichy: II. 265.

[4] „qui quidem iudices nobilium et iurati assessores fide eorum deo debita mediante et fidelitate domino nostro regi sueque sacre corone regie pro dicenda veritate et iusticia observanda tacto vivifice crucis ligno prestita, unanimi et concordi testificacione affirmarunt." Zichy: II. 265.

[5] „. . . . de sede nostra consurgendo, extraeundo ac demum ad nos redeundo, habita prius deliberacione ac unanimi consilio" tettek tanuságot. (Fejér: IX. 2. 461—463.)

[6] „. . . . qui quidem nobiles provincie in iudicio nostro tribunali existentes quamplures, alta voce proclamarunt." (Soproni: I. 240.)

Az esküdtek egymás közötti tárgyalása beható lehetett és bizonyára elég hosszadalmas is, mert csak egységes véleményről lehetett kiadni a bizonyságlevelet.[1]

Az itt előadott eljárás mutatja hazai jogéletünkben a legrégibb és legtisztább alakját az esküdtszéki eljárásnak. Az esküdt birótársakat a megye közönsége a saját kebeléből választja, amiben egyrészről a megyei autonomia, más részről a népbiráskodás eszméje, — némi democraticus patinával bevonva — nyilatkozik meg. A visszavonulva tanácskozás a befolyástól való mentességet biztosíthatta, mig az eljárásnak komolyságot és ünnepélyességet az eskü kölcsönzött.

3. A korunkat követő időkben szükségessé vált, hogy a megyei közönséget kizárólag inquisitio foganatosítása végett egybehivják. Ennek példái, — bár ritkán — már Nagy Lajos alatt is előfordulnak. Ilyen közgyülés tartását rendeli Lajos király egy hatalmaskodási ügyben Szatmármegyéhez intézett parancsában[2] és ilyenről tanuskodik a vasvári káptalannak 1368-ban Lajos királyhoz intézett jelentése,[3] amely szerint egy hatalmaskodási ügyben 800 tanunak kihallgatása vált szükségessé. Ezek közül 300 az elkövetést, 500 az ellenkezőt tanusította!

V.

Perhalasztások.

A középkori perjog a halasztások perjoga. Egyike a legfontosabb ügyvédi szerepléseknek az ügy elhalasztása volt. T. i. alperesre nézve, vagy ha a per roszul állott, felperesre nézve lehetett nagyon fontos, hogy az ügy ne kerüljön egyhamar itélet alá. A perek elnyujtásának persze a legegyszerüb módja volt a meg nem jelenés. Ha az idézés daczára a felek valamelyike sem meg nem jelent, sem valakit a maga nevében a tárgyalásra el nem kül-

[1] „. . . iam nominati vicecomites nostri, iudices nobilium, iuratique assessores ad premissam fidem et fidelitatem satis moroso tractatu inter se prehabito . . . unanimi et concordi testificacione affirmarunt", mondja a nádor 1358-ban (Soproni: I. 294.)

[2] Kállay csal. lt. (Mus. 1352-ből. 1025. sz. fasc.)

[3] „. . . . in congregatione dictorum vicecomitis et iudicum nobilium per eosdem de vestro regio literatorio mandato *solum pro infrascriptis resciendis celebrata.*" (Soproni: I. 373.)

dött,[1] akkor megbirságolták, de a távollétében meritorius ítéletet nem hoztak. Hogy hányszor idézték meg a megye elé a makacs alperest, azt nem tudjuk. Ez azonban költséges mód, mert a birság emelkedett a mulasztások számával. Szükséges volt tehát olyan valakiről gondoskodni, aki a perhalasztást olcsóbban megcsinálta. Igy született meg a *hivatásos* prókátor! Nem valami lélekemelő foglalkozás, de nem is állottak valami nagy becsülésben a középkor ügyvédei.[2] Attól fogva, hogy az igazságszolgáltatás mezején feltünnek, elárasztják oklevéltárainkat a prorogátiók. A leggyakoribbak azok az esetek, mikor a két peres fél ügyvédje közös megegyezéssel kéri az ügy elhalasztását.[3] De gyakran egyoldalulag kéri valamelyik fél ügyvédje a halasztást, mivel az ügy nagyon sulyos természetü (propter arduitatem causae).[4] Hogy a megyei biráskodásban hányszor volt megengedve a halasztás, azt nem tudjuk. Slavoniában hétszeri halasztást engedett az 1273-iki perrendtartás,[5] de hogy korunkban érvényben volt-e ezen rendszabály, azt nem tudjuk. Nagy Lajos 1351. évi törvénye csak a birtokperekre nézve rendelte el, hogy azok három ülésszakon befejezendők, de a birtokperek, mint láttuk, nem tartoztak a megyei biráskodás alá.

Hogy a felek, vagy ügyvédeik akaratán kivül is elhalasztattak az ügyek, ha a megye székén a nemesség kellő számban képviselve nem volt, vagy ha alperes még a törvényes kort el nem érte, azt fentebb láttuk. Ezen kivül néha felső parancsra is elha-

[1] „Non venit, nec misit" mondják az oklevelek.

[2] V. ö. az 1486: LXIX. t. cz. 1. §. és Werbőczy Tripartitumának több helyét (Hk. II. R. 75. cz. 9. §.; II. R. 84. cz. 9. §.)

[3] „tandem causam ex parcium procuratorum voluntate duximus prorogandam" mondják ilyenkor az oklevelek.

[4] Néha maga a megye széke halasztja el a pert az ügy sulyos természeténél fogva, pl. Zalamegye sedriája 1346. ápr. 27-én „. . . propter arduitatem eiusdem ad primam congregacionem domini nostri Stephani in comitatu Zaladiensi fiendam, in eodem statu, in quo nunc existit, duximus prorogandam et quia ydem actores iudicia sex marcarum in eodem termino ante litis ingressum solvere tenebantur et non solverunt, ideo cum dupplo in ipsa congregacione solvere teneantur. (D. L. 3840.) Az eset majdnem mulatságos! A megye halaszt, mert nehéz az ügy, de azért megduplázza a birságot. Szinte hajlandó az ember azt hinni, hogy a dupla birság okáért volt „ardua" a causa!

[5] Kukuljević: Iura regni Slavoniae II. köt. 3. l.

lasztattak az ügyek. Igy az egész ország területén minden bíróságnak a perek elhalasztását parancsolja meg Lajos király 1375-ben háboru miatt,[1] pestis miatt.[2] Néha csak egyes fél ügyére nézve, aki háboruban van.[3]

Néha a felek egyezség reményében halasztják el az ügyet, amihez a megye a „békebirság" (iudicium pacis) fizetésének feltétele alatt adta meg az engedélyt.[4]

VI.

Felebbezés.

Felebbezésről a modern értelemben véve, ebben a korban még beszélni nem lehet. Van ugyan eset reá, hogy a király egy a megye széke előtt lefolytatott és befejezett pert felülvizsgál az alperes panasza folytán és ennek alapján a megye itéletét megsemmisíti,[5] az ilyen esetek azonban ritkán fordulhattak elő. Felebbezésnek tulajdonképpen csak akkor volt helye, ha a felek valamelyike a megye hatóságát érdekeltnek, gyanusnak (suspecti iudices) találta és e miatt az itélet meghozatala előtt a királynál panaszt emelt. Ilyenkor a király parancsot intéz az illető megyei hatósághoz, hogy az ügyet tárgyalja le. Ha a felek a hozandó itéletben megnyugszanak, akkor „bene quidem," ellenkező esetben terjesszék fel az ügyet a királyi curiába.[6] Néha azonban a parancs a tárgyalás abbanhagyását és az ügynek „statu in eodem" a curiába való

[1] Mus. Tö. a. 1375. aug. 28.

[2] Máriássy csal. lt. Mus. 1381-ből.

[3] Kállay csal. lt. Mus. 1380-ból. (1726. sz. fasc.)

[4] „. . . si vero concordare poterunt, tunc nos de iudicio pacis iuxta quidditatem gravaminis cause ipsorum velint complacare" mondja Zalamegye széke 1344. juni 10-én. (D. L. 3700.)

[5] Szabolcsmegye 1349-ben esküt itélt egy ügyben, melyet a király, a királyi tanácsban felülvizsgálván, utasítja a megyei hatóságot: „quatenus predictum iuramentum et iudicium revocare debeatis, quia nos auctoritate et vigore presencium predictum iuramentum et iudicium contra consuetudinem regni factum . . . revocamus et penitus anichilamus." Kállay csal. lt. (Mus. 924. sz. fasc.)

[6] Tudtul adja a király a megyei hatóságnak, hogy a fél őket „haberet pro iudicibus suspectis. Unde quia in presencia iudicum suspectorum non sit tutum litigare" szól a parancsok indoklása. Zichy III. 206., 449., Justh csal. lt. Mus. 1360. ápr. 13., Kállay csal. lt. Mus. 1358-ból (1236. sz. fasc.) 1374-ből (1633. sz. fasc.) és 1378-ból (1671. sz. fasc.)

felterjesztését rendeli el.[1] Mely esetben azonban nem felebbezésről, hanem „transmissióról" kell beszélnünk.

Birói érdekeltség folytán való felterjesztést nemcsak a király, hanem a bán is elrendelhetett, mely esetben az ügy a báni szék elé terjesztetett fel.[2]

Ha azután az ügy a curián befejezést nyert, akkor a király az elitélt, illetve marasztalt felet utasította, hogy birságfizetési kötelezettségének a megye székével szemben tegyen eleget.[3] Ez által gátat vetettek annak, hogy puszta boszantásból, vagy éppen a birót illető birság alól kibuvási szándékkal éljenek a felek ezzel a kifogással.

Transmissio alatt az ügynek a tárgyalás folyama alatt való felterjesztését értjük. Ilyennek helye volt mint láttuk a felek vagy ügyvédeik akaratával, a megye székéről épp ugy, mint a nádori közgyülésről; különösen helye volt akkor, ha az ügy király-jogot érintett, valamint birtokperekben. A király, sőt a királynő parancsára is[4] történhetett. Az oklevél hátán ilyenkor a következő feljegyzést találjuk: „Transmissio cause ad presenciam palatinalem.[5]

[1] 1377. Beregmegye hatósága: „eandem causam, quia idem Dominicus, nos iudices suspectos asserebat in eadem, visis litteris domini regis preceptoriis ad examen eiusdem domini regis et deliberacionem baronum suorom in curiam statu in eodem duximus prorogandam, octavas festi beati Georgy martiris proxime affuturas partibus pro termino comparendi assignando." (Zichy: IV. 6. l.)

[2] Horváthy János machói bán parancsa Bodrogmegyéhez. (Békássy csal. lt. Mus. 1381-ből.)

[3] „Nos enim tandem partem, que convicta fuerit, cum suo iudicio ad vos remittemus." mondja a király 1374-ben Szabolcsmegyéhez intézett parancsában. (Zichy: III. 555.) Hasonló Sárosmegyére 1381-ből (Fejér: IX. 5. 467.)

[4] Erzsébet királyné meghagyja Gömörmegye hatóságának 1377-ben, hogy egy ügyet „nequaquam adiudicetis, sed ipsam ad personale iudicium magistri Georgy Bubek differatis." Bebek György akkor tárnokmester volt, valószinü, hogy a felek valamelyike városi polgár volt. — D. L. 6493.

[5] Mus. Tö. a. 1357. mart. 17. Trencsénmegye felterjesztésén.

VII.

Itélet és peregyezség. Végrehajtás.

A tárgyalás és bizonyítás befejezése után itélet hozatott. Az itélet lehetett marasztaló vagy felmentő.[1] A feleknek azonban joguk volt peregyezséget is kötni és pedig vagy a hatóság előtt,[2] kikötvén, hogy az egyezséget megbontó fél hatalom-bajon elesettül fog tekintetni, — vagy maguk között, de ez esetben a megye engedélyét tartoztak kikérni, a miért bizonyos dij (iudicium pacis, békebirság) volt fizetendő.[3] A perhalasztások is gyakran adatnak ki azon clausulával „si interdum non poterunt concordare." Az itéletről és egyezségről oklevelet adott ki a megye, melyben az esetleges teljesítés, (fizetés, átadás stb.) vagy a megitélt eskü letételének határnapja bennfoglaltatott.

A teljesítési határidő leteltével felperes végrehajtáshoz nyert jogot. Ezt a jogot a megyétől kiküldött szolgabiró és a hiteles hely testimoniuma közreműködésével kellett érvényesíteni. Miként egyéb hivatalos aktusoknál láttuk (tiltakozás, vizsgálat, idézés), ugy a végrehajtási aktusoknál is a szolgabiró a megyei sigillummal teljesítette functióját, — pl. beigtatást, birtokfelosztást — és arról a megye széke előtt jelentést tett.

A felek jogigényein kivül végrehajtási joga nyilt meg a biráknak is azon birságok erejéig, amelyek a peres eljárás során megállapíttattak. Ezen birságok $^1/_3$ részben az ellenfelet illették ugyan, de a megye az egészet behajtotta és annak $^1/_3$-át az ellenfélnek kiszol-

[1] „Unde nos commisimus . . . fore convictum", vagy pedig „expeditum" mondják az oklevelek.

[2] „ . . . quod si qua parcium in premissis non staret et ante aliquem iudicem litigiose super ipsam divisionem conveniret, pro succubitu potencialis duelli convinceretur contra partem adversam" mondja Gömörmegye hatósága 1348-ban. (Szent-Iványi csal. lt. Mus.)

[3] „Iudicium habite pacis" Liptómegye hatóságának 1370-ben kelt oklevelében „super quo . . . habita prius nostra iudiciaria licencia concordavit." (Fejérpataky csal. lt. Mus.) Az 1351 : XXIV. t. cz. értelmében 3 márkánál több nem lehetett.

gáltatta.[1] Ha azonban az önként fizető fél csak a birósági $^2/_3$-ot fizette meg, akkor, valamint akkor is, ha a megye a maga $^2/_3$-ad részét elengedte, az ellenfélnek az $^1/_3$-ad részre vonatkozó jogigénye mindig kifejezetten fenntartatott.[2]

A megyei hatóságok azonban nem csupán a saját birságaik behajtását foganatosították, hanem közreműködtek a magasabb birák (nádor, országbiró) birságainak behajtása körül is. Az eljárást elég részletesen ismerjük. Miután a birságok egyik fő jövedelem forrását képezték a biráknak, arra kiváló sulyt helyeztek és az „Ars Notarialis" szerint részletesen szabályozta azt Róbert Károly.

A birságokról két példányban jegyzéket vezettek. Az egyiket a nádor (országbiró) kezelte, a másikat maga a megye. A nagybirák ezen birságok beszedése czéljából rovókat (exactores) tartottak minden megyében.[3] Ha a marasztott fél a birságot megfizette, arról az exactor nyugtát állított ki és az illetőt a registrumból kitörölte.[4]

A megye közgyülésén vagy a sedrián az exactor felolvasta a registrumot.[5] Ezt a felolvasott registrumot a megyei hatóság a

[1] „. . . . de predictis tribus marcis nobis tamquam iudicibus, et predicto magistro Ladislao . . . tamquam parti adverse satisfaccionis complementum impendit ut debebat; unde nos prefatum magistrum Ladislaum de sepedictis iudiciis trium marcarum reddidimus penitus et per omnia vigore presencium mediante expeditum", mondja 1351-ben Ungmegye hatósága. (Sztáray : I. 222.)

[2] „salva porcione partis adverse" történik a birságelengedés. Kállay csal. lt. Mus. 1364-ből, (1413. sz. fasc.); Hazai oklt. 245. l.

[3] 1364-ben „Magister Paulus exactor iudiciorum in comitatu Zaladiensi existens in persona magnifici viri comitis Stephani Bebek iudicis curie regie maiestatis" (Zalai : II. 3.); Kilián mester „exactor birsagiorum" Nógrádmegyében (Balassa csal. lt. Mus. 1372-ben.)

[4] „Nos Petrus filius Myke de Zepethnuk exactor iudiciorum . . . comitis Pauli iudicis curie regie . . . anno in presenti in comitatu de Baranya deputatus tanusítja, hogy Kéméndi Jakab bizonyos birságokat, prout in registro iudiciali dicti comitis Pauli domini nostri continebatur, kifizetett, miről őt nyugtatja, eundemque de ipso registro *iudiciali cancellari et deleri* facientes racione premissorum." (Anjou : IV. 417.) és Anjou : V. 509.

[5] „. . . quod cum . . . exactores iudiciorum domini Nicolai palatini registrum eiusdem . . . in congregacione proclamata super exigendis iudiciis et super exaccione universorum iudiciorum in comitatu Neugradyensi existencium coram universis nobilibus eiusdem provincie ipsum registrum domini ipsorum perlegi et exponi fecissent" mondja Nógrádmegye hatósága 1344-ben

maga lajstromával ellenőrizte.[1] Mindezeknél pedig a királyi ember, továbbá valamely káptalan, vagy convent bizonyságának feltétlenül jelen kellett lenni.[2] A felolvasott birságlajstrom tartalmát népies nyelven (kétségkivül magyarul) meg kellett magyarázni;[3] egyszersmind a birság befizetésére megfelelő határnapot tüztek ki. Ha ezen a birság befizettetett, akkor az illető a registrumból kitöröltetett[4] és részére nyugta (litterae expeditoriae) állíttatott ki. Sokszor a felek „pro maiori cautela" nem az exactor nyugtáját, hanem a királyi ember, vagy a hiteles hely jelentése alapján az illető hiteles hely nyugtató levelét szerezték be. Ha azonban a marasztalt felek kötelezettségüknek a kitüzött határidőben eleget nem tettek, akkor az exactor a királyi és hiteles helyi ember kiséretében a marasztalt fél birtokára, vagy lakóhelyére ment és a falu végén leszállván az igazságszolgáltatási teljhatalom jeléül egy dárdát tüztek a földbe.[5]

(Hazai oklt. 245. l.); „. . . exactor iudiciorum . , . omnia registra birsagialia eiusdem comitis Thome exhibuisset" Gömörmegye közgyülésén 1355-ben. (Anjou: VI. 272. és köv. l.)

[1] „Benedictus . . . literas suas sub nostris sigillis emanatas exhibuit coram nobis, in qua vidimus contineri, quod Petrus . . . legitime citatus, ad unum terminum contra eundem Benedictum non compariusset, ob hoc birsagio trium marcarum convictus extibisset, prout eciam in nostro registro fore reperimus" (Anjou: VI. 193—195.)

[2] Ars Not. 2. pont.

[3] „Litteris regalibus et registro . . . perlectis et nobilibus illius comitatus in layca lingua referatis" mondja az „Ars Notarialis". (2. pont.)

[4] „Retrahuntur de registro" (Ars. Not. u. o.)

[5] „In signum pacis et iustitiae hastam cum suo ferro in terram figere et tribus diebus facta legitima ammonitione ibi expectare teneantur solutionem et satisfactionem iudiciorum." (Ars. Not. u. o.) Az Ars Notariálisban a Róbert Károly idejéből közölt ezen birságbehajtási eljárásnak fennmaradt egy okleveles emléke is és pedig maga a királyi edictum, mely az eljárást szabályozza. Az oklevél sajnos nagyon csonka, de töredékeiből megállapítható az eljárás, mely az Ars Notarialisban közölt eljárással megegyező s tényleg abban a következő kitétel is feltalálható: „. . . accedendo, *descensum ibidem prefixa lancea seu vexillo, absque cuspide seu ferro* . . ." Maga a királyi parancs az eljárást régi hazai szokásjognak nevezi: „. . . . Volumus et vobis ac quibusvis iusticiarys regni nostri et specialiter palatino iudici curie nostre, comitibus parochialibus et iudicibus nob[ilium et exactoribus] iudiciorum eorundem nunc et pro tempore constitutis *edicto regio* firmo firmius damus in preceptis, quatenus regnicolas nostros in quibusvis comi[tatibus . . . . . .] ac fratres (?) in exigendis predictis iudicys et iudiciorum gravaminibus ultra modum superius

A hely szinén három napig várt ez a küldöttség s aki ez idő alatt fizetett, annak nyugtát adott s az illetőt a birságjegyzékből kitörölte. Ezen három nap alatt a kiküldöttek az adós lakosságtól nem szedhettek egyéb költséget, mint a szükséges élelmet. A három nap elteltével a rovók a marasztalt fél ingó és ingatlan vagyonából zálogolás útján (sub foedere impignorationis) beszedtek annyit, amennyi a birság fedezésére szükséges volt.[1]

Igy az Ars Notarialis. Nagyban és egészben ugyanezt az eljárást találjuk meg Nagy Lajos alatt is az oklevelekben. A dárdaleszurásról hallgatnak ugyan forrásaink, de a birságjegyzékek közgyülésen való tárgyalásával sürüen találkozunk,[2] amit más helyen az Ars Notarialis is közgyülési tárgyként említ fel.[3] Azonban a behajtáshoz a királyi ember és hiteles helyi testimonium mellé ki van rendelve egy szolgabiró is[4] és ha a birságot a nádornak szedték, maga a megyei hatóság ment ki a rovóval a hely szinére.[5]

A becslés első sorban a marasztalt fél ingóságaira foganatosíttatott s ha az sikertelen maradt, az illető ingatlana elzálogosíttatott akkora összeg erejéig, amennyit a birság kitett.[6] Az elzálogosítás birói erejü volt.[7] Joga volt azonban a marasztalt félnek, ami-

expressum contra nostram et prelatorum ac baronum nostrorum [. . . . . .] nostram ordinacionem *et consuetudinem regni ab antiquo approbatam*" el ne járjanak.

Az oklevél 1341. julius 12-én kelt, a Magyar Nemz Museum törzsanyagában őriztetik. Figyelmemet reá Gárdonyi Albert dr. ur volt szives felhivni.

[1] „. . . per eosdem iudiciorum exactores inibi recipi debent, quantum aequi polleret, vel se extenderent ad quantitatem iudiciorum." (Ars. Not. u. o.)

[2] Anjou: VI. 272. Hazai oklt. 245.

[3] „Cum nos super exactione iudiciorum nostrorum . . . una vobiscum tractare debeamus necessario" szól a közgyülési meghivó szövege. (Ars. Not. 11. pont. Kovachich: Formulae, 7. l.)

[4] Hazai oklt. 245. l.

[5] Károlyi: I. 316.

[6] „nos vero . . . iuxta regni consuetudinem ad faciem dicte possessionis Mada accessissemus et birsagia domini nostri ab eisdem repetivissemus, illi autem solvere non curarunt, et res tanti valoris in porcione dictorum Ladislai et Dionisy invenire nequivimus" mondja Lipsei Miklós nádori birságszedő, mire a marasztaltak ingatlanát elzálogosították. (Károlyi: I. 316.)

[7] „Tamquam de manu iudicis pignori obligavimus super quatuor marcis." (U. o.)

kor akarta és tehette, visszaváltani a birtokát a zálogbirtokostól.[1] Elzálogosítás helyett a biró maga vehette zálogba az ingatlant, de csupán a birság $^2/_3$-ad része erejéig.[2]

A behajtott érték a következőképpen osztatott fel: Mindenek előtt $^1/_{10}$ rész levonatott az eljárt királyi és káptalani ember részére. A maradvány $^1/_3$ része jutott a megyei ispánnak és szolgabiráknak és $^2/_3$ rész az illető nagybirónak, aki részére a behajtás történt.[3] Ha azonban a behajtás a megyei hatóság részére történt, akkor a királyi embert és káptalani (vagy conventi) bizonyságot megillető $^1/_{10}$ rész levonása után maradó részen az ispán és szolgabirák megosztoztak.[4]

A fenti eljáráshoz hasonló az is, amelyet a proscribált egyénnek birtokainak lefoglalása körül gyakoroltak.

A levelesített egyén birtokai a nádor kezére szállottak,[5] aki azt rovói által az ismertetett módon foglaltatta el. Szokás volt azonban hogy az elitélt és az exactor között egyezség jött létre.[6] mely esetben készpénzzel megváltották a birtokot. A királyi kegyelem — mint fentebb láttuk — a birságokat és a proscriptió minden következményeit elengedhette, de vonatkozhatott a kegyelem arra is, hogy a proscribált, vagy annak örökösei rendes becsü árán az elkobzott javakat visszaválthassák.[7]

Ha a proscribált egyén jobbágy volt, azért a földesur lefizethette a vérdijat, vagy magukat a jobbágyokat volt köteles kiszol-

[1] „Donec ipsi vel eorum posteritates ab eundem redimere poterunt". (U. o.); és Anjou: VI. 193—195.

[2] „... qui quidem ... particulam possessionariam ... pro tribus marcis estimassent, estiuatam autem in duabus partibus ... ad nostras manus iudiciales ... statuissent possidendam" mondja Gömörmegye hatósága. (Anjou: VI. 194.)

[3] Ars. Not. 3. pont.

[4] „Sic est mos eorum", mondja az Ars Notarialis. 3. pont.

[5] „... cuius quidem Johannis filii Jakobi possessiones et bona tamquam proscripti et ... morte condemnati in nostri palatinatus manus fuissent devolute" mondja Miklós nádor 1348-ban. (Anjou V. 237.) és Anjou IV. 388.

[6] Ars Not. 5. pont.

[7] Pl. 1348-ban Jakab fia Jánosnak özvegye igy váltja vissza Miklós nádortól a férje Komárom-megyei elkobzott birtokait. (Anjou: V. 237—239.)

gáltatni,[1] ellenkező esetben birtokain a homagium erejéig eszközölték a zálogolást.[2]

Ami a büntető itéletek végrehajtását illeti, azt maguk a sértett felek végezték el. A megye e végből kezükre adta az elfogott és elitélt tetteseket s ők azután sommás uton felakasztották a delinquenseket s erről a megyei széknek jelentést tevén, megkapták a felmentvényt.[3]

Kivételes esetekben a király fenntartotta magának az elitélt feletti rendelkezést, mely esetben a megye fogságban tartotta az illetőt addig, mig a király nem adott parancsot.[4]

[1] Mus. Tö. a. 1370. juni 24.

[2] Károly : I. 317.

[3] Beregmegye hatósága bizonyítja, hogy Péter és Mihály bodolai nemesek Bana fiát Jakabot „quem ordine iuris nobiscum recaptivavit, prout in registro secretario repertus exstitit, in sentencionali capite (igy, in sententia capitali helyett!) iuste et digne terris patibulo suspenderint." Az oklevél hátán: „Pro filio Simonis et Michaele filio Ladislai nobilibus de Bodolo super morte Jacobi filii Bana expeditoria." — 1347. máj. 19. Kállay csal. lt. (Mus. 838. sz. fasc.) Más példák Szabolcsmegye hatósága előtt 1351. évből. (Kállay csal. lt. Mus. 1001. és 1075. sz. fasc.)

[4] Lajos király, miután Himfy Benedek Krassómegye főispánja értesítette, hogy a megye közgyülése Lászlót orgazdaság és bünpártolás miatt elitélte és kezeihez kiszolgáltatta, — meghagyja nevezett főispánnak: „unde quid de hoc facere debeas, nos velimus tibi intimare, quare mandamus tue fidelitati, quatenus ipsum Ladizlaum pro huiusmodi suo maleficio conserves vinculis mancipatum." (Mus. Tö. a. 1366. apr. 22.)

III. RÉSZ.

Az erdélyi és slavoniai megyék.

Az erdélyi és Dráván túli részeknek nem az egész területe van korunkban megyékre tagolva. Erdélyben csak a „magyar“ nemesek lakta föld esik megyei szerkezetbe, mig a székelyek és szászoknak egészen sajátkezü, székek szerinti közigazgatásuk és igazságszolgáltatásuk van.

A Dráván túli részekből megyékre csak Slavonia (Tótország) oszlott, mig Horvátország, a szörényi és macsói bánság, valamint Dalmátia egész külön igazgatással és igazságszolgáltatással birt, mely a megyékkel nem is rokon.

Ugy az erdélyi, mint a slavoniai megyék alakulását és működését mélységes homály fedi. Dolgozatomnak velük foglalkozó része csak vázlat, sőt még az sem, csupán nehány összefüggés nélküli adat. Ahhoz, hogy egyebet nyujthassunk, nem rendelkezünk még elegendő anyaggal. Az Országos levéltár, valamint a Nemzeti Muzeum törzsanyaga, beleértve a családi levéltárakat is, alig tartalmaznak egy-két adatot. Publikátiónk pedig nagyon is szegény még Erdélyre és Slavoniára nézve. Annyi adatunk azonban igen is van, hogy bebizonyíthassuk némely az erdélyi és slavonmegyék felől felállított elmélet téves voltát. Ha már az igazi képüket nem láthatjuk, legalább ne lássuk azokat téves megvilágításban!

I. FEJEZET.

Az erdélyi megyék.

Erdélyben korunkban 7 megye létezik. Ugyanaz a 7 megye, amelyekkel Mátyás király alatt találkozunk. Ezek: Torda, Fejér, Küküllő, Doboka, Kolozs és (Belső) Szolnokmegyék.[1] Ezt a hét megyét értik okleveleink, mikor az erdélyi megyék együttes közgyüléséről beszélnek.[2]

Ami az erdélyi megyék szervezetét illeti, azok élén is megyei ispánokat látunk, akik a szolgabirákkal együtt alkotják a megyei hatóságot. De habár az erdélyi megyék nagyjában az anyaországbeli megyékkel azonos működést mutatnak, lényeges különbség van közjogi szempontból a kettő között. Mig az anyaország megyéi élén királyi főispánokat látunk, addig az erdélyi főispánok a vajda által neveztetnek ki. Tudjuk ezt nemcsak abból, hogy az erdélyi főispánok sohasem irják magukról, hogy ők „ex collatione domini regis“ viselik tisztüket, hanem különösen onnan, hogy az erdélyi vajda őket „comes parochialis noster“ elnevezéssel illeti.[3] További különbség, hogy a szolgabirák száma az erdélyi megyékben nem 4, hanem csak kettő. Ezt onnan tudjuk, hogy soha sem irják a „quattuor iudices nobilium“ kifejezést; hogy mindig csak két szolgabiró szerepel az oklevelekben; de különösen bizonyítja ezt egy 1372-ben Dobokamegye által kiadott oklevél, melyen, miután az egyik szolgabiró maga a peres fél, hatóságként a főispán és csak „egy“ szolgabiró szerepel.[4]

Megjegyzendő, hogy erdélyben alszolgabiró is működik, bár csak egy esetet találtam reá.[5]

[1] D. L. 30647.

[2] „. . . in Tordam, ubi universi nobiles maiores et minores de septem comitatibus terre Transsilvane per se congregacionem habuissent“ Lajos király 1347-iki oklevelében (Anjou: V. 135.)

[3] „. . . contra quem coram nobis, vicevoyvoda nostro, vel comitibus nostris parochialibus et officialibus, specialiter coram comite nostro parochiali comitatus Albensis, nunc et pro tempore cunstitutis agitur“ mondja Tamás erdélyi vajda 1342-ben. (Teleki: I. 67.)

[4] Hazai oklt. 296. l.

[5] Teleki: I. 36.

Esküdtek is működnek a közgyüléseken, épp ugy, mint az anyaországban láttuk.[1]

Maga az erdélyi megyék autonomiája kétségkivül nagyon alárendelt volt. Az igazi autonom területegység az anyaországgal szemben maga „Erdélyország“ volt. Feje a vajda, ugyszólván monarchikus módon kormányoz. Főispánokat nevez ki, formális országgyülést tart az erdélyi rendeknek[2] s az anyaországtól való függést csak az országgyülésnek a király nevében való megtartása mutatja. Ilyen körülmények között nem a megye maga fejlődik autonom közeggé, hanem a tartomány. Innen van az, hogy az erdélyi megyék nem tartanak külön közgyüléseket, hanem az erdélyi vajda elnöklete alatt az összes megyék együttes közgyülésen jönnek össze, amik már kornnkban is inkább tartományi, semmint megyei közgyülés jellegüek.[3] A király hadbahivó parancsait nem az egyes erdélyi megyékhez intézi, mint ezt az anyaországban láttuk, hanem az egész Erdélyhez.[4]

A vajda a megyékhez „auctoritate vayvodali“ intézi parancsait,[5] a megyéktől a felebbezés a vajdai székre megy.[6] Ilyen körülmények között a megyéknek a vajdától és a vajdai széktől való bizonyos függése keletkezik.

Mindezek daczára az erdélyi megyék működésében van némi

[1] „. . . iurati et assessores per universitatem nobilium parcium Transsylvanarum pro observanda iusticia deputati in ipsa congregacione exurgendo . . . pecierunt“ (Teleki: I. 177.)

[2] „. . . quod in congregacione nostra generali universis prelatis, baronibus, nobilibus, siculis, saxonibus, olachis, ceterisque cuiusvis status et condicionis hominibus in dictis partibus Transilvanis constitutis et existentibus . . . . in persona domini nostri regis, mediantibus suis litteris . . . . in Torda celebrata“ mondja Konth Miklós 1355-ben (Anjou: VI. 321.); V. ö. Anjou: VI. 396.

[3] „. . . quod in congregacione nostra generali universitati nobilium partis Transsilvane . . . Torde celebrata“ mondja Miklós erdélyi vajda 1344-ben (Anjou: IV. 419.); Lásd még, Anjou: V. 181., Teleki: I. 67. 92.

[4] „. . . universis et singulis nobilibus et possessionatis hominibus in partibus Transilvanis ubique constitutis et existentibus“ megy az 1367-iki hadbahivó parancs. (Teleki: I. 158.)

[5] Teleki: I. 125.

[6] Teleki: I. 119.

autonomia is. Tagányi azon állítása,[1] hogy az erdélyi megyék szolgabiráit nem a megye, hanem a tartományi közgyülés választja, tévedésen alapul. Maradt fenn ugyanis 1288-ból László erdélyi alvajdának egy itéletlevele,[2] melyről Tagányi azt állítja, hogy az „a kolozsmegyei autonom tisztikarnak" az oklevele. Miután pedig abban László alvajdán kivül a kolozsmegyei főispán és két szolgabiró is szerepel („iudices per regnum Transsilvanum constituti"), ennélfogva Tagányi arra a teljesen alaptalan következtetésre jut, hogy a szolgabirákat Erdélyben a tartományi gyülés (regnum) választja! Lássuk azonban a dolgot a maga valóságában. Először is téves állítás, hogy a kérdéses oklevelet Kolozsmegye tisztikara adta ki. Azt az oklevelet a „vajdai közgyülés"-ből adja ki az alvajda. Maga az oklevél mondja alább: „Nos igitur in generali convocacione (?! talán congregacione?) nobilium regni Transsilvani habita deliberacione cum eisdem nobilibus inibi convocatis . . ." beigtatták a tordai főesperest bizonyos birtokokba. Az oklevél maga is Tordán kelt, a közgyülések rendes szinhelyén. De mit keresett volna Kolozsmegye hatósága Tordán? Hogy az oklevél a kolozsi alispánt és szolgabirákat említi, az nagyon egyszerü dolog. A közgyülés maga rendeli ki őket a „vajdai szék"-be biró-társak gyanánt. Megmondja ezt maga az oklevél: „iudices per regnum Transsilvanum constituti, *et eidem Ladizlao viceovoyvode in assessores ad — causas assignati*". Világosabban nem is szólhatna az oklevél. Hogy pedig a vajdai székben még a vajdai közgyülésen kivül is szolgabirák szerepeltek ülnökökként, azt több oklevél tanusítja.[3] A vajdai közgyülésben pedig korunkban — úgy látszik — mind a hét megye egy-egy szolgabirája szerepel birótársként.[4]

[1] Tagányi Károly: Megyei önkormányzatunk keletkezése. (Értek. a tört. tud. köréből, XVIII. köt. 6. sz. 18. l.)

[2] Közli Teutsch és Firnhaber: Urkundenbuch, 144. l.

[3] Pl. 1363-ban Péter alvajdai székén Fejérmegye két szolgabirája. (Teleki: I. 126.)

[4] Nos iudices nobilium comitatuum de Torda, de Alba, de Kukulleu, de Doboka, de Culus, de Zonuk et de Hunyad comitatuum kiadnak István erdélyi vajda congregatiójából egy oklevelet 1348. máj. 10-én „In quorum attestaciones sepedictis nobilibus litteras nostras presentes concessimus iusticia suadente." Kivül 8 pecsét nyoma. (D. L. 30647.)

A megyei hatóság szerepkörére egyébként némi világot vet Tamás erdélyi vajda 1342. május 8-iki rendelete, mely szerint a földes ur Erdélyben is gyakorolja az úriszéket, a nemesnek adós megyeispán csak a vajdai törvényszék elé idézhető; a birságot az exactor csak szolgabiró közbenjötte mellett szedheti be s abból a szolgabiró is részesül. A nemest a megyei hatóság elé csak a szolgabirónak szabad megidézni. Nemes emberek feletti itélkezés bünügyekben csak a vajdát illeti meg.[1] Látjuk továbbá a várnagyi törvényszékeket működni a megyék mellett, de azok nagyobb hitelesség okáért megyei szolgbirákat kérnek fel a törvényszéken való jelenlételre.[2] Megjegyezzük végre, hogy a királyi jogok (iura regalia) behajtását Erdélyben a várnagyok végzik.[3]

II. FEJEZET.

A slavoniai megyék.

Az erdélyi megyékénél is kevesebb tájékoztató adatunk van Slavonia megyéi felől. Hogy számukat meghatározzuk, a Csánki-féle térképhez fordulunk ismét. Ugy találjuk, hogy a Mátyás király korabeli 7 megye már Nagy Lajos alatt is működött. Verőcze-megye működését mutatja saját kiadmánya,[4] Körösmegye kiadmányai hatósági életet mutatnak,[5] Zágrábmegyéről ugyanezt mondhatjuk.[6] Varasdmegye főispánjait ismerjük,[7] Zanamegye hatósági működését a saját relátiójából látjuk.[8] A vizsgálati parancsot Lajos király többek között Dubicza és Orbáz megyék hatóságaihoz is intézi, miből ezen utóbbi két megye működését is látjuk.[9] Külön-

[1] Teleki: I. 67—69.
[2] Teleki: I. 168.
[3] Teleki: I. 148.
[4] Anjou: IV. 361. és D. L. 35260.
[5] D. L. 34634; 35876.
[6] Tkalčič: Monum. civit. Zagrab. I. 258. 259. 265.
[7] Anjou: V. 111. és 319.
[8] Zichy: III. 163—166.
[9] Zichy: III. (U. o.)

ben Orbáz-t „comitatus"-nak mondja más sok oklevél is,[1] főispánját pedig már az Árpádkor ismeri.[2]

Ezen megyéket rendesen „comitatus" névvel jelölik okleveleink, néha azonban „sedes" elnevezést is találunk.[3] Belső életét azonban csak Zágráb, Verőcze és Körösmegyéknek ismerjük, tudjuk, hogy ezen megyékben négy szolgabiró működött az ispán, illetve alispán vezetése alatt.[4] A többi megye beléletét homály fedi. Dubiczamegye kiadmányaiban Illés barát dubiczai preceptor szerepel[5] 1347-ben; 1348-ban Miklós al-bán dubiczai ispán (comes[6]), 1351-ben ismét Illés barát, mint praeceptor de Dubicza.[7] Ebből az látszik valószinünek, hogy Illés barát Dubiczamegye alispánja, amit megerősít 1347-iki oklevelének ezen kitétele: „coram nobis et totius provincie nobilium presentiam personaliter constituti." Mind a három itt idézett oklevélben a megyei comes (illetve praeceptor) mellett a „comes terrestris" (az 1347-ikiben „supanus terrestris") is szerepel.[8] Szerepkörüket nem ismerjük.

A megyék közjogi állása körülbelül az, amit Erdélyben láttunk. Itt is a tartományi önkormányzat van előtérben élén a bánnal. A megyei főispánokat a bán nevezi ki.[9] Hogy a szolgabirákat a tartományi közgyülés választaná, azt Tagányi fentidézett művében ismét tévesen állítja. Az 1273-iki slavon perrendtartásban emlitett „quatuor nobiles et duo iobagiones castri" a báni székre

[1] Anjou: V. 44; VI. 141.

[2] Hazai oklt. 63.

[3] „. . . comitibus vel vicecomitibus et iudicibus nobilium sedium Crisiensis, Zagrabiensis et Goricensis" intéz vizsgálati parancsot Erzsébet királynő „quatenus unum, vel duos de unaquaque ipsorum sedium transmittatis" (Tkalčič: Monum. civ. Zagr. I. köt. 1377. aug. 23.)

[4] Körösmegyére D. L. 34634; Zágrábmegyére Tkalčič: Monum. I. 259; 265; Verőczemegyére D. L. 35260. (Ez utóbbiban megyei prothonotarius is említtetik.)

[5] Blagay: V. 123.

[6] Blagay: 124. l.

[7] Blagay: 125. l.

[8] Pesty Frigyes: Eltünt megyék II. 241. idézi Gyurikovics okleveleit melyek a mi idézeteink által megerősítést nyernek.

[9] „Quicumque autem ex vobis secus fecerit, commisimus et committimus *comitibus nostris* Crisiensi et Zagrabiensi ac aliis nostris comitibus" mondja Szécsi Miklós szlavon bán 1346-ban. (Tkalčič: id. m. I. 186.)

választott birótársak és nem a megyei tisztviselők! Világos az az oklevél, de hát — el kell olvasni.

A slavon megyék hiteles helyi működésének sajátsága, hogy privilegialis okleveleket is adnak, ilyenkor 4—5 függő pecsétet — az ispán és szolgabirák pecsétjét — látunk rajtuk.[1] A megyei főispán pedig maga is kiad okleveleket.[2]

Az egyes megyék csak ritkán tartanak közgyüléseket,[3] hanem rendesen az egész Slavonia nemessége együtt. Pl. Miklós bán 1343-ban „universitati nobilium regni Sclavonie"[4]; István bán 1352-ben „universis nobilibus et cuiusvis condicionis . . . hominibus inter Dravam et Zavam existentibus."[5] Ezeken a báni közgyüléseken az ügymenet körülbelül olyan, mint az erdélyi vajdai közgyüléseken. A tudományvételekhez itt is 12 esküdtet választanak.[6]

[1] Verőczei kiadm. D. L. 35260; Körösmegyei: D. L. 6144; 33308 33665; 34634; 34645.

[2] Pl. Péter zágrábi főispán. (Tkalčič I. 200.); Jakab körösi főispán (Mus. Tö. a. 1350. juli 5.)

[3] Pl. Miklós bán universis nobilibus in . . . comitatu Zagrabiensi existentibus. (D. L. 35191.)

[4] Tkalčič: id. m. I. 168.

[5] Anjou: V. 618; Lásd még D. L. 33340.

[6] Zichy: III. 163—166.

IV. RÉSZ.

Eredmények.

I.

A kutatás munkája egyelőre be van fejezve. Végig vonult szemeink előtt egy rég letünt korszak culturképe s a nyert benyomások alapján elmélkedhetünk a megyei intézmény életjelenségei felett, úgy, amint azok Nagy Lajos korában a magyar nemzet történetének nagy keretébe illeszkednek, hogy azután abból tanulságainkat, történeti igazságainkat leszegezhessük.

Az első kérdés, mutatja-e korunkban a megyei intézmény idegen jogok befolyását? Kétségkivül a hübéri eszmék hatását kell első sorban keresnünk, hiszen tudjuk azt, hogy a hübériség meghonosodása Magyarországon az Anjouk és pedig különösen Nagy Lajos korára esik. Segítségünkre lesz az összehasonlitó jogtörténelem.

Ha megfigyeljük a nyugateurópai államok jogfejlődését, ugy tapasztalni fogjuk. hogy a frank birodalom politikai felosztásának azon területi egysége, melynek hazai jogunkban a megye felelne meg — a grófság, vagy a Gau volt.[1] Ujabb, de még meroving időbeli latin elnevezése a grófságnak, Grafschaftsgaunak, a „comitatus.“ Élén a király által kinevezett grófot látjuk, (grafio, comes) kit a király nevez ki és pedig rendszerint élethossziglan, de akit ugyanő hivatalától bármikor meg is foszthat. A gróf volt a Gau

[1] Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte, 1892. II. 144. l.; Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 1889. 120. l.

igazgatásának feje és pedig minden irányban, u. m. a biráskodás, közigazgatás, hadászat stb. terén. A gróf a maga comitatusának hivatalnoka és semmi több. Hivatali functióiért bizonyos javadalmazásokban részesedett (birságpénzek, beneficiumok.)

A frank Gau-rendszer ezen alakjában a királyi központi kormányzati hatalom tiszta organumát képezi. Ezen Gau-alkotmány azonban a hübériség elterjedésével lassanként teljesen kivetkezik a lényegéből. A XII. századon innen előbb immunitások osztogatása folytán gyöngül a grófságok tárgyi hatósági köre, majd végül elpusztul a régi Gau-rendszer, amint a régi közigazgatási területek magánuradalmakká, a régi királyi tisztviselők örökös tartományurakká lettek, a mely folyamat a XIV. században befejezését nyeri. A grófságok élén eleintén még hübéres comesek, vasallusok ülnek, de ezek is lassanként teljesen kivesznek s helyüket a fejedelmek (Fürsten) által kinevezett hivatalnokok foglalják el;[1] ámde már az ezen hivatalnokok közvetlen elődei, a fejedelmek hübéres grófjai is erősen függő viszonyban állottak hübéruroktól és hivataluk a régi királyi comesétől lényegesen elüt. Ekként a XIV. század német comitatusai nem többé a királyi központi kormányzat organumai, hanem a feudális fejedelemségnek hübéri szolgálatra kötelezett territoriális birtokegységei.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a magyar megye, noha a régi Gaugrafschafttal még lényegileg nagyon rokon intézmény, a későbbi fejlődésben már egészen más irányt vesz s a nyugoteurópai hübéres eszméktől alig érintve, továbbra is az országos kormányzat organuma marad. A magyar megye sem adományozás, sem hübérül adás tárgyát nem képezi, sőt még az örökös főispánság intézménye is ismeretlen korunkban.

Az egész megyék adományozását mint láttuk, a törvény tiltotta. Ebből ugyan még nem következnek, hogy tényleg nem is fordultak volna elő, sőt oklevél-publicátióinkból egyenesen példákat kellene találnunk reá. Azonban a figyelmes kutató észre kell, hogy vegye, miszerint az ilyetén adományozásai egész megyéknek csupán a publicált oklevelek hibás regestáiban léteznek.

Olvassuk például az Apponyi codexben,[2] hogy III. Endre

[1] Schröder: i. m. 581. l.

[2] A Pécz nemzetség apponyi ágának oklevelei, Budapest 1906. Közli Kammerer Ernő, 16. l.

király 1291. junius 24-én Vörös Ábrahámnak adományozza *Ujvár megyét* életfogytig tartó haszonélvezettel. Ámde, hogy csak az oklevél félreértéséről van szó, azt ugyanazon codexnek egy pár levéllel később közölt oklevele tanusitja, melyből azt látjuk, hogy ezen *Ujvár alatt nem Ujvár-megyét, hanem a Pozsonymegyében fekvő ujvári várkerületet kell érteni.*[1]

Hasonlóan állunk Nyitramegyének (?) Vencel király által Csák Máté részére történt adományozásával, amit az Anjou-kori oklevéltár egyik regestájában olvasunk.[2] Ez az oklevél is elég világosan beszél. A király Csák Mátének adja örökül mindama királyi és királynői várakat, városokat és birtokokat, melyeket bármi néven eladdig birt.[3] Különösen pedig a *nyitrai comitatust*[4] adja örökül a király. Világos, hogy csak királyi *tulajdont* képező comitatusról lehet szó, ez pedig nem lehet más, mint a nyitrai vár egész kerületével, de nem maga a politikai Nyitramegye.

Az egész megye tulajdonul adásáról csak az beszélhet, aki a középkor magyar magánjogának birtoktanával nincsen tisztában. A magyar nemes birtokai felett a koronának adományozási joga — a defectus seminis és nota infidelitatis (magszakadás és hütlenség) esetén kivül — nincsen. Hogy egy-egy megye területén mennyi a nemesi birtok, azt mathematikai pontossággal nem tudjuk ugyan, de hogy a nemesi birtokok mennyisége tekintélyes, az nem szenved kétséget. Ezen birtokokra nézve tehát legfeljebb a háromlási jogot (ius regium) adományozhatta volna a király. Ámde erre nincs példa s ha azon idő alatt, mig Csák Máté a fenti donátiót élvezte, nyitramegyei nemesnek magvaszakadt, vagy ottani nemes hütlenség bélyege alá esett, akkor az ő javaira a devolutió jogát kétségkivül a király érvényesitette és nem Csák Máté, már pedig az egész megye tulajdonjogának ez szükségszerü folyománya lett volna.

[1] „. . . . comitatum seu districtum Wyuar vocatum, iuxta fluvium Maraua existentem, ad comitatum Posoniensem pertinentem." — u. o. 32. l.

[2] Anjou: I. 26. és köv. ll.

[3] „. . . universa et singula castra, oppida *regalia et reginalia* . . . " (Anjou I. 27. l.)

[4] „Specialiter quoque comitatum Nytriensem . . . " u. o.

Az egész megye e szerint tulajdonul senkinek sem adatván, a megye nemessége állandóan azon közvetlen közjogi kapcsolatban maradt a koronával, melyet a korunkban keletkező szent korona tana később azzal fejez ki, hogy a magyar nemes a magyar szent koronának tagja (membrum sacrae regni coronae).

Hogy Nagy Lajos korában mily feltünő gyorsan mennek át a főispánságok egyik kézből a másikba, azt fentebb észleltük; holott a germán Gau comesei rendszerint élethossziglan kinevezett tisztviselők. Már ebben is egy óriási alkotmányjogi különbség csirája rejlik. Nagy Lajos idejében nem nyilik alkalom arra, hogy a főispán a maga megyéjében örökös tartományurrá melegedjék s igy a megyék nem alakulhatnak hübéri tartományokká, provinciákká, annál kevésbbé, mivel sem a főispán, sem a megyei közönség hübéri szolgáltatások teljesitésére kötelezve nincsenek.

Láthatjuk ezekből, hogy a megye Magyarországon a germán hübéri eszmék befolyását Nagy Lajos idejében nem mutatja fel.

II.

Folytatva megfigyeléseinket a szláv jogfejlődésen, úgy tapasztaljuk, hogy a megye és a szláv alkotmány politikai egysége — a župa — rendkivül erős hasonlatosságot mutatnak. A szláv župarendszer, melyet már a VIII. században készen talál hazánkban a terjedő kereszténység, amelyhez legelébb alkalmazkodik a keresztény egyházi területi beosztás egysége (dioecesis), a honfoglalás után a magyar politikai területbeosztásnak válik magjává. A magyar politikai területegységek élén szereplő ispán a szláv zsupán kaptájára születik meg és a magyar megye alkotmánya, melyben a főispán a korona személyesitője, azonos a szláv županatusok alkotmányával, melyekben a župan a magyar ispánnal hasonló szerepet visel.[1] A szláv župa biráskodásának jellege, esküdtszékszerü birói széke,[2] az abban müködő „czudarius“, ki a magyar szolgabiróra annyira emlékeztet,[3] a cseh Jus Conradinum 28. §-ának tilalma:

[1] Jireček Hermenegild: Das Recht in Böhmen und Mähren, Prag, 1865. 106. és köv. ll.

[2] U. o. 115. l.

[3] Zudar, iudex provincilalis, a zupa biráskodásának rendes organuma. U. o. 108.

„Nunquam iudex debet iudicare solus, nisi praesente castellano aut aliquibus nobilibus," valamint a magyar 1291: V. t. cz. tilalmának: „Nec comes iudicium recipere possit aut iudicare praesumat absque quatuor nobilibus nominatis" feltünő hasonlatossága, a župa és megye autonomiájának egyformasága, egyforma részvétele mind a kettőnek a közigazgatásban és egyenlő mértékü immunitásuk a hübéri eszméktől: — olyan jelenségek melyekből lehetetlen fel nem ismerni azt, hogy ezen két intézmény ugyanazon tőke két külön hajtása. Ámde semmi okunk sincs azt feltenni, hogy a magyar alkotmány további fejlődésére a szláv jog a maga további fejlődési folyamatán — amint az Csehországban és Morvaországban virágzik — közvetlen befolyást gyakorolt volna. A szláv jog a maga hazájában tovább fejlődött, valamint ettől függetlenül fejlődhetett és fejlődött is tovább hazánkban a szláv jogtalajba elültetett ősi magyar jog. Ha tehát hasonlatos fejlemények látunk is a későbbi korban, nem jelenti ez a két jognak folytonos kölcsönhatását, hanem csupán egy történeti fejlődési törvényt szemléltet, mely szerint „azonos viszonyok, hasonló vagy rokon jogi felfogások mellett azonos, vagy hasonlatos szabályokat és intézményeket teremtenek."[1]

Megállapithatjuk ezek után, hogy a magyar megyei intézmény Nagy Lajos idejében idegen jogoktól függetlenül, *mint a történelem evolutionális törvényének szükségképi következménye áll előttünk.*

III.

A magyar alkotmány történetén, már a Nagy Lajos uralkodását megelőző korszakban is, mint egy veres fonal huzódik végig azon küzdelem, melyet a magyar nemesség a koronával, a királyi hatalommal folytat. A küzdelem Nagy Lajos alatt az alkotmányos élet előnyére dől el s ezen eredményben döntő befolyás a megyei intézmény fentebb vázolt kialakulásának jut. Láttuk azt, hogy a megye, dacára annak, hogy élén királyi tisztviselő, illetve annak helyettese áll, nem a központból kiinduló absolut kormányzati hatalom végrehajtó szerve, hanem olyan organum, mely a központi

[1] Jireček: Das Recht in Böhmen, 40. l.

kormányzati hatalom *mellett* mint *egyenrangu tényező* érvényesül. Eltekintve attól, hogy a nemesség megyénként csoportosuló egysége, mint láttuk, hova-tovább önálló jogi személyiséggé, testületté, közönséggé alakul ki s hogy ilyennek jogi létét, bármily kezdetleges is az még korunkban, elismeri concludens tényekben maga a király is, — tételünk igazságát leginkább az bizonyitja, hogy a királyi edictumok a megyei közgyüléseken beható tanácskozások alá vétetnek s csak ez után mennek át a közigazgatásba s hajtatnak végre.

Materiális alkotmányosságot — annak mai értelmében — természetesen nem szabad még a megyének a kormányzati hatalomra gyakorolt eme befolyásában keresnünk. Egy pillanatig sem habozom kijelenteni azt, hogy a központi kormányzati hatalom akarata kivétel nélkül érvényesült. Ámde elvitázhatatlan, hogy *formailag* alkotmányos élettel állunk szemben, mert a királyi parancs *nem mint ilyen, hanem mint a megyei nemesség közgyülési határozata jutott érvényre* és mint ilyen hajtatott végre. Legyen elég hivatkoznunk a közgyülési meghivók szövegére, mely a hadbahivás, adókivetés s más eminens fontosságú országos ügyekben a királyi mandatum megvitatását, (deliberatio) tüzi ki napi rendre. Hogy azután egy olyan mély belátásu király, minő Nagy Lajos volt, tudott eszközöket találni arra, hogy a megye nemesi közönségének *többségét* a maga részére biztositsa, az mit sem változtat a dolgon. Nagy dolog már magában az is, — a középkorban! — hogy van hely és alkalom, melyen a magyar nemes a korona parancsait *felülbirálja*, a felett véleményt nyilvánit s ha figyelemre méltatjuk azt, amit fentebb mondottunk, midőn a megyei hatóságoknak a királyi parancsokkal szemben gyakran tanusitott makacskodásait jellemeztük, — ugy nem kell tartózkodnunk annak kijelentésétől, hogy a magyar nemes a maga véleményét ezeken a közgyüléseken meg merte mondani akkor is, ha az a királyi parancscsal ellenkezett. Igy válik a megye a szólásszabadságnak, a gondolat- és véleménynyilvánitás szabadságának bölcsőjévé s a megyei gyülések azok a tényezők, melyek a magyar nemzeti öntudatot, a nyilvános magyar nemzeti közvéleményt megteremtik.

És ezzel elérkeztünk igazságaink menetén a legfontosabb, a legszebb alkotmányjogi igazsághoz, melyet ekként formulázhatunk: *A megyei intézmény Nagy Lajos alatt alakul ki azon alkotmá-*

nyos keretté, melyen belül a magyar nemzet a szent korona tanába olyként illeszkedik, hogy a kormányzati hatalomnak a koronával egyenrangu részesévé válik.

És ettől fogva lehetetlen fel nem ismerni, hogy az országos kormányzat karakterét a megyei élet adja meg, mintegy kölcsönhatása gyanánt azon ténynek, hogy minden megye kicsinyben az ország képét tükrözi vissza.

IV.

Mig az előző pontban azt láttuk, hogy a nemesség megyei szereplése a királyi hatalom tultengésének vet gátat, addig másrészről nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Nagy Lajos korában a korona hatalma még sem sülyed üres árnyképpé. Ha bajban van az ország, külellenség fenyegeti a haza békéjét, akkor a király, bár külsőleg betartja az alkotmányos formát a nemesség hadbahivása körül, de már egy kis toldást alkalmaz a királyi parancsban, azt t. i., hogy a király a parancs végrehajtásáért a megye hatóságát — tehát a megye-választotta szolgabirákat is — *hivatalvesztés terhe* alatt teszi felelőssé! Sőt béke idején is, a megye hatósága felett a királyi curia gyakorol fegyelmi hatóságot s a megyei igazságszolgáltatást is felülvizsgálja.

Noha ezen körülmények a megyét nem hozzák valami szorosabb függési viszonyba a curiától, mégis észre kell vennünk bennök annak ismérvét, hogy azok viszont a nemesség túlkapásainak alkalmas fékei s ha hozzá vesszük még a gyakori exemtiókat s a megyének a nemesek felett különben is szük körre szabott hatáskörét, akkor a figyelmes vizsgáló fel fogja ismerni bennök azon eszközöket, melyekkel a király a megyéknek a korona rovására való túlsulyra jutását és ekként a korona hatalmának bukását megakadályozta.

Ekként kimondhatjuk, hogy *Nagy Lajos alkotmányában a korona és a megye egymást kölcsönösen egyensulyozó alkotmányjogi tényezők.*

FÜGGELÉK.

A MEGYE TÖRTÉNETÉRE VONATKOZÓ ÉRDEKESEBB KIADATLAN OKLEVELEK GYÜJTEMÉNYE.

I.

1332. május 12. — Pál országbiró Albert mester királynői udvari jegyzőnek Péter fia János és Olivér fia Imre elleni birtokperében, miután vizsgálat utján meghatároztatta Győr és Veszprém megyék határait, — itéletet mond.[1]

Nos comes Paulus iudex curie excellentissimi et magnifici principis, domini Karoli dei gracia incliti regis Hungarie, memorie commendantes significamus quibus expedit tenore presencium universis, quod cum secundum continenciam priorum[2] litterarum nostrarum modum et formam iudicy nostri exprimencium[3] quedam possessionaria particula[4] olym Puruod nunc vero Musunkyspuruod vocata, in comitatu Wesprimiensi existens, quam magister Albertus aule domine regine notarius, actor[5] inter quasdam possessiones suas Nogpuruod et Wrsmusun vocatas ex regali et reginali pietate sibi collatas fore et[6] premisse collacionis titulo ad se pertinere declarabat, Johannes vero filius Petri et Emericus filius Olyuery in causam attracti, demonstracione quarundam litterarum patencium[7] domini Ladislai olym regis Hungarie in dicto comitatu Wesprimiensi quandam possessionem Puruod vocatam ex collacione eiusdem Ladyslai regis ad se pertinere comprobarant, in octavis festi beati

[1] Dolgozatom kiadása alatt jöttem rá, hogy ezt az oklevelet Ráth Károly, kinek tulajdonából az eredeti a M. T. Akadémia könyvtárába jutott, már közölte az „Uj Magyar Museum“ 1854. évi IV. évf. II. kötetében (450—452. lapokon.) Mivel azonban ez a folyóirat ma már nehezen hozzáférhető és a Ráth-féle publicatio különben is nagyon hibás, több helyütt egészen értelmetlen, ezért jónak láttam meghagyni, illetve ujból közölni.

[2] Ráthnál: „ipsorum.“

[3] Ráthnál ez a szó ki van hagyva és a helye ki van pontozva.

[4] Ráthnál: „preattacta.“

[5] Ráthnál ez a szó ki van hagyva és a helye ki van pontozva.

[6] Ráthnál: „cum.“

[7] Ráthnál: „patentalium.“

Jacobi apostoli anno domini M⁰CCC⁰XXX⁰ preteritis,[1] per hominem domini regis presente testimonio capituli Jauriensis,[2] per suas veteres et antiquas metas in dicto comitatu Wesprimiensi eam circuentes[3] reambulari et facta reambulacione sine diminucione et augmento absque preiudicio iuris alieni et sine predictarum possessionum eidem magistro Alberto per regalem reginalemque potestates collatarum derogamen prefatis Johanni et Emerico absque contradiccione[4] aliquali statui, seriesque ipsius statucionis ad quindenas festi beati Jacobi apostoli per ipsum capitulum Jauriense domino regi in suis litteris remandari debuisset. Tandem ipsis quindenis beati Jacobi apostoli advenientibus, memoratus Johannes filus Petri pro se personaliter, pro predicto vero Emerico filio Olyuery cum procuratoriis litteris eiusdem capituli Jauriensis, ipso magistro Alberto personaliter astante ad nostram accedens presenciam, litteras prenominati[5] capituli Jauriensis nobis presentarat. In quarum tenoribus repertum fuerat per nos evidenter, quod Alexander filius Mark homo regalis pietatis presente magistro Johanne concanonico testimonio dicti capituli Jauriensis in predictis octavis beati Jacobi apostoli ad faciem dicte possessionis olym Puruod, nunc vero Musunkyspuruod vocate accedendo, convocatis commetaneis et vicinis eiusdem, videlicet de villis[6] Gug, Mendscenth, Nema et Kachl vocatis, ab eis scrutinium de veteribus et antiquis metis eiusdem investigando et per ipsas metas ipsam circuendo,[7] presentacione litterarum dicti domini Ladislai regis in facie eiusdem possessionis per ipsos Johannem et Emericum facta, licet mete in eisdem contente et reperte non fuissent, reambulasset,[8] prout hactenus per eosdem possessa fuisset, sine diminucione et augmento, prenominatis Johanni et Emerico absque contradiccione aliquali perpetuo possidendam statuissent. Quarum litterarum visis et perlectis continencys, prememoratus magister Albertus responderat eo modo,

[1] Ráthnál: „peractis."
[2] Ráthnál: „Jauriensi."
[3] Ráthnál: „constituentes."
[4] Ráthnál: „contradictore."
[5] Ráthnál: „prenotati."
[6] Ráthnál ez a szó kimaradt.
[7] Ráthnál: „contuendo."
[8] Ráthnál: „reambulate."

quod prefati Johannes et Emericus per quasdam metas extra terminos predicti comitatus Wesprimiensis existentes, quandam particulam[1] de possessione sua in comitatu Jauriensi existenti occupassent et tamen prefata possessio eorum olym Puruod nunc vero Musunkyspuruod vocata non in comitatu Jauriensi sed in comitatu Wesprimiensi adiaceret, prout eciam dicte littere Ladislai regis hoc lucide[2] declararent. *Unde quia de eo, ut per quales metas comitatus Wesprimiensis a comitatu Jauriensi separetur* et utrum prefati Johannes et Emericus aliquid de possessione ipsius magistri Alberti in comitatu Jauriensi habita occupaverint vel ne, *nobis non*[3] *aliqualis veritas constabat* et absque huiusmodi mera veritate investigacione (!) inter partes finem debitum imponere non[4] poteramus, amicis nostris conventui monastery sancti Martini de sacro monte Panonie eorum amiciciam postulantes scripseramus reverenter, ut ipsi duos homines pro testimonio transmitterent fidedignos, in quorum presencia Dettel castellanus de sacromonte Panonie vel Corrardus de Tarkan, quorum unum[5] prelibatus magister Albertus, item Blazius de Azun vel Nicolaus Rufus de Beryn, quorum alterum prenominati Johannes et Emericus alys absentibus pro hominibus domini regis adducere deberent, in quindenis residencie exercitus[6] regalis presentibus[7] partibus, vel procuratoribus eorum ad faciem dicte possessionis Musunkyspuruod vocate accederent et primo de eo, ut per quales distincciones et metas comitatus Wesprimiensis a comitatu Jauriensi seperetur (!), ab universis nobilibus et ignobilibus comprovincialibus et quibuslibet hominibus dictorum comitatuum scirent et inquirerent[8] veritatem et scita[9] huiusmodi inquisicionis veritate viderent et discuterent, utrum prenominati Johannes et Emericus aliquid de possessione ipsius magistri[10] Alberti in dicto comitatu Jauriensi existenti occu-

[1] Ráthnál: „peractam."
[2] Ráthnál ez a szó ki van hagyva és a helye ki van pontozva.
[3] Ráthnál ez a szó hiányzik, mi által a mondat egész értelmetlenné lenne.
[4] Ráthnál hiányzik.
[5] Ráthnál: „unus."
[6] Ráthnál: „exeratus."
[7] Ráthnál: „per absque."
[8] Ráthnál: „inquirent."
[9] Ráthnál: „facta."
[10] Ráthnál: „magistro."

paverint vel ne et qnantumcumque (!) particulam de possessione eiusdem magistri Alberti in dicto comitatu Jauriensi per eosdem Johannem et Emericum occupatam invenirent, eandem regni consuetudine exigente, deum pre oculis[1] habendo, estimarent. Et post hec tocius premissi facti seriem ad octavum diem dictarum quindenarum residencie exercitus[2] domini regis idem conventus fideliter rescriberet regie maiestati. Demum ipso octavo die dictarum quindenarum residencie exercitus[3] regalis scilicet octavo die quindenarum diei strennarum adveniente, eodem magistro Alberto personaliter adherente, prenominati Johannes et Emericus proprys eorum in personis ad nostrum iudiciarium[4] accedentes conspectum, litteras pretacti[5] conventus monastery sancti Martini de sacromonte Panonie nobis presentarunt. In quarum tenoribus vidimus[6] contineri, quod ipsi unacum predicto Nicolao Rufo homine domini regis duos fratres ex ipsis videlicet fratrem Nicolaum subriorem et fratrem Petrum succentorem eorum ad premissa exequanda transmisissent, qui quidem Nicolaus Rufus homo regius unacum eisdem fratribus testimonys dicti conventus ad eos reversi, concorditer et unanimi voce dicto conventui recitassent declarando, quod ipsi feria quarta proxima post epiphaniam domini nunc preteritam ivissent super faciem premisse possessionis Musunkyspuruod vocate, cum multis nobilibus et ignobilibus vicinis et comprovincialibus trium comitatuum, scilicet Jauriensis, Wesprimiensis et Kamaruniensis, predictis litteris nostris perlectis et expositis diligenter ipsos interrogando et inquirendo, utrum dicta possessio Musunkyspuruod esset in comitatu Jauriensi vel Wesprimiensi. qui dicti omnes nobiles et ignobiles prehabito consilio taliter respondissent clara voce, quod ipsa possessio Musunkyspuruod a loco, ubi terminatur comitatus Jauriensis et ubi incipit possessio Musunkyspuruod esset usque ad fluvium Fyzyg[7] et ultra ipsum fluvium esset in comitatu Wespri-

[1] Ráthnál: „demum proactis."
[2] Ráthnál: „constitutis."
[3] Ráthnál: „constitutus."
[4] Ráthnál ez a szó hiányzik.
[5] Ráthnál: „preattacti."
[6] Ráthnál: „videntes."
[7] Ráthnál: „Tyzyg."

miensi, prout eciam partes hoc *ut ipse fluvius Fyzyg distinccio metalis dictorum duorum comitatuum Jauriensis et Wesprimiensis inibi circa ipsas possessiones foret,* coram nobis affirmarunt. Cumque autem ipsius cause discussio propter arduitatem eiusdem et paucitatem sociorum nostrorum iudicancium[1] de ipso octavo die predictarum quindenarum residencie exercitus[2] regy ad diem cynerum proxime preteritum et abhinc de voluntate parcium[3] sub forma faciende[4] concordie ad presentes octavas beati Georgy martiris mediantibus litteris nostris prorogatorys dilatata extitisset,[5] ipsis octavis beati Georgy martiris advenientibus cum partibus prenotatis coram nobis personaliter astantibus in premissa causa habita diligenti et matura deliberacione discussum habuissemus, tali deliberacione premissa causa per nos et discretos viros magistros Thatamerium Albensis, aule regie vicecancellarium et Stephanum Quinque-ecclesiensis ecclesiarum prepositus, Demetrium Tavarnicorum regalium, Paulum quondam banum de Machou nunc comitem Zothmariensem[6] magistros Thomam filium Petri castellanum de Chokakw et Blasium de Fony castellanum de Cheznuk[7] comitem Jauriensem ac alios quamplurimos barones et nobiles regni tribunal iudiciale nobiscum sedentes extitit iudicata: quod[8] quia ipsa possessio Puruod nunc vero Musunkyspuruod vocata vigore litterarum predictarum patencium per eundem dominum Ladislaum regem in comitatu Wesprimiensi prioribus[9] predictorum Johannis et Emerici collata fore reperiebatur, distinccioque[10] metalis predictorum duorum comitatuum scilicet Wesprimiensis et Jauriensis ipse fluvius Fyzyg fuisse ab antiquo et nunc esse per nobiles et ignobiles ipsorum duorum comitatuum est inventus, ut tenor litterarum

[1] Ráthnál: „iudicantem."
[2] Ráthnál: „constituti."
[3] Ráthnál: „devolutum precium."
[4] Ráthnál: „fiende."
[5] Ráthnál: „extitisse."
[6] Ráhtnál: „Sathmariensem."
[7] Ráthnál: „Chesnick."
[8] Ráthnál: „quam."
[9] Valami kimaradt, talán litteris.
[10] Ráthnál: „distinctionemque."

ipsius conventus monastery sancti Martini lucide[1] explicabat, idemque magister Albertus de possessionibus suis Wrsmusuna et Nogpuruod nominatis in comitatu Jauriensi et eidem[2] possessioni Musunkyspuruod vicinanter et contigue adiacentibus in sui iuris derogamen omni prorsus exclusa iusticia eosdem[3] Johannem et Emericum occupasse proponebat, et tamen vigore ipsarum litterarum patencium in ipso comitatu Jauriensi ex premissa domini Ladislai regis collacione nichil poterant possidere, ideo commisimus, ut ydem Johannes filius Petri et Emericus filius Olyuery ipsam possessionem Puruod nunc vero Musunkyspuruod vocatam, in quantum in comitatu Wesprimiensi adiacere dignoscitur, iuxta seriem ipsarum litterarum domini Ladislai regis possideant et nichil intra terminos metarum comitatus Jauriensis, prout usque nunc possiderunt, temera presumpcione audeant possidere, ymo per ipsum magistrum Albertum, suas possessiones in comitatu Jauriensi existentes quiete et pacifice permittant possideri. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes eisdem Johanni et Emerico concessimus litteras nostras privilegiales pendentis sigilli nostri munimine roboratas. Datum in Wyssegrad duodecimo die octavarum beati Georgy martiris predictarum, anno domini millesimo trecentesimo tricesimo secundo.

Hártyán, a függő pecsét bevágásaival.

Eredetije a M. Tud. Akadémia kéziratgyüjteményében. (2-ik doboz.)

II.

1342—1382. Királyi cancelláriai fogalmazvány. Vitézi Lőrincznek Perényi Pál és Miklós elleni hatalmaskodási ügyében a szepesi káptalanhoz a jászai konventhez és Sárosmegye hatóságához intézendő vizsgálati parancsra vonatkozó feljegyzés.[4]

Dicitur nobis in persona magistri Laurencii de Wythes, quod Paulus et Nicolaus fily magistri Nicolai de Peryn, per iobagiones ipsorum quasdam terras arabiles intrameatis (!) sue possessionis Withes

[1] Ráthnál ki van hagyva és a helye ki van pontozva.

[2] Ráthnál: „idem."

[3] Ráthnál: „eiusdem."

[4] Ez a feljegyzés szolgált a cancelláriában tényvázlat (species facti) gyanánt, melyet a felek mondtak be a cancellarián. Ezeket a ténybeli adatokat

vocate arare permissent (!) ipsorum potencia mediante in preiudicium ipsius magistri Laurencii valde magnum et gravamen.

Homines regi (!) Ladislaus filius Mathius de Terne, Petrus filius Ande (!) de Petroch sin Johannes de Gergerlaka alys a[bsentibus] Capitulo ecclesie de Scepus, conventui de Jazo et comiti vel vicecomiti et quatuor iudicibus nobilium de Sarws.

Papiron, eredetije a Magy. Nemz. Museum levéltárában. (Tö. a. 1342. évi láda.)

III.

1345. junius 4. Szabolcsmegye szolgabirái Zuard mester, volt alispán panaszára tanusítják, hogy ők a panaszos nevében kiállított bizonyos nyugtákat pecsétjeikkel nem erősítettek meg.

Nos quattuor iudices nobilium de commitatu de Zaboch damus pro memoria, quod magister Zuard vicecomes magistrorum Jacobi et Pauli filiorum Dause condam palatini, comitum dicti comitatus, de medio universorum consurgendo, dixit et nobis significare viva voce curavit, quod cum sigillo dudum vigore recepto per predictos magistros Jacobum et Paulum filiorum (!) Dause et confracto, multas litteras expeditoriales tam tempore suo, quam tempore magistri Nicolai Ruhy, sui videlicet anteces-

csak belé kellett illeszteni a megfelelő formulába, aminőket I. Lajos király idejében már szokás volt formuláriumokba gyüjteni, és igy expediáltatott a szükséges oklevél. Ismerve már most a tényállást és a vizsgálati parancsok (mandatum inquisitorium) szokásos formáját, nem lesz nehéz megszövegezni a megyéhez tényleg expediált mandatumot, mely körülbelül a következőleg hangzott:

Lodovicus, dei gracia rex Hungarie fidelibus suis comiti vel vicecomiti et iudicibus nobilium de comitatu Sarus salutem et graciam. Dicitur nobis in persona magistri Laurency de Wythes, quod Paulus et Nicolaus fily magistri Nicolai de Peryn per iobagiones ipsorum quasdam terras arabiles intrameatas sue possessionis Withes vocate arare permisissent ipsorum potencia mediante in preidicium ipsius magistri Laurency valde magnum et gravamen. Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus unum vel duos ex vobis taransmittatis, qui ab omnibus, quibus decuerit et licuerit diligenter de premissis investigando, sciant et inquirant omnimodem veritatem; et posthec prout exinde vobis veritas constiterit, nobis fideliter rescribatis. Datum . . .

Hasonló megkeresés — a királyi emberek megnevezésével — ment a szepesi káptalanhoz és a jászói conventhez.

soris, ut auribus suis pulsatum extitisset, quousque in presencia universorum nobilium in sede nostra iudiciaria resignasset omnibus hominibus nobilibus et ignobilibus posito dicti sigilli (!) emanando dedisse et condonasse, ad quas litteras nostrum sigillum, ut dixit, imposuissemus et in hoc suum proventus (!) et officiolatum seu beneficium anichilassemus. Super quo nos iudices taliter respondemus, quod nostrum sigillum preter vestrum sigillum ad nullam litteram imposuimus. Et ut nostra promissio certum (!) et cercius (!) esse videatur, nostras litteras memoriales auctoritate et reprobare (!) nostrarum (!) sigillorum eidem vicecomiti Zuard duximus concedendas et si aliquis fraudulenter quoquomodo emanassent et sigulari (!) fecissent, easdem litteras anichilari et viribus carituras permittemus et frivolas pene penitus et per omnia, que videlicet a sabato proximo post festum corporis Christi emanate extitissent. Datum in Kallov sabato proximo post octavas festi prenotati, anno eiusdem M°CCC°XL^mo quinto.

A hátlapon: Memorialis super facto non imposicione sigilli quattuor iudicum contra eosdem pro universis nobilibus de comitatu de Zaboch.[1]

[1] A megyei kiadmányok pongyola stilusát élénken elénk tüntető ezen oklevél megértéséhez némi commentár szükséges. Az alispán jövedelmeihez (proventus, beneficium) tartozott a birságpénzek bizonyos hányada. Aki ilyen birságban marasztaltatott és azt kifizette, nyugtát kapott róla (expeditoriae). Ezt a nyugtát rendesen maga a megyei hatóság állitotta ki. A jelen esetben Zuard mester, Szabolcsmegye *volt* alispánja, aki pecsétjét már visszaszolgáltatta a megye székének (resignatio), panaszt emel a szolgabirák ellen, hogy ezek állitólag megerősítettek sok hamis nyugtát a pecséteikkel s ez által őt megkárosították. A szolgabirák tehát két irányban tesznek tanuságot ezen oklevelükkel; tanusítják egyrészről, hogy ők ilyen nyugtákat Zuard mester hivatalviselése alatt meg nem pecsételtek, másrészről kijelentik, hogy amennyiben ilyen nyugták az alispán resignatiója után (a sabbato proximo post festum corporis Christi) bocsájtattak volna ki az alispán pecsétje alatt, ugy azok érvénytelenek.

Ez az oklevél egyébként értékes adatot szolgáltat arra, hogy a hivatalából távozott alispán a megye székén pecsétjét a főispánnak visszaadta és a főispán azt összetörte, megsemmisitette. Jelen esetben tehát valaki a volt alispán pecsétjét meghamisította és felhasználta nyugták gyártására. Hogy pedig az ilyen hamisított oklevelekre a szolgabirák pecsétje is reákerülhetett, az azt bizonyítja, hogy a szolgabirák nem igen tudtak olvasni s a megyei jegyző, — nyilván a pecséthamisító czinkostársa — a szolgabirákat megtévesztve, hamis okleveleket pecsételtetett meg velük.

Papiron, pecsétek nyomaival.

Eredetije a M. N. Museumban, a Kállay család levéltárában, 1345. évi 752. sz. fasc.

IV.

1374. julius 29. Veszprémmegye közönsége Lajos királyt arra kéri, hogy az Imre nádor által hirdetett megyei köztörvényszéken elkésetten jelentkezett nemeseket a rájuk kirótt birság alól mentse fel.

Serenissimo principi et domino domino Lodovico dei gracia inclito regi Hungarie, Polonie, Dalmacie etc., universitas nobilium comitatus Vesprimiensis servicia debita cum perpetua fidelitate. Noverit vestra serenitas, quod licet magnificus vir Emericus regni vestri palatinus et in eius persona magister Johannes Lepes suus vicepalatinus in congregacione sua generali in dicto comitatu celebrata, feria quarta proxima post festum beate Margarete virginis et martiris nunc preteritum iuratos assessores de medio nostri pro congregacione generali sua elegerit et deputaverit, tamen quia eodem die magister Johannes filius Thome de Seguar, Laurencius filius Hem et Johannes filius Laurency ac quidam aly nobiles nostri consocy in locum dicte congregacionis pervenire non potuerunt, ideo eosdem in quinquaginta marcis denariorum convictos fore decrevisset. Cum tamen ipsi feria quinta tunc affutura, antequam ipsi iurati aliquod iudicium et iusticiam impendissent, illic pervenissent, certi eciam ex eisdem tandem in iuratos fuissent recepti. Unde supplicamus vestre serenitati humiliter et devote, quatenus ipsos nobiles nostros consocios occasione premissorum non permittatis fore convictos, cum si ipsi essent culpabiles, pro eis supplicare regie serenitati in hac parte non auderemus. Dignetur igitur regia serenitas id tempore suo non permittere in consuetudinem. Datum in Apachauasarhel sabbato proximo post festum beate Anne, anno domini M°CCC°LXX° quarto. Hec autem sub sigillo vicecomitis nostri et iudicum nobilium vestre gracie duximus transmittenda. Datum ut supra.

A hátlapon: Serenissimo principi et domino domino Lodovico dei gracia inclito regi Hungarie, Polonie et Dalmacie, domino eorum naturali.

Papiron, a hátlapon az alispán és 4 szolgabiró pecsétje. Eredetije a Magyar Nemzeti Museumban. (Tö. a. 1374.)

V.

1361. aprilis 8. Erzsébet királyné meghagyja Himfi Benedek szathmári és mármarosi ispánnak, hogy az ardói királynői jobbágyoktól jogtalan adókat ne szedjen.

Elizabeth dei gracia regina Hungarie fideli suo magistro Benedicto filio Heem comiti Zothmariensi et Maromorusyensi salutem et graciam. Ex querimonia iobagionum nostrorum de Ordo percepimus, quod vos collectam superfluam et indebitam velleretis exigere super ipsis, per quod ipsa villa nostra compelleretur desolari. Super quo fidelitati vestre precipiendo mandamus, quatenus predictos iobagiones nostros de Ordo in eorum pristinis et consuetis libertatibus pacifice conservare debeatis, nec indebitam et superfluam collectam exigatis super ipsis, pocius de libertate et bono statu eorum, quam de desolacione eorum providendo. Datum in Peesth feria quinta proxima post octavas festi pasce, anno domini M°CCC°LX° primo.

A hátlapon: Fideli suo magistro Benedicto filio Heem comiti Zathmaryensi et Maromorusyensi.

Papiron, a királyné gyürüs pecsétjével, mely alatt „Relacio [domine]regine“ olvasható.

Eredetije a M. N. Museumban, Tö. a.

VI.

1361. május 6. Lajos király meghagyja Ugocsamegye közönségének, hogy a Himfy Benedek főispán által elrendelendő megyei köztörvényszéken esküdteket válasszanak és a gonosztevőket bejelentsék.

Lodovicus dei gracia rex Hungarie fidelibus suis iudicibus nobilium et universis nobilibus ac alterius cuisvis status et condicionis hominibus in comitatu de Vgucha constitutis et existentibus salutem et graciam. Cum nos pro extirpacione furum, latronum et aliorum malefactorum, qui in dicto comitatu multiplicati fore dicun-

tur, magistro Benedicto filio Heem comiti vestro presente Georgio filio Zoward vel Johanne fratre eiusdem, altero absente homine nostro et testimonio capituli ecclesie Waradiensis, cui ipsum ad id presentibus transmitti iubemus, congregacionem generalem commiserimus celebrari, ideo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus quilibet vestrum singulariter et generaliter universi ad dictam congregacionem, quam idem magister Benedictus vel vicecomes ipsius in medio vestri celebrabit, die et loco per ipsum deputatis convenire debeatis iuratosque assessores more solito in medio vestri deputetis et universos fures, latrones et alios quoslibet malefactores eidem, tanquam nostre notificetis maiestati, ita tamen, quod nocentes occultare, innocentes vero condempnare nullotenus presumpmatis. Et hec volumus ubique in ipso comitatu palam facere promulgari. Datum in Wyssegrad in festo ascensionis domini, anno eiusdem M°CCC°LX^mo primo.

Papiron pecsét nyomával.

Eredetije a Magy. N. Museumban. (Tö. a.)

VII.

1379. julius 16. Beregmegye szolgabirái tanusítják, hogy Kerepeczi János alispán Rátót fia Mátyás és Tamás ellen folytatott ügyében az alperesek által a megyei széken felmutatott királyi okleveleket jogtalanul magához vette és ezzel alperesnek védekezését meghiusította.

Nos quatuor iudices nobilium comitatus de Beregh damus pro memoria, quod nos ubilibet et coram quovis iudice confessy sumus et atestamur unanimiter, quod Johannes filius Nicolai de Kerepech vicecomes euisdem comitatus litteras regales et inquisicionales *in quodam suo negocio contra Mathiam et* Thomam filios Johannis fily Ratoldi in sede nostra iudiciaria exhibitas ad se recepit et reseruavit indebite et minus iuste et per hoc magister Petrus filius Ladislai de Chaplouch negocium suum exercere non valuit. Datum sabbato proximo post festum beate Margarete virginis et martiris anno domini M°CCC°LXX^mo nono.

Hátul: Pro magistro Petro filio Ladislai de Chaplouch contra Johannem filium Nikolai de Kerepech vicecomitem comitatus de Beregh super causa infrascripta memorialis.

Papiron; pecsétnyomok.

Eredetije a M. Nemzeti Museumban. (Kállay csal. lt. 1379. évi 1695. sz. fasc.)

VIII.

1381. juli 27. Garai Miklós nádor a Gömör- és Tornamegyék közönségének tartott köztörvényszéki közgyülésen többrendbeli gonosztevőt levelessé tesz és halálra itél.

Nos Nicolaus de Gara regni Hungarie palatinus et iudex comanorum memorie commendamus, quod cum nos regia celsitudo multiplicatis malefactoribus et regni sui depredatoribus ad quoslibet comitatus regni congregaciones generales celebrandas sua regia auctoritate, nostrique palatinatus officy debito requirente deputasset, nos itaque inter ceteros regni Hungarie comitatus pro universitati nobilium et aliorum cuiusvis status et condicionis hominum Gumur et de Torna comitatuum pro compescendis furibus et latronibus et quibuslibet malefactoribus extirpandis, cuilibet querelanti iusticia impendenda congruenti, feria secunda proxima ante festum beati Jacobi apostoli prope villa (!) Gumur congregacionem celebrassemus generalem in ipsaque congregacione nostra per universitatem nobilium dictorum comitatuum Gumur et de Torna magistros Egidium filium Etthyreh Johannem filium Petri de Zuha, Johannem filium Tekus de Kyrali et Benkus de Tornalia, Emericum filium Aba de Abahaza, Mychaelem filium Ladislai de Puthnuk, Paulum filium Bakou de Belesto, Stephanum filium Beke de Jánosy, Gregorium filium Oth de Balogd, Petrum filium Alexandri de Scarus, Beke de Mellete, Stephanum filium Mikou de Neuke, item Paulum filium Johannis de Kovari, Stephanum filium Ladislai de Verbeche, Jacobum filium Emerici de Neuke, Fertes filium Lucasy de Komyaty, Petrum filium Lachk de Verboch, Stephanum filium Pauli de Terestenye, Tekes de . . . een, Stephanum filium Lorandi de Zelize, Symon de Lazou et Johannem de Katha pro iuratis assessoribus nobis assignari petivissemus tandem ydem iurati assessores unacum Stephano filio Nicolai de Scarus vicecomite, Johanne dicto Zamar de Naprad, Thoma filio Anthony de Kysfalud, Johanne filio Luce de Mellete, Mychaele filio Stephani de Kapolnas, item Baraba

filium Nicolai vicecomite, Nicolao filio Benedicti de Lazou, Lucasio filio Cosme de Nadasd iudicibus nobilium dictorum comitatuum ad fidem eorum deo debitam fidelitatemque domino nostro regi sueque sacre corone regie conservandam pro dicenda veritate et iusticia observanda in eo, ut cunctis iusticiam observarent, veritatem non opprimerent, falsitatemque non rectificarent sed quoslibet malefactores nobis nominatim enarrarent, tacto dominice crucis ligno prestitam, habito inter se deliberativo tractatu, Petes et Nicolaum filios Pauli molendinatoris in civitate Zempeter residentis concrematores domorum molendinorum latitantes, Stephanum filium Petri nobilem de Mellete furem, Koachou molendinatorem magistrorum Nicolai et Johannis filiorum Jacobi in villa Berzethe residentem cusorem falsorum denariorum, Thomam filium Chykou furem vagabundum, Ladislaum dictum Gubath furem, Stephanum nobilem de Malah furem, Kochk furem vagabundum, Symonem filium Chachou in villa regalis (!) Nechkus vocata residentem furem, Fabianum socerum dicti Symonis in dicta villa regalis (!) residentem furem ot hospitem furum, Petrum dictum Zekeres furem vagabundum, Claram dictam Turdos concubinam condam sacerdotis de Symoni furem vagabundam, Ladislaum dictum Urdugh famulum Pauli dicti Beke de Kochy in eadem Kochy residentem furem, Baken famulum Johannis fily Georgy de Leurinchfalua in eadem Leurinchfalva residentem furem; Jacobum dictum Tukus filium Andree furem latitantem, Laurencium dictum Toth condam in Naprad residentem, nunc vero latitantem furem, Johannem filium Peteu fily Andree nobilem de Zuhawelge furem; Laurencium condam proscriptum tempore domini Ladislai ducis et palatini per iuratos assessores assignatum nunc in villa Nicolai cantoris germani condam archiepiscopi Strigoniensis in Zenthdemeter residentem furem, Petrum regium iobagionem[1] Johannis fily Dominici in villa . . . ul residentem furem, Nicolaum dictum Kunchus iobagionem Thome fily Gregory de Hangonfeu in eadem Hangonfeu residentem furem, Paulum dictum Zazyu iobagionem magistri Nicolay fily condam Konya bani in villa Cherugh residentem furem, Petrum dictum Zeuke iobagionem magistri Leustacy fily Petri de Ilsua in villa Gedalia vocata residentem furem, Petrum filium Benedicti nobilem

[1] „filium“ kimaradt.

de Cherugh furem, Nicolaum dictum Zeel famulum Petri de Nyma in villa Almagh residentem furem condam proscriptum, Johannem claudem (!) litteratum condam in villa Tornalya residentem falsarum litterarum emanatorem nunc vero latitantem, Bartham famulum Nicolai fily Donch in villa Balogh residentem condam proscriptum furem et Mychaelem dictum Bolond famulum Pauli fily Bakou de Beleser in eadem Beleser residentem furem de dicto Gumur, item Symonem filium Fabiani in possessione regali Zeuleusordu residentem furem, Johannem filium Nicolai nobilem de Theresthenye hospitem furum, Andream filium Mychaelis in villa Kouach in porcione nobilis domine consortis sue residentem et Ladislaum filium suum fures, Thomam filium Mychaelis in Barkanhaza, porcione videlicet nobilis domine consortis sue residentem furem, Nicolaum filium Johannis dicti Madaras furem latitantem, Georgium dictum Rauaz in villa regali Ochkou residentem furem, Ladislaum filium Georgy de Saruar nobilem de comitatu Abauyuar furem et latronem, Emericum nobilem de Mera de codem comitatu Abauyuar furem et latronem, Laurencium filium Johannis latitantem furem et latronem et Mychaelem dictum Kolchar in possessione regali Moros residentem, qui in anno, cuius iam proxime tercia instaret revolucio unum equum Ladislai fily Chak de Nadasd subtraxisset, furem de dicto comitatu Tornensi pro publicis furibus et latronibus ac malefactoribus notorys nominantes ad debitam vindictam proscriptorum subportandam nobis in eorum registro assignarunt, qui quidem proscripti malefactores in sue culpabilitatis indicium a facie iuris et iusticie se penitus absentantes ad eandem congregacionem nostram venire vel mittere et iuri parere non eurarunt. Unde nos simulcum predictis vicecomitibus ac iudicibus nobilium ac iuratis assessoribus pari arbitrio eosdem proscriptos nominatos in capitali sentencia et amissione omnium possessionum proprietatum et bonorum suorum ubilibet existencium vigore presencium decrevimus et commisimus convictos extitisse et ne ipsorum proscriptorum malefactorum numerus augeretur, sed ipso de regno penitus evellerentur, commisimus, ut ubicunque et apud quoscunque tam in tenutis castrorum et civitatibus, quam villis liberis regalibus et reginalibus ac possessionibus nobilium ydem proscripti malefactores aut singillatim per quempiam eorundem per quoscunque vel per quemcunque poterunt reperiri, extunc eosdem

quilibet interficiendi, suspendendi et quolibet supplicio ferendi ac res et bona eorundem pro se habendi et reservandi habeant facultatem, nec quispiam ex proximis generacionum eorundem proscriptorum ullo unquam tempore super interfeccionibus et oblacionibus bonorum suorum contra interfectores eorundem materiam quescionis valeant suscitare aliqualem. Preterea quicunque nobilium et alterius cuiusvis status et condicionis hominum ipsis proscriptis malefactoribus hospitalitatem prebuerint, penam eorundem proscriptorum subportabunt. Nos itaque vicecomites, iudices nobilium iuratique assessores prescriptorum comitatuum Gumur et de Torna premisse congregacioni ipsius domini palatini interfuimus, omnia premissa cum eodem domino palatino communi consensu ordinantes, in horum omnium testimonium sigilla nostra iuxta sigillum ipsius domini palatini presentibus duximus apponenda. Datum sexto die congregacionis nostre predicte, in loco memorato. Anno domini M°CCC°LXXX° primo.

Papiron, a hátlapon Garai Miklós nádor pecsétjének töredéke, mely a kigyó alakot hordó paizsot mutatja.

Eredetije a Magy. Nemzeti Museumban. (Tö. a.)

IX.

1351. martius 19. Szabolcsmegye hatósága több nemes panaszára bizonyos gonosztevőket halálra ítél s az ezen elitélteket nyomban kivégzett panaszosoknak menedéket ad.

Nos magister Lorandus filius Vid gerens vices magistrorum Jacobi et Pauli, filiorum Dose condam palatini, comitum de Zabolch et quatuor iudices nobilium de eodem damus pro memoria, quibus expedit universis, quod magistri Thomas filius Johannis de Byn, Stephanus filius Stephani, Andreas, Demetrius filii Juan, Emericus et Petres filii Symonis, Ladislaus filius Johannis dicti Lengel et Michael filius Ladislai nobiles de Kallo cogittantes et premeditantes se propter iusticiam provinciarum et iobagionum eorundem, ut iobagiones sui in Kallo existentes in medio ipsorum congregarentur in vicem et in simul et congregacione facta singuli singularter eti universi universaliter in sacro altari sancte crucis sacramentum deponerent super eo, ut omnes fures, latrones et

malefactores extra darent et non negarent existentes in eadem Kallo et iuramentum fecissent, eosdem malefactores extra dedissent et non negassent, videlicet Paulum dictum de Mocch, Laurencium aurifabrum et Johannem Keseleuforku dictum iobagiones magistri Thome predicti, Johannem filium Benkus iobagionem Ladislai filii Johannis dicti Lengel predicti, et Petrem filium Andree iobagionem Petri filii Symonis. Tandem iidem nobiles prenotati eosdem malefactores prescriptos ad nostram presenciam personaliter adduxerint adiudicandam (!) per nos faciendam et coram nobis iidem malefactores astantes contra eosdem nobiles proposuerunt isto modo, ut culpis suis nullis exigentibus condempnarent propter in iuriam aliorum. Nos vero adiudicavimus per hunc modum, ut nobiles prescripti contra malefactores prenotatos sexto se sibi similibus, qui quilibet ipsorum iuramentum deponerent et eosdem condempnarent et mortificarent in patibulo. Ladislaus vero filius Johannis sepedictus contra Johannem filium Benkus sepedictum sexto se sibi similibus iuramentum, ut debuit, deposuit coram nobis de premissis et in patibulo mortificavit legitime. Nos vero literas nostras expeditoriales eidem Ladislao prefato de premissis duximus concedendas. Datum in Kallo sabbato proximo ante dominicam Oculi, anno domini millesimo trecentesimo quinquagesimo primo.

Kivül: Pro Ladislao filio Johannis dicti Lengel contra malefactores intus specificatos et precipue contra Johannem filium Benkus expeditoria.

Papiron, hátlapján három pecsét töredékeivel, melyek közül a középső nagyobb pajzsalakunak mezejében balra néző lófej látható, körirata: S (LO.) RANDI(FILII.. VID.); a tőle jobbra álló kis kerek pecséten kereszt, a balra állón jobbra néző álló madár látható.

Eredetije a Magy. Nemz. Muzeumban, Kállay cs. levéltára. — (1074. sz. fasc. hasonló 1001. sz. fasc.)

X.

1347. május 19. Beregmegye alispánja Péter és Mihály bodolai nemeseknek, kik egy levelesített egyént kivégeztek, menedéket ad.

Nos magister Pouch vicecomes magistri Morochuk comitis de Bereg damus pro memoria quod Petrus filius Symonis et Michael filius Ladislai nobiles de Bodolo Jacobum filium Bana,

quem ordine iuris nobiscum recaptivavit (!), prout in registro secretario repertus extitit, in *sentencionali capite (!)* iuste et digne terris patibulo suspenderunt. Datum in Zaz sabbato proximo ante festum penthecostes, anno domini M°CCC°XL^mo^ septimo.

Hátul pro Petro Filio Simonis et Michaele filio Ladislai nobilibus de Bodolo, super morte Jacobi fily Bana expeditoria.

Papiron, zárlatán 5 pecsét.

Eredetije a Magy. Nemz. Museumban. — Kállay csal. lt. (838. sz. fasc.)

XI.

1360. juni 4. Szatmármegye hatósága tanusítja, hogy Radalphi Istvánnak a kamaraadó kirovói ellen emelt panasza folytán vizsgálatot tartott a felől, hogy Radalph községben hány adóköteles házhely találtatik.

Nos magister Petrus filius Johannis de Mendzenth vicecomes Zothmariensis et iudices nobilium eiusdem comitatus damus pro memoria, quod magister Stephanus filius Stephani de Radalph in nostri presencia personaliter astando nobis dixit protestando quod hoc anno famuli camerari (!) cussorum denariorum villa (!) suam predictam Radalph coram Abraam Magnum (!) unum ex quatur (!) iudicibus non dicari iuste modo voluissent sed seipsum iracundum fecissent et de ipsa villa recessissent et dicari noluissent, petensque nostrum hominem ad requisicionem sue veritatis coram in presencia ipsam villam iusticia mediante dicarent. Nos vero Jacobum Magnum de Thereche transmisimus, qui demum ad nos reversus nobis dixit et retulit quod ultra in ipsa villa Radalph portas dicari non invenissent iuste dicando nisi tredecim portas et illas exigendo illis camerario persolvere voluissent et idem camerarii illos denarios recipere noluissent, sicut eciam idem Abraam Magnus predictus similiter nobis dixit affirmando. Datum in Mohusto feria quinta proxima videlicet in festo corporis Christi Anno domini M°CCC°LX°.

Hátul: Pro Magistro Stephano filii Stephani de Kallov contra famulos camerarii de Zothmar protestatoria et eciam inquisitoria.

Papiron, pecsét nyomaival.

Eredetije a M. Nemz. Museumban. Kállay csal. levtára. (1307. sz. fasc.)

XII.

1343. aprilis 26. Szabolcsmegyei birságjegyzék.

Item Johannes filius Michaelis dicti Fyzyry contra Paulum dictum Zakalus hominem de Thowthkallow fuit citatus ad sabbatum proximum post festum beati Georgii martiris. Ipso termino adveniente non venit neque misit per predictum Petew[1] expectando.

Item ad eundem diem Forkasius servus magistri Emerici fily Simonis contra Petrum hominem de Wzlar iobagionem magistri Ladislai fuit citatus et non venit neque misit Forkasius antedictus, per predictum vero Petrum expectando.

Anno domini M°CCC°XL^mo^ tercio.

Hátul: Registrum contra Johannem filium Michaelis dicti Fyzyry et Forkasium servum magistri Emerici fily Symonis per comitem Zabouch iudicialis.

Hártyán; keskeny, hosszú szalag, a belső rész nem hosszában van irva, az indorsatio hosszában iratott. Zárlatán pecsétek töredékeivel.

Eredetije a M. Nemz. Museumban. — Kállay csal. levtára. (650. sz. fasc.)

XIII.

1344. Losonczi Hannus, a szatmári kamaraadó beszedőjének adónyugtája Tamás mester kállai birtoka után.

1344. Nos Hannus dictus de Luchench dicator de Camera Zathmariensi significamus quod villa Kallo magistri Thome, de lucro camere nobis solvendo satis fecit. Unde commisimus ipsam expeditam. Datum anno domini M°CCC°XL^mo^ quarto.

Papiron, a hátlapon egy pecsét nyomával.

Eredetije a Magy. Nemz. Museumban, a Kállay család levéltárában. 1344. (fasc. Nro. 724.)

[1] Nyilván hibásan Paulum helyett.

XIV.

1342. okt. 7. Gömörmegye hatósága előtt Rozsnyói Chep és Csetneki László perüket egyezség reményében elhalasztják.

Nos Johannes filius Nicolai magistri Thome magistri Tavarnicorum domini regis Lodovici, vicecomes provincie Gumuriensis et quatuor iudices nobilium de eodem damus pro memoria, quod causam, quam Chep de Rosno secundum continenciam priorum litterarum nostrarum contra magistrum Nicolaum filium Ladizlai de Chitnek feria secunda proxima ante festum Demetrii martiris habebat coram nobis, voluntate parcium, si medio tempore concordare non poterint, ad quindenas diei anotati partibus duximus coram nobis comparendis ad plenam responsionem faciendam. Datum in villa Gumur termino antedicto, anno domini M°CCC°XL^mo secundo.

Hátlapján: pro magistro Nicolao filio Ladizlai de Chitnek contra Chep, super habenda pace ad quindenas prorogatoria.

Hártyán, pecsétek töredékeivel.

Eredetije az országos levéltárban D. L. 3521. sz.

XV.

1381. junius 10. Lajos király meghagyja Hontmegye hatóságának, hogy az esztergomi káptalan hontmegyei birtokain a nádori köztörvényszékek alkalmából élelmezési adót ne szedjenek.

Lodovicus dei gracia rex Hungarie, Polonie, Dalmacie etc. fidelibus suis comiti vel vicecomiti et iudicibus nobilium comitatus Huntensis salutem et graciam. In personis honorabilis capituli ecclesie nostre Strigoniensis capellanorum nostrorum dilectorum et fidelium nostre conquestum extitit maiestati, quod vos praetextu congregacionis palatinalis de anno presenti celebrate victualia palatinalia super possessiones ipsorum in dicto comitatu existentes, dicassetis. Cum tamen a tempore sanctissimi regis Stephani usque ad hec tempora libertate dicte ecclesie nostre Strigoniensis requirente, nonunquam de predictis possessionibus ipsorum, pretextu congregacionis palatinalis victualia solvere fuisent consueti, nec ad ipsorum victualium solucionem per quempiam palatinorum regni

nostri fuissent astricti et coacti. Unde cum nos dictam ecclesiam nostram Strigoniensem, que omnium ecclesiarum regni nostri Hungarie utpote metropolitana caput extitit et magistra et obhoc multarum libertatum prerogativis a divis nostris predecessoribus regibus Hungarie laudandarum recordacionum extitit fulcita et sublimata, in earundem libertatum prerogativis velimus illesam conservare. Fidelitati igitur vestre firmissimo edicto regio precipientes mandamus, quatenus possessiones ipsorum predictas racione predictarum victualium palatinalium non presumpmatis molestare impedire vel quovismodo perturbare nec ipsa victualia exigere super easdem, quia volumus omnino et inhibemus districte ut novitas non fiat in hac parte aliqualis. Secus igitur facere non ausuri, si nostram cupitis dileccionem optinere. Presentes autem post lecturam reddi iubemus presentanti. Datum Bude secundo die festi sancte trimitatis anno domini M°CCC° octuagesimo primo.

Hártyán, felnyomott nagy kir. pecsét nyomaival.

(Ered. Esztergomban, a káptalan házi levt. Lad. 47. fasc. 1. Nro. 16.)

XVI.

1365. május 30. I. Lajos király Zovárdffy János és Györgynek ugocsa- és biharmegyei birtokaikon szabad ispánságot engedélyez; őket és örököseiket a megyei biráskodás alól kiveszi s uri hatóságuk felől intézkedik.

Nos Lodovicus dei gracia rex Hungarie memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit universis, quod nos in memoriam nostram revocatis fidelitatibus et multiplicium fidelium obsequiorum laudabilibus meritis nobilium virorum magistrorum Johannis fily Johannis et Georgy fily Zouardi aule nostre iuvenis de Ordou fidelium nobis dilectorum, que ydem in cunctís nostris et regni nostri negocys et processibus prosperis et adversis cura pervigili, virtute constanti et indefesse sollicitudinis zelo laborando se fortuitis casibus exponendo, personisque et rebus suis, pro nostri regy honoris augmento non parcendo, nobis nostreque sacre corone regie hactenus exhibuerunt, in presenti exhibent et exhibituri sunt iugiter in futurum, reddentes se

erga nostrum regium culmen pro suis principibus gratos et acceptos, racione quorum licet ipsi ampliori dono sint a nobis confovendi et attollendi, ut tamen eorum voto ad presens aliquatenus respondere videamur, eisdem magistris Johanni et Georgio a nobis humiliter postulantibus et per eos fratribus ipsius Georgy carnalibus ac eorum heredibus et posterys talis libertatis et gracie specialis prerogativam de plenitudine protestatis nostre duximus faciendam perhempniter duraturam, ut ipsi universos fures, latrones et alios malefactores, quos in possessionibus ipsorum in comitatibus Wgacha et Bihoriensi situatis et existentibus, ac intra terminos et fines ipsarum possessionum apprehendere potuerint, in eisdem possessionibus iudicandi, condempnandi, suspendendi, ac alys penis et supplicys iuridicys et debitis plectendi iuxta eorum demerita ac patibulum et aliorum tormentorum genera in dictis possessionibus suis et earum pertinencys erigendi et conservandi plenam et liberam perpetuo habeant potestatem. Preterea dictos magistros Johannem et Georgium ac ipsius Georgy fratres carnales, eorumque heredes et posteros simulcum omnibus suis possessionarys iuribus a iudicatu et quavis iurisdiccione comitum parochialium et iudicum nobilium predictorum comitatuum Wgacha et Bihoriensis presencium et futurorum exemimus et liberavimus ac exemtos perpetuis temporibus fore committimus et pronunciamus, nostro solum et palatini regni nostri ac iudicis curie nostre in eadem nostra curia faciendo iudicio ipsos reservantes, volentesque ut ydem deinceps nullo unquam tempore iudicatui dictorum comitum et iudicum nobilium astare tenerentur. Ceterum committimus, ut iobagiones seu populos et famulos impossessionatos predictorum magistrorum Johannis et Georgy ac fratrum suorum necnon, heredum eorundem non possint per aliquos homines cuiuscumque dignitatis vel status sint, in causis aliquibus, exceptis dumtaxat furtis publicis, latrocinys et causis criminalibus, iudicari, arestari et impediri in tenutis et possessionibus tam ecclesiarum et nobilium, quam aliorum possessionatorum hominum quorumpiam, ac in civitatibus et liberis villis seu eciam alias in regno nostro. Si qui autem aliquid accionis vel quescionis contra ipsos iobagiones et famulos impossessionatos habent vel habuerint, hoc coram eisdem dominis ipsorum vel suis officialibus in possessionibus eorundem exequantur, ordine iuris observato, prout eciam id ipsum

exigit regni nostri consuetudo. Qui si in reddenda iusticia cuipiam recusantes fuerint, tunc non ipsi iobagiones et famuli impossessionati, sed dicti domini eorundem, in regiam vel ordinary iudicis ipsorum presenciam per querelantes legitime evocentur, racionem abnegate iusticie reddituri, ubi ex parte eorundem debite iusticie et emende cuilibet querelanti exhibebitur complementum. Presentes autem dum nobis reportate fuerint, sub maiori nostro sigillo faciemus privilegialiter emanari. Datum ante civitatem nostram Bodiniensem in Bulgaria, feria sexta proxima ante festum penthecostes, anno domini millesimo CCC°LX^mo^ quinto.

A gyürüs pecsét nyomai alatt: Relacio magistri Andree fily Dionisy, comitis de Zarand.

Hártyán, eredetije az országos levéltárban, az Ujhelyi család letéteményében, (D. L. 38180.)

XVII.

1373. aug. 1. Szepesmegye hatósága Szentandrási Ferencznének Pál és János lándzsás nemesek ellen folyamatba tett hatalmaskodási perét, alperesek azon kifogása folytán, hogy hatalmaskodási ügyekben felettük a lándzsások kiváltsága értelmében a megye illetékességgel nem bir, azok saját birájához átteszi.

Nos magister Jordanus vicecomes et castellanus ac iudices nobilium de Scepus damus pro memoria, quod cum iuxta continenciam proximorum litterarum nostrarum Johannes filius Dominici cum procuratoriis litteris capituli ecclesie Scepusyensis pro domina Magyth consorte Francissci de Sancto Andrea feria secunda proxima post festum sancti Jacobi apostoli coram nobis in iudicio comparendo, contra Paulum filium Andree ac Johannem filium Stephani de eodem, accionem ipsius domine super facto potencie declaravit. Quia prenominati Paulus et Johannes allegabat (!) ut in facto potencie secundum libertatem nobilium nobilium (sic!) decem lanceatorum coram nobis iudicio stare non tenerentur, nos igitur ipsam causam statu in eodem ad presenciam comitis Nicolai fily Pauli iudicis ipsorum duximus transmittendam, partibus feriam quartam proximam ante festum assumpcionis virginis gloriose nunc venturam pro termino comparendi assignando. Datum in monte

Sancti Martini feria secunda predicta, anno domini M°CCC°LXX^mo tercio.

Papiron, hátlapján 4 pecsét töredékeivel.

Eredetije a Magy. Nemzeti Museum levéltárában. (Tö. a.)

XVIII.

1358. julius 26. Ugocsamegye hatósága előtt Ardói Zovárdfy György tiltakozik a Egresi György, Karácsony fiai és Szőlős polgárai által elkövetett birtokháborítás ellen.

Nos magister Stephanus filius Dominici vicecomes de Vgacha et iudices nobilium eiusdem comitatus memorie commendamus, quod accedens ad nostram personaliter presenciam nobilis vir magister Georgius filius Zouard de Ardou in sua et nobilium de eadem personis, dixit nobis protestando, ut vicini et commetanei eorum universi uterentur et uti facerent possessionem eorum predictam, usus et utilitates ac fructus eiusdem percipientes in ipsorum dampnum et iacturam. Unde idem magister Georgius ab hiuismodi possessionis eorum usu et utilitatum ac fructuum eiusdem percepcione per modum protestacionis ipsos vicinos et commetaneos eorum et specialiter Ladislaum, filium Johannis de Egrus et filios Karachun ac cives de Zeuleus prohibuerunt contradicendo in perpetuum et contradixerunt prohibendo coram nobis. In quorum testimonium ipse magister Georgius litteras nostras a nobis instantissime sibi dari postulaverat, quas nos eisdem concessimus iusticia id exposcente. Datum in Sasvar in festo beate Anne matris Marie. Anno domini M°CCC°L^mo octavo.

Papiron, zárlaton pecséttöredékekkel. (Az oklevél jobb sarkán lefüggő vörös viaszpecsét legujabbkori családi levéltári jelzés.)

Eredetije az Országos Levéltárban, az Ujhelyi család letéteményében, (D. L. 38174.)

XIX.

1342. november 15. Zalamegye hatósága előtt Chobi Deseu (Dezső) tiltja Rezneki Domokost és társait bizonyos birtok eladásától és Copozt Salamon fiát annak megvételétől.

Nos magister filius Stephani comes Zaladiensis et magister agazonum reginalium ac iudices nobilium eiusdem comitatus damus pro memoria, quod in congregacione nostra generali Deseu filius Dominjcy de Chob exurgendo, Dominicum Gregori de Reznuk ac Georgium et Gregorium filios Nicolai prohibent et prohibuerunt coram nobis de vendicione seu inpignoracione possessionis Dominicy Cheturtukhel vocate et molendini ibidem existentis quod modo premisso Copoz filium Salamonis ab occupacione seu emticione (!) possessionum earundem quia idem Deseu prenotatus retulit et confessus extitit, quod nulla divisio quinta[1] partes hinc et inde tam de Chob et Reznuk extitisset. Datum in Kedhid feria sexta proxima post beati Martini confessoris, anno domini M°CCC°XL^mo secundo.

Hátlapon: Prohibicionalis pro Deseu filio Dominicy de Coph et alys litteris denotatis contra Copoz filium Salamonis.

Papiron, több pecsét maradványával a zárlatán.

Eredetije az Országos Levéltárban D. L. 3528.

XX.

1364. october 14. Kőrösmegye hatósága bizonyos birtokot Dalen és fiai ellenében Jánosnak, Jakabnak és Dragora asszonynak odaitél.

Nos magister Georgius comes Crisiensis, Egidius filius Bexe, Blasius filius Elie, Aladar filius Pousa et Stephanus filius Ladislai iudices nobilium comitatus eiusdem, significamus quibus expedit universis presencium per tenorem, quod licet nos Johannem filium Georgi (!), Jacobum filium Emerici et nobilem dominam Dragora nuncupatam filiam Andree consortem videlicet Ztank fily Pank in facto inpeditionis porcionis possessionarie Dalen et filiorum eiusdem per nos facte et illate in nostram presenciam ad feriam secundam proximam ante festum beati Galli conferris legitime evocassemus et ab eisdem personaliter coram nobis in prefixo termino astantibus racionem, qua scilicet racione dictam porcionem possessionariam

[1] Igy „inter“ helyett.

prefati Dalen ac filiorum eiusdem occupassent et occupatam detinerent et possiderent rite et legitime quesivissemus, tandem quia ydem Johannes, Jacobus et domina Dragora racione istrumentali super facto divisionis ipsorum ab antiquo facta et confecta ac universis nobilibus regni nunc in sede nostra iudiciaria adherentibus approbarunt, quod ydem Dalen ac fily sui in medio ipsorum nunquam aliquam porcionem possessionariam videlicet in possessione ipsorum sub silva Bik, inter fluvios Klokovch et Plaunicha vocatos habita, habuerunt sive ad scitum ipsorum allibi possessionatus fuerit et extiterit, ymo pocius semper et in omni loco rusticorum permansisset, unde quia nos eundem Dalen ac filios eiusdem recognita et investigata ab omnibus, quibus licitum fuerit ac decuit rusticos esse et impossessionatos veraciter scivimus et invenimus, ideo prefatos Johannem, Jacobum et dominam Dragoram ac eorum posteritates in predicta possessione ac iuribus eiusdem racione predicte nostre impedicionis commisimus et reliquimus pacifice et quiete permansuros salvis iuribus alienis, reddentes eosdem super facto prelibatorum Dalen ac filiorum suorum expeditos prorsus et per omnia absolutos. In cuius rei memoriam firmitatem[1] perpetuam *presentes litteras nostras privilegiales, sigillis nostris pendentibus consignatas*, eisdem Johanni, Jacabo et domine Dragora duximus concedendas. Datum feria secunda prenotata anno domini M°CCC°LX° quarto.

Hártyán, öt függő pecsét selyemzsinórjával. Az első lila, a második sárga, a harmadik és negyedik sárga és vörös, az ötödik sárga és lila. A negyedik és ötödiken a pecsét maradványai is láthatók.

Eredetije az Országos levéltárban. (D. L. 34634.)

XXI.

1370. junius 26-án Liptómegye hatósága tanusítja, hogy Libelei Péter és Libelei Bálint és Miklós bizonyos földrész iránti perükben fogott birák utján egyezségre léptek.

A B C

Nos Johannes filius Alexandri vicecomes et quatuor iudices nobilium comitatus Liptoviensis, memorie commendamus per presentes, quod P[etru]s filius [J]akou de Lybele ab una, item

[1] Kimaradt: „que.“

Valentinus filius Nicolai et Nicolaus filius Phylpesy de eadem [Ly]bele, parte ex altera coram n[obis] personaliter comparentes, propositum extitit nostri in presencia per eosdem viva voce, in hunc modum: Quod licet inter ipsos lis et contencio super facto partículae cuiusdam rubeti, wlgariter erezthween appellati prope . . . . . dicti Petri fily Jakou existentis, coram nobis mota et exorta extitisset, tamen iuxta arbitrium et composicionem proborum ac nobilium virorum super facto particule ipius rubeti concordassent ymo [con]cordarunt coram nobis isto modo, quod Petrus filius Jakou duas partes ipsius rubeti a parte nig . . . ele existentes, Valentino et Nicolao prenotatis uti et percipere consensisset, ydem autem Valentinus et [Nicolaus] terciam partem eiusdem rubeti a parte curie Petri fily Jakou existentem eidem Petro [uti] et percipere consensissent et consenserunt coram nobis. In cuius f[act]i testimonium presentes litteras n[ostra]s [duximus] eisdem concedendas. Datum feria quarta proxima post festum nativitatis sancti Johannis Baptiste, a[nno domini] M^{mo}CCC^{mo}LXX^{mo}.

Papiron, hátlapján 5 kis pecsét nyomaival.

Eredetije a Magy. Nemzeti Museumban, a Fejérpataky család levéltárában.

XXII.

1376. augusztus 5. — Somogymegye hatósága jelenti Lajos királynak, hogy Szepesi Jakab országbiró megkeresésére Kanizsay János, Miklós és Istvánnak Leusták elleni hatalmaskodási perében a vizsgálatot teljesitette.

Serenissimo principi domino Lodovico dei gracia inclito regi Hungarie, domino ipsorum metuendo, magister Herbordus filius Dominici vicecomes et iudices nobilium comitatus Symigiensis perpetuam fidelitatem cum servicys ipsorum. Vestra noverit maiestas, quod nos litteras domini comitis Jacobi de Scepus iudicis curie et universarum civitatum vestrarum nobis directas, honore quo decuit recepimus in hec verba: Comes Jacobus de Scepus iudex curie et universarum cívitatum domini Lodovici dei gracia regis Hungarie, nobilibus viris comiti vel vicecomiti et iudicibus nobilium comitatus Symigiensis debitam reverenciam cum salute. Dicitur nobis in personis domini Johannis, Nicolai et Stephani filiorum Johannis

fily Laurencii de Kanysa, quod dominus Leustachius filius Olivery ex consensu et mandato Johannis et Francissci fratrum suorum feria quinta proxima post festum ascensionis domini proxime preteritum, unacum complicibus et iobagionibus de Iharus manibus armatis et potenciariis ad possessionem predictorum filiorum Johannis fily Laurencii, Chychou vocatam veniendo, iobagiones ipsorum in eodem possessione Chychou commorantes diris verberibus verberando et quosdam spoliando et prata ipsorum defalcari et omnino in dictam villam Iharus deferri et deportari fecisset in preiudicium et gravamen valde magnum. Super quo vestram nobilitatem presentibus petimus diligenter, quatenus unum vel duos ex vobis transmittatis, qui ab omnibus quibus decet et licet diligenter de premissis investigando, sciant et inquirant omnimodam veritatem et post hec, prout vobis exinde veritas constiterit, domino nostro regi fideliter rescribatis. Datum in Vissegrad in festo Sancte Trinitatis, anno domini Millessimo CCC°LXX^mo sexto. Unde nos amicabilibus peticionibus ipsius comitis Jacobi iudicis curie vestre serenitatis obedire cupientes, ut tenemur, Emericum filium Jacobi de Gomba unum ex nobis ad premissa requirenda duximus destinandum, demum idem exinde reversus nobis concorditer recitavit eo modo, quod ipse in festo ad vincula Sancti Petri apostoli proxime preterito ab omnibus a quibus decuisset et licuisset palam et occulte diligenter de premissis inquirendo, talem de premissis scivisset veritatem, quod predictus Leustachius filius Olivery feria quinta proxima post festum ascensionis domini proxime preteritum unacum complicibus et iobagionibus de Iharus manibus armatis et potenciarys ad possessionem predictorum filiorum Johannis fily Laurency Chychou vocatam veniendo, iobagiones ipsorum in eadem possessione Chychou commorantes diris verberibus verberando et quosdam spoliando et prata ipsorum defalcari et omnino in dictam villam Iharus deferri et deportari fecisset in preiudicium et gravamen valde magnum. Sed hoc, utrum idem Leustachius premissa ex consensu et mandato predictorum Johannis et Francissci fratrum suorum fecerit, nec ne, certitudinaliter scire non valuisset. Datum in Somugvar, quarto die diei inquisicionis prenotate, anno supradicto.

A hátlapon: Domino regi pro filys Johannis fily Laurency de Kanysa contra Leustachium filium Olivery inquisitoria.

Papiron, a hátlapon felnyomott pecsétek nyomaival.
Eredetije az Országos levéltárban, D. L. 6362. sz. al.

XXIII.

1380. september 13. Barsmegye hatósága Antal királyi embert egy idézés körül elkövetett szabálytalanság miatt fej- és jószágvesztésre ítéli.

Nos Anthonius filius Pauli de Kischata vicecomes Borsiensis et iudices nobilium de eodem memorie commendamus, quod cum nos in nostra sede iudiciaria una quamplurimis nobilibus feria quinta proxima ante festum exaltacionis sancte crucis consedentes, Stephanus Peres dictus de Iklad coram nobis personaliter de medio aliorum exsurgendo nobis proposuit eo modo, quod Anthonius de Kisgeured hys proximis diebus elapsis homo regius existendo, presente homine conventus sancti Benedicti in curiam regiam ad lites contra Stephanum Pobor dictum de Gyeured evocasset, sed tamen ad quem terminum seu octavam et pro qua causa ignoraret et sibi rescire dare recusasset, nec sciret de presenti, in quo facto ipse plurimum agravaretur. Quo percepto predictus Anthonius, similiter coram nobis personaliter adherendo, respondit ex adverso, quod hoc bene verum foret, ut ipse homo regius existendo presente homine conventus sancti Benedicti contra Stephanum Pobor in curiam regiam ad litem evocasset, sed tamen idem Stephanus a dicto homine dicti conventus terminum rescire debuisset. Predictus Stephanus de dicta Iklad nequiciose contra ipsum procedere asserebat, iudicium et iusticiam a nobis ex parte eiusdem Anthoni (!) sibi impertiri postulabat. Unde nos a nobilibus dicti comitatus Borsiensis nobiscum consedentibus ex parte eiusdem Anthoni iura postulantis, qui quidem prescripti nobiles dicti comitatus Borsiensis eundem Anthonium in sentencia sui capitis et porcionis sue possessionarie commiserunt fore convictum eo, quod nequiciose processit in hac parte. Datum in Bors, feria quinta suprascripta, anno domini quo ut supra etc.[1]

[1] Az oklevél tévesen mondja az évi keltezésben: „anno . . . quo ut supra", mivel az oklevélben az év nem említtetik. Az 1380. évszám Kiskátai Antal alispánságából állapítható meg.

Papiron, *az elôlapra nyomott pecsétek töredékeivel.*
Eredetije az Országos levéltárban, D. L. 6733. sz. alatt.

XXIV.

1348. nov. 6. Zalamegye közgyülésen a megye hatósága Kanizsay Jánosnak Mikes Lóránt elleni hatalmaskodási perében Suki Lászlót, ki alperesért ügyvédi meghatalmazás nélkül perbe szállott, mint álügyvédet elitéli.

Nos magister Paulus comes Zaladiensis et iudices nobilium eiusdem comitatus memorie commendamus, quod in congregacione nostra generali universitati nobilium et ignobilium dicti comitatus feria secunda proxima post festum omnium sanctorum in Kethyda ex regio mandato per nos celebrata, magister Johannes filius Laurency de Kanisa de medio aliorum causancium exsurgendo, contra magistrum Lorandum filium Myx (?!)[1] bani in facto potencie in figura nostri iudicy proponere volebat, Ladislaus filius Mathey de Suk pro codem magistro Lorando absque aliquibus litteris procuratoris (!) exsurgendo allegabat eo modo, ut pro eodem magistro Lorando terminum assumpmeret et a nobis terminum comparendi postularet, quibus sic perceptis prefatus magister Johannes asserebat eo modo, ut pro eodem magistro Lorando terminum recipere non posset, quia semel coram iudice curie regie contra ipsum ordine iudiciario convictus extisset et ibidem quasdam litteras comitis capelle regie citatorias et dicti iudicis curie regie nobis presentavit, in quarum tenoribus reperiebatur eo modo, quod predictus magister Lorandus secundum continenciam litterarum citatoriarum dicti comitis kapelle regie ad presenciam eiusdem iudicys curie regie ad octavas festi beati Michaelis archangeli nunc preteritas non venisse (!) neque misisset, et sic se in iudicys obprimi permisisset. Quarum litterarum visis et perlectis tenoribus, cum ab eodem Ladislao filio Mathey litteras procuratorias, quibus mediantibus causam eiusdem magistri Lorandi exsequi posset, exhiberi petivissemus, prefatus Ladislaus nullas litteras procuratorias pro ipso magistro Lorando loquentes nec ad

[1] Mykch helyett.

presens, nec in futurum se exhiberi posse allegabat, unde quia prefatus Ladislaus filius Mathey in secundo termino pro ipso magistro Lorando absque litteris procuratoriis astabat, et nullas litteras procuratorias pro eodem se nec ad presens, nec in futurum exhiberi posse, ut premissum est, asserebat, ideo unacum nobilibus provincie in iudicio nobiscum assedentibus ipsum Ladislaum filium Mathey in astacione falsi termini decrevimus convictum extitisse contra magistrum Johannem prenotatum, tenore presencium mediante. Datum in Kethida, quarto die congregacionis prenotate, anno domini M°CCC°XL^mo octavo.

Papiron, hátlapján 5 pecsét nyomaival.

(Eredetije az Országos levéltárban, D. L. 4021.)

XXV.

1354. november 6. Zalamegye hatósága Rezneki Domokosnak Mákfai Beke ellen bizonyos birság behajtása iránt folyó ügyében alperesnek a fizetésre tizenöt napi halasztást ad.

Nos Nicolaus filius Gregory de Kavas, vicecomes magistri Stephani comitis Zaladiensis fily Mikch quondam bani, item Stephanus litteratus filius Stephani de Gebychke et Michael filius Petri de Peliskemellik iudices nobilium eiusdem comitatus Zaladiensis damus pro memoria, quod Dominicus filius Gregory de Reznuk personaliter pro se feria quinta proxima post octavas festi omnium sanctorum iuxta continenciam priorum litterarum nostrarum prorogatoriarum in figura nostri iudicy exurgendo, contra Beke filium Beke de Makva, pro quo Jakobus faber iobagio eiusdem cum procuratoriis litteris patentibus capituli ecclesie Castriferrei astitit, egyt causam proponendo, ut ipse Beke in gravamine iudicy novem marcarum contra ipsum convictus extitisset, de quibus novem marcis [un]am porcionem sibi provenientem, scilicet tres marcas ordine iuris prosequeretur, ad cuius comprobacionem litteras comitis Thome iudicis curie regie maiestatis nobis presentavit, in quarum tenoribus expresse continebatur, ut ipse Beke, filius Beke primo et principaliter iuxta citacionem predicti Dominici in tribus marcis et per consequens pro inlegitima citacione per ipsum Beke contra

prefatum Dominicum facta ad presenciam regiam, in iudicio regali, scilicet sex marcis ante litis ingressum deponendis, prout in dictis litteris iudicys curie regie plenius continetur, [convictus] extitisset, qui quidem Jacobus faber procurator Beke annotati, propter absenciam eiusdem domini sui ipsam solucionem se non posse facere allegavit. Nos autem auditis parcium proposicionibus, ipsisque litteris iudicis curie perlectis, unacum nobilibus provincie in sede iudiciaria nobiscum assedentibus adiudicantes commisimus, ut in quindenis datarum presencium ante litis ingressum prelibatus Beke ipsas tres marcas de gravamine iudicy novem marcarum in porcionem predicti [Dominici proveniehtes] sepedicto Dominico solvere teneatur coram nobis, in sede iudiciaria, in Kapornuk existenti. Datum in eadem Kapornuk, feria quinta prenotata, anno domini Millesimo CCC^{mo} L^{mo} quarto.

Hátlapján: Pro Dominico filio Gregory de Reznuk contra Beke filium Beke de Makva ad feriam quintam post festum beate Katherine virginis et Martiris super solucione iudicy trium marcarum.

Papiron, zárlatán két pecsét. A nagyobbik körirata: † * S * NICOLAI * FILII * GREGORI *.

Eredetije az Országos levéltárban, D. L. 4461. sz. al.

XXVI.

1371. augusztus 17. Lajos király meghagyja Imre erdélyi vajdának és a bálványosvári várnagyoknak, hogy Bethlen Györgyöt és Jánost azoknak beredi birtokaikban háborítatlanul hagyják.

Lodovicus dei gracia rex Hungarie et Polonye fideli suo magnifico viro Emerico woyvode Transylvano, necnon magistris Nicolao et Johannis (!) filys Peteu castellanis suis de Balvanus nunc constitutis seu existentibus salutem et graciam. Fidelitati vestre firmissimo regio sub edicto precipiendo mandamus, quatenus Gregorium et Johannem filios Johannis fily Jacobi de Bethlem in dominio pacifico illarum terrarum ad possessionem eorum Bered vocatam pertinencium, omnino eo modo, prout venerabilis pater dominus Ladislaus episcopus Wesprimiensis aule nostre cancellarius, fidelis noster, quem anno plus quam preterito in partibus Trans-

silvanis, *pro rectificacione et separacione terrarum castrorum nostrorum, opidorum et civitatum nostrarum, a iuribus possessionariis nobilium nostrorum facienda,* de eius ad plenum confisi fidelitate inibi dimiseramus nostra suffultum auctoritate, vidit eosdem filios Johannis in earundem dominio extitisse fide oculata, amodo in antea stare et persistere sinatis. Secus nostre gracie sub optentu (!) facere non ausuri. Datum in Wyssegrad in octavis festi beati Laurency martiris, anno domini M°CCC°LXX° primo. Presentes autem reddi volumus presentanti, datum ut supra.

Papiron, a hátlapon a királyi pecsét nyoma és „relacio Demetry episcopi Transsilvani."

Eredetije a Magyar Nemzeti Museumban, a gróf Bethlen család levéltárában.

XXVII.

1366. aprilis 23. Lajos király meghagyja Himfy Benedek krassómegyei főispánnak, hogy egy László nevü orgazdát további rendelkezésig tartson fogva.

Lodovicus [dei graci]a rex [Hungari]e. Litteras tuas recepimus continentes, quod in proxima cong[regacione] tua generali in comitatu [Crassou] celebrata duodecim iurati assessores per nobies ipsius C[omitatus] assignati, Ladizlaum filium . . . . litterati hospitem furum et fautorem malefactorum publicum tibi assignassent et extradedissent, unde quid de hoc facere debeas, nos velimus tibi intimare, quare mandamus tue fidelitati, quatenus ipsum Ladislaum pro huiusmodi suo maleficio conserves vinculis mancipatum. Datum in Alba Gyule feria quinta proxima ante festum beati Georgy martiris. — Kivül. Fideli nostro magistro Benedicto filio Pauli fily Heem comiti Crassouensi. — A gyürüs pecsét töredékei alatt: relatio magistri Georgy Zudor. Papiron.

Eredetije a Magyar Nemz. Museumban (Tö. a.)

XXVIII.

1378. aug. 18. Bebek György, Gömörmegye főispánja tanusítja, hogy Gömörmegye rendeinek tartott közgyülése Hegyi Márk felperes kérelmére arra kötelezte Hamvai János alperest, hogy Lóczi Mátét, aki egy ügyben ügyvédi meghatalmazás nélkül jelenvén meg, elmarasztaltatott és letartóztattatott s fogságából Hamvai János szavatossága mellett elbocsájtatott, — állítsa a megye széke elé, ellenesetben az illető Lóczi Máté fejdiját köteles megfizetni.

Nos Georgius Bubek magister tavarnicorum reginalium, comesque comitatus Gumuriensis damus pro memoria, quod in congregacione nostra generali regium ob preceptum universitati nobilium dicti comitatus feria secunda proxima post festum assumpcionis virginis gloriose in civitate Gumur celebrata, Markus filius Stephani de Hegy contra magistrum Johannem filium Alexandri de Hanva de medio aliorum causancium personaliter exsurgendo quasdam duas literas, unam videlicet eiusdem magistri Johannis et iudicum nobilium olym vicecomite nostro in dicto comitatu Gumuriensi existente emanatas, formam deliberacionis sui exprimentes, aliam vero iudicum nobilium dicti comitatus similiter in tempore suo emanatas, asserens accionem suam in eisdem contineri, nobis presentavit, quarum quidem literarum eiusdem magistri Johannis et iudicum nobilium formam deliberacionis eorum exprimencium tenor talis est:

Nos magister Johannes filius Alexandri de Scarus magistri Georgii Bubek vicecomes et iudices nobilium comitatus Gumuriensis damus pro memoria, quod cum Emericus filius Ladislai de Abafalua contra Marcum et Mathiam filios Stephani de Hegy iuxta continenciam priorum literarum nostrarum prorogatoriarum feria secunda proxima post festum beate Lucie virginis et martiris coram nobis comparere, comparendoque actor existendo in facto potencie proponere debuisset, termino occurrente Mathe filius Nicolai de Loch in persona ipsius Emerici contra annotatos Markum et Mathiam easdem literas nostras prorogatorias, dicti Emerici se procuratorem euisdem fore asserens, nobis exhibendo in primo contra eundem Markum agere super premisso potenciali facto et proponere cepisset, quibus auditis idem Markus literas procuratorias eiusdem Emerici, quarum vigore contra ipsum asstando

proponeret per eundem Mathe de Loch coram nobis, ut moris est, presentare postulavit, quiquidem Mathe de Loch quasdam literas procuratorias capituli ecclesie Agriensis, cuius vigor et etas in predicto festo beate Lucie virginis et martiris preterierat, hunc tenorem continentes nobis presentavit:

Nos capitulum ecclesie Agriensis memorie commendamus, quod Georgius filius Nicolai de Lythe ad nostram personaliter eccedendo presenciam, proposuit viva voce, quod in causis suis universis et articulis earundem per ipsum contra quoscunque, vel per alios quospiam contra ipsum in quibuscunque octavis, quindenis et terminis a data presencium per anni circulum in presencia domini regis vel iudicis curie eiusdem, aut coram regni palatino et generaliter coram quovis iudice ecclesiastico vel seculari motis vel movendis, tam in agendo, quam in defendendo fecisset et constituisset et pro nunc coram nobis fecit et constituit ac ordinavit: Stephanum et Jacobum filios Johannis de Kiswarkon, Gregorium filium Pauli de Zenkirai, Leonardum de Kishanua, Benedictum filium Johannis de Mellethe presencium exhibitores ipsos simul vel quemlibet eorum per se ac singillatim suos veros et legitimos in solidum procuratores ac nunctios speciales, ratum, actum atque firmum se promittens habiturum, quanque (!) per eosdem vel per quempiam ipsorum in quocunque debito et termino suarum causarum actum, gestum fuerit seu ordinatum. Datum in die festi beate Lucie virginis et martiris, anno domini millesimo trecentesimo LXX^{mo} quarto.

Quarum quidem literarum procuratoriarum exhibicionibus factis et continencias earundem intellectis, prefatus Markus filius Stephani exparte eiusdem Mathe de Loch super premissis iusticiam et iudicium per nos sibi facere postulavit. Unde quia prescripte litere procuratorie per ipsum Mathe exhibite ipsius Emerici non erat, (!) neque nomen eiusdem Mathe in eisdem conscriptum reperiebatur et sic in premissa causa falsa sugesscione pro ipso Emerico astando proponebat. Ideo nos unacum nobilibus provincie in sede nostra iudiciaria nobiscum adiudicantibus, eundem Mathe de Loch pro premissa illicita et falsa procuracione sua super falsefacto terminum asstanti de iure decrevimus fore convictum contra prefatum Markum filium Stephani de Hegy. Datum in Gumur, termino prenotato, anno domini millesimo trecentesimo LXX^{mo} quinto.

Aliarum vero literarum quatuor iudicum nobilium dicti comitatus distinctive a predicto vicecomite datarum, hunc tenorem habens (!)

Nos quatuor iudices nobilium comitatus Gumuriensis damus pro memoria, quod cum secundum formam iudici nostri Mathe filius Nicolai de Loch contra Markus (!) filium Stephani de Hegy super falsefacto terminum asstanti convictus fore dignosscebatur coram nobis et pro eo nostram et magistri Johannis vicecomitis nostri inciderat captivitatem et tandem Emericus filius Ladislai de Abafalua dominus eiusdem Mathei ad nostram veniens presenciam ipsum Mathe famulum suum de ipsa captivitate usque terminum infrascriptum per eundem magistrum Johannem filium Alexandri, magistri Georgii Bubek vicecomitem dicti comitatus Gumuriensis, transmitti idem (?) abire postulavit sub forma fienda (!) pacis, quiquidem magister Johannes vicecomes noster eundem Mathe eidem Emerico de ipsa captivitate abire permisit eomodo, quod si pax et concordia fieri non posset inter partes prenotatas, extunc idem Emericus prescriptum Mathe famulum suum contra annotatum Markus (!) feria secunda proxima ante festum nativitatis domini nunc proxime venturum eidem magistro Johanni vicecomiti coram nobis restatuere deberet et teneretur; termino occurrente dicte partes pacificare non valentes sepedictum Mathe supradictus Emericus restatuere non curavit in emptiva homagii homicidi ipsius Mathei se convinci permittendo. Datum in Gumur, termino prenotato, anno domini millesimo CCC^{mo}LXX^{mo} quinto.

Quibusquidem literis (!) exhibicionibus factis, visis et continenciis earundem intellectis et tenoribus suomodo expositis idem Markus presriptum Mathe de Loch per dictum magistrum Johannem filium Alexandri restatui facere et rehabere velle allegavit ab eodem. Quibus perceptis Egidius filius . . . . . val cum procuratoriis literis honorabilis capituli ecclesie Agriensis pro eodem magistro Johanne filio Alexandri exsurgendo respondit ex adverso in hunc modum, quod idem magister Johannes dominus suus prescriptum Mathe ex voluntate et consensu ipsius Markus (!) de ipsa captivitate sub fideiussore et forma fienda (!) pacis ut premittitur usque ad terminum conpetentem abire Emerico supradicto permisisset, sed quia idem Emericus annotatum Mathe ad dictum terminum conpetentem fideiussor existendo restatuere non curavisset,

ipsa causa et accio eiusdem Marci in dictum Emericum tamquam fideiussorum suum iuxta regni consvetudinem extitisset devoluta, ymo idem magister Johannes dominus suus in premissa accione dicti Marci innocens esset in hac parte, unde quia in eisdem literis primitivis ipsius magistri Johannis filii Alexandri et iudicum nobilium adiudicatoriis recto iuris stramite (!) ipsum Mathe convictum fore commisisse reperiebatur, in aliarum vero literarum dictorum iudicum nobilium tenoribus non inveniebatur, quod prescriptus magister Johannes filius Alexandri eundem Mathe ex voluntate et permissione ipsius Marci de dicta captivita abire permisisset, eo quoque eciam idem magister Johannes filius Alexandri de premissis factis suis illicitis usque ad hec tempora eidem Marko satisfacere non curasse, sed semper celasse agnovimus, ideo unacum nobilibus provincie in dicta congregaicone nostra adherentibus commisimus deliberando tali modo, ut idem magister Johannes filius Alexandri prescriptum Mathe ad feriam secundam proximam ante festum nativitatis Virginis gloriose proxime venturam requirere et reinvenire, inveniendoque contra prescriptum Markus (!) restatuere teneatur coram nobis, quo statuto et adducto iusticiam et iudicium facere valeamus inter partes prenotatas, hoc adiecto, quod si idem magister Johannes sepefatum Mathe ad prescriptum terminum conpetentem reinvenire et statuere non posset vel non valeret, extunc in eodem termino homadium (!) ipsius Mathei, videlicet quinquaginta marcas, duas partes nobis velud (!) iudicibus, terciam vero partem eidem Marko, parti adverse, deponere et persolvere teneatur. Datum tercio die congregacionis nostre supradicte, anno domini M°CCC^{mo}LXX^{mo} octavo.

Kivül: Pro Marko filio Stephani de Hegy contra magistrum Johannem filium Allexandri de Hanua ad feriam secundam proximam ante festum nativitatis Virginis gloriose super causa infrascripta prorogatoria.

Elrongyolódott papiroson, zárlatán Bebek György pecsétjével.

Eredetije a Magy. Nemz. Muzeumban, (Hanvay család levéltára.)

XXIX.

1381. január 12. Erzsébet királyné Ders mestert Ungmegye főispáni tisztében megerősíti.

Elizabeth dei gracia regina Hungarie, Polonie, Dalmacie etc. fidelibus suis universis nobilibus comitatus de Ung salutem et graciam. Noveritis quod sicut condam domina regina senior felicis recordacionis mater nostra carissima dictum officiolatum ipsius comitatus magistro Ders aule tunc sue, nunc nostre militi, pro suis fidelibus servicys pro honore conservandum contulerat, sic et nos de presenti eundem officiolatum similiter pro honore conservandum eidem magistro Ders commisimus. Quare vestre universitatis fidelitati firmiter edicimus, quatenus visis presentibus ipsum magistrum Ders vel suum hominem harum scilicet latorem in vestri medium tamquam vestrum officialem et comitem honorifice suscipere, reverenter pertractare suoque iudicio et iudicatui parere et obtemperare, universa autem iura vestri ex parte provenire debenda eidem dare et amministrare sine omni contradiccione vel vicecomiti eiusdem debeatis cum effectu. Datum in veteri Buda sabato die proximo post festum Epiphaniarum domini, anno eiusdem M°CCC°LXXX° primo. — Papiron, a gyürüs pecsét nyomával, alatta: Relacio domini D[emetrii] Cardinalis.

Eredetije a M. Nemz. Museumban. (Kende csal. levéltára).

XXX.

1369. julius 6. Lajos király meghagyja Barsmegye közönségének, hogy a Nelepichi János főispán által tartandó megyei közgyülésen állapitsa meg, hogy bizonyos Kis- és Nagyugrócz közt levő, László herczeg és Baracskai István között vitássá vált földrész mely birtokhoz tartozott.

Lodovicus dei gracia rex Ungarie fidelibus suis iudicibus nobilium ei universis nobilibus ac alterius status hominibus in comitatu de Bors existentibus salutem et graciam. Cum nos de eo, utrum quedam particula terre usualis inter possessiones Kysvgroch

et Nogvgroch in dicto comitatu existentes habita, inter magnificum principem dominum Ladislaum ducem Opulye proximum et palatinum nostrum ab una, parte vero ex altera Stephanum filium Jakobi de Barakcha litigiosa, ad quam earundem possessionum eo tempore, priusquam videlicet ipsam possessionem Nogwgroch condam Nicolao filio ipsius Jakobi contulissent rite et racionabiliter pertinuerit, meram velimus experiri veritatem, ad huius reique certitudinem uberiorem iuquirendam magistro Johanni filio Nelepechy comiti dicti comitatus in eadem, congregacionem celebrare commiserimus et presentibus edicimus generalem, fidelitati vestre firmo precipimus regio sub edicto, quatenus universi vestrum generaliter et specialiter vicini et commetanei dictarum possessionum ad feriam quartam proximam post festum beate virginis et martiris Margarete nunc affuturam in consuetam locum pariter postpositis alys vestris negocys convenire, ibique visa tamen prius qualitate et quantitate dicte terre usualis particule, presentibus Gregorio de Chus vel . . . Genye de Borumlok, aut Petro de Zemere sive Nicolao filio Johannis de Peel, aly[s absenti]bus homine nostro et testimonio conventus sancti Benedicti de iuxta Gron, quod ad id presentibus transmitti per ipsum iubemus, ad fidem vestram deo debitam, et fidelitatem nobis et sacro nostro dyademati observandam tacto vivifice crucis ligno vel iuramento prestíto corporali et signanter vos vicini et commetanei dictarum possessionum fateri et exprimere debeatis meram veritatis certitudinem in premissis, seriemque premissorum ut fuerit expediens in litteris dictorum magistri Ivan fily Nelepchy et conventus predicti ad octavum diem predicte ferie quarte per partes prescriptas sine crastinacione ad personalem nostram presenciam volumus reportare. Datum in Predna loco venacionis nostre in octavis festi beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno domini M°CCC°LX° nono. — A gyürüs pecsét alatt: Relacio Petri Zudor bani. — Papiron.

Eredetije az Országos Levéltárban, a Keglevich család letéteményében. (D. L. 16120.)

XXXI.

1370. december 28. Lajos király megkéri Sárosmegye közönségét, hogy Eperjes városának falépítés czéljára erdeikben és földeiken a mészégetést engedjék meg és e végből követ és fát szolgáltassanak ki.

Lodovicus de gracia rex Hungarie et Polonie fidelibus suis universis nobilibus comitatus de Sarus salutem et graciam. Cum nos commiserimus, ut cives et hospites de civitate nostra Eperjes eandem civitatem muro circumdare debeant, fidelitatem vestram *diligenter requirimus*, quatenus eisdem civibus et hospitibus ad opus muri dicte civitatis in silvis et terris vestris cementum cremare permittatis et pro ipsius cementi cremacione lapides et ligna dare et concedere debeatis libere et pacifice *nostre peticionis* intuitu. Datum in Giosgieur in festo innocencium martirum anno domini M°CCC°LXX^mo^. — Papiron, a királyi pecsét gyürü töredékei.

Eredetije a Magy. Nemz. Museumban (Tö. a.)

XXXII.

1389. apr. 3. Zsigmond király meghagyja a leleszi conventnek, hogy tartson vizsgálatot az iránt, vajjon Boly Perbardnak Anarcsi Tamás és társai elleni perében alperesek azon perhalasztó kifogása, hogy ők hadba indultak, megfelel-e a valóságnak?

Sigismundus dei gracia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. ac marchio Brandemburgensis etc. fidelibus suis conventui ecclesie de Lelez salutem et graciam. Dicit nobis Perbardus filius Ladislai de Boly, quod Johannes filius Thoma de Anarch, Petrus dictus Tegzes, Georgius filius Nicolai, Stephanus, Stanislaus, Nicolaus de Berench, et Johannes filius Stephani, filii Ladislai de Bay Bothka causas ipsorum mediantibus aliis literis nostris ab octavis festi beati Jacobi Apostoli proxime preteritis ad presentes octavas diei cynerum prorogassent, asserentes se ad exercitum nostrum profecturos, cum tamen idem Perbardus nobis refert, prefati nobiles ad dictum exercitum nostrum profecti non extitissent, sed domi remansissent. Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Stephanus de Vekees, vel Nicolaus literatus de Tárkány.

Joannes filius Makou de Zethen, Benedictus de Ezen aliis absentibus homo noster ab omnibus, quibus incumbit, meram de premissis experiatur veritatem, quam tandem nobis fideliter rescribatis, Datum in Visegrad, sabbato proximo ante dominicam Judica, anno domini millesimo tercentesimo octuagesimo nono. Conventui ecclesia de Lelez pro Perbardo filio Ladislai de Boly Inquisitoria.

A hátlapon a convent irása: contra Stanizlaus, homo regius Johannes de Zeulus, in comitatibus Zemlyniensi et de Zabouch.

Papiron, pecsét nyomával, eredetije a leleszi convent országos levéltárában (Actorum anni 1389. Nro 3.)

XXXIII.

1399. január 25. Zsigmond király meghagyja Ungmegye hatóságának, hogy a megye területén levő összes katonaköteles egyéneket irja össze és az arról készítendő registrumot terjessze fel a királynak.

Sigismundus dei gracia rex Hungarie, Croacie, Dalmacie etc. marchioque Brandemburgensis etc. fidelibus suis comiti vel vicecomiti comitatus de Ungh, salutem et graciam. Cum iam a multis retrolapsis temporibus regnum nostrum Hungarie antefatum et provincie in eius confiniis situate, simulcum incolis in eisdem commorantibus propter creberrimos Turcorum crucis Christi et sacre orthodoxe fidei persecutorum, et aliorum persecutorum eisdem Turcis adherencium invasiones, non inmodica sui parte per combusciones et desolaciones civitatum, villarum et domorum, nec non utriusque sexus nobilium et alterius status hominum sevas et impias abducciones et lamentabiles trucidaciones, nec non desertaciones ineffabiles devastatum, lacessitum, et disturbate existunt, hora jugi, pro quorum condigne proteccionis studio roborando iam sepissimis vicibus predictos incolas regni nostri exercituancium more, contra insultus paganorum predictorum insurgere facere et incitare nostram oportuisset maiestatem: qui prescriptis hosticis insultibus paganorum prescriptorum resistere debent effective, et prefata confinia ipsius regni nostri, dextere domini iuvamine eis assistente, a predictis eorundem perfidie filiorum (?) intolerabilibus vastibus valerent defensare. Sed quia huiusmodi nostrorum exer-

cituum creberrimarum pomulgacionum temporibus nonnulli ex nobilibus et aliis prossessionatis hominibus pretitulati regni nostri se ipsos ab ingressu nostrorum exercituum pro tuicione et defensione eiusdem regni nostri et incolarum eiusdem predictorum, per nostram celsitudinem uti recolimus, promulgatorum, sicuti veraciter didicimus, absentare et retrahere nepharie consveverunt. Ideo nos volentes huiusmodi tepidos et inertes regni incolas a premissis eorum pravis operibus revocare, una cum aliis prelatis et baronibus regni nostri consilio maturo prehabito decernentes statuimus, ut in quolibet comitatu regni nostri predicti, ac (!) nobiles eiusdem comitatus per nos ad id deputandi cum uno ex iudicibus nobilium comitatus eiusdem universos iobagiones et homines quorumlibet nobilium, et aliorum possessionatorum hominum in eodem comitatu existencium revidere, numerare et computare, numerumque eorundem in registro conscriptum nostre apportare debeant maiestati. Volentesque in predicto comitatu premissa per vestram fidelitatem debito effectui mancipari, eidem vestre fidelitati edicimus firmiter et distincte, quatenus habita statim presencium noticia, una cum predicto ex predictis iudicibus nobilium memorati comitatus, cui ad id presencium serie accedere iubemus, in eodem comitatu simul et semel procedendo universos et singulos homines, et iobagiones predictorum universorum nobilium et aliorum possessionatorum hominum comitatus prelibati, ubilibet in eodem comitatu residentes revidere, numerare et computare debeatis ex integro, tandemque numerum eorundem in registro vestro et iudicum nobilium ipsius comitatus consignato ad diem medii quadragesime proxime venturam, ubicunque pro tunc deo duce erimus constituti, nostre celsitudini protinus apportetis. Secus non facturi, gracie nostre sub obtentu. Volumus insuper ut dicatores coloniarum nostrarum, mediorum florenorum et viginti unius novorum denariorum per regnum nostrum et specialiter in dicto comitatu dicatorum et exactorum ad eundem diem medii quadragesime nunc affuturum ad nostre maiestatis presenciam venire debeant, racionem exaccionis ex . . . . . cionis collectarum earundem reddituri. Datum Bude in festo conversionis beati Pauli apostoli, anno domini Millesimo trecentesimo nonagesimo nono.“ — Papiron. Eredetije a leleszi convent orsz. levéltárában. (Actorum anni 1399. Nro 15.)

A használt rövidítések magyarázata.

Dolgozatomban a Magyar Nemzeti Museum levéltári törzsanyagát és az ott elhelyezett családi leteteket, továbbá az országos levéltár diplomatikai részét és az ott elhelyezett családi levéltárakat használtam fel. Ezen felül természetesen a már publicált levéltári anyagot.

A nem publicált anyagra vonatkozó rövidítéseim:

Mus. Tö. a. = Magyar nemzeti Museum, törzsanyag;

Máriássy csal. lt. M. = Máriássy család letéteménye a M. N. Museumban.

A Kállay család levéltárából vett közleményeknél a fenti jelzés után látható szám az illető oklevél fasciculus-számát jelzi. Az óriási anyagban különben lehetetlen volna az idézett oklevelet feltalálni.

D. L. = Magyar országos levéltár diplomatikai osztálya.

Az országos levéltárban elhelyezett családi levéltáraknál (Csicseri, Ujhelyi stb.) a család megnevezése mellett az országos levéltár „D. L." száma olvasható, pl.: Ujhelyi csal. lt. D. L. 38155.

A publicált anyag idézés módja:

Fejér: IX. 2. 566. = Fejér György: Codex Diplomaticus, IX. kötet, 2. részének 566. lapja.

Anjou: V. 30. = Anjoukori oklevéltár V. kötet, 30. lap.

Wenzel: I. 310. = Wenzel Gusztáv: Árpádkori uj okmánytár, stb.

Zichy, v. Károlyi, v. Sztáray stb. jelzéssel az illető család publikált oklevéltárát jelzem.

Hazai: VI. = Hazai okmánytár VI. kötet.

Hazai oklt. = Gr. Dessewffy Lajos-féle „Hazai oklevéltár" egy kötetben, Pest 1879.

Soproni, Zalai = Sopronmegye (Zalamegye) története, Oklevéltár.

Magyar tört. eml. = Kubinyi Ferencz: Magyar történelmi emlékek, Budapest, 1888.

Pannonhalmi oklt. = A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története.

Békefi: Cziszterciek = A zirczi, pilisi, pásztói és szt.-gotthardi cisztercziapátságok története. Pécs, 1891.

Apponyi oklt. = A Pécz nemzetség Apponyi ágának oklevelei. Budapest, 1906. I. köt.

Veszprémi okit. = A veszprémi püspökség római oklevéltára.

A mellékleten látható pecsétek leirása.

I.

Az első pecsét köralapon ötször balharánt metszett, balra[1] dülő pajzsot mutat; a pajzs felett hegyes sisak, körülvéve borostyán füzérrel. A pecsét körirata:

† S[igillum] MAGISTRI * PETEV COMITIS DE ZOTM[ar].

Tulajdonosa Pető mester szatmármegyei főispán, kinek saját nevében 1317-ben kiadott oklevelére van felnyomva a majdnem teljesen ép pecsét. Pető mester a későbbi években is — 1330-ban — szerepel mint szatmármegye főispánja. (Károlyi: I. 72. l.)

A pecsét tudtommal még nincsen kiadva.

II.

A második pecsét ábrája, — a körlapon jobbra lépő, két kiterjesztett szárnyú, felfelé kunkorodó, egyszer gyürűzött farkú sárkány — eléggé ismeretes, a Hermann nemzetségre vall. Ez a czimer már többször kiadatott és ismertetett.[2] Körirata:

† S[igillum] ANDREE * DE * PROGENIE * HERMANNI.

[1] T. i. heraldice.

[2] Bárczay: Heraldika, 154. l.

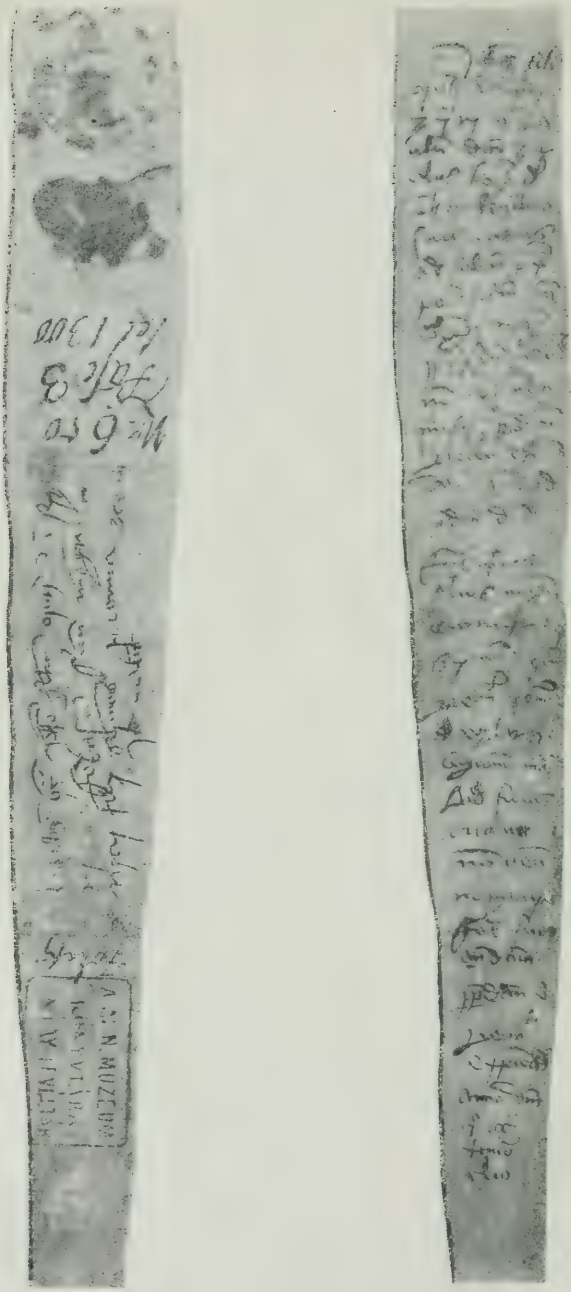

Szabolcsmegyei birságjegyzék 1343-ból.

Eredetije a Magyar Nemzeti Muzeumban. (Kállay család levéltára, 650. sz. fasc. Szövegét olv. Függelék: XII.)

Peto mester szatmármegyei főispán pecsétje 1317-ből.

Eredetije a Magyar Nemzeti Muzeum Széchenyi orsz. könyvtárának kiállításában. XI. sz. szekrény. Nro 227.

András krassómegyei főispán pecsétje. 1348-ból.

Eredetije a magyar Nemzet. Muzeumban. Kátay család levéltára. 881. sz. fasc.

(Leírásukat olv. a 240-ik lapon.)

Tartalom-mutató.

Előszó V

I. Rész.

A megye és közönsége.

Bevezetés 1
I. fejezet. A megyék földrajza 6
II. „ Kiváltságos területek és népelemek 23
III. „ Városok és királyi várak 28
IV. „ Az úri hatóság elé tartozó személyek 33
V. „ A megye közönsége 38
VI. „ A megye területe és székhelye 40
VII. „ A megye tisztikara 46
I. A megyei ispán 46
II. A helyettes ispán (alispán) 76
III. A szolgabirák 84
IV. A megyei ember (testimonium) 88
V. A megyei jegyző 89
VI. Az esküdtek 90

II. Rész.

A megye működése.

I. fejezet. A megyei élet jellemzése 93
II. „ A megyei jogélet forrásai 96
III. „ A megyei hatóság:
I. A hatóság felelőssége 98
II. Szék[illegible] 103
IV. fejezet. Részvétel a törvényhozásban 104
V. „ A megye, mint a közigazgatás szerve:
I. A törvények és rendeletek kihirdetése 106
II. A megye, mint hiteles hely. Megyei levéltár:
1. Ügyletek a megye előtt 108
2. A megyei kiadmányok 109
3. A megyei levéltár 112

III. A megye mint gyámhatóság 112
IV. A megye a pénzügyi közigazgatásban 114
V. A megye a hadügyi igazgatásban 121
VI. fejezet. A megyei igazságszolgáltatás:
I. A nádor vidéki bíráskodása 124
II. Az autonom megyei igazságszolgáltatás:
I. Megyei törvényszék; illetékesség, hatáskör 151
II. A peres felek. Képviselet 157
III. A perfolyam a megyén 159
IV. Tudományvétel (Inquisitio) 162
V. Perhalasztások 168
VI. Felebbezés 170
VII. Itélet és peregyezség. Végrehajtás 172

III. Rész.

Az erdélyi és slavoniai megyék.

I. fejezet. Az erdélyi megyék 180
II. „ A slavoniai megyék 183

IV. Rész.

Eredmények 187

Függelék. (Kiadatlan oklevelek.) 197

Használt rövidítések magyarázata 239
A mellékleten látható pecsétek leirása 240
Sajtóhibák 243

Sajtóhibák:

A 9. lapon 6. sor. „Borsod (Bors)" helyett olvasandó: Borsod (*Borsud*).
A 9. lapon 18. sor. „Castri Ferri" helyett olvasandó: Castri *Ferrei.*
A 9. lapon 4. jegyz. „concumbium" helyett olvasandó: *concambium.*
A 10. lapon 8. sor. „Lechotzky" helyett olvasandó: *Lehotzky.*
A 17. lapon 1. sor. „mely Fehérmegyében feküdt" helyett olvasandó: „mely *Komárom Nyitra és* Fehérmegyében feküdt.
A 28. lapon alulról 5. sor. „exemtioi" helyett olvasandó: *exemtio.*
A 32. lapon 10. jegyzet. „constituendus" helyett olvasandó: *constituendis.*
A 48. lapon 16. sor. „eredije" helyett olvasandó: *eredetije.*
A 49. lapon utolsó sor. „idem baronum" helyett olvasandó: *item* baronum.
Az 53. lapon 2. jegyzet. „eronee" helyett olvasandó: *erronee.*
Az 59. lapon 8. jegyzet. „Ujvárc" helyett olvasandó: *Ujvar.*
A 75. lapon 3. sor. „percepit" helyett olvasandó: *precepit.*
A 75. lapon 7. sor. „Autonius" helyett olvasandó: *Antonius.*
A 104. lapon 13. sor. „silenciopertran siri" helyett olvasandó: *silencio pertransiri.*
A 104. lapon a czímjelzésnél „III. Fejezet" helyett olvasandó: IV. Fejezet.
A 105. lapon 13. sor. „incola eregni" helyett olvasandó: *incolae regni.*
A 122. lapon alulról 5. sor. „Villányi" helyett olvasandó: *Villani.*
A 125. lapon 1. jegyz. „compescndis" helyett olvasandó: *compescendis.*
A 128. lapon 4. jegyzet. „Anjou: IV. 342." helyett olvasandó: *Anjou: IV. 372.*
A 129. lapon utolsó sor. „1449." helyett olvasandó: *1349.*
A 129. lapon 10. jegyzet „(Mus.)" helyett olvasandó: *(Mus. 910. sz. fasc.)*
135. lapon 14. sor. „juli 2." helyett olvasandó: *juli 3.*
A 173. lapon 14. sorban „marasztott" helyett olvasandó: marasztalt.

6.50

25 | II 191

31

27362 / 118

JS
4666
G3

Gábor, Gyula
A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

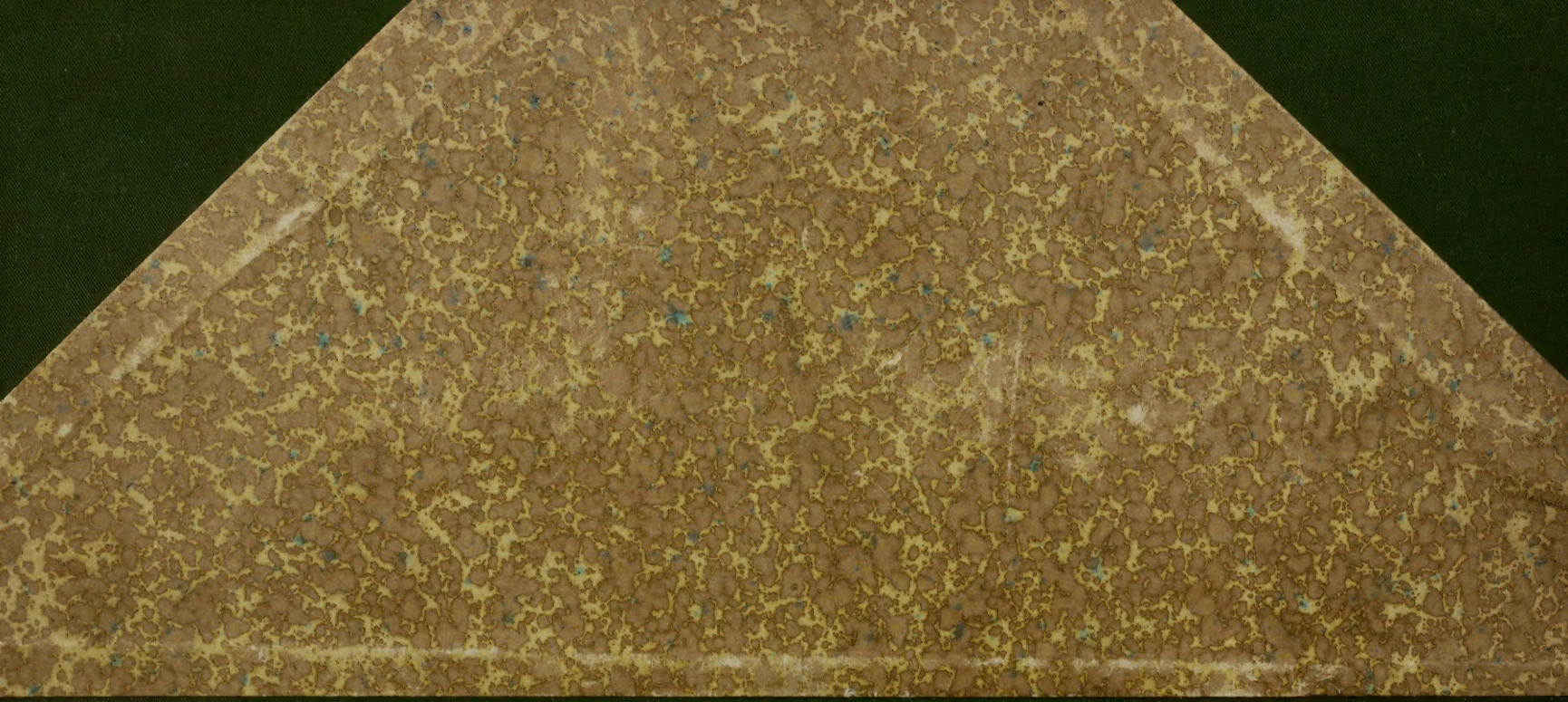

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 05 15 03 009 6